Jerusalem

Jahrbuch

zur Beförderung einer wissenschaftlich genauen Kenntniss

des jetztigen und des alten Palästinas.

Herausgegeben

unter Mitwirkung von Fachmännern

im heiligen Lande und ausserhalb desselben

von

A. M. LUNCZ.

IV. Jahrgang, 5652—1892.

JERUSALEM, 1892.

Druck und Verlag des Herausgebers.

Sr. Ehrwürden Herrn Grossrabbiner

ZADOC KAHN

Grand Rabbin de France.

Dem wahren Priester im Tempel der Humanität,
dem unermüdlichen Pfleger u. Förderer jüd. Wissenschaft,
Dem hervorragenden Wohlthäter des heil. Landes.

IN TIEFER VEREHRUNG GEWIDMET

vom

Herausgeber

Abonnenten-Verzeichniss *)

A

Adler H. Dr. Rev. London
Adler M. Esq. „
Adler Elcan Esq. „
Alliance Israélite Paris
Ang. Jew. Association London
Auerbach S. Rabb. Dr. Halberstadt

B.

Bacher W. Dr. Budapest
BaerwaldDr.Frankfurt a/M.
Baer A. „
Bamberger N. Rabb.Würzb.
Bamberger M. L. Kissingen
Bamberger Rabb. Aschaffenburg
Benchimal Sichron Jacob
Baumgarten E. Wien
Benas B. L. Esq. Liverpool
Berliner A. Dr. Berlin
Berger H. Wien
Berthold S. Berlin
Bibliot. d. Isr. Gem. Frankf.
Bibliot. National Paris
Bibliot. K. K. Berlin
Bloch Ph Dr. Rabb. Posen
Bleiberg S. Esq. Cardiff
Blumen B. Odobesti
Buber S. Lemberg
Bondi I. Dr. Rabb. Mainz
Brann M. Pless
Bergman L. Grodno

C

Cassell D. Dr. Berlin
Castello D. Esq. London
Castello M. Esq. „
Chasanowitz Dr. Bialystok
Cohen S. Rabb. Dr. Berlin
Cohen Mayer Geheim. commerzienrath Berlin
Cohen S. Dr. Rabb. Budap
Cohen S. Paris
Cohen G. Hamburg
Cohen B. L. Esq. London
Cohen I. E. Esq. „
Cohen David Odessa
Cohen S I. Rechtsanvalt Leeuwarden
Cohn I. Dr. Rabb. Wreschen
Cohen Dr. Rabb. Postdam
Cultus Gemeinde Budapest
Cultus Gemeinde Prag

*) Das Namen Verzeichniss aller Derjenigen die bei uns direct oder bei Sr. Ehrwürden Herrn Bezirks Rabbiner Dr. A. Salvendi [Dürkheim a H.] bestellen werden, wird im nächsten Jahrgang veröffentlicht wer en.

Cultus Gemeinde Wien

D

Deutsch J. Dr. Wien
Dünner Dr. Rabb. Amsterd.
Dernbourg J. Paris

E

Ehrenfeld N.Dr. Oberr.Prag
Emanuel L. Esq. London
Epstein A. wien
Ezekiel I. Esq. London

F

Franck E Beyrouth
FischerA. I. Director Wien
FrankDr. Rabb Cöln
Franklin Elias Esq London
Frankel A. L. Dr. Wien
Feuchtwanger I. L. Münch.
Flaschner Dr. Berenburg
Friedberg S. Rabb. Tilsit
Friedländer A Dr. London
Friedland L. Petersburg

G

Gedalia Baron Kopenhagen
Gemeinde Altona
Goldzieher Dr. Budapest
Goldschmidt B. & S Frankf.
Goldschmit Julian Sir London
Gomperz Ph. Budapest
Gordon B. Esq. Chicago
Güdeman M. Dr. Rabb. Wien
Gothold B. Hamburg
Guttmann Dr. Landrabb. Hildesheim
Guedalla H. Esq. London
Gumperts H. Hamburg
Gutmann W. Ritter v Wien
Gutmann D. Ritter v. „
Gottlib M. Stiftsrabb. Hamburg

H

Hartenstein B. Odessa
Halberstam S. Bielitz
Halevy J. Paris
Hamburger Leop. Frankfurt
Herz H Hamburg
Heyman I. Amstardam
Heynemann Dr Hamburg
Heynemann Dr. Frankfurt
Hildesheimer I. Dr. Rabb. Berlin
Hildesheimer Wien
Hirsch Oberrabb. Hamburg
Hirsch B. Halberstadt
Horwitz Dr Rabb Frankfur
Hurowitz Dr. Ciefeld

J

Jaffe M. Esq. London
Jüd.Theol. SeminarBresslau
Jüd.Theol. Seminar Berlin
Jellineck A. Dr. Rabb Wien

K

Kahn Z. Gr. Rabbin de France Paris
Kaiserling Dr Rabb Budap.
Kalker & Polak Amsterdam
Kauffman D. Dr. Budapest
Klein Dr. Paris
Klein M. Tapio-Szele
Königswärter Baron von Wien
Kohn S. I. Peysern

Kontent J. Rabbinats-Asses· Amsterdam
Kurlandsky Grodno

L

Lachman Commerzienrath Berlin
Landsberger Dr. Darmstadt
Landau M. Esq. London
Landauer Bankuier Wien
Lazarus M Dr Prof Berlin
Lauterbach S. Drohabicz
Lewin N Paris
Lewi I. Dr. Breslau
Lewi M. Esq. London
Lippe K. Dr Jassy
Lissauer S S Amsterdam
Loewe A Dr.. Rev. London
London H. Berlin
Louis Dr. Liverpool
Lüben Th Dr. Wien
Leimdörfer Dr. Rabb Hamburg

M

Margulies Ohessa
Marcus A. A. Esq. Boston
Madiansky Jrkatrineslaw
Melli S. Rabb. Triest
Michael J. Esq. Edinpurgh
Mocatto F. D. Esq. London
Montaue Samuel M. P. „
Montefiore Clonde G. „
Moses M. Frankfurt a/M
Moses Moses Katowitz
Müller D. H. Dr. Prf. Wien

N

Neugas B. Esq. London

O

Olitzki Dr. Rabb. Cöthen

P

Peritz M. Dr. Rabb. Liegnitz
Pereau Abbé Parma
Polliakoff I. S. Taganerog
PoriesDr. Odessa
Porges Dr. Rabb. Leipzig
Polliakoff L. S. Moscau
Posen J. Frankfurt a/M.
Pollack J. Rev. Lieverpool
Pariente S. Smyrna

R

Reinherz I. Esq. Boston
Reinhold H. Berlin
Rosenbacher A. Dr. Prag
Rosenstein Wien
Rosenzweig A. Dr. Rabb. Berlin
Rothschild frères, Baron v. Paris
Rothschild Albert Baron v. Wien
Rubens Gebr. M.B. Amstard

S

Schalit L. Riga
Schwarzschild E Frankfurt
Scheid E. Paris
SchlossSalamon Esq. London
Schlos Leop. Esq. „
Schmidl A. Dr. Rabb. Finfhaus
SchwarzDr.Rabb. Karlsruhe
Sebag Joseph Ramsgate
Seligman Esq. London
Sinagogen Gemeinde Berlin

Speyers B. Rev. London
Stein Dr. Rab. Worms
Stiassny W. Architect Wien
Sasson R. D. Lodon

T

Tal I. Rabb. Arnheim
Trewisch Jos. Schwabach

U

Ungerleider Rabb. Berlin
Ussischkin, Ingenieur Moscau

W

Weil Gr. Rabb. Paris
Wiener Salomon Katowitz
Weis H. Rabbin Leipnik
Weisse J. Rabb. Neustadt
Weisskopf M. Rabb. Paris
Wissozki K. W. Moscan
Winter Dr. Rabb. Dresden
Wolf G. Wien
Wormser S. Paris
Wolf Lui H Hamburg

Z

Zilkow Dr. Warschau
Zeitlin S. Leipzig
Zuckermandel Rabb. Fleschen

DurhchHerrn Bezirks-Rabb. Dr. A. Salvendi in Dürkheim a/H.

Appel Dr. Rabb. Mannheim
Burchard L. Halberstadt
Bähr Dr. Rabb. Prenzlau
Bamberger Dr. Rabb. Königsberg
Cohn A. Dr. Distr. Rabb. Ichenhausen
Greenbaum D. Mineapolis
Feiwascheck Tiflis
Frank N. Düsseldorf
GronemannS. Dr. Landrabb. Hannover
Hayman H. Sulzbach
KauffmannH. Ellwangen
Lehman H. Stettin
Levy Don Belgart
Lindo Sig. Weissendorf
Marx Gebr. Felleringen
Meyer A H Nürnberg
Perles Dr. Rabb. München
Pessel Leop. Ermsleben
P. S. Frankfurt a/M
Picard I. I. Wangen
Dr. Plaskoff. Simpheropol
America
Ritrer N Oberrab. Rotterdam
Salvendi A. Dr. Bez. Rabb. Dürkheim
Salzzer M. Land-Rabb. Stadsengfelld
Salomon S. Commerzienrath Schwerin
Simon A. Kolmar i/P
Simonsohn Dr. Rabb. Kopenhagen
Spitz Oberabb. Dr. S. Essag
Steinhart J Sulzbach
Straus S. Carlsruhe
Zimlich Dr. Rabbiner Nürnberg

Inhaltsverzeichniss.

Deutscher Theil.

Bücher Rezensionen:

Hebräischer Theil.

Jüdische Schriften
zur
Geographie Palästinas
(X—XIX. Jahrh.)

von

Dr. MORITZ STEINSCHNEIDER.

[Vortsetzung u. Schluss v. Band III.]

1676. 47 (425).

JOSEPH SCHALIT RICHETTI b. Elieser aus Safet, ed. Mantua 1676, zugleich mit einer eigenen Schrift über das Tabernakel, das anonyme „Iggeret" etc., siehe unter 1626 (Zunz No. 109 zu berichtigen nach Steinschneider, Catalog. Bodl. S. 1526), vielleicht auch eine Karte von Palaestina in Amst. (zu einer Pesach-Haggada?). Ein Buch : „Zurat Erez Jisrael" bei Ghirondi, Toledot etc., S. 214 u. Benjacob 508, No. 89, 91 ist zu streichen.

1695. 48 (446).

ABRAHAM ben JAKOB Abinu, vormals christlicher Prediger, gab 1695 in Amsterdam eine Karte von Palästina mit hebräischer Ortsbezeichnung und Abbildung des Tempels, unter dem Titel :

„Luach-ha-Massaot u. Tabnit Bet ha mikdasch“ heraus, als Beilage zur „Pessach Haggada“; mit derselben auch 1712 gedruckt: Sonst vergl. Zunz No. 115; Steinschneider, Catalog. Bodl. 695, S. 2921 No. 8284.

1696. 49 (447).

CHAJJIM ALFANDARI b. Isak Rafael, „Derech ha-Kodesch“ über die Heiligkeit Palästina's mit Benutzung einer Abhandlung über den Tempel etc. von Joseph de Trani (gest. 1639 in Const.) u. Beigabe „Maggid Mereschit“ des Grossvaters Ch. b. Jacob (gest. 1640), Constant. 1710, fol. Catalog Bodl. 821 N. 1635; Zedner 40, 177. Titel fehlt im Index S. 840, weshalb wohl H. Brüll (Jahrb. IV. 96) auf falsche Conjectur gerieth. Das Jahr der Abfassung giebt Benjacob. S. 291 No. 407.

XVII—XVIII saec. 50 (455).

SIMCHA b. PESACH aus Brzesc, Sibbub kibre ha-Zaddikim“, eine jüdisch-deutsche Uebersetzung des anonym. „Iggeret“ (s. unter 1626) über Wallfahrten zu den jüd. Graebern; vgl. Zunz No. 115; Steinschneider, Catalog. Bibl. Bodl. 2598.

1704. 51 (463).

BRIEFE aus Jerusalem nach Prag und

Worms. Hs. Carmoly No. 20 (vgl. Katalog Frankf. a. M. 1875).

1707. 52 (471).

MOSES CHAGIS, „Sefat Emet“, über den Zustand der Juden in Palaestina, 8⁰. Amst. 1707. Steinschneider Catalog Bodl., S. 1791 *) “Paraschat elle Massâë“, Aufforderung zu Stipendien, sucht die Aechtheit der Tempelwestmauer zu beweisen, 8⁰. (Altona 1738 **) sehr selten ; Steinschneider Catal. Bodl., S. 1790 No. 14 ; Inhaltsübersicht und Einzelheiten in „Zeitschr. der Deutschen Morgenl. Gesellschaft“. V, 380 (vergl. Polem, und apol. Lit. 311).

1716. 53[54](148)

GEDALJA aus SEMIECZ in Litthauen, „Scha'lu Schelom Jeruschalajim“, 16 Bll. Berlin 1716, ist eine Beschreibung der Schicksale und Trümmer Jerusalems. Vgl. Zunz No. 121 ; Steinschneider, Catalog. Bodl. 1003. Der Verfasser beginnt mit der Erzählung, dass im Cheschwan 461 (Herbst 1700) Rabbi Jehuda nach Jerusalem kam ; die Angaben Carmolys im Orient ed. Fürst XII, 297, wo auf Schudt, Jüd. Merkwürdigk. II, 58, 59, 62 hingewiesen wird, sind nicht sachgemäss.

---

*) Jerusalem 1880. Red.

**) Jerusalem 1884. Red.

1719.

55 (4891).

ALEXANDER b. MOSE ETTHAUSEN, „Bet Jisrael", das jüd. Stammhaus, jüdisch-teutsche Geschichte der Israeliten und Antiquitäten Jerusalems (auch Topogr. Jerusalems). Offenbach 1719, 4⁰ (80 Bll.), Amst. 1724. 4⁰ (64 Bll.), Fürth 1771 (Catal. Bodl., S. 730 u. Add., Zedner, S. 243, vgl. Brüll, Jahrb. IV, 96).

1725.

55 b.

* SAMUEL di AVILA, veröffentlicht in der Vorrede seines Buches „Kether Thorah" mehrere Documente u. Verordnungen des Jerusalemer Rabbinat, vom Jahre 1509—1648. Amsterdam 1725, 4⁰. (Cf. Catal. Bodl. S. 2409).

1740.

55 c.

RAFAEL TREVES, „Zach we-adom," Studienordnung (oder Lectionen ?) und Vorzüge des heil. Landes. Constantinopel, 4⁰. (Catal. Rabinowitz 1886—7 No. 3239). Scheint sehr selten, N. Brüll, Jahrbücher, I, 117 kennt es nicht.

1743.

56 (512).

ANONYMUS „Sikkaron biruschalajim," über Graeber in Palaestina, bestehend aus dem anon. „Iggeret" (s. unter 1626) und Gebeten aus „Et le-Channena" (ersch. Ven. 1708, s. Cat. Bodl., S. 498 No. 3271) 8⁰ „mit Constantinopler

Buchstaben" — Die Typen lassen (nach N. Brüll, Jahrb. IV, 95) auf Sulzbach schliessen — 1743. 2 Ausg. vermehrt von Jakob Babani, Amst. 1759 (16 ungezählte Bl., k. Bibl. in Berlin).*) Die Ausg. Constant. 1740 durch Rafael „Troyes" bei Carmoly, Itin. 487, ist wahrscheinlich eine Confusion mit n. 55 c ; Benjacob Thesaur. I 185, No. 152, hat Const. 1743 ; ausser den Genannten vgl. Zunz No. 123, zu berichtigen nach Zedner, Catal. S. 322.

1745. 57.

JAKOB BERAB (jun). „Simrat ha-Arez", Gesänge, hebräisch und spaniolisch zum Lobe von Tiberias, das sein Schwiegervater Chajjim Abulafia restaurirt hat, und Erzählung des Streites zwischen dem Scheikh und dem Wezir, nebst Doppelgedicht darüber. Mantua 1745. 4⁰ 16 Bl. (Catal. Bodl. p. 1195 ; vgl. Hebr. Bibliogr. XI, 22 ; Geiger j. Zeitschr. IX, 280). Livorno 1820, 4⁰ (28 Bl.). Letztere Ausg. jetzt in der k. Bibliothek in Berlin, fehlt in Benjacob's Thesaur. S. 221 n. 60.

1758. 58 (532).

JOSEPH SOFER reiste von Brody 1758 nach Safet und beschrieb seine Reise in einem

---

*) Auch Jerusalem 1875.

Red.

zu Frankfurt a. O. 1765 hebräisch und 1767 jüdisch-deutsch erschienenen Buche „Edut be-Josef“ und „Iggeret Josef,“ welches höchst selten ist. Vgl. Zunz, No 125 ; Tychsenscher Catalog, S. 181 ; Bützowische Nebenstunden III, S. 41 ff. Deutsch m. d. Tit. „Iggeret ha-Kodesch,“ Frankf. a. M. 1809, nach N. Brüll (Jahrb. IV, 95) wahrscheinlich gekürzt. Ohne Zweifel ist dasselbe auch als „Maase Erez Jisrael“ aufgenommen in der Sammlung „Sippure Maasijjot,“ Sidilkow 1834, Wilna 1845, 1848 etc. (bei Benjacob S. 422 N. 461).

59.

1759.

ANONYMUS, „Kitbe Kodesch“ Encomien des Simon b. Elasar de (van) GELDERN (wahrscheinlich eines Wohlthäters) seitens der Rabbiner Palästinas und andrer Länder. Amst. 1759 8⁰. (Zedner S. 267).

60 (534.)

1760—80.

ANONYMUS (vielleicht Benjamin Espinosa?) um 1760—80, über den Tempelbau (mscr. Reggio 20 f. 68 b—95 b), beginnend mit dem Index der 20 Capitel (über den Tempelberg, Mauern etc.) ; über Benj. Espinosa siehe Steinschneider Hebr. Bibliogr. XVII, 120.

60 b.

1755—1763.

* ANONYMUS Drei Briefe der Jerusa-

lemer Aschkenasim-Gemeinde an Berman Speyers in Metz, „Jerusalem" Jahrg. II S. 148—157.

1764. 61 (536).

SIMCHA ben JOSUA ben Salomo HAAS, geb. in Dobrowitz 1710, gest. zu Brailow 1765 oder 1768, verf. um 1764 einen Bericht über seine Reise nach Pal., dessen Titel Carmoly (Revue Orient. I, 1841, S. 184) angebl. aus Salomo Dubno's (Schwiegersohn des Verf.) Catalog vom Jahre 1771 angiebt: „Sippure Erez Jisrael," hingegen für das letzte Wort: „ha-Galil" in Benjacob's Thesaurus S. 18 N. 358 s. v. „Ahabat Zion", unter welchem Titel das Buch 8°, Grodno s. a. erschien.*) Fehlt bei Zunz.

*) Bei der Herausgabe dieses Buches hat eine eigenthümliches Plagiat stattgefunden, worauf bisher niemand aufmerksam gemacht hat. Ein grösseres Stück desselben (v. Seite 36—47) gehört nämlich nicht dem auf dem Titelblatt namhaft gemachten Autor R. Simcha b. Josua sondern einem viel früheren Palaestina-Reisenden, dem Karaïten Samuel b. David (s. oben N. 42). Der Herausgeber hat diese Interpolation augenscheinlich vorgenommen, um das Werk des R. Simcha der nur Galiläa behandelte, zu vervollständigen, wobei er es an den nöthigen Änderungen resp. Weglassungen nicht hat fehlen lassen. (Siehe Ausführliches im hebräischen Theil unseres Jahrbuches).

Red.

62 (542).

1769.

MOSE JERUSCHALMI, „Jede Mosche" eine Beschreibung von Palästina, auch aller Orte, Städte und Gräber, jüdisch-deutsch, 1769, 8⁰, 18 Bll. (Catalog von Hebraica etc. aus der L. Rosenthal'schen Bibliothek, Amsterd. 1875, Teil 1, S. 884).

63 (545).

1772.

PEREZ ben MOSE, „Schebach u-Tehilla le-Erez Jisrael," über die Vorzüge des heil. Landes. Metz 1772 (4 Bll.) (Brüll, Jahrb. IV, 69, scheint sonst unbekannt, fehlt unter den Drucken in Metz, bei Carmoly, Rev. or. II, 214 und bei allen Bibliographen).

64 (546).

1772.

CHAJIM (Josua Feibel) b. ISRAEL aus Tarnigrod, „Kazwe Erez," über Palaestina und dessen Einteilung Zolkiew 1772, 4⁰ mit einer K a r t e von Arje Loeb ben Isak, 4⁰ Grodno (5574) 1813. Benjacob S. 531 No. 432, Zunz No. 126 zu bericht. und ergänzen nach Zedner Catal. 859.— Einen Auszug daraus giebt ALEXANDER (SÜSSKIND) ben MOSES in seinem „Jesod we-Schoresch ha-Aboda" Warschau 1814 f. 114 b—118 b (Brüll, Jahrb. IV, 96).

Vor 1777. 65 (549).

SALOMO b. MOSE, Chelm, starb in Salonichi 1777, verfasste eine ungedruckt gebliebene Schrift über die Gebietsbestimmung im h. Lande: „Chug ha-Arez.“ Zunz 124. Vgl. Steinschneider. Catal. Bodl., S. 2376.

1785. 66 (558).

JACOB BARUCH ben Mose Chajjim edirte: „Schabbechi“ (Ps. 147^{12}) oder „Schibche Jeruschalajim,“ Miscellen über Jerusalem, Livorno 1785, 8^0. (schon selten), 47 Bll., (Vorrede des Herausg. zuletzt zu finden); zuletzt gekürzt herausg. von Ahron Buchauer ben Jacob Kohen, Lemberg 1799 (fehlt bei Zunz No. 123); Wilna 1817 durch Isak ben Jacob; Warschau 1840; Zitomir 1860 (Benjacob 564, No. 218); s. l. 1862 (Hebr. Bibliogr. VI, 4). Enthält teilweise dasselbe, wie „Sikkaron biruschlajim“ (s. No. 56, 1743); Steinschneider, Catal. Bodl. S. 643, No. 4659 (vgl. S. 1192) zählt folgende Bestandteile auf: 1) Iggeret . . . . (s. No. 38, 1626): 2) Pilgerordnung nach Chajjim Vital, 3) Paraschat etc. (von einem Baruch; s. No. 26, 1522), 4) Takkanot . . . Statuten (scheint Anhang zu 3, da die J. 1518—1521 vorkommen), 5) Ueber 10 Stämme aus Isak Akrisch, 6) Grenzen Palaestinas u. Babylons nach Benjamin Tudelensis, 7) Gebete.

1785—86. 67 (559).

BENJAMIN ben ELIA, gen. Jeruschalmi (Karaït) (vgl. oben No. 46), Reisebericht, herausg. v. Gurland 1865.

Vor 1797. 68 (564).

ELIA WILNA b. Salman, „Zurat ha-Arez.“ über Topogr. zu Josua, Sklow 1802, abgedruckt in d. hebr. Bibel, Wilna 1820, teils in ed. Proph. u. Hagiogr. 1780, giebt kurze Erläuterungen über d. Geogr. Palaestinas. Vgl. Zunz No. 127, Steinschneider, Catal. Bodleian S. 963.

1814. 69 (581).

ELJAKIM (Götzel) ALTSCHUL b. Seeb, „Erez Chemda,“ über die Grenzen Palaestina's als Erläuterung zu Josua 14, 6—10,9. Angehängt dem Werke „Sebed tob,“ über den Tempel Ezechiels von seinem Vater (welches zuerst Sklow 1793 ohne diese Beigabe erschien). Warschau 1814, 4°. (Zedner 120, Benjacob 151, No. 17; Confusion bei Fürst, Bibl. Jud. I, 44.— Brüll, Jahrb. IV, 96 giebt d. J. 1798 an [?]).

1817. 70 (588).

JACOB AUSPITZ aus Ofen, „Beer ha-Luchot,“ Erklärung zweier Karten (die er aus dem Lat. übersetzen liess) über die alte Welt, mit besonderer Rücksicht auf Bibel und Talmud

bearbeitet. Wien 1817. 2. Ausg. das, Holzinger 1818 (8 Bll. u. 2 K a r t e n).— Fehlt bei Zunz.

1817. 71 (593).

SALOMO LÖWINSOHN, aus Moor in Ungarn, schrieb 1817 die erste biblische Geographie in hebräischer Sprache u. d. T. „Mechkere Erez" Wien 1819, 8⁰. Deutsch u. d. T. Bibl. Geogr. mit K a r t e 1821. Zunz No. 139, Steinschneider, Catal. Bodleian. 1630. Vgl. auch Jacob Kaplan unter 1839.— Eine Biographie des Verf. in der Zeitung ha-Maggid. Lyck 1875.

1819. 72 (599).

MENDEL BRESLAUER b. Chajjim Jehuda, „Gelilot Erez Jisrael," Geogr. Pal., teils nach Talmud etc., mit Einleit. hebr. u. deutsch. Breslau 1819. Zunz No. 140, vgl. Steinschneider, Catal. Bodleian. 1743.

C. 1820. 73 (600).

ISAAK SAMUEL REGGIO schrieb über Sambatjon, Ofir, Tiberias, im Jahrbuch „Biccure haittim" Jahrg. VIII, S. 49—55 ; X, S. 4—7 ; XI, S. 18—21. Zunz No. 146 ; vgl. Steinschneider, Catal. Bodleian. 2135.

1820—28. 74 (604).

MARKUS JOST giebt in seiner Gesch. d. Israeliten (Berlin 1820—28) eine Beschreibung

von Palästina, Nachrichten von Reisen, Erläuterungen von Ortsnamen und Besprechungen geogr. Schriften. Vgl. Zunz No. 141.

1822—28. 75 (607).

SIMSON BLOCH ha-Levi b. Isak aus Brody, schrieb die erste systemat. Geogr. eines neueren Juden u. d. T. „Schebile Olam" Zolkiew 1822—28. Asien u. Afrika umfassend, worin Palaestina nur auf 6 Bll. behandelt wird. 2. Aufl. mit Biogr. des Verf. von A. Dornzweig. 2 Teile, Lemberg 1870 (76 und 78 SS.). Hebr. Bibl. X, 65 u. Berichtig. S. 113.

1828. 76.

DOB-BAER ben JOSEF Jospe ק"ש (?) aus Wilna, „Gebule Erez Jisrael" etc., Grenzen Palaestina's und Züge der Israeliten, nach den Ansichten des ELIA WILNA. Wilna 1828, 4⁰, lithogr. (Nachtrag zu Benjacob's Thesaurus, Buchst ג n. 29 b—ms.)

1829. 77 (613).

JOSEPH SCHWARZ (Tobler schreibt S. 242 Jakob). Seine Karte *) erschien 1829 nicht

*) In hebräischen Lettern. Dieselbe erlebte 3 Aufl. Würzburg 1829, Wien 1831, Triest 1832.

Red.

(wie T. angiebt) 1847. *) Vgl. Zunz No. 147, Steinschneider Catal. bibl. Bodl. 2575. Zedner Catalogue of the hebrew books of the British Museum S. 686. — Von demselben Autor erschien ferner: 1845 „Tebuath-Haarez“, enthält eine ausführliche Geographie Palästinas nach Bibel, Talmud u. Midrasch. Zweiter Band (separat nicht zu haben) betitelt „Tozaoth Haarez“ enthält Fauna, Flora Palästinas, wie auch eine kurze Geschichte desselben, Jerusalem 1845, 8⁰. **)

Englisch: A descriptive Geography and brief historical Sketsch of Palestine, by Joseph Schwarz. Translated by Isaac Leeser . . . Illustrated with maps and numerous engravings, Philadelphia A. Hart 5610—1850.

Deutsch: 1. Das Heilige Land, nach seiner ehemaligen und jetzigen geographischen Beschaffenheit, nebst kritischen Blicken in das Carl v.

---

*) T. denkt sicherlich an Schwarz's Karte in deutschen Lettern, die separat, unter dem Titel: „Die Gränzen Palästinas nach 4 B. Mos. XXXIV. 1—15 von R. Joseph Schwarz in Jerusalem 5607 (1847)“, und 1852 als Beilage zu seinem Werke „Das Heilige Land“ erschien.

Red.

**) Lemberg 1865 (Ausgabe des J. Kohen Zedek ohne jedoch die alten Druckfehler zu verbessern, und die Nachträge aus der ersten Ausgabe an ihren Platz einzuschalten.

Red.

Raumer'sche „Palästina“ von R. Joseph Schwarz, Deutsch bearbeitet von Dr. Israel Schwarz, Frankf. a/M. J. Kaufmann 1852, 8⁰, XIX, 452 S. u. Offenes Schreiben u, Nachträge 20 S.— 2. Joseph Schwarz, Das heil. Land, für Schulen bearbeitet von Salomon Hirschinger, herausgegeben von I. Schwarz, Köln, du Mont-Schaullerg, 1859, 8⁰. VIII u. 151 S.; s. Ritter 15, 59. G. Philipps u. G. Görres Historisch-politische Blätter, 30 Z. 11 H. Engelmann 151. *)

1836. 78 (647).

AHRON ben CHAJJIM, Zug der Israeliten, Einteilung d. Landes. Gedruckt Grodno 1836. (Benjacob, Thesaurus I, 309, No. 786).

1836. 79.

L. TRAUB, Palästina oder alte Geographie des h. Landes, Augsburg 1836 (nach Jost und Raumer, für Schulgebrauch).

---

*) Zu den genanten Werken können wir noch folgende zwei Arbeiten hinzufügen:

1841. Bericht über die Vethältnisse der Israeliten im heil. Lande, erschien im Orient No. 40, 1841, ins Hebräische übersetzt von K. Schulman, Har-El, Wilna 1867.

1862. „Luach“ Tabelle für Anfang der Morgenröthe u. den Sonnen-Aufgang in Palästina; Herausgegen vom Schwiegersohn des Verfassers. Jerusalem 1862, litographirt.

Red.

79 b.

1836 u. 1839. (T. 150).

JUDITH MONTEFIORE in London. Private Journal of a Visit to Egypt and Palestine. London, I. Ricknerby, 1836. 8⁰. (Not published). *) Notes from a private Journal of a Visit to Egypt and Palestine. (Ebenfalls Not published). London 1844. 8⁰. **) „Der grosse Wolthäter der juden, Moses Montefiore, war das 1. mal 1827, das 2 mal 1839, auch 1848 und später in Palästina. Die schriften kamen nicht in den Buchhandel. Weniges, was sonst die gebildete Jüdin schreibt, hat Interesse für einen weitern kreis". (Tobler).

1837—1840. 80 (656).

L. LÖWE, reiste zweimal 1837 u. 1840 nach Palaestina. Seine Reisebriefe in d. Allgem. Zeitsch. des Judenthums***) 1839 No. 18 ff. Vgl.

---

*) Ein Auszug desselben findet sich in Wertheimers, Jahrbuch, Wien 1843. Red.

**) Ins Hebr. übersetzt von Anonymus unter dem Titel „Jehudith" mit Anhang, Mehrere Briefe u. Pläne seitens der Vorsteher u. Sachkenner Palästinas, betreffend die Colonisation des heil. Landes und die Hebung der Lage der jüdischen Einwohner. London 12⁰ (ohne Angabe des Druck-Jahres). Red.

***) Ins Hebr. übersetzt von Mordechai Ahron Günzburg (im Anfang seines „Hadebir" Band I) Wilno 1845,

Zunz, No. 15 b. Einiges in Biogr. Löwe's in der Zeitschrift „ha-Maggid“ 1878/79.

1837. 80 b. (T. 160).

ANONYMUS, Drei Briefe der palästinischen Juden aus Jerusalem, Safet, und Beirut. Aus dem Hebräischen von E. S. CALLMANN Prag 1837 8⁰. Aus einer Zeitschrift, von Wolf Pascheles. Übertriebene Schilderung des Erdbebens am 1 Januar 1837 mit intressanten Einzelheiten.

1838. 80 c.

* SALOMON LOEB RAPOPORT. Abhandlung über Lage u. Geschichte der Städte Safet, Beth Scheon u. Gusch Chaleb (Giscala). Erschien als Einleitung zum Kore Hadoroth von Schalom Hacohen, Wien 1838, 8⁰.

1839. 81 (666).

JACOB KAPLAN b. SALOMO KOHEN aus Minsk, schrieb : „Erez Kedumim“, 2 Bde., Wilna 1839, eine Bearbeitung von Löwisohns bibl. Geographie (s. No. 71), Zunz No. 158.

1839. 82 (668).

MENDEL (MENACHEM) ben AHRON aus Caminiez in Litthauen, „Alijjat ha-Arez“, Zeiter-

---

und von M. Mohr am Shluss seines „Mebasseret Zion“ (S. n. 69 b.). Red.

eignisse in Palaest. und Beschreibung seiner Reise (1833), Wilna 1839 8⁰. Siehe Gurland, Einleit. zu Ginse etc. 1865, S. XXII.

1840. 83 (671).

M. S. FREYSTADT, in Königsberg, gab 1840 einen Prospect mit 6 Artikeln einer bibl. Geogr. heraus (Zunz No. 159), wovon jedoch unseres Wissens nichts erschienen ist.

1840. 84 (672).

LEOPOLD ZUNZ, Essay on the geographical literature of the Jews from the remotest times to the year 1841, in der Asherschen. Ausgabe d. Benjamin von Tudela, Berlin 1840, 41, Bd. II, S. 230 ff. Das deutsche Original in s. Gesamm. Schriften. Bd. I. Berlin 1875, S. 146—216; vgl. unter Esthori (1314).

1840. 84 b.

ANONYMUS „Korot ha-Ittim“, Warschau 1840, jüdisch-deutsch Warschau 1841. Vgl. Gurland Ginse I. S. XXII, Benjacob S. 527 No. 328.

1841. 85 (680).

ELJAKIM CARMOLY (st. 1875), „Elle ha-Massaot“, Reiserouten in Palaestina, hebr. angeblich aus einer aus Marokko stammenden Handschrift, zuerst herausgegben (Brüssel ?) 1841 (32 SS) u. in „Aggudat Aggaddot“ her. v. A. M.

Luncz, Jerus. 1885, 24⁰. Carm. vermuthet dass der unbekante Verfasser in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts gelebt, weil er Maimonides (st. 1204), aber nicht den Nachmanides erwähne, und dass er die Quelle späterer Schriften sei (Steinschneider, Polem. Literatur 311). Das Vorwort enthält das Gräberverzeichniss von Jakob (s. N. 9).— Itinéraires de la Terre Sainte des XIII.ᵉ — XVIIᵉ siècle, traduits de l'hébreu et accompagnés de tables de cartes etc. par E. Carmoly, Bruxelles 1847, gr. 8⁰ (Nicht durchweg aus dem Hebr. übersetzt, nirgends zuverlässig; über C.'s Fälschungen, Erfindungen, Plagiate etc. siehe Zunz No. 151, Steinschneider Catal. Bodlej. introd., S. LI; Hebr. Bibliogr. XV, 105; sonst auch ibid. XIX, 62).

86 (681).

1841. (T 220).

SAL. MUNK, „Palestine“ (Theil des Univers) Paris 1841, 1845 (764. SS.). 1856. deutsche Uebersetzung von M. A. Levy blieb unvollendet (Leipzig 1871 f.) 8⁰. Eine italienische Uebersetzung Venezia 1853.

87 (688).

1842.

ANONYMUS „Takkanot“ Statuten, Einrichtungen u. Gebräuche der Juden in Jerusalem, hebr. mit Vorwort herausgegeben von C. A. Gagin 8⁰ Jerusalem 1842 und 1883. Vgl. Zedner, Catalog. 322.

88.

1843 (T. 221).

J. GANS, Landeskunde von Kanaan nach der Stämmeneintheilung; zunächst für israelitische Schulen bearbeitet. Paderborn, Winkler, 1843, 8⁰. Mit 1 Karte S. Engelmann 149 S. (Fürst, Bibl. Jud. I, 317).

1844. 89 (703).

CHAJJIM HURWITZ HA-LEVI, „Chibbat Jeruschalajim", Geographie Palaestinas. Jerusalem 1844, anonym Königsberg 1855; *) nähere Nachweise siehe bei Steinschneider Hebr. Bibl 1858 S. 28.

1844. 89 b.

MENDEL MOHR, „Mebasseret Zion" über Palaestina, nebst Briefen des Dr. Löwe. Lemberg 1847 8⁰. (Catalog Rabinowitz 1886/7 S. 56 No. 1938).

1846 ff. (T. 175). 90 (717).

BENJAMIN II. (Israel Josef) gestorben in London 4 Mai 1864, ungef. 40 J. alt, (Hebr. Bibliogr. VII, 61), Cinq années de Voyages en Orient 1846–51. Paris, Levy 1856, 8⁰, deutsch; Acht Jahre in Asien etc. 2. Aufl. Hannover 1858, XI, 314 S. Hebr. „Massaë Jisrael" übersetzt

*) Wilna 1875. Red.

von DAVID GORDON Lyck 1859 8⁰. (Über die Unzuverlässigkeit der Angaben s. Hebr. Bibliogr. III S. 9 und 80. Auch die französ. Ausg. ist nicht von B. selbst abgefasst). Englisch: Eight Years in Asia etc. Hannover 1863. London 1865.

1856. 91 (798).

KALMAN SCHULMANN. „Ariel". Ueber Inschriften auf dem Sinai, Zehn Stämme und Sambation, die Rechabiten, Geschichte Palaestinas seit dem Exil, besonders Hebron, Safet und Tiberias, neuere Entdeckungen in Assyrien und dergl. In hebr. Sprache Wilna 1856, 12⁰, 158 SS.

Von dem selben Autor erschien ferner:

* „Schulamith" über die Merkwürdigkeiten des heil. Landes, 2 te Ausgabe mit Zusätzen u. Verbesserungen, Wilna 1859. 12⁰ 145, SS.

* „Har El" über Topographie Jerusalems, Lage des Jordan, Todtes Meer u. See Kinereth, Merkwürdigkeiten u. Inschriften auf dem Sinai, Brief des Joseph Schwarz (S. No. 77) etc. Wilna 1867. 12⁰, 116 S.

* „Chabazeleth Hascharon" Am Schluss dieses Werkes findet sich eine Sammlung der Sagen u. Legenden des heil. Landes (übersetzt aus Frankls „Nach Jerusalem"), Wilna 1861, 12⁰.

1856 (T 194). 92 (799).

L. A. FRANKL. Nach Jerusalem! 3 Theile Leipz. 1858 (Schriften des Instituts zur Förd. israel. Litt.) Hebr. („Jeruschalajma“) von Mendel E. Stern, Wien 1860; daraus: „Das Gestade von Palaestina“, in der Zeitschrift Haschachar Wien 1860 No. 27, 28

1856. 92 b.

* CHAJJIM NATHAN DEMBITZER veröfentlichte eine Samlung von Documenten und Verordnungen betreffend der Sammlung und Vertheilung der für Palästina gesammelte Unterstützung's Gelder (Chaluka) unter dem Titel „Moginne Erez Israel“ Lemberg 8⁰.

1856. 93 (T. 245)

F. HANDTKE, Wandkarte von Palästina, zum Gebrauch für Schulen eingerichtet, und nach den besten Quellen entworfen und gezeichnet. 3 Auflage. Glogau, Flemming 1856. Gr. fol. 4 lithographirte und kolorirte bll. S. Engelmann 154, 1095.

1861. 94.

MEIR ZIPSER, „Maalat u-Keduschat Jeruschalajim“, nach dem Talmud, hebr. In der Sammelschrift „Kebuzat Chachamim“ (Wissensch. Aufsätze in hebr.-talmud. Sprache gesammelt

von W. Warnheim) Wien 1861, 8°, S. 1—5.

95.

1862.

* DAVID b. SIMON, „Schaar ha-Chazer" über die Vorzüge des heil. Landes, gesammelt aus Talmud, Midrasch u. kabbalistischen Werken, Jerusalem 1862, folio.

96 (856).

1863.

HA-LEBANON, Journal, für die Angelegenheiten der Juden in Palästina her. von H. J. Bril *) und M. Cohen, fol. (Steinschneider Hebr. Bibliogr. II. 57), Jerusalem 1864. Die Fortsetzungen erschienen in Paris und Mainz (Jahrg. VIII. 1872).

97 (882).

C. 1864.

SIMCHA PINSKER (gest. 17. Nov. 1864), hinterliess 2 grosse Karten von Palaestina, in der einen die Namen der Städte nach Bibel, Talmud und in anderen Sprachen angegeben und erklärt, in hebr. Lettern, in der andern nur durch verschiedene Farben angedeutet, s. Maskir Libne Reschep (sic). Superstitum post ill. S. P. manuscriptor hebr. etc. Catal. Vindob. 1869, S. 52,

---

*) Vom selben Autor erschien ferner: „Jesod ha-Maala", Entstehung der Colonie „Ekron" wie auch geschichtliches der übrigen Colonien Palästinas. Mainz 1883, 12°. Red.

No. 99. (Pinsker's Nachlass erwarb das Beth ha-Midrasch in Wien.)

1865. 98 (877).

JONAS GURLAND. „Ginse Jisrael be-Sanct Peterburg" (Neue Denkmäler der jüd. Literatur in St. Peterburg) Lyck 1866, enthält 3 Reisen von Karaïten nach Palaestina : 1) Samuel b. David 1641, 2) S. 31 : Mose ben Elia ha-Levi, 1654—1655, 3) S. 44 : Benjamin Jeruschalmi ben Elia 1785—1786. In der Einleitung zählt Gurland 20 hebräische Reisebeschreiber auf.

1866. 99.

ANONYMUS. „Schaalu Schelom Jeruschalajim" über die Verhältnisse Jerusalems u. dessen Einwohner, Westliche Tempelwand, Grab Rahels etc. im Form von Fragen u. Antworten. Odessa 1866, Jerusalem 1868, 8⁰. (Catal. Kauffm. XVII No. 1664).

1866. 100.

MOSES MONTEFIORE, veröffentlicht : 1. Bericht seiner Reise nach dem heil. Lande in englischer Sprache. Ins Hebräische übersetzt von DAVID GORDON unter dem Titel „Michtab le-Moscheh" in Hamagid 1866 von No. 40—46. und dann separat u. d. T. „Mosche Wiruschalajim" Lyck 1887 (23 S.) 2. 1875, An open letter adressed by Moses Montefiore, Bart. by Rev.

Meyer Auerbach and Rev. Samuel Salant, together with a Narrative of a forty Days sojourn in the holy land etc. by M. Montefiore, London 1875. 8⁰, 148 S., am Schluss der hebr. Text der Adresse (40 S.)

1866. 101. (889).

MOSES REISCHER ben Menachem (aus Palaestina gewandert) „Schaare Jeruschalajim“, Beschreibung des heil. Landes und Zustand der jüdischen Bevölkerung in 12 Kapp. Lemberg 1866. 8⁰ (88 Bl.) Daselbst 5636—1875 kl. 8⁰ (8 Bogen zu 8 Bl.) Mit Weglassung des Autornamens Warschau 5634 (Oct. 1873) 4⁰ (52 Bl.). Den Inhalt gab ich, nach einer Mittheilung von Isidor Loeb über die, in den Anhängen abweichende illegitime Ausg. Warschau in der Zeitschr. des Deutschen Palästina-Vereins 1881, IV, 207—210; vgl. Hebr. Bibliogr. IX, 99, XXI, 6 u. 45. *)

---

*) Da die an letzterem Orte versprochene Notiz des Herrn van Biema (von December 1881) über die 1 Ausg. wegen Eingehen des Blattes, noch nirgends veröffentlicht ist, so trage ich sie hier nach. Das 11 Kap. hat folgende Lieder: 1 בר יוחאי נמשחת. 2 פתח הפיוט של כמו״ה אברהם אזולאי בעל חסד לאברהם : ד׳ עמך רוכב שמים. 3 בגדי אור עטית (ר״ת ישועה נטף חזק.) 4 בוצינא קדישא (2 בדפוס ווארש׳). 5 נעמו אמרותיך (ר״ת פראג״י שוואט חזק). 6 איום נכבד יום זה ונורא (לל״ג בעומר; 3 בדו״ו). 7 ארץ הקדושה (שלמה כמו במנהג ספרדו וויען 1838). 8 ידך תנחני (ה״י נגארה).

1866. 102.

* JONAS (Jomtob) SPITZ „Erez Zebi“ Das biblische Palaestina zum bessern Verständnisse der heil. Schrift in histor. u. geogr. Beziehung für Schul u. Privatgebrauch etc. Prag mit Karte.

1868. 103.

Neh. BRÜLL (zuletzt Rabbiner in Frankfurt a/M.), Notizen zur Geographie Palaestinas, in Frankel—Grätz's Monatschr. für Gesch. u. Wissensch. d. Judenth., Bd. 17 (Breslau oder Krotoschin). — Der Verf. giebt auch einige Berichtigunngen und Nachträge zu Zunz's Geogr. Lit. in seinen „Jahrbüchern für jüd. Gesch. und Lit.“ IV, Frankfurt a/M. 1879, S. 95 ff.

---

9 אערוך שיר וזמרה (ר"ת אני דוד בן חסין חזק). 10 לדודי שיר ומזמור (למעלת ירושלם, ר"ת לדוד בן חסין חזק ב"ר אהרן). 11 אוחיל יום יום אשתאה (למעלת מערות שבעיר טבריה, נועם כוכב עוזך, ר"ת אני דוד ב"ר אהרן בן חסין חזק). 12 שיר חדש כברכת ה' יגיד (לכבוד בית קדשנו וכו' נעם אל ארץ עזובה, ר"ת אני דוד בן אהרן חזק — והמחבר נקרא תלמיד ר' חיים אבואלעפיה בטבריה). 13 פורים פורים (ר"ת יוסף של'). 14 יקרבנו (ר"ת יאושע — שניהם במחזור הספרדים). 15 (להזכיר משממות הרבה, ובל' ארמי (דוכרנא) מגלשושי (כצ"ל) ומסיים בשיר של המחבר לכבוד ארץ הקדושה, ר"ת משה וכו' ובסופו החרוזים רמז י"ב שערי הספר. Man sieht daraus, dass beide jüngeren Ausgaben verschiedene Stücke weggelassen haben (vgl. H. B. XXI, 7).

1868. 104.

A. S. FISCHER, Palästina nach seinen natürlichen und geschichtlichen Verhältnissen geschildert. Wien, kl. 8, VIII. u. 240 S.

1868. 105.

* ADOLPHE NEUBAUER, „La Géographie du Talmud". (Der erste Theil behandelt alle Palästinensischen Städten u. Ortschaften, die in Jerus., Babyl. Talmud u. Midrasch erwähnt sind.) Paris 1868, 8⁰.

1868. 106.

OPPENHEIM, Zur Talmudischen Geographie (Monats-schrift her. von Frankel).

1869. 107 (930).

M. LETTERIS, „Ein Blatt Geschichte" Bilder aus dem biblischen Morgenlande. Leipzig 1869, 8⁰.

1861—70. 108.

PINNER, M. liess in diesen Jahren (in Berlin ?) einen Catalog drucken, dessen defecte Exemplare mit seinen Büchern von der K. Bibliothek erworben worden. (Von Bogen 2, 3, 7 sind sehr wenige, von 4 und 9 gar keine Exempl. vorhanden.) S. 87, 88 enthalten Namen von jüd. Gelehrten, die in Jerusalem, Hebron, Zaphat, Sichem, Tiberias, Meiron, begraben sind.

1870. 109 (942).

ANONYMUS, „Keduschat ha-Arez", Ueber die Heiligkeit Palaestinas, aus alten Quellen gesammelt. Jerusalem 1870, 40 Bll. vgl. Steinschneider Hebr. Bibliogr. XI, 30.

1870. 110.

ANONYMUS „Debar Adonai Miruschalajim" über den Vorzug Palaestina's. Jerus. 4⁰ (Catal. Kauffmann XVII N. 316).

1871 ff. 111 (952).

HABAZELET, Eine Zeitschrift herausgegeben von J. B. Frumkin, fol., Jerusalem 1871 bis 1879 ; Vgl. Hebr. Bibliogr. XIX, 25 *).

1871. 111 b (967).

* MICHAEL COHEN, „Haariel" Monatschrift, erschien nur zwei Jahre, zuerst 4⁰ u. später in 8⁰ Format.

1872—84. 112.

H. GRAETZ (Verschiedene Artikel in der Monatsschrift, verzeichnet bei Röhricht Bibl. Geogr. Palaest. S. 561.)

---

*) Diese Zeitschr. erscheint noch bis heute.

Red.

1872. 113 (967).

CHAJJIM PALAGI, „Arzot ha-Chajjim", Gesetze das heilige Land betreffend und zehn Trauerreden, 4°, Jerusalem 1872, 2, 100, 2 Bll.; vgl. Hebr. Bibliogr. XIII, 3.

1873. 113 b.

* SAM. MONTAGUE, u. Dr. A. ASHER London 1873, Ins Hebr. übersetzt von I. B. Frumkin nebst Bemerkungen unter dem Titel „Le-Haramath Keren Jeruschalajim we-Toschebeha" Separat-Abdruck aus dem „Habazeleth" 1875, X No. 37—48.

1874. 114 (985).

ARJE (Loeb) FRUMKIN, „Eben Schemuel" Biographien von jüd. Gelehrten in Jerusalem und Grabschriften vom Oelberg, nach gedruckten und handschriftlichen Quellen. Theil 1, 8°, Wilna 1874; vgl. Hebr. Bibliographie XV, 25 *).

1874. 115 (990).

ELIA CHASSAN, aus Jerusalem, „Sichron

*) Von demselben Autor ist eben erschienen; 2 Briefe über die Zustände Jerusalem's unter den Namen „Massa Eben Schemuel", Jerusalem 1891.

Red.

Jeruschalajim“, Gespräch über die Bedeutung des heiligen Landes, 4°, Livorno 1874; vgl. Hebr. Bibliogr. XV, 73.

1874. 115 b.

* JOSEPH ZEBI FALITSCHINEZKI „Kro Mikra“ Biblische Topographie, Zitomir 1874, 8°.

1875. 116.

Dr. LONDON, Mittheilungen aus den Leprosen-Hütten (Biut el-Massakin) in Jerusalem, 8. s. l. e. a. (Ueberreutersche Buchdruckerei, M. Salzer, 1875, 8 S.). Abdruck aus einer Zeitschrift? Hebr. Bibliogr. XV, 125.

1875 ff. 117 (990).

„Schaare-Zion“, Die Thore Zions, eine hebräische Wochenschrift, herausgegeben von Isak GOSCINNI, 4°, Jerusalem 1875 ff.; vgl. Hebr. Bibliographie XIX, S. 26.

1875. 117 b.

* SELIG LAUTERBACH, „Ohole Schem“, philologische Forschungen über Namen von Ortschaften in Palästina, erschien zurst in Fortsetzungen in „Habazeleth“ dann Separat, Lemberg 1875.

1876. 118 (997).

ABRAHAM MOSES LUNCZ, „Netibot Zion Wiruschalajim“, eine Topographie von Jerusalem und dessen Umgebungen I. Jerusalem 1876 (28 u. 21 SS. mit einer Abbildung) ; vgl. Hebr. Bibliogr. XVI, 98.

1876. 119.

* S. SALOMON b. MENAHEM (Mendel) „Sikkaron bi-ruschalajim“, Beschreibung der Synagogen, Lehrhäuser, Anstalten Jerusalems, u. ein Gräberverzeichniss des heil. Landes, Das Buch mit selbständigem Titel u. eigener Pagination ist doch nur als zweiter Theil seines Werkes „Em la-Masoreth“ zu haben, Jerusalem 1876 4⁰.

1876. 120.

* JOSEPH RACHAMIM CHAJJIM PRAGER „Massa ha-Jareach“, Eine Reise von Jerusalem nach Saffed, Jerusalem 1876, 8⁰.

1877. 121.

* LOEB URENSTEIN, „Tal Jeruschalajim“, Der zweite Theil dieses Buches enthält Zustand u. Gebräuche der isr. Bevölkerung Palästina's, Jerusalem 1877 12⁰.

1877. 122.

PESACH KOHEN, „Schibche Erez ha-

Chajjim", Wilna (Catal. Kauffman XVII No. 1617,

1877. 122 b.

* Dr. NEUMANN, „Die heil. Stadt u. ihre Bewohner", Hamburg 1877, 8⁰.

1877. 123.

* ROSENTHAL, „ha-Nachal". Ueber die Verhältnisse Saffeds, nebst statistischen Angaben u. Kritik über die Chaluka, Paris 1877 12⁰.

1877. 124.

* JOEL MOSCHE SALAMON, 1 „Beth Jacob" Enstehung und Beschreibung der Haupt Synagoge der Aschkenas. Gemeinde zu Jerusalem, Jerusalem 1867, 12⁰. 2 „Jehuda wi-ruschalajim", Zeitschrift (2 wöchentl.) quarto, 2 Jahrgänge.

C. 1877. 125.

* ELASAR ROKEACH Ueber die Verhältnisse und Zustände der Aschkenas. Gemeinde Saffeds, Jerusalem (ohne Angabe des Druck-Jahres) 12⁰.

1879. 126.

* MENDEL OELBAUM, „Erez Zewi" Zustand und Verhältnisse der Aschkenas. Gemeinde zu Saffed. Erschien zuerst in Fortsetzungen in Haschachar und dann separat, Wien 1879, 8⁰.

1879. 127.

* SYDNY SAMUEL, „Sketch of the holy Land“ erschien zuerst im Jewish Chronicle, dann Separat. Ein grosser Theil desselben ist hebr. übertragen von B. Steinhardt (Hameliz 1880).

1880. 128.

SIMON BERMAN, „Massaot Schimeon“, Krakau 1880 (Catal. Pascheles 24 S. 39 No. 621).

1880. 129.

* TOBIAS SALAMON, „Jeruschalajim“ Historische Notizen über Jerusalem, Tempelplatz etc. nebst mehreren Abbildungen, Jerusalem 1880, 32⁰.

1881. 130.

* JOEL LINETZKI, Wandkarte Palästinas, hebr. Odessa 1881.

1882. 131.

* ROSENBERG. Wandkarte Palästinas, hebräisch. Petersburg 1882.

1882. 131 b.

* J. HERRMANN (Rabbin de Valenciennes) „Le Temple de Jérusalem“, d'après les travaux des archéologues modernes. Valenciennes 1882, 8⁰ (30 S.).

1883. 132.

JAKOB BACHARACH „Sefer ha-Massa“ Reise nach dem heiligen Lande, unternommen im Jahre 5642 (1882). Oekonomisch und characteristisch beleuchtet . . . (1883) 2. verb. Aufl. Warschau, Verlag von Jacob Sapirstein 1884 (5645). Hebr. 121 S. kl. 8⁰.

1883. 133. (Nachtrag zu A. 78).

AHRON b. CHAJJIM „More Derech“ (Wegweiser), Zug aus Aegypten und Eintheilung des Landes Kanaan; Bibelstellen, vocalisirt mit Raschi und Commentar. Warschau 1883 bei J. Goldmann (48 S.)

1883. 134.

* EPHRAIM DEINARD, „Massa be-Erez Ha-Kedem“, Reise von Odessa nach Jerusalem und zurück, Presburg 8⁰.

1883. 134 b.

I. L. KOLBE aus Warschau „Binjan Ariel“ Archaeolog. Beschreibung Palaestina's etc. Wien 1883, 8⁰ (96 S.); auch deutsch. (Zeitlin, Bibl. Post-M. S. 182).

1883. 135.

* ANONYMUS, „Abodath ha-Adamah etc.“, eine hebräische übersetzung aus Dr. Anderlind's

Abhandlung über die Flora Palästinas u. Syriens in der Ztschr. des Deutsch. Verein zur Erforschung Palästinas (Separat-abdruck aus dem ha-Zebi), Jerusalem 1883, 12⁰.

136.

1883.

ELIESER BEN-JEHUDA „Erez Jisrael" eine ausführliche Geographie Palästinas I. Theil, Jerusalem 1883, 8⁰. 96 S. (Rev. d. Et. j. VIII, 285).— 2 „Haor" (vorm. ha-Zebi) wöchentl. Zeitschrift, insbesondere für die Interesse der Colonisation u. Angelegenheiten des heil. Landes. 6. Jahrgang (erscheint noch bis heute) Jerusalem folio.

137.

1885.

N. SOKOLOW „Erez Chemda" Geographie Palaestina's, mit 2 Karten. Warschau 1885, klein Oct. (VIII u. 192 S.).

138.

1885.

MAIROWITSCH, Manasse b. Zebi. „Eza we-Toschijja" über Weinbau in Palestina. Warschau 1885 kl. 8⁰ (20 S.).

138 b.

1885.

* ADELMANN MORDECHAI. „Luach Jeruschalajim", Kalender nebst statistischen Daten, wie auch Rückblik über die Jahresereignisse im heil. Land. Jerusalem. 1885 91 16⁰.

1885. 139.

* F. D. LEWANTIN, „Erez Abothenu“ Gründungs-Geschichte der Colonie „Rischon Lezion,“ Warschau 1885, 12⁰.

1885. 140.

* CHAJJIM BLOCH, „Zurat ha-Bajit“ Plan u. Modell des Tempels nach Talmudischen Quellen. Presburg, 1891 (Faust, Catal. n. 7, 1891).

1886. 141.

HILDESHEIMER H., Beiträge zur Geographie Palestina's, Berlin 1886. — Recensionen verzeichnet G. Jacob, im Bericht der Zeitschr. für Palestina über 1886 S. 121.

1886. 142.

* MARCUS N. ADLER, The Temple of Jerusalem, erschien zuerst im Jewish Chronicle, Decbr. 86, abgedruckt in Papers read before the Jews College Literary Society, ebenso Separat-Abdruck, London 1889.

1886. 143.

* ANONYMUS, Die Menorah, oder die 7 Colonien des heil. Landes, jüd.-deutsch, Odessa 1886 8⁰.

1886. 144.

* BLAU SAL. ISAK, „Schaare Zion“ über die Verhältnisse der Israeliten in Jerusalem in Brieform, Jerusalem 1886 8⁰.

1886. 145.

* KRÄMER JACOB, „Doresch le-Zion“ Vorzüge des heil. Landes und Ermahnung zur Colonisation desselben, Wilna 1886, 8⁰.

1886. 146.

* GOLDZIHER Dr. ISRAEL, Palesztina ismeretének haladása az utolsó hàrom evtizedben, (die Fortschritte der Palaestinakunde in den letzten drei Jahrzehnten). Ausgabe der Ungarischer Akademie, Budapest 1886 8⁰ 72 S.

1887. 147.

* J. EDELSTEIN „Zimche Erez Jisrael“ die Flora Palaestinas, im Jahrbuch Haassif Jahrg. IV. 1887.

1888. 148.

DAVID YELLIN, „Erez Abotenu“ Kurze geographische Beschreibung Palästinas als Anhang zu sein. hebr. Lesebuch „Mikra“ Bd. 2, Jerusalem 1888, 8⁰.

1889. 149.

CH. A. HAUSDORF „Kontres Keduschat Erez Jisrael“ über das Sabbatjahr in unserer Zeit. Jerus. 1889 (Catal. Kauffm. XVII N. 1425).

1889. 149 b.

* KAMINKA, Armand „Studien zur Geschichte Galiläas“. Berlin 1889, 8⁰.

1890. 150.

HALEVY JOSEPH, „Ore Erez Jisrael“, Eine Etymologische Abhandlung über Namen mehrere Ortschaften Palästinas, Separat-Abdruck aus dem Jahrb. Jerusalem B. III u. IV, 1889.

1890. 151.

* MORDECHAI b. HILEL HA-KOHEN „Al Admath Jisrael“, Reisebeschreibung mit besondere Rücksicht auf den Zustand der neu gegründeten Colonien. Separat-Abdruck aus dem Hamelitz, Petersburg 1890 8⁰.

1890. 152.

* MUSCHKAT CHJJIM ELIEZER, „Al Hare Jisrael“ Reisebeschreibung, Separat-Abdruck aus dem Habazelet, Jerusalem 1890 12⁰.

1890. 153.

* GOLDMAN JAKOB aus Pinsk, „Jalkut

Erez Jisrael" über die Vorzüge des heil. Landes, eine vollständige Sammlung aus der Talmudischen Literatur Warschau 1890 8⁰.

154.

1890.

* JUDILOWITCH DAVID, „ha-Mischar we-Charoscheth ha-maasse be-Erez ha-kadoscha" Handel u. Industrie im heil. Lande. Moscau 1890, 8⁰.

Nachschrift.

Der Druck dieses Articls durch 4 Jahre in so weiter Entfernung, theils ohne meine Correctur mit Zusätzen des Herrn Red. welche über die unsprünglichen Grenzen meiner Arbeit hinausgehen und eine Umarbeitung des Index von seiner, Seite, hat einige Ungenauigkeiten. Inconsequenzen namentlich in der Orthographie und Lücken veranlasst, deren gründliche Beseitigung einem künftigen Jahrgang vorbehalten bleiben muss, wie das noch fehlende hebraeische Titelregister. Ich beschränke mich hier auf folgende Bemerkungen : No. 33 c lies Al-scheich, No. 84 b sollte ein Nachtrag zu 82 sein.

Berlin, 6 Juli 1892.

M. STEINSCHNEIDER.

INDEX

Cultur-historische Entwicklung

des heiligen Landes,

von Baurath

C. SCHICK.

(Fortsetzung von „Jerusalem" Bd. III.)

II.

Von der Sündfluth bis zur Eroberung durch die Israeliten.

(Ein Zeitraum von rund 900 Jahren)

Durch die Sündfluth hat das heil. Land eine vielfach andere Gestalt bekommen; es wurde nicht nur grösser, sondern die frühern einzelnen Inseln waren nun ein Ganzes, und mit dem asiatischen Festland zusammen hängend. So konnte das Land auch durch Zuzug von Osten, von Babylonien her, bevölkert werden. Man ersieht aus der Völkertafel (1 Mose 10) dass Noah's Enkel Canaan u. seine Kinder, in dieses Land gekommen sind; — daher der Name „Canaan" — denn der älteste Sohn

Canaan's hiess Zidon. Er ist der Gründer von der später so wichtig gewordenen Stadt, am Gestade des Mittelländischen Meeres, die heute nochsteht, und so im Allgemeinen die Grenze des heil. Landes nach Norden bildete. Die Brüder Zidons zogen weiter südlich, und ihre Ansiedelungen erstreckten sich bis Gaza, und von da ostwärts bis zur Südspitze des Todten Meeres— stets den fruchtbaren mehr ebenen Niederungen folgend, und noch nicht in die Berge eindringend.

Als der Boden des Landes nach der grossen Fluth wieder trocken geworden war, da entwickelte sich auf der jungfräulichen Erde, die bis tief hinunter durchfeuchtet, unter der Wirkung der orientalischen Sonne ein reiches Pflanzenleben, nicht gestört durch Menschenhände noch auch im grössern Masse von wilden und andern Thieren. Waldungen bedeckten bald die Anhöhen und Berge, und in den feuchten Niederungen entwickelte sich ein fast undurchdringliches Dickicht von allerlei Pflanzen, zwischen welchen da und dort kleinere und grössere Sümpfe und Seen, besonders in der nassen Jahreszeit sich bildeten. In den Thalrinnen der Berge flossen unter Ufergebüsch versteckt, kleinere und grössere Bäche, selbst einige Flüsse, die aber in den Niederungen angekommen, breit, tief und seenartig wurden. Nur in der Nähe des Meeres, (ausser den Sanddünen des Ufer's) zeigten sich da und dort Sandhügel, und Haufen von angeschwemmtem Sand u. anderem

Conglomerat. Diese Seen, Sümpfe und Flüsse waren von allerlei, und vielen Wasservögeln belebt, und in den Waldungen der Anhöhen, war ein reiches Gezwitscher, Pfeifen und Rufen gar vieler der gefiederten Luftthiere zu vernehmen; in nächtlicher Stille auch die Eule und der Uhu — sowie Bellen von Hunden, Schakalen und anderen Thieren, selbst das Brüllen des Löwen, das Brummen des Bären und Stimmen der gehörnten Thiere u. das Grunzen des Schwein's. Niemand war da um Jagd zu machen, und so vermehrten sich alle Thiergattungen gar schnell. Wie lange dieser Zustand in diesem vollen Masse dauerte, wissen wir nicht, noch auch wie bald Menschen dahingekommen sind, so viel aber ist sicher, dass am Ende der ersten 100 Jahre nach der Sündfluth noch wenige Menschen da waren, von einer eigentlichen Cultur kann man daher in diesem Zeitabschnitt kaum reden, man kann aber sagen: Das Land war in dieser Zeit völlig zubereitet worden zur Aufnahme des Menschen. Und da angekommen nährte sich derselbe hauptsächlich von der Jagd noch lange Zeit hindurch. Die wenigen Menschen konnten sich nähren ohne im gössern Masse den Boden anbauen zu müssen.

Es gab natürlich auch noch kein Eigenthum. Erst mit den Ansiedelungen entstand dieser Begriff; denn das was einer erarbeitet hatte, war doch sein, d. h. sein Eigenthum. Wo sich daher Jemand, oder eine Familie, niedergelassen hatte, betrachteten sie den Ort und die nächste Umge-

hang ringsum, als ihr Eigenthum. Durch Urbarmachung des Bodens u. infolge eines mehr anhaltenden Wohnsitzes ward dieser Begriff, und so das Privateigenthumsrecht immer mehr und fester ausgeprägt und geschaffen. Solche Niederlassungen waren natürlich anfänglich nur wenige, und meist in der Nähe des Meeres, und jedenfalls in den Ebenen, aber den Flüssen folgend, auch nach und nach im Innern des Landes. In der herrenlosen Wildniss entstanden so eine Anzahl Culturpunkte, die sich natürlich mit der Zeit stets vermehrten, auch bedurfte es einer gewissen Communication zwischen denselben, und so mussten die Dickichte zu gangbaren Wegen da und dort gelichtet werden, auch zum Überschreiten der Gewässer, so weit als es sich machen liess, einige Vorkehrungen getroffen werden, z. B. das Hinüberlegen von Baumstämmen, grosse Steine in das Wasser wälzen auf die man treten konnte u. dgl. Gewiss haben die Familien sich Thiere, oder Heerden gehalten; u. gesucht die noch wild herumlaufenden Thiere einzufangen, zu zähmen, und an den Menchen zu gewöhnen, und so zu Hausthieren auszubilden. Mit den Hunden, Schafen, Ziegen, Rindern, sogar mit dem Esel und möglicherweise mit dem Pferde wurden Versuche gemacht; ebenso mit Wasservögeln, als Gänsen und Enten, vielleicht auch mit Tauben u. s. w. Aus alter Erinnerung her, und nach Traditionen, wo die Thiergattungen alle in der Arche versammelt gewesen waren, konnten

die Bewohner ja den Nutzen dieser Thiere, an welche sie bei diesen primitiven Verhältnissen vielfach angewiesen waren. Hunde dienten als Wächter, und beim Jagen; Schafe, um Milch u. Wolle zu Kleidern zu erhalten; ebenso die Ziegen, wo besonders aus ihren starken Haaren Stricke und Zeltteppiche gemacht wurden. Dass die Rinder besonders nützlich sind, ist ja bekannt — und das Fleisch aller dieser Thiere diente zur Speise; denn erst später wurde zwischen „rein und unrein" unterschieden. Es gab auch Lasten zu tragen, u. dazu diente der Esel, und bei Wanderungen, auch noch andere Thiere zum Reiten, besonders auf Sumpfboden, oder wo es hohes Gras und Dornen gab, und wo es überhaupt unheimlich war für den Fuss zum Auftreten, da gar vieles Gewürm, Schlangen und andere derartige Thiere sich aufhielten, und von dem Wanderer nicht gesehen werden konnten, besonders an beschatteten Stellen, oder bei Nacht.

Auch die Wahrnehmung, dass diese Thiere im Wasser schwimmen konnten, gab bald den Gedanken ein, auf denselben Flüsse und andere tiefe Wasser zu übersetzen. Als Wohnungen dienten den Menschen, zur Sommerszeit das Laubdach eines grossen Baumes, überhängende Felsen, Höhlen, die sich da und dort fanden; dann aber machten sie sich auch Hütten aus Erde, Holz, Baumstämmen, Ästen, Reisig und langem Gras, benützten auch Steine, wo es angieng und dieselben bei der

Hand waren. Aber auch Zelte kamen bald in Gebrauch. Das Anfertigen von Stoffen zu der nöthigen Kleidung gab es ja von selbst an die Hand, wie geschickt es wäre, wenn ein grösseres Stück Zeug gemacht, und zwischen einige Bäume so aufgeknüpft werden könnte, dass man darunter wohnen könnte, und man so gegen die Sonnenstrahlen geschützt, und gegen Thau und Regen gesichert wäre. Da aber nicht überall hierzu geschickte Bäume sich fanden, so gab es sich von selbst an die Hand, Stützen zu gebrauchen, und die Stricke, statt an Bäume, an Pflocken, die in die Erde getrieben wurden, zu knüpfen; und so war das Zelt erfunden, das später zu so grosser Ausbildung gelangte, und bis auf den heutigen Tag noch gar viel, ja von den wandernden Araberstämmen ausschliesslich benützt wird. Wenn nun solche Niederlassungen und damit zugleich auch die Anzahl der Bewohner, sich stetig vermehrten und ausbreiteten, so war doch noch lange Zeit der grösste Theil des Landes, herrenloses Land.

Als der Erzvater Abraham (227 Jahre nach der Sündfluth,) in dieses, ihm von Gott verheissene Land einzog, traf er noch wenig Bewohner, und konnte ungehindert mit seinen Heerden im Lande hin—und herziehen, und noch später zu seinem Neffen Lot sagen : „Stehet dir nicht das ganze Land offen? Wende dich wohin du willst!“ Lot wählte die wasserreiche Gegend am Jordan, wo er aber sesshafte Bewohner antraf, denen zunächst

dorten das Land gehörte. Aber sie hatten entweder so vieles, dass sie Lot ohne Schwierigkeiten einiges abtreten konnten, oder aber, wie ich vermuthe, es noch herrenlosses Land genug, das er in Besitz nehmen konnte für eine Zeit lang, da ja auch er ein Wanderleben führte; also bloss vorüber gehend in Besitz nahm, wie es bei den Meisten der Einwohner, der Fall war. Bloss solche, die beständig an einem Orte sesshaft blieben, wie die Bewohner von Sodom, Sichem, Hebron u. s. w. hatten da wirkliches und beständiges Eigenthum; aber bloss so weit, als sie es zu ihrem Lebensunterhalt brauchten. Der Begriff von Reichthum, im Besitz von Ländereien, war noch gar nicht bekannt. Nur im Jordanthale, wo im tropischen Clima, alles so reichlich wie von selbst wuchs, waren einige feste Niederlassungen — „Städte" genannt — entstanden. Der Name „Stadt", als fester Wohnsitz mit einiger Vorkehrung zur Sicherheit gegen unberufene Menschen und wilde Thiere, steht im Gegensatz zu „Zelt", dass die Heil. Schrift gewöhnlich mit „Hütte" oder „Hütten" ausdrückt, und ganz zum Wanderleben gehörte. Daher kommt es auch, dass in der hebräischen Sprache selbst eine Felsenhöhle „Stadt" heisst; denn es ist ein fester Wohnort. Hier im Jordanthale waren zu Abraham's Zeiten nicht nur solche feste Wohnorte d. h. Städte, sondern es hatte sich bereits bei denselben auch eine art Staatsleben entwickelt, so dass sie sich von der Oberhoheit eines grossen Stammfürsten un-

abhängig erklärten. (I Mose 14) woraus ein Krieg entstand,—der erste von dem wir wissen—der jedoch mit Hilfe Abraham's für die 5 festen Orte glücklich ablief. Diese Städte waren noch nicht mit starken Mauern umgeben, (wie es später der Fall war) vielleicht bloss mit Dornhecken umzäunt, die gewöhnliche Räuber und Raubthiere vollkommen abhielten, aber in Kriegszeiten v. Feinde angezündet werden konnten, wie wir aus der Geschichte sehen, dass es oft geschah. Hätten die 5 Städte schon Steinmauren gehabt, die dem Kedor Laomor folgende Horde hätte dieselben nicht so leicht gewinnen können. Hier, bei dieser Geschichte, sind auch „Horiter“ d. h. Felsenhöhlenbewohner erwähnt, ebenso die „Amoriter“ d. h. die Gebirgsbewohner. Aus diesem ersieht man, dass es zu Abraham's Zeiten nicht nur Bewohner in den Ebenen gab, sondern auch ausser Sichem und Hebron, noch andere Ortschaften im Gebirge, denen zunächst das Land u. die Waidrechte gehörten; aber ihrer waren doch noch wenig, und es war da noch soviel unbesetztes Land dass Abraham als ein „Fremdling“ mit seinen Heerden ungehindert auf dem Gebirge hin- und herziehen konnte. Abraham wollte aber doch auch etwas eigenen Besitz haben, besonders zur Bestattung der Todten, um ihnen so eine ungestörte Ruhe zu sichern, und so kauft er zu Hebron ein Stück Feld von den Kindern Heth's (hier kommt wieder ein neuer Stamm der Canaaniter, als ein Abkömmling Canaan's vor) die zweifache

Höhle, und begräbt da die Mutter Sara. Ein weiterer Zug aus Abrahm's Leben zeigt, dass es in dem Bedürfnisse der Zeit lag, überall wo sich eine solche wandernde Familie für länger niederliess oder immer wieder dahin zurückkehrte, und so eine Art Heimath wurde, dem Beispiele der Stadtbewohner zu folgen, und statt der (frühern) Waldbäume nun allerlei Fruchtbäume zu pflanzen und so der Cultur Vorschub zu leisten. So that Abraham zu Barseba, u. sein Sohn Isaak trieb eine Art Landwirthschaft u. erntete hundertfältig. (I. M. 26) Beide Patriarchen gruben B r u n n e n, auch eine Culturarbeit, die dann nach dem natürlichen Rechte i h n e n gehörten, d. h. ihr Eigenthum war. Aber die Ureinwohner nahmen dieselben ihnen weg, als auf ihrem Territorium liegend oder schütteten dieselben wieder zu, wohl auch mit der Absicht, diese Wanderfürsten mit ihren zahlreichen Heerden sich vom Halse zu halten, und mehr in der Ferne von ihnen wissend. Ihre grosse Nähe war ihnen unbehaglich, obwohl sie dieselbe nicht gerade hindern oder ihnen den Aufenthalt verbieten konnten. So, wenn der Brunnen verschüttet, sie da kein Wasser hatten, waren sie genöthigt weiter zu ziehen. Auch etwas später musste Jacob bei Sichem einen Brunnen graben,da die dortigen nahen Quellen im Besitz der Horiter (oder Höhlenbewohner) waren, die ihm verwehrten, von den Quellen den Bedarf Wasser für seine grosse Familie und zahlreichen Heerden zu nehmen, und sie es viel-

mehr zur Bewässerung der dortigen Gärten brauch-
ten. Desshalb kauft Jacob ein ganz in der Nähe gele-
genes Stück Feld von den Kindern Hemor's,die zu Si-
chem (auch eine Stadt) wohnten, und grub da ei-
nen Brunnen, und schlug in dessen Nähe sein La-
ger auf während seine Heerden in der noch her-
renlosen Umgebung waideten. Aber auf die Länge
konnte Jacob doch nicht da bleiben. Es gab zu viel
Misshelligkeiten und Unannehmlichkeiten mit „dem
Volk des Landes“; auch sie hatten Jacob nicht
gern in der Nähe, wie es die von Gerar mit Isaak
gehabt hatten, und so folgte Jacob seinem Gross-
vater Abraham, und zog in unbestrittene Terri-
torien und kam nach „Bethel“, wo er früher den
Stein gesalbt, ein Gelübde gemacht hatte u. nun das-
selbe vollzog, u. ein „Gotteshaus“ eine-Cultusstätte
schuf.

Schon Abraham hatte da in der Nähe, aber
höher und mehr nach Osten gelegen, auch schon
einen Altar oder eine Cultusstätte errichtet. Wo
eben die Altväter etwas länger verblieben, errich-
teten sie eine solche Stätte, die zum Opfer und
Familien-Gottesdienst diente. Es war dies gewöhn-
lich nur ein Kreis von aufgerichteten Steinen, mit
einem Opferstein am Rand oder in der Mitte, und
wurden auch Bäume gepflanzt, wenn solche nicht
vorher schon da waren. Hier in der rauhen Berg-
gegend machte die Zunahme der Landbevölkerung
und die damit verbundene Cultur viel langsamere
Fortschritte als mehr unten an den Vorbergen u. in

den Ebenen. Zur Zeit des Prophten Elisa, also ungefähr 800 Jahre später ward diese Gegend bei Bethel noch „Wald“ genant, und worinnen Löwen und Bären hausten (II Könige 2,26); und wo nach (I Sam, 14,35), die Bienen ungestört ihr Wesen treiben konnten, durch keinen Rauch umherziehender Stämme belästigt. Bei so geringer Ausdehnung der Landwirthschaft und spärlicher Cultur entstand darum bei einer Missernte eine Theurung, wo es hauptsächlich an B r o t gebracht, also an Getreide und Hülsenfrüchten, so dass solches von der Kornkammer Egypten geholt werden musste, wie dies die Bibel genugsam erzählt. An Baumfrüchten fehlte es nicht; denn mit solchen konnten, nach Egypten mitgenommen, dort Geschenke gemacht werden. Jacob sagt zu seinen Söhnen, als sie wieder um Getreide nach Egypten gehen musten: „Nehmet von des Landes besten Früchten und bringet sie dem Manne, (Joseph) nämlich, Balsam, Honig, Gewürze, Myrrhen, Pystazien und Mandeln“—alles Früchte von Gebüschen und Bäumen. An solchen hat es demnach nicht gefehlt, aber an Getreide, das nur durch Cultivierung und Anpflanzung des Bodens gewonnen wird; während die Gebüsch- und Baumfrüchte mehr von selbst wachsen — ein Beweis, dass damals noch wenig Land angebaut war. Doch leistete schon damals, wie noch später, ein Umstand der allgemeinen Cultur grossen Vorschub, nämlich, dass durch das Heilige Land die

Handels und Karawanen-Strasse von Egypten nach Syrien u. Mesopotamien da durchgieng. Die Karawannen züge machten mit ihren vielen beladenen Thieren, keine grossen Tagreisen, und bedurften für jeden Abend eines passenden Platzes zum Übernachten, wo alles für Menschen und Thiere nöthige, als Wasser, Obdach, Futter, Feuermaterial u. s. w, zu finden war. Es entstanden so die Plätze der spätern festgemauerten „Herbergen" mit ihren Einrichtungen. Diese waren Culturpunkte oasenartig in dem noch vielfach so uncultivierten Lande von welchen die Cultur auch ringsum, sich weiter ausbreitete.

Nun zog Jsrael, in dieser Zeit erst 76 Seelen stark, nach Egypten, aber wuchs in dem 400 jährigen Aufenthalt daselbst zu einem grossen Volke heran; und in dieser Zeit im Lande Canaan die einzelnen Stämme auch ebenfalls zu grössern Völkerschaften. Bei der Zunahme der Bevölkerung muste nothgedrungen auch mit dem Fortgang der Cultur gleicher Schritt gehalten werden. Das Hirtenleben und Jagen reichte nicht mehr aus, die Nahrung muste dem Boden abgerungen werden, und so entstanden immer mehr feste Ortschaften, ja selbst wirkliche Städte, in denen dann neben dem Ackerbau auch Gewerbe betrieben wurden, ja betrieben werden mussten; denn es bedurfte immer mehr Geräthe und allerlei anderer Dinge, um die Landwirthschaft mit Erfolg zu betreiben; auch brauchten sie bessere Wohnugen, u.

so entstand der verbesserte Häuser- und Stadtbau. Bei solchen Arbeiten bildeten sich die verschiedenen Handwercke aus; sogar Künstler,—genial angelegte und begabte Naturen gibt es ja zu allen Zeiten, die mit den gewöhnlichen Dingen, die nun da sind,unzufrieden,auf Verbesserungen denken und so allerlei Erfindungen machen, wodurch eben die Cultur wieder vorwärts schreitet. Dass diese Cultur in allen Zweigen und nach jeder Richtung sich bemerklich machte, ist ganz natürlich, und war so weit gekommen, dass die Israeliten als sie nach der langen Wüstenreise endlich im Lande der Verheissung angekommen waren, da nicht nur starke Völker, sondern das Land in voller Blüthe der Cultur vorfanden, mit festen ummauerten Städten, die das Staunen der Kundschafter erregten sowohl wass ihre starken Mauern als auch die Grösse der Ortschaften betraf. So etwas hatten sie bisher nicht gesehen. In der Wüste gab es nur kleine, unbefestigte Orte die sie gesehen und die Erinnerung von Egypten her, war auch nicht mehr stark genug, zumal, da dorten ja nur von getrockneten Ziegeln gebaut worden, hier aber Häuser und Mauren aus harten Steinen erbaut, vor sich sahen! Trotz dem diese Städte den Kundschaftern so gross vorkamen, waren sie nach unseren Begriffen, eigentlich kleine Städte. Jericho gehörte zu den von den Israeliten angestaunten Städten und doch konnten sie in Procession, wo es in der Regel langsam voran geht, an einem

Tage dieselbe 7 mal umgehen, und noch so frühe damit fertig sein, dass es noch Zeit genug war, an demselben Tag die Stadt zu zerstören, und die Einwohner zu tödten. (Josua 6, 15.20.21) Und wenn es V Mose 1,28 heisst: „Städte, bis an den Himmel vermauert“, so will dies bloss sagen sehr hoch und so, dass wenn man in deren Nähe stand und daran hinaufsah, nichts als den Himmel darüber sehen konnte *). Aber nicht alle die damaligen Völker wohnten in Staedten wie die kriegerischen Amorit. Es waren da auch die „Horiter“ die in Höhlen, und die „Keniter“, die in Zelten wohnten, und noch andere. Auch die Früchte des Landes, welche die Kundschafter antrafen waren ihnen fremd nnd neu, und darüber voll Lobes bei ihrer Berichterstattung. Doch war auch damals noch nicht alles Land cultiviert, es gab noch vieles unangebaute Land; denn Josua sagt etwas später zu den Kindern Joseph's (Josua, 17, 18) sie sollen um mehr Raum zu bekommen, auf das Gebirge gehen und den Wald ausroden! Und so war es, dass einzelene Gegenden reichlicher, vielleicht fast ganz cultiviert waren, andere dagegen viel weniger oder noch gar nicht. Und so war es auch mit dem Bewohnern in Hinsicht ihrer Anzahl und ihrer Wohnorte und ihren Gewohnheiten. Wärend die einen noch Hirten, Jäger und Räuber geblieben, waren

*) Über niedrigere Mauern kann man öfters hinüber sehen, so dass hinter denselben andere Dinge gesehen werden; bei hohen ist dies nicht der Fall.

die Stadtbewohner bereits ein staatlich geordnetes, weit fortgeschrittenes Culturvolk, sie trieben wohl Landbau aber auch Gewerbe und Handel. Jede der Einzelstädte und Bezirke hatte ihr Oberhaupt, „König" genant, die gegebenen Falls sich mit einander verbindeten, wie es zur Zeit Josua's geschah; aber alle, der Reihe nach, 31 an der Zahl, von Israel besiegt wurden.

Soll in kurzen Umrissen ein ungefähres Bild des Landes hinsichtlich seines Cultur—und physikalischen Zustandes u. des Anblickes gegeben werden, und wie es die Israeliten bei ihrer Invasion vorfanden, so sind um der Warheit nahe zu kommen, folgende Erwägungen massgebend : Die Sitze der in Josua, 12, aufgezählten besiegten 31 canaanitischen Könige, kann man heute noch nachweisen, und man ersieht daraus, dass sie sich über das ganze Land vertheilten, hauptsächlich aber sind dieselbn in den Niederungen, besonders auch am Meer oder in der Nähe desselben, sowie auf dem Rücken des Gebirges gelegen. Von den Abhängen der Gebirge, und ihren Vorbergen gegen die Ebene, sind keine erwähnt ; daraus geht hervor, dass die Niederungen und das mehr ebene Land reichlich angebaut und cultiviert war, wenn auch Sümpfe mit vielem Buschwerk, Sandhügel und dgl. dazwischen lagen. Ebenso gab es Könige mehr oben auf den Bergen wo die Cultur fortgeschritten war, wo besonders der Weinstock der Ölbaum und andere Frucht-

bäume gediehen, und gepflegt wurden; bei grössern ebenen Stellen aber auch etwas Getreide anbau sich befand, im übrigen aber Heerden die Abhänge abweideten, die vielfach noch mit Wald und Gebüsch bewachsen waren, und aus denen da und dort die weissen Kalkfelsen herausschauten. Die Städte und Ortschaften lagen, wenigstens weit aus die meisten, auf felsichten Anhöhen, wo ein guter Windzug, und es so gesünder, auch zugleich sicherer zum Wohnen war, da man leicht die Bergspitzen mit Mauern umfassen konnte. An Quellen, und passenden Stellen an Bächen und Flüssen, waren Gärten angelegt, wobei auch einzelne Häuser, ja mitunter kleinere Ortschaften sich befanden, die mit der Zeit zu grössern anwuchsen. So war es bei Sichem und noch manch andern weniger berühmt gewordenen Orten. Da übrigens die tief eingerissenen Thäler der Gebirgsabfälle meist enge sind, so war es hier weniger gesund, auch viel unsicherer zum Wohnen, und so erklärt sich der Mangel an Otschaften an diesen Stellen, und dass da keine Königssitze vorkommen. An Quellen in den Ebenen, wo es leicht sumpfige Luft gab, waren künstliche Hügel aufgeworfen, von welchen schon bei der Ankunft der Israeliten manche vorhanden waren; auf deren Spitze dann die Bearbeiter der Gärten und Ländereien wohnten. Der Fuss des Hügsl's oder auch etwas weiter oben war mit Dornhecken umgeben, zur Abhaltung Unberufener, sowie der wilden Thiere, und wo bei

Nacht die eigenen Thiere in Hürden gehalten wurden. Auf der Spitze des Hügels standen Hütten aus Erde und Holzwerk erbaut, auch mitunter Zelte, und waren so die Bewohner in einer Zone oberhalb der bösen, fieberschwangern Miasmen der Luft. Solche Hügel finden sich besonders im Jordanthale und der Jesraelebene, aber auch im Philisterlande und der Ebene Saron. Während über den West — Süd — und Nord-Abhang des Gebirges sich die Cultur zu einem namhaften Theil erstreckt hatte, war der ganze Ostabhang bisher von der Cultur soviel als unberührt geblieben, abgesehen etwa von dem Hausen einiger kleinen Stämme Horitern, die da in den vielen Höhlen lebten, und von Schaf=u. Ziegenheerden und der Jagd sich nährten. Wie weit Strassen, Wege Brücken u. dgl. schon in dieser Zeit sich ausgebildet hatten und vorhanden waren, kann nicht mehr genau bestimmt werden; gewiss ist von all diesem schon Manches dagewesen aber erst in der Zukunft wurden diese Dinge weiter ausgebildet. Das Land war in dieser Zeit wie es Moses beschreibt: (Mose 5.VIII,7—9) Ein Land, da Bäche, Brunnen und Seen innen sind, die an den Bergen und in den Auen fliessen ; ein Land, da Ölbäume und Honig innen wachset. Da du Brot genug zu essen hast, und nichts mangelt. Und (V. Mose,6,10): Grosse u. feine Städte, die du nicht gebaut hast, Häuser, die du nicht gebaut, gefüllet mit Gütern, die du nicht gefület hast, Brunnen, die du

nicht ausgehauen, und Weinberge und Ölbäume, die du nicht gepflanzt hast.

III.

DIE CULTURENTWICKLUNG
DES HEILIGEN LANDES.

Von der Besitznahme desselben durch die Israeliten bis zur Wegführung des Volkes nach Babel.

Als die Israeliten nach der langen Wüstenreise in das heilige Land eingedrungen waren, u. dasselbe grösstentheils erobert hatten, tödteten sie nach dem damaligen Kriegsgebrauch die früheren Einwohner der Ortschaften, theils um die Feinde los zu sein, theils um sich Platz und Raum zu schaffen, theils war es ein Strafgericht Gottes über die gottlosen Völker. So lesen wir (Josua 10.40). „Also schlug Josua alles Land mit ihren Königen, und lies Niemand überbleiben, und verbannte alles was Odem hatte. Cap. 11,11. „Sie schlugen alle Seelen (in den eroberten Städten) mit der Schärfe des Schwertes und liessen nichts überbleiben das Odem hatte“. Dass bei einem solchen Verfahren auch die blühende Cultur niedergetreten wurde, liegt auf der Hand. Doch wurden nicht überall alle Einwohner des Landes getödtet, da und dort blieben noch viele übrig; und der Eifer in Ausrottung der alten Bewohner liess bei den Eroberern bald nach,— einige kamen sogar in ein erträgliches Bundes-

verhältniss zu den Israeliten (vergl. Josua Cap. 9) Den Theil des Landes wo die Philister wohnten und noch mehrere andre konnten sie vor der Hand auch nicht erobern, so z. B. konnten (nach Josua 17.16) die Ephraimiter, die Canaaniten in der Ebene bei Beth-sean u. andren Orten, nicht bekriegen, weil sie eiserne Wagen hatten. Ebenso wenig konnte Juda (Richter 1,15) die Bewohner in der südlichen Ebene nicht unterjochen, weil auch sie eiserne Wagen hatten,—und so kam es, dass Theile der alten Völker mit den Israeliten zusammen im Lande wohnten, so dass es 12 Jahre nach dem Tode Josuas heisst: (13,1.) „Des Landes ist noch fast viel einzunehmen“ u. in Rich. 11,28-35 lesen wir, wie da u. dort die Israeliten die Canaaniten nicht weiter vertrieben oder tödteten sondern blos zinsbar machten. Dadurch entstand aber eine gemischte Bevölkerung, und wurde so der Grund zu spätern vielen Zwistigkeiten gelegt. Diese Überbleibenden mit den neu eingezogenen Israeliten bildeten zusammen eine viel grössere Bevölkerung, als sie bisher gewesen war, und auch die Cultur nahm eine andre Gestalt an, theils war sie da und dort durch die Kriegsereignisse zurückgegangen, theils waren die Israeliten die so lange in der Wüste gelebt hatten noch ganz unerfahren, und mussten erst die Cultur-Arbeiten erlernen und angewöhnt werden. In dieser Richtung wurde vor der Hand das Vorhandene blos erhalten, und erst mit der Zeit, wurden

auch Fortschritte gemacht. Auch die alten Einwohner konnten in der Cultur keine Fortschritte machen, denn überall stiessen sie mit den Israelit. zusammen, und dann galt es, das durch den Krieg Erlittene u. Verlorene wieder herzustellen. So dass von einem Fortschritt in der Culturentwicklung für eine längere Zeit unter der Herrschaft der Richter keine Rede sein kann - ausgenommen das ausroden, von noch vorhandenen Waldungen da und dort, (Josua 17.15.) wo dann natürlich auch viele neue Ortschaften gegründet wurden. In der Regel wurde der Name des Gründers auf die neue Ortschaft übertragen, so z. B. ist nach 1. Chron. 8, 36. „Moza" eine Persönlichkeit—in Josua 18, 26. aber eine Ortschaft, und so ersieht man es noch bei manchen andren Orten. Dass neue Orte gegründet wurden ist mehrmals erwähnt z. B. 1. Chron. 7, 26. u. in andren Stellen.

Dass die Plätze hiezu auf Hügeln erwählt wurden, oft in der Nähe einer Quelle, aber auch an niedrigen Plätzen an der Quelle selbst, kann man nachweisen. Immer aber wurden schroffe Felsanhöhen und Bergesspitzen vorgezogen. Wie schon vorher die Canaaniten, so bebaueten auch die Israeliten die Abhänge der Berge mit Baumculturen und als Weinberge; die Gründe der Thäler und der Ebenen, wurden zu Gärten und Getreideland gemacht. Die Schaaf u. Ziegenheerden wurden in die Wüste zurückgedrängt so war es bis zu David's Zeiten—in welchen damals noch, in Wüsten, fel-

sigen Schluchten und Thälern noch viel wildes Gethier hauste. In den sumpfigen Ebenen erlangten die schon früher besprochenen künstlichen Hügel eine neue Bedeutung, und der Terassenbau an den Abhängen der Berge wurde weiter ausgebildet—Strassen und Wege waren noch vielfach vernachlässigt, dagegen wurden viele neue Z i s t e r n e n (von viereckigen Formen), Getreidemagazine und dergleichen in den Boden gemacht auch in Felsen eingehauen, Teiche, Wasser-Canäle u. s. w. angelegt.

Die Weinberge, Baum-und Gemüsegärten wurden mit Gehegen, aus lose auf einander gelegten Steinen, und so einer Art Mauern umfangen, auf welche öfters, um dieselben wirksamer zu machen Dornhecken gelegt, Cacktus gepflanzt u. sonstige Vorkehrungen getroffen wurden, mitunter auch, besonders auf ebenem Boden, mit Gräben umgeben. Von diesen Umzäunungen lesen wir öfters in der Bibel—auch das neue Testament rechnet sie zu richtigen Gärten oder Weinbergen. Nach den Sprüchen Salom. „lässt der F a u l e die in der Regenzeit eingefallene Mauer nicht wieder bald ausbessern—so dass die wilden Thiere darüber gehen können. „In Hinsicht der Wohnungen blieben noch für lange Zeit, so ziemlich die alten Verhältnisse. Doch da viel grössere Sicherheit herrschte und die Zahl der Einwohner sich sehr vermehrt hatte, so wurde, um mehr Räumlichkeiten zu schaffen, auf die frühern Höhlen, und Höhlenartigen, nied-

rigen Häuser ein Stockwerk aufgebaut, so dass Oben die Wohnung, die untern alten Räume, die Magazine und Keller bildeten. Immer noch hatten die Häuser keine eigentlichen Fenster; blos ein oder mehrere Luft-und Rauchlöcher und die nothwendige Thüre.

Die Häuser waren wie schon früher und auch bis noch heute, was das Material betrifft, an die Oertlichkeit gewiesen, d. h. im Gebirge wurde mit Stein, in der Ebene mit an der Sonne getrockneten Erdziegeln gebaut und die Wände mit Kalk beworfen. In den Baum-und Weingärten wurden Oel-und Weinkeltern gemacht, theils erbaut, theils wie es die Lokalität mit sich brachte, in den Felsen gehauen, auch wurden Feldhütten und bessere Sommerhäuser errichtet für die Wächter, und auch um den Sommer über, da die Wohnung nehmen zu können. Auch stellte sich die Nothwendigkeit immer mehr heraus Verbindungswege zwischen den einzelnen Ortschaften anzulegen, und besonders von den verschiedenen Gegenden her nach dem Orte hin, wo die "Stiftshütte„ mit dem Opferaltar aufgestellt war, und das Volk öfters da zusammenkam, um Feste zu feiern und den Cultus nach dem Gesetze auszuüben. Jetzt war dieser Ort Silo, später Gibeon, und dann Jerusalem. Stets Orte auf der Gebirgshöhe gelegen. Es wurden Strassen gemacht die von überall her dahin führten, dies lag schon in der Nothwendigkeit; solche aber auch zu

den 6 Freistädten zu machen, gebot selbst das Gesetz (5. Mose 19,3). Diese alten Wege sind durch alle Zeiten hindurch, auch bei den verschiedensten Wechselfällen meist, was deren Lauf und Richtung betrifft, bis auf die neueste Zeit erhalten geblieben. Dieselben sind so viel als möglich in geraden Linien fortgeführt, auf und abgehend, in den Thälern die Winterbachgräben, sowie endlich Bäche und Flüsse überschreitend. Bei kleinen ohne jegliche Vorrichtung, bei grössern, und wo zu Zeiten viel Wasser durchlief, wurden Brücken von Holz, auch später von Stein, auf irgend eine Weise gemacht. Diese Wege hatten auf beiden Seiten niedrige Mauern, von lose auf einander gelegten Feldsteinen, dadurch konnte auch der Unbekannte des Weges nicht fehlen, und zugleich waren die daran liegenden Felder gegen unberufenes Eintreten von Menschen u. Thieren geschützt. So war der Weg den der Wahrsager Bileam zog, schon damals auf beiden Seiten mit Mauern eingefasst. (4. Mose 22,24.) An steilen Bergabhängen wurden Stufen in den Felsboden gehauen, um so den Weg passirbar zu machen. Auf den Hauptwegen wurden auch an passenden Stellen Zisternen gemacht, damit sich da der Wanderer durch einen Trunk Wasser erquicken konnte. Die Ruinen dieser Zisternen trifft man noch heute an; Einzelne sind auch bis heute in leidlichem Zustand erhalten geblieben. Mitunter führen diese Wege auch an Quellen, grossen Bäumen, und sonsti-

gen schattigen Plätzen vorbei, wo der Wanderer ruhen und sich gegen die Sonnenstrahlen in der Mittagszeit schützen machte. Im Ganzen genommen, schritt für lange Zeit die Cultur nur langsam vorwärts.

In Gewerbe und Kunstfertigkeit war fast gar kein Fortschritt, mit unter muss man sogar auf einen Rückgang schliessen, denn zu Saul's Zeiten, hatte das Volk keine Handwerker, mehr u. auch keine Waffen; Die Israeliten waren als die Oberherren des Landes gewohnt worden, sich v. den Canaaniten in diesen Dingen bedienen zu lassen, so dass selbst die Haus-und landwirthschaftlichen Geräthe von ihnen, für die Israeliten verfertigt wurden. Eine Bequemlichkeit die sich später stark rächte, und erst unter den Königen wurde darinnen Wandel geschaffen. Dass die alten ansässigen Volkshäupter, oder die unmittelbar benachbarten Könige, und wie es scheint leicht, bezwingen konnten war mit eine Folge der Vernachlässigung der Gewerbe und der Culturaufgaben der Israeliten, denn zu gleicher Zeit hatte z. B. Jabin der Canaaniter König 900 eiserne Wagen, und zwang die Israeliten unter seine Herrschaft 20 Jahre lang, bis sie Balak errettete. Hätten die Israeliten das Kunsthandwerk gepflegt, so hätten sie sich auch, und noch viel mehr, Wagen machen können, und so als Ueberlegene die Feinde leicht besiegt. Dass dazu mitunter nicht sogar viel gehörte, beweisst, dass (Richter

3, 31.) Samgar mit einem Ochsenstecken die Philister schlagen, und Israel erretten konnte! So aber der zum Leben nöthigen Landwirthschaft mit aller Behaglichkeit und Bequemlichkeit obliegend, und sich sonst um nichts bekümmernd, war die Schwäche des Volkes, und machte es den strebsamen Nachbarn verhältnissmässig leicht die Israeliten momentan zu bezwingen. Bei der Verfassung unter den Richtern konnte es auch kaum anders sein. Aus diesem Gefühl heraus-und wo die Gottesfurcht auch sehr gesunken war machte sich der Wunsch und das Verlangen nach einem K ö n i g e kund, d. h. einer politischen Einrichtung wie sie die benachbarten Völker hatten. Bei der Theokratischen (nicht Republikanischen) Verfassung, die mehr nur noch in der Idee, nicht mehr im Herzen bestand und wornach jeder thun mochte, was ihm beliebte wie es ausdrücklich in Richter 17,6. und 21,25. heisst: „Zu der Zeit war kein König (noch Richter) in Israel und Jeglicher that, was ihm recht däuchte". So fehlte dem Volk ein Ob rhaupt, dem Jedermann g e h o r s a m leisten musste. Samuel als der achte Richter und Prophet, hatte zwar gethan, was er konnte, um die Gottesherrschaft (die Theokratie) wieder völlig herzustellen aber es war ihm nur zum Theil gelungen, und seine Söhne vereitelten was der Vater verbessert hatte und so den allgemeinen Unwillen des Volkes erregten, warauf dann S a u l durch Samuel zum König gemacht wurde, und damit begann auch für die

Culturentwicklung des Landes eine neue Zeit, die unter Salomo und seinen Nachfolgern zur höchsten Blüthe gelangte, wo auch Jerusalem zur Haupt-und Königsstadt erhoben wurde, und es hinfort mit wenig Ausnahmen stets blieb, während vorher unter den Richtern und bis auf David, die Residenz der Richter, der Propheten u, derersten Könige, bald da bald dort,stets eine unstäte war, was auch nachtheilig auf die Cultur und was damit zusammen hängt wirkte. Zu Simsons Zeiten kamen wilde Thiere bis in die Nähe der menschlichen Wohnungen und in die Weinberge (Richter 14,5.) und auch David hatte als Knabe seine Heerde gegen Löwen und Bären zu vertheidigen (I. Sam. 17,34.) und wenn jedermann thun konnte, was ihm beliebte, so gieng auch der Gemeinsinn verloren, wo kein energisches Vorgehen gegen Feinde, mehr möglich war. Das Volk hatte wenig Bedürfnisse die es dem reichen Boden ohne grosse Kraftanstrengungen abringen konnte. Der Unterschied zwischen arm und reich existirte kaum; im Jubeljahr gieng alles Eigenthum das verkauft oder verpfändet worden, wieder an seinen ursprünglichen Besitzer zurück, und so war der soziale Unterschied zwischen den Einzelnen ein sehr geringer. Die Priester, weil besser gebildet, und geschult, bildeten durch dieses, und auch vermöge ihrer Geburt— als priesterliche Vertreter des Volkes vor Gott, einen gewissen Adel. Aber mit Schaffung des Königthums, wurde es auch hierin anders. Es

entwickelt sich da eine viel grössere Thätigkeit, wo einer befiehlt und andere müssen gehorchen. Der Unterschied zwischen arm und reich wurde aber dadurch grösser, auch neben der Priesterkaste bildete sich noch eine weitere Volksklasse, die vielen weltlichen Beamten, Soldaten u. s. w. Natürlich wurden dann auch die Schätze des Landes viel besser und erfolgreicher erschlossen, und ein gewisser Wohlstand trat bei vielen ein, neben dem aber der Unthätige auf eine niedrigere Stufe und in Armuth fiel. Schon zu Davids Zeiten konnte der Prophet Nathan einen reichen und einen armen Mann als Beispiel gebrauchen um bie dem Könige die Busspredigt anzubringen, und in den Sprüchen Salomos ist häufig von „reich“ und „arm“ die Rede. Beamte und Angestellte waren in der Lage sich zu bereichern, und der thätige Mann konnte durch Handel gewinnen, die Künstler und die Handwerker verdienen, während bei allen die blos an die Landwirthschaft angewiesen waren, dies nicht der Fall sein konnte. Auch wurden grosse Unternehmungen gemacht. Der König David gewann bei seinen Kriegen sehr viel Raub u. selbst Reichthum, wo auch die Soldaten nicht leer ausgiengen. Salomo betrieb nicht nur einen schwungvollen Pferdehandel, sondern liess seine Schiffe auf dem Meere in fremde Länder fahren um von dort Reichthümer und allerlei andre Dinge zu holen. Fremde Pflanzen wurden von auswärts gebracht und hier eingebürgert, ebenso Metalle

Edelsteine, Elfenbein und viele Thiergattungen, z. B. Affen und Pfauen, die es bisher nicht gegeben hatte. Mit diesen Unternehmungen zusammen hängend entwickelte sich das Handwerk und andere Künste bis zu hoher Blüthe, die sich in allerlei neuen und bedeutenden Einrichtungen äusserten, vor allem in der Bau- und Gartenkunst. Statt wie früher, wo jedes Haus nur aus einem oder nur wenigen Zimmern bestanden hatte, wurden nun Häuser mit vielen Zimmern, selbst in mehreren Stockwerken, ja ganze Paläste, gebaut und Stadtmauern, stärker und besser, als je vorher. Schon David baute vieles in Jerusalem und fieng die Mauer zu einer Grossstadt an, die dann Salomo vollendete, und mit einem prachtvollen Palast und besonders dem weltberühmten Tempel ausstattete. Tempel und Königshaus zu beschreiben gehört nicht hieher, sondern zur Archäologie, und ich erwähne darum dieses bloss, weil es mit der Culturentwicklung zusammen hängt. Die Handwerker und Bauleute hatten solche Fortschritte in der Kunst gemacht dass, statt wie früher, mit rohen Steinen und Erdziegeln zu bauen, nun grosse schön behauene Quadersteine verwendet wurden, zunächst bei Monumentalbauten; doch die reichern Leute machten dieses bald einigermassen nach, während natürlich das Landvolk noch vielfach an den alten Mauern festhielt, öfters gerade dazu gezwungen war so zu thun. Die grossen Quadersteine jener Zeit

setzen noch heute, in Erstaunen u. man weiss nicht wie sie solche bei der ungeheuern Last bewegen konnten? Sie müssen dazu Einrichtungen gehabt haben die längst vergessen sind und die unserer fortgeschrittenen Zeit gewiss würdig wären. Auch den Wassereinrichtungen wurde grosse Aufmerksamkeit geschenkt, sehr grosse Teiche, Canäle und allerlei grossartige Wasserwerke gemacht, von denen sich noch Reste vorfinden. Die Strassen Jerusalem's wurden gepflastert, und die nach Jerusalem führenden Hauptstrassen wohl ebenfalls gepflastert doch ist dies nicht ganz gewis — gewiss aber dass diselben auf beiden Seiten mit schwarzen Basaltsteinen eingefasst waren, und so wusste jeder: Dieser Weg führt nach Jerusalem! auch waren Distanzangaben, Wegzeiger u. s. w. angebracht. Dass diese Strassen fahrbar waren ist sicher — denn in der Königszeit sind öfters Wagen erwähnt. Absalom und seine Brüder hatten sich Wagen (Equipagen würden wir heute sagen) angeschafft, Salomo hatte später 400 Wagen und 40000 Pferde (1. Kön. 1, 5. 4, 26.) Benhadad und Naeman aus Syrien kamen mit Wagen von Damaskus nach Samaria (1. Kön. 20, 1 u. 2. Kön 5, 19-26.) Jonadab setzt sich zu Jehu dem Sohn Nimsi der auf seinem Zuge von Jesreel nach Samaria zog um das Haus Ahabs auszorotten, zu ihm auf den Wagen!

An steilen Abhängen wurde die Steigung durch Curven so weit herabgemindert, dass auch Wagen

auf-uud abfahren mochten! Eben gethan was wir heute, mit dem Namen „Kunstrasse„ belegen. Auch die Berge bis zu ihren Gipfeln hinauf, wurden terrassirt und cultivirt, und alles culturfähige Land angebaut, so dass ein grosses Volk da seinen Lebensunterhalt erzielen mochte, ja noch an andere Länder abgeben konnte. So zahlte Salomo die phönizischen Arbeits und Handwerksleute mit Getreide nnd Oel (1. Kön. 5,11). Waldungen gab es fast keine mehr, und langes Holz musste vom Libanon geholt werden. Übrigens muss das Land einen schönen Anblik gehabt haben: nicht nur die Ebenen waren nach der Saat schön grün und da und dort reichlich mit Bäumen bestockt woraus die Ortschaften (als stets ein wenig erhöhte weisse Punkte) hervorsahen, sondern auch die Seiten der Berge, von unten bis oben, standen in üppigem grün, der vielen Bäume und Weinberge da, aus welchem Grün die weissen Terrassenmauern heransschauten, oben gekrönt mit den dominirenden luftigen Ortschaften. Da u. dort stieg Rauch von den Feuerherden der friedlichen Bewohner empor, die „unter dem Weinstock und Feigenbaum wohnten".

Aus der Höhe niederschauend machten zwischen dem allgemeinen Grün, die Wasserbäche als Silberfäden und die Seen als grössere und kleinere Spiegel sich kenntlich. Vogelgesang u. die Schalmei des Hirtenknaben liess sich hören unterbrochen vom Rasseln der Wagen, u. dem Stampfen der Pferde. Gesang wurde vernommen von denen die

nach Jerusalem hinauf zogen, oder auch von den Schnittern bei der Ernte, oder dem Keltern des Weins. In Folge dass das Land viel feuchter war als jezt, zogen öfters Wolken, auch zur Sommerszeit, darüber hin und milderten die stechende Hitze der Sonnenstrahlen, und im Winter fiel auch viel öfter Schnee als jezt. Durch die Cultur wurde auch viel Regenwasser am Boden festgehalten, und so hatten die Quellen eine viel längere Dauer, bis tief in den Sommer hinein, oder auch durchs ganze Jahr. Dadurch dass das Regenwasser nicht so schnell abfloss, wurden auch die Winterströme nicht so gross und reissend; wie zu David's Zeiten, wo die Cultur noch nicht so weit vorangeschritten war, da muss es ähnlich wie heute gewesen sein, wie es Psalm 18,9-16. bei einem Gewitter beschreibt: „Da sah man Wassergüsse, und des Erdbodens Grund ward aufgedeckt“ — wie man dies heute beinahe jeden Winter sehen kann.

Durch den zunehmenden Wohlstand des vornehmern Theils des Volkes, theils aus dem Ertrage des Landes gewonen, theils aus fremden Ländern zugeführt, nahm natürlich, wie es immer in solchen Fällen geschieht, der Luxus sehr zu; wie das die Propheten so oft rügen. Dieser Luxus äusserte sich in Essen und Trinken, in der Kleidung, den Wohnhäusern und deren Einrichtung, und auch der Beschäftigung. Wenn das Zweckmässige sich mit dem Nützlichen verbindet so ist das

noch kein Luxus. wohl aber wenn es über das Nöthige hinausgeht, und ein Vergnügungssinn und ein G r o s s t h u n sich breit macht. Statt W a s- s e r und B r o d, das zur täglichen Nahrung gehört, wurden Gastmähler mit allerlei Leckerbissen gehalten. Statt dem einfachen Kleide, das dem Träger bei Nacht zugleich zur Decke diente, und v. dickem starkem Stoff war-ist nun von S e i d e n und von allerlei köstlichen Kleidern in den Strafreden der Propheten die Rede; statt nützlicher Beschäftigung lesen wir von Equipaschen und allerlei Spielen; statt der frühern einfachen Häuser, ist von polirten Steinen, von Holzvertäfelungen, Elfenbein u. s. w. die Rede und Jesaias 2,7. lautet : „Ihr Land ist voll Silber u. Gold und ist voll Rosse und ihrer Wagen ist kein Ende, auch ist das Land voll Götzen und beten an ihrer Hände Werk„. Neben diesem Luxus ging der Handel, die Gewerbe, und die Cultur-Arbeit noch lange einher. Und die Meerschiffe des Königs Salomo brachten so viel Reichthum, dass derselbe s p r i c h w ö r t l i c h geworden ist!

Diese Anhäufung von Reichthum an einem Platz (I Kön. 10,23 - 27). hielt nicht sehr lange an, unter den folgenden Königen wurde es wieder anders, und entstand öfters grosser M a n g e l, so dass wiederholt die Kostbarkeiten des Tempels herhalten mussten, (I Kön. 14,26. 15,18, II Kön. 12,18. 16,8, 18,15) Zur Sicherstellung des Landes, besonders als es in zwei Königreiche, sich gespal-

ten hatte, mussten F e s t u n g e n erbaut werden. Schon Rehabeam der Sohn Salomos fand dies für nöthig, und die spätern Könige folgten seinem Beispiele. Usia aber trug damit auch zugleich die Cultur in die Wildniss hinaus, und legte da Feldbau und Schäfereien an, denn wir lesen 2. Chron. 26,10 „Er baute Thürme in der Wüste und machte da viele Brunnen für das Vieh", und hatte in den Auen u. Ebenen Ackerleute u. Weingärtner". Er gründete auch Colonien im Lande der Philister— und auch sein Sohn Jotham folgte seinem Beispiel (II, Chr. 28, 4.) so dass in jener Zeit die Cultur ringsum in die Wüste hineingetragen ward. Das volk war aber sehr zahlreich, so dass Salomo (I. Kön. 3,8.) sagen konnte : „Das Volk ist so gross dass es Niemand zählen noch beschreiben kann vor der M e n g e" — was eben sehr g r o s s u n d v i e l sagen will. Durch dieses zahlreiche Volk war das ganze Land zu einem Garten um geschaffen worden so dass die Feigenblätter auch die nackt heraus sehenden Felsen bedeckten, und das ganze Land g r ü n war, wie ich es bereits schon beschrieben habe. Dass der Ertrag des Landes ein grosser gewesen sein muss, beweisst nicht nur, dass so ein grosses Volk da l e b e n k o n n t e, sondern auch wenn eine Theurung entstand, nicht wie früher, Getreide von Egypten geholt werden musste sondern es selbst aushalten konnte wenn es 3½ Jahre nicht regnete, und so auf jeden Fall in dieser Zeit

sehr geringe Ernten hatte, und zwar kurz nach dem Einfall einer auswärtigen Macht, des Salmanasser, der gewiss vielfach das Land beraubte, wo doch (zur Zeit Hiskias) der Priester Azariah mit dankerfülltem Herzen sagen konnte (2 Chron. 31,10) „Wir haben gegessen und sind satt geworden und ist noch viel übrig geblieben". So günstig nun alles im Äussern stand und die Cultur in aller Blüthe, so machte sich doch im Innern, ein Zerfall immer mehr bemerkbar. Wie beim einzelnen Menschen, so ist es auch bei Völkern dass gute Tage zu haben, ohne Schaden zu nehmen auf die Länge nicht ertragen wird. Das Volk vernachlässigte sein Bundesverhältniss mit Gott, und mit der Neigung für heidnische Dinge riss wiederholt der Götzendienst ein. Da waren z. B. in den Städten für Kaufleute fremder Nationen besondere Pläze eingerichtet, wo sie ihre Waaren verkaufen oder vertauschen konnten. Dadurch gewann das Volk immer mehr ausländische Dinge kennen, lieben und hochschätzen. Auf den Höhen rauchten die Opferfeuer immer wieder durchs Land hin, welchem Götzendienst zwar mehrere Könige steuerten andre aber geradezu beförderten. Schon Salomo hatte ausländische Frauen genommen und denen zu lieb gegenüber dem Tempel, auf dem östlichen Berge, eine „Höhe", oder Götzenopferstätte, dem K a m o s, dem G r e u e l der Moabiter gebaut und M o l o c h dem G r e u e l dr Amoniter, auch verehrte oder diente er, A s t a-

roth dem Gott zu Zidon und so erzürnte er den Gott Israels. Wenn er sich auch wieder bekehrte, so war dieses doch ein Unternehmen, das andere ihm gar zu gerne nachmachten. Diesen Götzendienst darf man sich nicht als grobe Abgötterei denken, sondern als eine Art verfeinerte und philosophische Anbetung des wahren Gottes — aber ein reines Glas Wasser wird eben trübe und ungeniesbar wenn nur ein Tropfen Wermuth oder Tinte hinein fällt, alles ist nun verdorben, und so ist es mit dem Verhältniss zu Gott, und mit der Religion. Da gilt nur ein ganz aufrichtiges und gerades Herz ohne jegliche Beimischung andrer Dinge.

Im Lande Israel waren weitaus die grössere Zahl der Könige, die da herrschten gottlos und frugen wenig nach Religion, so kam naturgemäss auch das Verderben zuerst dahin; das Volk wurde in die assyrische Gefangenschaft geführt, und durch Leute aus andern Ländern, das vielfach leere Land wieder bevölkert, indessen war aber dasselbe vielfach schon zur Wildniss und Behausung wilder Thiere geworden wodurch die Cultur nicht nur vielfach verloren gieng, sondern durch das Mischvolk nun auch eine ganz Andere wurde, eben so in Hinsicht der Religion. Aber trotz dieses Beispiels bekehrte sich das Reich Juda nicht im Ganzen und Grossen, wenn ausnahmsweise sich auch Einzelne bekehrten — sondern behielt heidnische Gebräuche bei, trotz einiger

Anläufe und Versuche zum Bessern,— was die Catastrophe wohl etwas **aufhielt**, aber nicht mehr ganz abhalten konnte. Nebukadnezar der König von Babel machte auch diesem Reich ein Ende, und führte das Volk (der Hauptmasse nach) in die Gefangenschaft nach Babel. Die noch im Lande gebleibenden, waren mit wenig Weisheit begabt und tödteten den chaldäischen Statthalter. Aus Furcht vor Rache zogen sie nach Egypten.

Das Land war nun so ziemlich seiner Bewohner baar, nur geringe Banden zogen noch, eine Art Räuberleben führend, im Lande hin und her als eine neue Art von Nomaden. Jerusalem und die hauptsächlichsten andren Städte waren zerstört. Die Uebrigen fielen in Ruinen, die Sonnenhitze und die schweren Winterregen hatten bald ihre Arbeit der Zerstörung der Menschlichen Cultur ausgeübt. — Das Land war nun eine **Wüste** und liess nach Vorhersage der Propheten, sich „**seine Feier gefallen**“ 70 Jahre lang dauerte dieser Zustand und als nach Verfluss derselben eine Anzahl Juden zurück kamen mussten die Culturarbeiten wieder von vorne angefangen werden.

Hierosolyminische Stiftung.*)

von

Dr. David Kauffmann.

Der Stiftsbrief**) lautet also:

Wir Francz der Erste von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich etc. etc. Erklären für Uns und unsere Nachfolger und verordnen durch gegenwärtigen Stiftsbrief in Folge Unserer Entschliessung vom 24. Hornung 1801, Kraft welcher Wir bereits verordneten, dass die von verschiedenen Gutthätern jüdischer Nation, theils Inländer theils Ausländer in den Jahren 1723 und 1724 bei dem hierortigen Banquier Wolf Wertheimer zusammen getragenen, und für die arme Judenschaft zu Jerusalem, zu Hebron und Saphat bestimmten Almosengelder, welche in der Folge über die eingetretene Stockung in den Geschäften des besagten Wolf Wertheimer bei Unserem Hofmarschall in churbairischen Asseкurationsscheinen depositirt, und nachher in hierländische öffentliche Fondspapiere umgestaltet worden, in Unsern Fonds aber derzeit

*) Siehe unser Artikel zur Geschichte der aschkenas. Gemeinde etc. im Heb. Theil dieses Buches Seite 25—50

**) Aus Joh. Nep. von Savagrei's Chronologischgeschichtlicher Sammlung aller bestehenden Stiftungen... der k. k. österreichischen Monarchie p. 434—7.

bis auf einen Betrag von 53657 fl. 30 kr. angewachsen sind, welcher sich derzeit bei Unserem n. ö. Provinzial-Zahlamte in Deposito befindet, für immer im Lande behalten und zu einer ordentlichen Stiftung erhoben werden sollen, dass 1) die erstgenannten bei Unserem n. ö. Provinzial-Zahlamte depositirten, und in öffentlichen Fondspapieren mit 53657 fl. 30 kr. bestehenden Almosengelder für die jerusalemitische Judenstiftung in Unseren öffentlichen Fonds als ein immerwährendes Stiftungskapital in der Art, als sie dermals angelegt sind, nämlich in einer 5 proc. Banke-Obligation Nro. 109034 ddo. 2. Februar 1801 pr. 4550 fl.
in einer 5 proc. Banko-Obligation Nro. 61328 ddo. 3 März 1801 pr. 13500 fl.
in einer 5 proc. Banko-Obligation Nro. 109379 ddo. 3 März 1801 pr. 1200 fl.
in einer 4 proc. Mährisch Ständ. Pamatka Nro. 12174 ddo. 11 od. 12 Mai 1798 pr. 572 fl. 30 kr
in einer 4 proc. n. ö. Ständ. Obligation Nro. 9307 ddo. 1. Novem. 1789 pr. 2000 fl.
in einer 4 procentign n. ö. Ständ. Obligation Nro. 31617 ddo. 1 August 1803 pr. 4115 fl,
in einer 4 procentigen Hofkammer-Obligation Nro. 74009 ddo. 1 Oktober. 1806 pr. 1000 fl.
in einer 4 proc. Hofkammer-Obligation Nro. 895 ddo. 1 April 1807 pr. 12400 fl,

in einer 4 proc. Hofkammer-Obligation Nro. 30607 ddo. 1 Mai 1808 pr.	10000 fl.
in einer 3 $^1/_2$ procentigen Hofkammer-Obligation Nro. 21453 ddo. 1 Januer 1794 pr.	4320 fl.
zusammen pr.	53657 fl. 30 kr.

sämmtlich auf diese Stiftung lautend, unaufkündbar verbleiben, u. zu ewigen Zeiten als ein solches unangegriffen erhalten werden sollen. Die Interessen von diesem Kapitale sollen 2) alle Jahre erhoben und nach ihrer ursprünglichen Widmung unter die armen Juden zu Jerusalem, Hebron und Saphat vertheilet werden. Zu diesem Endzwecke soll 3) Unser n. östr. Provinzial-Zahlamt die Interessen des besagten Stiftungskapitals von Zeit zu Zeit zu erheben, solche in halbjährigen Raten an Unsere Hof-u. Staatskanzlei zur weiteren Versendung an unsere Internuntiatur zu Kostantinopel zu übergeben, und sich über den jährlichen Empfang und die diesfällige jährliche Ausgabe bei unserer n. ö. Landesregierung jedesmal, so wie über die bestimmte Übergabe derselben an unsere Hof-und Staatskanzlei auszuweisen haben.

4) Unser Internuntius zu Konstantinopel hat den jährlich zu überkommenden Interessenbetrag den drei Judengemeinden des ottomanischen Reichs zu Jerusalem, Hebron und Saphat zur Vertheilung unter ihre Armen nach dem Verhältnisse ihrer Population und ihrer Anzahl von Armen, entweder durch die in Konstantinopel befindlichen, u. durch

die ottomanischen Autoritäten jedesmal auszuweisenden zwölf Vorsteher der gesammten Judenschaft des ganzen türkischen Reichs, oder auf eine andere im Lande übliche und verlässliche Art mittelst unmittelbarer Einsendung an ihre Ortsvorsteher gegen deren legalisirte Quittungen zu übergeben, und ihre legalisirte Quittungen an unsere Hof-und Staatskanzlei zur Übergabe derselben an unsere Landesregierung zurückzusenden, allwo sie sodann bei den diesfälligen Stiftungsakten aufzubewahren, und den aufgestellten Stiftungskuratoren, von welchen in der Folge die Rede sein wird, auf jedesmaliges Anverlangen die Einsicht zu gestatten, und auch allenfalls Abschriften zu ertheilen seyn werden. 5) Wenn in der Folge der Zeit solche dermal unvorgesehene Verhältnisse zwischen Unserem und den ottomanischen Staaten eintreten sollten, welche die Einsendung der Interessen an den Ort ihrer Bestimmung auf kurz oder lange unthunlich machen, so sind die, während der Dauer dieses Hindernisses abfallenden Interessen mittlerweile aufzubehalten, nach wiederhergestellter Kommunikation aber, und aufgehobenen Hindernissen der ganze inzwischen aufgehäufte Betrag derselben zu ihrer, im gegenwärtigen Stiftsbriefe vorgeschriebenen Bestimmung nachzutragen. In Gemäsheit dessen befehlen Wir auch 6) dass der von den derzeit depositirten Almosengeldern über Abzug des zur ewigen Stiftung § 1 mo ausgestreckten Stammkapitals von 53657 fl. 30 kr. erübrigende

Ueberschuss nach Abzug der sich bei Errichtung der Stiftung allenfalls ergebenden Unkosten eines Theils zur Entschädigung des bisher vermissten Interessen Genusses nach der Bestimmung des gegenwärtigen Stiftsbriefes § 2, 3 und 4 sogleich verwendet werden soll. Wenn jedoch in dem Verlaufe der zeitlichen Begebenheiten solche unvorhergesehene Ereignisse eintreten sollten, welche die Erreichung der, dieser Stiftung im gegenwärtigen Stiftsbriefe vorgeschriebenen Bestimmung unmöglich machten, so behalten Wir 7) Uns und unseren Nachfolgern das Recht vor, nach Masgabe der als dann bestehenden Zeitumstände, jedoch nie anders, als zu Gunsten der armen Judenschaft, Kraft unserer obersten Machtvollkommenheit zweckmäsig zu verfügen: Zur vollständigsten Bekräftigung dieser Verfügungen verordnen Wir 8) dass ausdem Mittel der hiesigen ansehnlichen Judenschaft nach unserer bereits unterem 24. Hornug 1801 bekannt gemachten Entschliesung zwei Kuratoren für diese Stiftung aufgestellt werden sollen, wovon jedesmal einer aus der Wertheimer'schen Familie und zwar aus dem Grunde seyn soll, weil schon die ersten Kollatren zu ihrem Vorfahrer das Zutrauen hatten, u. wollen Wir für dermalen den David Wertheimr, privilegirten Grosshänder, und den Banquier Herrn Freiherrn Nathan Arnsteiner zu Kuratoren dieser Stiftung ernannt haben. Diesen soll obliegen, alle halbe Jahre sich bei der n. ö. Landesregierung die Ueberzeugung zu verschaffen, dass die diesfälligen Stiftungs-Interes-

sen von dem n. ö. Provinzial-Zahlamte erhoben, u. nach Vorschrift dieses Stiftsbriefes an Unsere Hof- und Staatskanzlei zur ferneren Versendung nach Constantin. abgeführt, dann die früheren Beiträge den oftgenannten 3 Judengemeinden vorschriftmäsig übermacht worden sind. Auch wird derselben fernere Pflicht seyn, in allen Angelegenheiten, die zur Aufrechthaltung oder Aufnahme dieser Stiftung führen könnten, oder die ihnen durch die Perzipienten dieser Stiftung aufgetragen werden dürften, sich an die n. ö. Landesregierung und im weitern Zuge an Unsere obersten Hofstellen unmittelbar zu verwenden.

Schlüsslich versprechen Wir, diese Judenstiftung in Unsern landesfürstlichen Schutz zu nehmen, und befehlen, dass zur immerwährenden Festhaltung derselben von diesem Stiftsbriefe 5 gleichlautende Exemplarien ausgefertiget, und hiervon eines Unserer in ö. Landesregierung, eines den hierländigen zwei Kuratoren im Namen der Kollatoren, die 3 übrigen aber den drei bestifteten Judengemeinden zu Jerusalem, Hebron und Saphat, einer jeden eines eingehändiget werden soll.

Zur mehreren Urkund dessen wird dieser Stiftsbrief mit Unserer Signatur und Insiegel bekräftiget. So geschehen in Unserer Haupt-und Residenzstatd Wien am 8 August 1808 Unserer Reiche im siebenzehnten Jahre.

(Unterschriften)

ARCHÄOLOGISCHE ENTDECKUNGEN

zu Jerusalem in den letzten 3 Jahren.

von

BAURATH C. SCHICK.

Der Kreis solcher, die sich für das alte Jerusalem interessiren, wird immer grösser, und damit zugleich der Eifer in Nachforschung und Suchen nach alten Dingen; wobei freilich die Hoffnungen mancher nicht immer in Erfüllung gehen. Jeder, der zu diesem Zweck hieher kommt, hofft neues zu finden und neue Entdeckungen zu machen, aber der wirkliche Erfolg ist oft ein geringer—selbst für den, der an Ort u. Stelle wohnt, und Gelegenheit hat bei vorkommenden Nachgrabungen und Erdverschiebungen, nachzusehen — hält es nicht leicht aus dem Wenigen, einen für Jedermann interressanten Bericht zu machen. Im letzten Band dieses Buches habe ich die damals gemachten Entdeckungen (S. 82—95) aufgezählt und den Bericht im Juli 1889 geschlossen, seither ist nun wieder mehreres, zum Theil Dinge von grossem Interesse entdeckt worden, die ich nun der Reihe

nach kurz für den Wissbegierigen niederschreiben will und beginne mit dem Wenigen, was man seither innerhalb der Stadt aufgedeckt und gefunden hat, und dann das ausserhalb des Laufes der ehrwürdigen Mauern Entdeckte diesem anzureihen.

1). Im Osten der Grabeskirche [1]) Beim Ausgleichen der Srassenfläche und Neubepflasterung wurde in der „Akkabet El Tekieh," welche für eine lange Strecke verhältnissmässig eben fortläuft und auf einmal stark abfällt entdeckt, dass da ein Felsenabsturz ist, und um der Strasse einigermassen ein bequemeres Gefälle zu geben, musste dieselbe für eine Strecke durch den Felsen gehauen werden. Dieser Felsenabsturz läuft in gerader Linie von Süd nach Nord und ist in Hinsicht der Höhe bedeutend, wie man das durch Nachgrabungen von Fundamenten für neue Häuser, die unmittelbar davor gebaut wurden, kennen lernte. Da nun in einer andern südlicheren Strasse, das gleiche sich vorfand, und im Norden aber noch südlich von der traditionellen Via Dolorosa, in den dortigen Häusern eine ebenfalls senkrechte Felswand wahrnehmbar ist, so ergiebt sich mit Hinzunahme was ich im 3 Band sagte [2]), dass da eine nach allen Seiten steil abfallende, verhältnissmässig ebene, gegen 55 Meter

[1]) vgl. „Jerusalem" Band III S. 86 f. I.

[2]) vgl. „Jerusalem" Band III S. 86 f. I.

breite und 80 Meter lange Felsterrasse sich befindet, welche im alten Jerusalem einen sehr stark hervortretenden Theil ausmachte. und welcher (wie ich anderwärts dargethan habe) [3]) die in Jeremias 6, 1. erwähnte „Thekoa" ist.[4]) ein für sich noch besonders befestigter Platz, eine Art Citadelle und Warte wo bei der Wiederherstellung der Stadtmauern nach dem Exil der Statthalter Nehemia mit seinen Leuten Wohnung genommen hatte – das „Serai" der damaligen Zeit [4]). Von diesem Stand der Dinge hat ein flüchtiger Besucher der heiligen Stadt kaum eine Ahnung, da alles mit Schutt und Häusern unkenntlich geworden ist.

2). Ein „alter Bogen aus grossen Steinen" ähnlich denen des „Wilson u. Robinson" Bogens wurde im Harem es Sheriff oder dem alten Tempelplatz, in den sogenannten Pferdeställen des Königs Salomo gefunden. Dieser Bogenrest ist weit älter als die heutigen Gewölbe u. einige vermutheten, es sei einst eine ganze Bogenreihe da durchgegangen, mit Fortsetzung nach ausserhalb der östlichen Mauer, was aber nicht bewiesen werden kann. Auch stimmt dieser neuentdeckte alte Bogen, weder nach der geraden Linie noch auch im Niveau mit den Resten eines Vorsprungs, (den Manche als Bogenansatz deuten aber sicher nur ein Balkon war) an der Aussenseite der Ostmauer

3) Zeitschrift der Deutschen Pal. Gesellschaft

4) vergleiche „Nehemia" 3, 5. 7.

Unterhalb am Boden des in Rede stehenden Bogenrestes zeigte sich beim Abräumen von Schutt eine Oeffnung die in einen theils gewölbten, aber grösstentheils in den Felsen gehauenen langen Gang führte, u. bis beinahe zur Südmauer geht u. da unvollkommen ausgehauen, aufhört; man vermuthet es sei dies der Gang, von dem Josephus Bel. J. 7, 2. 1. schreibt „in den sich Simon mit einigen Getreuen gerettet und durch Steinhauer einen Ausgang sich machen lassen wollte".

3). **Ein Talent oder Zentner (Kikar).** Bei Abraumarbeiten auf dem Platze der „Sanct Anna" nahe bei dem östlichen Thore der Stadt wurde eine eigenthümlich geformte Steinkugel gefunden, mit einer noch grösstentheils leserlichen kurzen Inschrift und einigen leicht eingehauenen Zeichen, obwohl die Oberfläche sehr abgerieben ist. Die Entzifferung gab zu verstehen, dass dieser Stein, ein Gewicht, ein Talent (Kikar) oder der Zenter sei, der in der Bibel sehr oft erwähnt ist z. B. (I. Kön. 10, 10. II. Samuel 12, 30. und andern) Der Stein wiegt 14 $^{1}/_{4}$ Kilo ist 0, 52 m. lang und 0, 30 m. dick in Ovalform, hat an der breitern Seite eine 0, 0 7 m. tiefe halbkugelförmige Grube, wohl um den glatten Stein anfassen zu können und auch wenn er auf eine Wagschale gestellt nicht abrutschen möchte.

4). Im Nordwesten der Stadt, wenig östlich von dem neuen Thore, wurde beim Fundamentgraben

für einen Anbau zum Kloster der Franziskaner, ein Stück alter Mauer aufgedeckt, paralellaufend mit der heutigen Mauer, u. 8 Meter von dieser entfernt — wohl ein Rest der alten eigentlichen Mauer zur Zeit der Kreuzfahrer, während damals die heutige Mauer blos die Vormauer bildete, über dem Graben stehend, niederig und zur Vertheidigung des Grabens eingerichtet war, wie aus der Erzählung der Belagerung und Erstürmung der Stadt durch die Kreuzfahrer deutlich hervorgeht.

Gehen wir von da durch das naheliegende „Neue Thor“ heraus, so ist westlich gleich ausserhalb der Mauer.

5). **Eine Zisterne in den alten Stadtgraben** hinein gebaut worden. Der Graben war vielfach mit Schutt angefüllt, und als derselbe herausgeschafft wurde, so wurden die senkrechten Felswände desselben bis auf den Grund blossgelegt und man lernte die genaue Breite und Tiefe des Grabens kennen, zugleich aber nahm man die sehr merkwürdigen Hiebe wahr, welche die Werkzeuge gemacht, mit denen der Felsen durchhauen wurde, und aus welchen Sachkundige das Alter dieser Arbeit bestimmen wollen, wonach dieselbe schon von den Israeliten ausgeführt worden wäre, und nicht wie manche glauben erst viel später von den Muhammedanern, da an einigen, aber weit von hier abliegenden Stellen, das Wort „Allah“ in arabisch eingehauen ist.

6). In dieser Gegend hat man schon früher an einigen Stellen einen alten Wasserkanal entdeckt der einstens Wasser in die Stadt brachte. — Nun ist derselbe in den letzten Jahren, noch an manchen Stellen und für längere Strecken aufgedeckt worden, so dass man nun weiss, er kam von der Höhe her, über welche die Jaffastrasse führt, aus der Nähe des türkischen Spitals, und lief so ziemlich längs dem Wege der auf der Höhe gegen die Stadt führt, weiterhin unter dem Boden des Platzes der russischen Niederlassung, an Feil's Hotel vorbei, und nahe der Ecke wo die westliche Stadtmauer nach Osten umbiegt in die Stadt hinein. Es scheint dass dieser Canal dazu bestimmt war, alles auf die westliche Höhe fallende Regenwasser in die Stadt hinein zu leiten, wenigstens kann man es bis heute nicht anders erklären, es ist aber was die alten Wasserwerke betrifft, noch manches unbekannt.

7). Der schon längst im Akerland wahrnehmbare Teich im obern Kidronthale, wurde durch Nachgrabungen näher untersucht u. so dessen Tiefe u. Grösse festgestelt. Er war 5 ½ Meter tief, im Durchschn. 50 Meter lang u. 40 Meter breit. Das Wasser desselben konnte durch eine Leitung mit genügsamen Fall bis in den Tempel gebracht werden. in der Nähe wurde zwar bis heute kein Canal entdekckt, wohl aber östlich von der Nordostecke der Stadtmauer am Abhang des Berges, und gegen den Tempel zu, unter dem Boden hin-

führend, so dass kaum zu zweifeln, dass dieser noch ein Rest des alten Canals, und weil unter dem türkischen Friedhof hingehend, erhalten geblieben, während der übrige Theil aber im Laufe der langen Zeit zerstört worden ist. Ich bin überzeugt, dass der besagte Teich mit dem im 2 Könige 20, 20. erwähnte identisch ist. Man hat zwar dies schon auf den in Cap. 18, 17 erwähnten „obern“ Teich, dem heutigen „Mamilla“ gedeutet, dessen Wasser noch heute in die Stadt geleitet wird und wo nach Jesaia 3, 8. Rabsàka sich aufstellte und den (nach Jes. 7. 3.) Hiskia nebst seiner Leitung auch wieder herstellte. Es gab eben zu Jerusalm m e h r e r e Teiche.

8). Im letzten Bande dieses Buches Seite 92, habe ich gesprochen von Funden in der nördlichen Gegend ausserhalb des Damaskusthors. Seitdem sind dorten wieder mehrere Dinge entdeckt worden : a). Ein schöner Mosaikboden in dessen Mitte in einem Kreis ein Lamm steht, und darunter Felsengräber und Höhlen, wovon eine, scheint einmal, die Wohnung eines Einsiedlers gewesen zu sein. Besonders ist da auch das Felsengrab ausgereinigt worden, das der General Gordon für das Grab Christi ausgab, weil er den daneben stehenden Felshügel der sogenannten Jeremiasgrotte, für das „Golgatha“ des neuen Testaments hielt, den Steinigungsplatz „Beth Sekilah“ der Juden. Das Grab wird seitdem von vielen Reisenden be-

sucht, und ist darüber ein ganzer Federkrieg in England ent standen, der aber bis jetzt zu nichts führte. Dass dieses Grab niemals das von Christo gewesen sein konnte, beweist ; weil es ein Sammel - u. nicht ein Einzelgrab ist, u. wie es jetzt bewiesen ist aus christlicher Zeit stammt! b). Mehrere interessante in Felsen gehauene Zisternen wovon eine über 20 Meter lang, und gegen 10 Meter breit und fast ebenso tief ist — und was sehr merkwürdig ist, die Felswandungen gehen schief in die Höhe, so dass die Zisterne oben viel kürzer und viel enger ist als unten beim Boden.—

9). Gehen wir nun ostwärts, u. überschreiten das Kidronthal und kommen zum Oelberge, so sind da ziemlich weit oben, die sogenannten „Gräber der Propheten„ die man zwar schon längst kennt, aber in letzter Zeit grössere Bedeutung erlangt haben, so dass auch einige Worte darüber zu sagen, hier am Platz sein dürfte.

Das Grundstück in welchem sich dieselben befinden ist in den Besitz der Russen übergegangen, welche dasselbe mit einer Mauer umgaben, auch etwas abräumten wobei mehrere christliche Gräber zum Vorschein gekommen sind. In den Gräbern selbst aber ist wenig gethan. Dieselben haben kein rechtes jüdisches Gepräge sondern sind mit heidnischen Formen und Ideen verbunden was dem Forscher viel zum Nachdenken giebt. Nach meiner Auffassung stammen sie aus der Zeit

Herodes des grossen, der mit vielen seiner damaligen Zeitgenossen Vorliebe für heidnische Dinge hatte und der griechischen Philosophie huldigte. Die jüdische Form ist das Viereck, viereckig war der Altar, die Stiftshütte, der Tempel und die heiligen Geräthe. Die Gräber und Grabkammern hatten dann auch stets, eine viereckige Form, nicht so die heidnischen. Die heidnische Form ist rund nach der Sonne und halbrund nach dem Mond, was beides bei den Prophetengräbern vorkommt, also ein Gemisch v. rund, halbrund u. viereckig. Die Anlage sollte ein Ruhmes Denkmal sein.

Hier sollten berühmte Männer beigesezt werden, so weit dies möglich und für die andern, Epithaphen an die leeren Wände aufgehängt oder in den Felsen eingemeiselt, werden. Es ist darum so viel leerer Platz da, der nicht fürs Aushauen von Gräbern bestimmt sein konnte. Übrigens war das Werk niemals ganz fertig, Unruhen u. Kriege brachen im Lande aus, u. Jerusalem wurde durch die Römer zerstört, eine andere Zeit brach an und so wurde die Arbeit niemals fertig, darum noch heute, dieser unscheinbare nichtssagende Eingang, zu solch grossartigen unterirdischen Anlagen. Es ist werth diese Grabhölen zu besuchen. Uebrigens ist heute viel Schutt darinnen und möglich, das bei völligem Ausräumen noch Manches entdeckt wird. Die Gräber scheinen auch in der spätern christlichen Zeit benützt worden zu sein, was das austünchen und die sich vorfindenden

griechischen Inschriften anzeigen.

10). Bei Traisirung der Fahrstrasse nach Jericho wurde in der Nähe von Bethanien, an einer gegen Westen gerichteten Thalhalde, ein altes jüdisches Felsengrab aufgedekt, das in mehreren Beziehungen merkwürd. ist. Erstens durch den symetrischen Plan, dann die exakt genaue Aushauung in Stein. Ferner dass es vier Grabkammern gerade eine hinter der andern hat u. dass viertens jede dieser Grabkammern immer etwas niedriger liegt als die Vorhergehende. (So dass Nachmittags, die Sonne durch die Thüren, die hinter einander liegen, in alle Kammern und bis in die hinterste am tiefsten gelegene, hinein scheinen konnte).Das Vestibül ist jetzt gröstentheils schon zerstört. In der ersten Kammer, die 4, 30 M. breit u. 3, 20 M. tief und 3, 20 M. hoch ist, ist die Decke wie ein Plafond ausgearbeitet mit Reliefs ringsum, hat kein Grab, und bildete die Vorkammer. An der Ostseite führte eine schönverzierte 0, 70 M. höhe und 0, 60 M. breite nahe am Boden angebrachte Thür in die eigentliche Grabkammer. Dieselbe ist 4, 30 M. weit und 2, 75 M. hoch und hat rechts u. links in den Seitenwänden je 4 Schiebgräber (Kokim.) u. 2 an der Ostseite, zwischen welchen wieder eine Thür nahe am Boden in die nächste Kammer führt die wieder ein Vorkammer ist u. kein Grab hat, von welcher dann wieder eine Thür in die letzte Kammer geht welche auf 3 Seiten, Stein-

Bankgräber und keine Kokim hat. An dem Boden ist eine viereckige teichartige Grube in der sich das Grundwasser ansammlen kann.

11). Felsenkapellen. Das Dorf Siloa hängt in einer langen Linie an dem felsigen Steilabhang und den Felsklippen der Ostwand des Kidronthals in der Weise, das die hintere, gegen den Berg gekehrte Seite der meisten Häuser, Höhlen sind und die vordere, nach der Thalseite gerichtet Mauerwerk ist. Diese Felshöhlen sind theils natürlich, meist aber künstlich in den Felsen hineingebrochen und gehauen worden und bildeten einst Gräber, Wohnungen und Zellen der alten Trogloditen, und späteren jüdischen Essäer und noch späteren christlichen Mönchen und Einsiedlern und jetzt sind sie für die Einwohner, Magazine und Ställe für ihr Vieh und s. w. Ich hatte die Gelegenheit viele dieser Häuser und Höhlen genauer zu untersuchen u. fand dass viele als Kapellen gedient haben, in einer mit drei Absiden, steht üder dem Altar eine alt-griechische Inschrift, nach der dies der Platz des Propheten Jesaias ist! Wie ich das alles nachher in der englischen Quarterly-Statement, 1889 Seite 16-18 u. 252-256. beschrieben habe.

12). Ein zweiter Siloa Kanal. Schon als ich im Jahre 1881 die alte dann so berühmt gewordene Siloa-Inschrift entdeckte, u. den Canal

und Teich ausreinigte um durch niedriger bringen des Wasserspiegels, die Inschrift ganz oberhalb des Wassers zu bekommen, habe entdeckt dass da noch ein zweiter Canal bestanden hat der einstens Wasser, wohl auch von der Marien-Quelle, zu dem grossen Teich gebracht hat — fand aber wenig Glauben und erst die Englische Gesellschaft zur Erforschung Palästinas, forderte mich später auf und wies mir Mittel an, um die nöthigen Nachgrabung. zu machen — so legte ich den Canal v. dem grossen Teich an, nordwärts 180 Meter weitfrei, (über die Hälfte des Weges zur Quelle der Maria) wurde aber an der weitern Arbeit durch die Localbehörden gehindert. Dieser Canal ist ganz ähnlich wie der andere, auch weitaus zum grösseren Theil, durch den Felsen gehauen und in einer Schlangenlinie fortgeführt, hat von Zeit zu Zeit Treppen, die zum Wasserlauf hinabführen, und ist so hoch und weit, dass ein Mann ohne viel Mühe darin gehen kann. Sein Gefäll ist etwas stärker als bei dem andern und lag sein Anfang jedenfalls bei der Quelle höher als es die jetzige ist. Die Tieferfassung der Quelle, machte eben den zweiten Kanal nothwendig.

13). Hakel Dama. ist zwar schon längst bekannt und dass derselbe bis Anfang dieses Jahrhunderts für Tausende v. Jahren ein allg. Begräbnissplatz besonders für die Fremden war, welche in Jerusalem starben. Neuererzeit ist dieser alte „Cam-

po Sancto“ aber näher untersucht worden, wobe mehreres Interessante sich herausstellte, woraus; fast bis zur Evidenz bewiesen ist, dass dies von jeher schon in der jüdischen Zeit, ein allgemeiner Begräbnissplatz war u. höchst wahrscheinlich der schon in Jeremias 24, 23 erwähnte ist. Es ist ein in Felsen gehauenes Massengrab 22 Meter lang und fast ebenso breit u. 12 Meter tief in den Boden hinunter und in den Berg hinein gehend, so dass zur Hälfte die Decke von Felsen, die andere Hälfte (gegen das Thal zu) aus Mauerwerk und aus Gewölben besteht. In der Decke sind Löcher durch welche die Leichen herab gelassen wurden. Die Gebeine und Moderansammlung ist heute über 3 Meter hoch — im Mittelalter wurden aber Schiffe voll davon nach Italien geführt, um die dortigen Begräbinssplätze damit zu bestreuen. In der Nähe dieses Riesengrabes sind noch viele andere in Felsen gehauene Gräber eine ganze einstige Todtenstadt. Dieses grose Grab. ist in der Nähe des Hinomthales, das wegen des dort geübten Molochdienstes auch „Tophet“ genannt wurde, wo nach Jermias 7, 32. 33. begraben wurde. Es ist dies der im N. T. erwähnte „Begräbnissplatz“ der Pilger oder der „Blutacker“ der vorher Tophet u. dann Hakel-Dama genannt wurde — Ein schwedischer Gelehrter hat sogar die Ansicht dass Jeremias in einer der Seitennischen, die Bundeslade versteckt habe wohl wissend dass auch die allgemeinen Gräber — nach (Jeremias 8. 1.) vor Plünderungen nicht

sicher seien, wohl aber dieses.

14). Reste des alten Jerusalem. Am Westabhange des grössern westlichen Berges der alten Stadt, oder dem traditionellen „Zion“ haben die Augustinermönche einen Platz gekauft u. theilweise abgeräumt, da fanden sich nun, nicht nur Reste v. alten Mauern, Zisternen, sondern auch in Felsen eingehauene einstige Wohnungen, einige selbst noch erhalten, die aber in späterer Zeit zu Zisternen gemacht worden. Hier kann man das alte unterirdische Jerusalem studiren. Es ist in dem tief liegenden Schutt, auch sonst allerlei aufgedeckt worden, Canäle, Reste von Bauten und selbst noch Anlagen von einem römischen Bade, sowie ein sehr schöner Mosaikboden.

15). In dem armenischen Kloster des sogenannten „Gefängnisses Christi“ ward 2. Meter unter der Oberfläche des Schuttes ein sehr schöner „Mosaikboden“ aufgedeckt, und noch tiefer ein grösserer „Wasser Canal“ dessen Anfang u. Entstehung aber nicht erforscht wurde.

16.) Amerikanische Begräbnissplatz. Derselbe ist klein aber mit einer Mauer umgeben u. wurde bei Nachgrabungen die Dr. Merrill der amerikanische Consul anstellte, schöne Reste nämlich die Ecke eines einst gewaltigen und festen Baues blosgelegt. Ohne weitere Nachgrabungen kann aber nichts weiter darüber gesagt werden. — „Steig en

wir nun in das westliche Thal hinab über die Brücke hinüber, und auf die Höhe der andern Seite des Thales, so kommen wir zum Bahnhofe der neuen Eisenbahn.

18). Hier wurden bei Felsensprengungen zur Ebnung des Terrains, zwei in den Felsen gehauene Gänge entdeckt, die für eine Strecke sich etwas senkend, immer tiefer in den Boden hinein gehen aber nach ungefähr 30 Meter endigen. Sie sind so hoch u. weit dass ein Mann darin gehen kann, u. haben einige Lichtschachte, welche die Eingänge bilden. Ihr einstiger Zweck ist räthselhaft.Sammler für Grundwasser können es nicht sein, denn sie sind auf der Höhe angelegt — für beständige Wohnungen wären sie unbequem und halte ich sie für einstige Schluptwinkel und Aufbewahrungsorte für werthsachen der alten Höhlenbewohner, die ganz in der Nähe ihre Behausungen hatten, in einer Zeit wo im Lande „jeder that was ihm recht dünckte“ Nördlich davon ist.

19). Die „Awarieh“ Eine Stelle im sogenannten Weinberg des Nikophorie,genau der Südwesteke der Stadtmauer, im Westen gegenüber,u. in der Luftlinie gemessen 390 M. entfernt trägt diesen Namen. Sie ist eine auf einem Felswinkel stehende Ruine, welche arabisch „Kasr el Asafir“ genannt wird — nördlich davon ist ein über 50 Meter langer und 9 $^1/_2$ Meter breiter und 3 $^1/_2$ M. über den jetzigen Boden empor-

ragender Felswürfel, mit senkrecht hinunter gehauenen Seiten. An der Ostseite ist eine in mehreren Abstufungen hinab gehende Höhle unter dem Felsblock. Das griechische Kloster dem der Platz gehört, wollte (wie man mir sagte) da eine Zisterne machen, und so wurde hinunter gegraben und gefunden, das der Felsblock noch 2 ½ Meter durch eine Erdschicht hinab geht, auf welcher Bäume wachsen, der Fels ist so mit einem Graben umgeben der an der Westseite 4 ½ Meter, an der Nordseite aber 10 Meter breit ist. Offenbar stand auf diesem Felswürfel einst ein Monument. Nördlich davon 22. M. entfernt fanden sich die untern Steinlagen einer Mauereinfassung, einer andern gegen 18 Meter breiten, mehr als 2 mal so langen Felsenterrasse, als einstige Unterlage oder Plattform eines ähnlichen Monuments denn überall herum fanden sich in dem Schutt, Säulen Kapitäle und andere Architekturstücke, theils erhalten meist aber in zerbrochenem Zustande. Die Mauersteine waren von ansehnlicher Grösse äusserst fein bearbeitet, und von ganz weissem Gestein.

Es wurde nun weiter herum gegraben u. zwei teichartige in Felsen gehauene Vertiefungen aufgedeckt, in einer zwischen den zwei genannten Plattformen gelgen fand sich eine Thür und eine Treppe, die in Grabkammern hinab führte. Beim Eingang ist der sogenannte (gegen zwei Meter im Durchmesser-haltende) Rollstein, noch gut erhalten, mit dem die Thür, wenn vorwärts gerollt — geschlossen werden konnte. Ein solcher Rollstein findet sich nur

noch bei den sogenannten Königsgräbern im Norden der Stadt. Ist man von der Oberfläche des Bodens die Treppe 3 M. tief bis zur Thür u. dann durch dieselbe weiter drei Meter hinabgestiegen, so gelangt man in eine Kammer, die 4 Meter lang und 4 Meter breit und 2, 75 M. hoch, und ringsum mit eben so schön gearbeiteten weissen Steinen ausgemauert ist, aber Boden u. Decke besteht aus Felsen. Gegenüber ist eine Thür durch eine 1 ½ M. dicke Wand. Ist man durch dieselbe getreten so befindet man sich in einem ähnl. aber kleineren und viel höheren Gemach, das ähnlich ausgemauert aber oben mit einem Gewölbe bedeckt ist.

In jeder Seite befindet sich eine Thür, die rechts und links führen in ein Gemach in Form und Grösse ganz wie das Erste. Gerade aus gehend aber in ein viel längeres aber schmäleres Gemach dessen Boden und Decke Fels ist, während die Seiten ganz wie die andern ausgemauert sind. In diesem Gemach befinden sich zwei Steinerne Sarkophage, wovon der eine äuserst fein und sauber gearbeitet ist. Man glaubt aus guten Gründen dass diese Gräber-Monumente von Herodes herstammen und des höchst wahrscheinlich der feine Steinsarg der seiner Frau der Mariame ist. Von diesem Gemach führt eine Thür noch ein weiteres, aber kleines Zimmer wo man erkennt dass früher hier ächte jüdische Felsgräber waren, die dann von Herodes noch dem Geschmack seiner Zeit verändert worden sind.

Bücher Recension.

DIE MÜNZENPRÄGUNGUNGEN
Während des letzten Aufstandes der Israeliten gegen Rom

EIN BEITRAG ZUR GESCHICHTE JENER ZEIT. MIT EINER TAFEL VERSEHEHEN.

Von Leopold Hamburger 1892. 108 S. 8⁰ Gr. Selbstverlag des Verfassers **Frankfurt** a. M.

Vorliegende Arbeit, verfasst von dem bekannten **Numismatiker**, Herrn Leopold H a m b u r g e r, ist die Frucht eines langjährigen, an Ort und Stelle angestellten Studiums, das von einem unermüdlichen Eifer und einer unbegrenzten Liebe zum Gegenstande zeugt. — Obgleich Numismatiker von Fach, hat doch der V., wie schon der Titel des Werkes besagt, nicht allein die numismatische Seite sich zur Aufgabe gestellt, sondern fast noch mehr der Geschichte jener Zeit seine Aufmerksamkeit zu gewandt. — Was nun den numismatischen Theil betrifft, werden Berufenere besser zu beurtheilen wissen; hier soll bloss das sorgfältig verarbeitete Material der Quellenforschung und der daraus gewonnen R e s u l t a t e , welche zur Aufhellung eines noch in der Geschichte dunkeln

Punktes wesentlich beitragen, eingehender gewürdigt werden.

Der eigentliche geschichtliche Theil des Werkes beginnt Seite 47. Von dem Numismatischen (bis S. 47), wo die verschiedenen Münzen, das Gepräge · · שמעון, אלעזר הכהן, ש״ב לחרות ישראל, ש״א לגאלת tragend mit vieler Sachkenntniss besprochen worden sind, geht der V. zum Geschichtlichen über, indem er volgende vier Fragen sich zur Beantwortung vorlegt:

1. Wann sind diese Aufstandsmünzen geprägt?
2. Wer waren Simeon und der Priester Eleasar, deren Namen auf denselb. genan. sind?
3. Welche Gründe lagen wohl für die Emission der kleinen Kupfermünzen vom Jahre 2 und 3 des Krieges gegen Vespasian vor . . . ?
4. Widersprechen die Zeugnisse der israelitischen Literatur, wie sie Madden... citirt nicht den Resultaten des Fundes und unserer Untersuchung?

Jede einzelne dieser Fragen behandelt der V. mit grosser Genauigkeit und beantwortet sie sehr präzis. Auf die Einzelheiten einzugehen, hiesse den Rahmen einer blossen Besprechung überschreiten. Es wird genügen, wenn wir Einiges aus dieser Schrift hervorheben, sie dem ganzen Umfange nach aber zu beurtheilen, dem geneigten Leser überlassen. Die Anszetzung des Bar-kochbaischen Krieges um das Jahr 120 nach g. Zeitrechnung (S. 62) finde ich sehr richtig. (S. weiter unten). Ebenso, dass Vieles, was sich unter-

Vespasian und Titus zutrug, auf den Hadrianischen Krieg übertragen worden ist. (S. 63). Überraschend, aber ebenso wahr, wie auch schon Andere vor ihm muthmassten, ohne jedoch zu sichern Resultaten gelangt zu sein, ist des Verfassers Ansicht, dass die Eleasar u. Simeon Inschriften tragenden Münzen, keinen andern als Eleasar ben Asaria und Simeon Sohn Gamliels I. bezeichnen (S. 71). —

Wir hätten noch Vieles, nicht minder Interessantes der uns vorliegenden Arbeit des gelehrten Verfassers hervorzuheben; allein, da unsere Absicht bloss dahin geht, um den Leser bloss auf diese interessante Schrift aufmerksam zu machen, glauben wir uns billig des Weitern enthalten zu dürfen.

Was wir unserer Besprechung noch hinzufügen wollen, sei bloss eine Berichtigung einzelner Punkte, die durchaus nicht den Werth des Werkes schmälern.

P. 5 unten macht der V. in Bezug auf Zeit und Örtlichkeit einen Unterschied zwischen dem palästinenischen Talmud und dem Midrasch Threni. Dieser Unterschied trifft nur theilweise zu; denn es ist eine längst anerkannte Thatsache (vgl. Asaria de R. מ״ע an verschiedenen Stellen, ferner Zunz G. V. II Auflage S. 186 unten). dass die sämmtlichen Raboth palästinensischem Boden entkeimt sind, wenn sie auch in der folge mit Zuthaten dem babylonischen Talmud entlehnt, bereichert

worden sind. Ob die betreffende Stelle dem b. Talmud entlehnt ist, bedarf noch allerdings einer Untersuchung. In der Hauptsache von der Lage des alten Bethir scheint V. Recht zu haben.

P. 51 Hier hätte der V. auf Z. G. V. 89 und 146 verweisen sollen. Befremdend ist, dass ihm Midrasch Eser Golioth, editio Jellinek, Bet Hamidrasch Bd. 4, S. 36, wo die zahl 52 deutlich angegeben ist. (vgl. Ben Chananja Jg. 1866 S. 123-25), entgangen ist.

P. 55 unten. Nach der Ansicht des Redacteurs dieser Blätter. Jerusalem Jg. I. S. 93 unten, wiederspricht der israelitische Volksmund den Ergebnissen der Forschung und den Traditionen anderer Völker nicht. Dass der V. auf dieses vortreffliche Buch nicht verwies, muss umso mehr befremden, als es bekannt ist, dass er den Orient bereiste und namentlich in Jerusalem länger verweilte und die bedeutendern Persönlichkeiten hier kennen lernte
P. 98 Hätte der V. auf b. B. Mezia S. 47 b. verweisen sollen. Es ist nun allerdings wahr, dass R. Akiba kein Numismatiker war, wenigstens in modernem Sinne dieses Wortes nicht, dass er aber ein umso besserer Exeget war, beweist auch schon die fragliche Stelle Dt. 14, 25. וצרת daselbst stammt nicht von צרר, wie es V. haben will, sondern von צור wie קמת von קום. Ein Blick in Gesenius Wb. s. v. צור hätte den V. von der Richtigkeit R. Akiba's Auffassung belehren können. צור kann aber bekantlich auch „prägen“ b edeuten.

Abgesehen von diesen einigen wenigen Mängeln ist die Schrift höchst lesenswerth, und was ihren Werth erhöht, ist die schöne Ausstattung, die ihr zu Theil wurde. Wir können vorliegendes Werk unseren Lesern wäremstens empfehlen.

Jerusalem, im März 1893.

Dr. L. Grünhut.

ציר הנדיב, הארון הנכבד וכו׳ אליהו שייד השיגו רישיום לגמור את בנין הבתים אשר החלו ולבנות בתים חדשים, ורק שאלת היקב היא עומדת עוד לשטן על דרך הקדמת המושבה, ולפי הנשמע תפתר גם השאלה הזאת בקרוב.

חדרה. הסכסוכים והמכשולים אשר היו בקנית אדמת המושבה. הושמה כבר למישור, והאדמה נתחלקה לחלקיה. בה יושבים כחמש עשרה משפחות מבעלי הנחלה, ועוד כעשרים פועלים מאחינו יעבדו אצלם בתור שכירי יום.

זכרון יעקב. אדמת המושבה נטועה כבר כֻלה גפנים, שקדים ועצי תותים, ויין ענביה טוב. ובשנה הזאת נסו לנטוע בה גם עצי השהע והברכים, וגם בה הצליח נסיון גידול תולעי המשי.

המושבה הזאת היא אהובת נפש הנדיב וזהב תועפות יזיל לכונן בה כל הדברים המביאים איזה תועלת להישוב כמו: בית חולים גדול ונהדר (בעל ארבעים מטות), בית אוצר גדול למסכר לבני המושבה כל מיני מזון חפצים ויתר צרכי האדם מבלי כל ריוח. בית למוד מלאכת הרקמה לבנות המושבה. ובקיץ החולף (תרנ״ג) הואילו הנדיב ורעיתו הי״ו לבקר את המושבה הזאת ובכלל שבע רצון מפעולותיו. אך הוכיח להאכרים בדברים נמרצים כי יעבדו עבודתם בשדה בשקידה וחפץ ויתרחקו מהמותרות. ובעת האחרונה הואיל הנדיב לצוות על פקידיו כי הם יוציאו אל הפועל את חפצו זה בשימם עין כי האכרים בעצמם יעבדו את שדותיהם וכרמיהם ולקמץ בהוצאות יתירות ומופרזות. והתוכחה הגלויה הזאת תועיל הרבה לקדמת המושבה והצלחתה. בראשית השנה הזאת (תרנ״ד) הופקד החכם וכו׳ כמו״ה פארב אשר גמר חק למודו בבי״ס הרבנים בפאריז, לסגן הפקידות ולדרשן בהמושבה. ונקוה כי הוא ישתדל בכל כחו לשרש מיושביה את נגע אהבת המותרות אשר דבק בם מאד. ולטעת במקומה אהבה נאמנה ללאומנו ולעבודת אדמת ארץ אבותינו.

לבד, רק יראו לטעת בחלק מאדמתם גם עצי שקדים, תותים ועוד. והיה אם מין אחד לא יעלה יפה יהיו המינים הנשארים לעזר להאכר לכלכלת ביתו.

ראשון לציון. בה נבנה מלבד היקב הגדול גם מרתף־האוצר לאצור בו את היינות.

ה׳ בראצינער אשר הופקד מאת הנדיב לכעמיסט ראשי על כל המושבות אשר תחת חסותו, קבע דירתו ב„ראשון" והוא עוסק כעת בנסיונות אדמתה ומיני הזבל המוכשרים לכרמיה. ובכלות מלאכתו בהמושבה הזאת יחקור גם את אדמת יתר המושבות לדעת את הנחוץ לתועלתן והקדמתן.

הנסיון לגדל תולעי המשי בסוכות של מחצלאות עלה יפה, ופקועי המשי אשר הוציאו נמכרו בשוקי סוריה וצרפת במקח הרגיל. ועתה כבר נחלט הדבר להרבות בנטיעת עצי תות בכל המושבות, ובצפת יכונן בית שזירת ומטוה המשי כאשר הזכרנו.

פתח תקוה. אדמת הנדיב אשר בהמושבה נוטעה כבר כֻלה, רובה גפנים ומעוטה עצי תות, שקדים ועוד, וכעת יעשו בה גנות השלחים (באיארע) לנטיעת תפוחי זהב, וע״י העבודה הרבה והתכופה הזאת ימצאו בה כל בני המושבה וגם פועלים אחרים עבודה ומלאכה.

חברת חו״צ חפרה באר גדול בהמושבה הזאת, ועתה יהיה די מים להם ולבעירם ולגנותיהם.

מקוה ישראל. תתקדם משנה לשנה, יינה ושאר פירות אדמתה מהוללים ונודעים לשבח בא״י סוריא ומצרים. ובעת האחרונה פתחו גם פה חנות ליין ושאר תוצאותיה.

גדרה. טובי חובבי ציון אשר ביפו הסכימו ליסד חברת־מניות ליסוד יקב בגדרה, אשר בלעדו אי אפשר להמושבה להתקיים, ויש תקוה כי הרעיון הזה יצא לפעולה כי חברת חו״צ קבלה את ההצעה הזאת ותתאמץ להוציאה בהקדם האפשרי.

רחובות. מצב המושבה הזאת בכלל טוב, כרמיה נוטעו ממין הגפנים המובחרים, וגם עצי שקדים ותיתים נוטעו בה. ובהשתדלות

הזאת אשר בבתי מרבית יושביה לא יראו ולא ימצאו שום ספר חכמה ודעת ועתונים עברים, יביא ביה״ס הזה תועלת לא מעט.

טבריה.

ראשי העדה בעיר הזאת שלחו שליח לאחינו באמעריקא לאסוף נדבות זמניות ומחזיקים קבועים לטובת בנין ביה״ח אצל המעינות החמים אשר בקרבתה. ולפי הנשמע חפץ ה׳ בידו הצליח ורוב קהלות אחינו כתבו ידן לתמיכתו. ואם ראשי העדה ימהרו להוציא חפצם לפעולה, אז יודום ויברכום לא רק תושבי הזאת אך גם כל יושבי ערי ארה״ק השולחים את חוליהם לרחוץ במעינות החמים ההם.

חברון.

מצב החמרי של העיר הזאת יושפל ויורע משנה לשנה ורבים מיושביה יעזבוה להאחז בירושלם ויפו, ובגלל זה ירד גם מחיר בתי מעון במאד וכמעט לא ימצאו להם קונים, אך מהעז הזה יצא גם מתוק, כי רבים מיושבי העיר הזאת הראו לדעת כי אין טוב להם רק ללמד את בניהם אומנות ומלאכה למען יוכלו להרויח על ידה לחם חקם בעירם ובכל מקום בואם. ומורישה החברה למען ציון כמהור״מ אדעלמאן הואיל לתמוך מאוצר החברה בשכר לימוד המלאכה בידי אלה אשר אין ידם משגת לשלם בעצמם.

בשנה הזאת נגמר בנין בית חולים בהשתדלות הרב לעדת הספרדים הרה״ג וכו׳ מוהר״ר רחמים פראנקו הי״ו אשר נסע בעצמו לערי אלג׳יר ועוד, לאסוף כסף לבנינו. וראשי העדה מחכים כעת רק על רשיום הממשלה.

המושבות.

בציר השנה הזאת (תרנ״ג) לא עלה יפה כמעט בכל המושבות, מפני הברד החזק אשר ירד ביום השנים עשר לירח האביב, והרוחות הסוערות אשר נשבו ימים אחדים לפניו ולאחריו, וכמות הענבים היתה בשליש פחות מהשנה החולפת. הדבר הזה ילמד, למצער, להאכרים דעת כי לא יסמכו על ענבי כרמיהם

האחרונות, ביחוד מעת אשר השגחתו באה לידי הר"ר וכו' כמוהר"ר אייזיק בן טובים. המקדיש כל עתותיו לטובת הבית, וישנה את סדרי הלימודים לטוב, והתלמידים יעשו חיל בלימודם.

בית הספרים שער ציון. (לזכר הרי"ל לעוואנדא) נוסד ונחזק מחברת חו"צ. ספרים כשלשת אלפים כרכים. וגם עתונים בשפות שונות נמצאים בו, ושעריו פתוחים כל היום ומספר מבקריו לא מעט.

חברת עזרת נשים. החברה הזאת נוסדה זה כשלש שנים וכמעט כל נשי בנות יפו והמושבות אשר סביבותיה כתבו ידן לה. ומטרתה להיות לעזר לחולים עניים וביחוד ליולדות עניות ויתומים עזובים. והיא תמלא על צד היותר טוב. מנהלותיה תלכנה בעצמן לבית היולדות והחולות להתבונן על מצבן, ולעזור להן בכל הדרוש עד אשר תשובנה לאיתנן. החברה הזאת תוציא לאור בכל שנה חשבון ברור מהכנסותיה והוצאותיה. וראויה היא לתמיכה מאת כל נדיב לב ולהיות למופת לנשי יתר ערי ארצנו.

צפת.

העיר הזאת גם היא סבלה תלאות ושינויי התקופה הזאת כירושלם וכיפו אחיותיה, ומצבה עוד רע יותר יען כי רחוקה היא מערי החוף. אולם תקוה טובה אחת נשקפת לה ע"י בית שזירת ומטוה פקועי המשי — אשר יוכנו בכל המושבות — אשר הנדיב הנודע ייסד בה. כי בו ימצאו כל החפצים לחיות מיגיע כפם די מלאכה ועבודה.

בעת האחרונה נוסדו בה שני מפעלי צדק והם:

בית ספר לבנות. נוסד בהשתדלות הרופא ד"ר בלידן ורעיתו. כמאה נערות (ובהם רבים מבנות האשכנזים חסידים) תקישבנה לקח בביה"ס מבלי כל שכר. ולהן יותן ספרים ושאר צרכי כלי הכתיבה חנם. והבית ילך הלוך וטוב, כי המורה הראשי ה' עפשטיין הנהו פדגוג מצוין וכל לבבו ישים להשכלת הבנות וחינוכן.

בית ספרים. פתוח לכל איש מבלי כל שכר. ובעיר

מועצות העיר, אחנו ד"ר שטיין יבקר פעמים ביום את הבית ושליש פעמים בשבוע ישב לענות לכל דורשי עצתו חנם. ולהעניים שבהם ינתנו סמי הרפואה חנם. ומלבד הפעולה הקבוע של הבית ישימו מנהליו לבם תמיד למצב הזמן וצרכיו. בקיץ תרנ"ג כאשר הכבידה מחלת האינפלוענצא את אכפה במאד על בני העיר הזאת וכמעט לא היה בית אשר לא היו בו חולים מספר. אז קבלו מנהלי הבית חולים הרבה יתר חולים מכפי מספר המטות הקבועות וישכיבום בהחדרים הפנוים ובכל פנות הבית. ועוד שכרו שני חובשים לסבב בכל בתי אחנו ולהושיט סמים ידועים לכל נגוע המחלה הזאת [1].

ביה"ח הזה הוא כעת בבתים שכורים. אך מנהליו משתדלים בכל עוז לבנות בעדו בית מיוחד, ולכן שלחו כעת ציר מיוחד לאחינו שבגולה לעוררם על נחיצות ותועלת הדבר הזה. ויחד עם מנהלי הבית נקוה כי חובבי אה"ק בכל מקום שהם ימהרו לתמוך בידי המפעל הזה אשר רק אחרי היות לו בית קבוע לצמיתות נוכל להיות בטוח בקיומו ועניי אחינו לא יאלצו לדפוק על בתי החולים של הנוצרים אשר רק לרפואת נפש החולה כל מגמתם. —

בתי ספר לנערים ונערות. שני ביה"ס האלו נוסדו בשנת תרנ"ג בעזרת חברת כי"ח והו"צ והם מתנהגים בסדר ומשטר נכון, ותלמידיהם יראו ברכה בלימודם. וביחוד ישימו ראשי הבית ומוריו את לבם להרחיב בו לימוד שפת עברית ודברי ימי עמנו, עד כי זמן למודם גדל מזמן לימוד שפת צרפת ערבית ושאר הלימודים יחד. מספר תלמידיו הוא 141. ואך 51 מהם משלמים שכר קטן לקופת הבית והנשארים לא ישלמו מאומה.

בית תלמוד תורה. גם הבית הזה התקדם הרבה בהשנים

1) במאד מאד ראוים לתהלה מנהלי הבית כמוהר"מ פינס וכמוהר"ש רוקח המתאמצים בכל כחם לחזק את הבית על מכוני וגם בעת אשר קופת הבית דללה ודיבה והיבתיו עלו למעלה ראש וכל יושבי העיר חשבו כי יאלצו לסגרו על מסגרו, לחמו הם בכל עוז עם הזמן הבוגד ויכלו לו וזכרה למו אלהי לטובה.

רע במאד. ואם לא ימהרו נדיבי אחינו לתמוך בהמפעל הזה, אז יאלצו מנהליו לסגרו על מסגר.

מושב זקנים. הבית הזה יגדל משנה לשנה לרגלי הזקנים הרבים הבאים לבלות שארית ימיהם באה"ק, ומספר הזקנים הנמצאים בו כעת הוא ששים, ומנהליו נאלצו לשכור בתים אחדים בקרבתו למעון להזקנים אשר אין להם עוד מקום בפנים הבית. ועוד הגדילו לעשות כי אספו באחד הבתים השכורים שבע אלמנות זקנות גלמודות ונעזבות אשר אין להם כל מנוס ומפלט. בשנת תרנ"ב קנה אחד הנדיבים בארץ רוסיא אחוזה גדולה בעלת11550אמות □ (מחוץ לעיר ע"ד יפו מול נחלת שערים) לבנות עליה מושב זקנים חדש אשר יהיה בנוי עפ"י תכנית מסודר. ולע"ע יבנו מנהלי הבית על אחוזה הזאת חמשה בתים להושיב בהם זקנים אחדים אשר למצב בריאותם דרוש אויר זך ומבריא. ואם יעלה בידי מנהליו לגמור את אשר החלו אז יעתיקו את מושב הזקנים להבית החדש. והבית אשר בפנים העיר יהיה מושב זקנות עניות.

בתי מחסה לעניים על מכון הר ציון. בהמכון הזה נוספו שבע בתים קטנים למעון אלמנות עניות, ועליהן ארבעה בתים גדולים ויפים. ועוד שני בתים נפרדים העומדים בפנות הנחלה וכל הבתים האלו נחשבים במספר בתים השייכים לכל הכוללים.

יפו.

עליית וירידת מצב הארץ אשר הזכרנו בראש מאמרנו זה, הורגשה ונראתה עוד יתר הרבה בעיר החוף הזאת. ולכן אין עלינו להרבות דברים ביחוד על מצב העיר הזאת בנשם. ועלינו רק להזכיר את המכונות וצרכי העדה החדשים אשר נוסדו בה והם:

בית החולים שער ציון. בו עשרים מטות קבועות. שעריו פתוחים לכל יושבי העיר ולבני המושבות אשר בסביבותיה מבלי כל תשלום. רופא הבית אשר הוא גם רופא העדה ובית

לכן נעורר את כל החפצים בהטבת מצב ארצנו כי יתמכו בידי החברה הזאת, למען תוכל ליסד ישוב מאחינו גם בהערים הרחוקות בארצנו אשר ליסודם דרוש הוצאה רבה כמובן.

וממפעלי החסד אשר נתקדמו ונתגדלו עלינו להזכיר:

ביקור חולים לעדת אשכנזים פרושים. בו נבנה עוד בית גדול ובו שמנה מטות ועתה מספר כל חדרי החולים ששה ומספר מטותיהם שבעה וארבעים. ובמקום הרופא דר' טוביה הינדס אשר עזב או נאלץ לעזוב את משמרתו בבית החולים הזה, הופקד כעת אחנו ד"ר מ. וואלאך (רופא ועד האישכנזי להקמת בי"ח הנז') לשרת ביחד עם הרופא הקודם ד"ר אנשלער, וכ"א מהרופאים הנז' מפקח על מחלקה אחת מהבית ורק פעמיים בשבוע יבקרו שניהם ביחד את כל חולי הבית אשר מחלתם דורשת התבוננות יתירה ופעמיים בשבוע ישב כל אחד מהם להשיב לכל הבאים לדרוש בעצתם חנם.

ביה"ח הכללי משגב לדך. שעריו פתוחים לכל איש ידוע חולי מאחינו מבלי הבדל בין מקהלה למקהלה חנם אין כסף. ומנהלי ביה"ח הזה מתאמצים בכל כחם להגדיל את כבוד הבית ולהאדירו. בקיץ תרנ"ג עשו חוזה עם אחנו דר' כהן לשרת יחד את הרופא הקודם דר' מאזאראקי. וגם הוא ישב ג' פעמים בשבוע בחדר המועצה לענות לכל הבאים לדרוש בעצתו, והיה מספר ימי הביקור ששה [1]). ובראותם כי הבית צר מהכיל את כל החולים מבני העדות השונות הדופקים על דלתותיו החליטו, לבנות מכפלה שנייה מעל הבתים התחתונים. ולתכלית זאת נסע אחד הגבאים בעצמו הוא הרב המופלא כמהור"ר יצחק אישכנזי (בן הרה"ג וכו' מוהר"ר אברהם אשכנזי זצלל"ה חכם־באשי). בלוית אחד מאחינו האשכנזים לאסוף נדבות בערי בריטאניא. אך לדאבון לב לא עשו ידיהם תושיה כראוי, ולעומת זה רבו במאד הוצאות החברה ומצבה כעת

1) הרופא ד"ר כהן עזב את משמרתו בסוף ימי הקיץ להגלי פקודתי בתור ממלא מקום רופא ביה"ח לשרי בית ראטהשילד אשר נסע להו"ל על משך ירחים אחדים.

עזר לאומנים ותופרות במכונות וכלי מלאכה.

את המכונות והכלים תתן החברה על מנת לשלם את מחיר קרנם בתשלומים קטנים לפרקים, וכן תלוה לסוחרים ואומנים אשר בסך לא רב יוכלו להחזיק מעמדם, את הסכומים הדרושים להם עפ״י ערבות איש בטוח לשלם את ההלואה בתשלומים קלים.

הרחבת שפת המדינה ולימוד אומנות לבני הנעורים.

החברה תשלם שכר מורי שפת ערבית בבתי התלמוד תורה אשר לעדת הספרדים והמערבים בירושלם, ושכר המורה בבית הספר אשר ביפו, ומורה פרטי בחברון, כן תתמוך בשכר לימוד מלאכה לכל הנערים העניים בירושלם וחברון אשר יחפצו ללמוד מלאכה המחיה את בעליה.

יסוד ישוב חדש בשאר ערי הארץ.

ישוב רמלה ראשית פרי החברה בהפנה הזאת (כאשר הזכרנו בה״ירושלים״ ש״ג) עומד כבר על בסיס נכון. בה יושבים כעת שלושים וחמש משפחות מאחינו המתפרנסים מיגיע כפם, והחברה מחזקת בידם רק בשכר השו״ב והמלמד. בשנה האחרונה יסדה החברה ישוב חדש מהאשכנזים בשכם, וכבר יושבים בה עשרה משפחות כלם בעלי מלאכה, והחברה תומכת בידם בשכר בתי מעון וחנויות למלאכתם בהשנה הראשונה, ובהלואת כסף (מלבד שכר השו״ב, ומלמד, ביהכ״נ, ומקוה) ויש תקוה כי המתאחזים האלו יראו ברכה רבה בעמלם, ועוד אומנים אחדים יאחזו בה בקרב הימים. כי התושבים שמחים מאד על ביאת אומנים טובים אשר חסרונם היה מרגש בעיר. כן תומכת החברה בידי הישוב בלוד (הנוסד ע״י אחד מאחינו ברוסיה אשר יסד שם רחיים של קטור) בשכר השו״ב. ובידי הישוב בעזה ברופא [1]) ורפואות. בעיר ג׳נין (עיין גנים) נסה החברה ליסד ישוב חדש אך לא הצליחה מפני מחלת המתדבקת אשר פרצה אז בסביבותיה ותהי סוגרת ומסוגרת.

הפעולה הזאת היא היותר חשובה ונהוצה מכל פעולותיה

1) רופא החברה הוא אחנו דר׳ כהן והוא גם רופא בית מועצת העיר הזאת.

מרגש בעירנו במאד מאד. וביחוד מעת אשר הרבו אחינו מכל הארצות. לעלות לאה"ק. והחסרון הזה נמנה בש' תרנ"ג בהשתדלות השד"ר הנודע ר' "חיים הלוי" אשר לא חשך מעמל נפשו למצוא חברים להמצוה הגדולה הזאת, וגם ממוני הכוללות נדבו איש איש לפי מצב הקופה וישכרו מיד חצר בעלת ארבעה בתים יפים ומרווחים. ונדיבי עירנו מהרו להביא נדבות׳הם להבית מטות, כרים וכסתות ושאר כלי בית הדרושים. והאורח אשר אין ידו משגת לסור לאחד מבתי המלון ימצא מנוח בבית הכנסת אורחים הזה משך שלושים יום. ומיסדו הר"ח הלוי מתאמץ בכל כחו להשביע את נפש האורחים רצון, ובעצמו ילך לבית תחנת מסלת הברזל לקבל את העניים ולהביאם בספ"י אל בית הכנסת אורחים. מי יתן ויתעוררו אוהבי אה"ק בכל מקום שהם לאסוף כסף לבנות או לקנות בית גדול ורחב ידים למען נוכל להיות בטוח בקימו ואז מהכנסת החברים פה יהיה בכח מנהליו לכלכל בלחם את האורחים העניים במשך הימים הראשונים לבואם.

חברת למען ציון. החברה הזאת אשר כל מביני דבר לאשורו חשבו מראש כי לגדולות נוצרה וכי בידה יעלה לשנות ולהיטיב את מצב אה"ק כליל לטוב. באופן כי כל צעירי אחינו יוכלו למצוא לחמם מעמל כפם, לא יכלה מפאת מעוט תומכיה והכנסותיה׳ לכונן בארץ בתי חרושת ומוסדות חדישות כחפצה ותאלין לפזר את כחה על ענינים שונים, ולהוציאם לפועל בקטנות וצמצום. ואלה הם ראשי פעולותיה :

רופא ורפואות לעניי השכונת אשר מחוץ לעיר [1].

הרופא הזה ישב בכל יום להשיב לכל העניים השואלים בעצתו חנם. ואת החולים אשר לא יוכלו לעזוב את ערשם יבקר בבתיהם (גם בלילה) מהם בחנם ומהם ברבע או חצי המחיר, עפ"י פתקאות מהאנשים אשר נועדו לזה בכל שכונה ושכונה, וגם סמי הרפואות ישיגו העניים בחנם או במחיר מצער.

1) רופא החברה הוא האדון ד"ר א. פייכטוואנגער ממינכען.

אולם על ישני תקונים נחוצים עלינו להעיר את אוזן הרב המיסד. א) כי יקדיש הוא בעצמו את עתותיו להגדת השיעורים והשגחת הלומדים. כי לא המעשה העיקר אלא המדרש. ב) במקום תמיכתו בידי ארבעים לומדים בשכר מצער אשר לא תספיק אף למחצית פרנסתם. יותר טוב יקבל בישיבתו אך עשרים לומדים מהיותר מצוינים בכשרונותיהם, ובידם יתמוך בתמיכה מספקת לכלכלת ביתם למען יוכלו להקדיש כל עתותיהם ללמודם ולהגות בתוה"ק באין מפריע ואך אז תכיא הישיבה הזאת כבוד לעי"ק.

ישיבה לבני כולל אונגארן. מעל ביהכ"נ אשר להעדה הזאת, בה ילמדו כשלושים צעירים מבני הכולל הזה בגפ"ת, וממיני מנהלי הכולל הזה יתמכו בידם לעזר כלכלת ביתם אשר רובה היא מהנדיב אוהב תורה ולומדיה מוהרי"צ ראצערס-דארפער נ"י (יליד אונגארן) באנטווערפען.

בית הספרים מדרש אברבנאל. נוסד "מלשכת ירושלם" ושעריו פתוחים לכל יושבי העיר שש שעות ביום. וכן יוכל כל איש לקחת ספרים לביתו למקרא בשכר מצער. ותלמידי הת"ת הישיבות ובתי הספר וכל מי שתורתו אומנתו גם מבלי שכר.

מפעלי צדקה וחסד

שני מפעלי חסד חדשים נוסדו בעירנו והם:

רופא ורפואות לעניים אשר בפנים העיר. "הועד באשכנז ליסוד בית חולים בירושלם" החל גם הוא להראות את פעולתו, ועוד בשנת תרנ"א שלח הנה רופא אשר תעודתו תהיה לענות לכל החולים הבאים לביתו, ולבקר את החולים העניים בבתיהם אשר בפנים העיר חנם. וגם סמי הרפואות ינתנו בחנם או במחיר קטן. ובראשית שנת תרנ"ד קנה הועד אחוזת ארץ גדולה בעלת 18000 אמות □ על דרך יפו (מול שכונת "שערי ירושלם") לבנין בית חולים כללי ומיד כאשר ישיג הועד רשיון הממשלה הראשית תחל המלאכה.

הכנסת אורחים אשל אברהם. חסרון המפעל הזה היה

בית הת"ת להספרדים. התקדם מאד בהזמן האחרון. ועד מיוחד מחמשה חכמים נבחר לשום עינו על כל הליכותיו וסדריו, והם משתדלים למלאות את המוטל עליהם ככל יכלתם [1] ותהי ראשית פעולתם לקבעו באחד מחדריו ישיבה בשם "תפארת ירושלם" אשר אליה יעלו נערים בעלי כשרון אשר גמרו הק למודם בהמחלקה העליונה של הת"ת, להשתלם בלימודי גפ"ת, וממנה יכנסו להישיבות הרמות אשר בהם ירביצו תורה חכמי וגדולי העדה הזאת. כן שם הועד הזה את לבו על תיקון סדרי הלימודים וימנה מלמד מיוחד ללמד לתלמידי המחלקות העליונות דקדוק שפת קדשנו על בוריו ולהרגילם לדבר כל הגות לבם בהשפה הזאת, וגם מנקיון התלמידים בגופם ובבגדיהם לא יגרע את עינו ולילדי העניים יתן פעם או פעמיים בשנה (לפי מצב ההכנסה) חליפות בגדים.

ישיבת תורת חיים. הישיבה הזאת נוסדה עוד לפני חמש שנים. אך כל עוד שלא היה לה בית ומקורים נאמנים לכלכלת התלמידים לא האמין כל איש בקיומה ויחשבוה במספר המוסדות אשר כימי הקיקיון ימיהם. אולם השתדלות ועמל מיסדה ומנהלה הרה"ג כמוהר"ר יצחק וויניגראד נ"י עמדה לו למצוא נדיבים אשר התנדבו לבנין בית מיוחד בעדה, וגם נדבות קבועות לעזר הספקת הלומדים ועתה לא יפון עוד כל איש בקיומה. בה ילמדו כעת כארבעים עולי ימים ויעשו חיל בלימודם.

והגליל. **ח׳ למען ציון** (היא תומכת רק בידי הניכי בית היתומים לב"י אשר ישתלמו בבית חינוך מורים). ובראש כלם יתנוסס כנזר תפארה הנדיב הנודע **בארון עדמונד פאן ראטהשילד** הי"ו. המהנך על הוצאותיו נערים רבים מילדי ע"ק בבתי מדרש שונים. מנהלי ביה"ס פה ה׳ נסים בכר וה׳ אפרים כהן אשר השתדלו הדבה להמציא להנערים תמיכה במשך זמן לימודם. זכרה להם אלוהי לטובה.

1) ביחוד ראו לתהלה סוכן הבית ח"ר חיים דוד סורנאנה יצ"ו אשר יקדיש את כל עתותיו להטבת מצב הת"ת והישיבה יכל עמל לא יחשיך ממנו אם אך ידע כי על ידו תוצאות להרמת קרן הבתים האלו.

הנזכר. בתי רי"צ ראצערסדארפער נ"י. (מול שכונת מאה שערים). הגביר הזה אשר עלה בשנת תרנ"א מעירו אנטווערפען לראות את עי"ק ולהתבונן למצב תושביה, בנה מכספו עשרה בתים, חציים לעניי כולל אונגארן בני ארץ מולדתו וחציים לעניי שאר המקהלות לגור בהם חנם שליש שנים חליפות. ימין משה. בכרם משה ויהודית מונטיפיורי (על דרך חברון סמוך לתחנת מסלת הברזל). כמאה וחמשים בתים יבנו בהחלקה הזאת מחציתם לעדת האשכנזים ומחציתם לעדת הספרדים. החברה הזאת השיגה שני שלישים ממחיר כל הבתים בהלואה ממכון „מזכרת משה" בלונדון לשלמם במשך עשרה שנים מעת כלות כל הבנין מבלי כל נשך. ולע"ע נבנו בה עשרים בתים לאשכנזים וכמספר הזה להספרדים, ובמשך שנתיים יגמרו כל הבתים.

מצב החינוך.

בתי ספר חדשים לא נוסדו וגם הישנים לא נתגדלו ונתרחבו גידול מַמָּשִׁי. ולהקדמת מצב החינוך נוכל לחשוב רק מספר נערים מתלמידי בתי הספר אשר שולחו לאירופא להשתלם שם בלימודים ואח"כ ישובו הנה (שנים מהם עוד בשנה הזאת) בתור רופאים, רוקחים, עורכי דין, רבנים, מורים, גננים ומהנדסים [1]. והמה באהבתם להעם ולהארץ אשר בה נולדו ונתחנכו, ובידיעתם את מצב הארץ חזאת מחסוריה מנהגיה ונימוסיה יביאו בלי תפונה ישע ועזר רב להטבת מצב אחינו בגשם וברוח באופנים היותר רצוים.

בעד המפעל הזה ראויה תודה וברכה רבה לחובבי ציון הנודעים, אשר הואילו לתמוך בידי הנערים להגיע אל מטרתם, והם: האחים הגבירים הרמים פֿראנקלין בלונדון אשר תמכו כמעט בידי כולם בתמיכה ממשית במשך שלשת השנים הראשונות ללמודם ממכון־פֿראנקלין אשר השאיר אחריו ברכה אחיהם המנוח ז"ל, הרה"ג וכו' כמוהר"ר אריי' ד"ר סאלפענדי רב ברוקהיים

ומהן נאלצו מפאת השתנות המצב לחדול מלבנות. ואנחנו נזכירם פה למקומותיהם.

אהל שלמה. כרם שלמה (לבני הבוכארים). **שערי ירושלם.** שלשת השכונות האלו הנן על דרך יפו. בהראשונה יבנו חמשים בתים, וחמשה ושלושים מהם נגמרו כבר. השניה מכלכלת שמנה ועשרים בתים, ובהשלישית שלשה וארבעים בתים. **בית אברהם** (סמוך להראשונה למטה בעמק). לבני כולל ווילנא חאמוט, מספר בתיה עשרה, ולע"ע אין לאל ידי מיסדיה לכלות את מספר הבתים אשר חשבו לבנות מפאת השתנות מצב העיר כאשר הזכרנו. **אהלי שמחה.** מול השכונה הנזכרת, בעלת עשרה בתים ובה ישבו נודדי ארץ רוסיא ג' שנים חנם חליפות[1]. **דמשק אליעזר.** נוסדה ממוני כולל הוראדנא והיא נשענת לשכונת "מחנה יהודה", ובה רק עשרה בתים. **נחלת ציון.** סמוכה לשכונת אהלי משה (הנוסד "ממזכרת משה מונטיפיורי בלונדון") ובה נמצאים כבר כעשרים בתים ויושביהם רובם עניים מרודים המשלמים מחיר הבית מעט מעט. **כנסת ישראל.** אצל השכונה הנז' נוסדה מאת "ועד כל הכוללים" בה כעשרה בתים ועניי כל מקהלות האשכנזים יגורו בהם משך זמן ידוע חנם חליפות. **עזרת ישראל.** עומדת על דרך יפו מול שכונת אבן ישראל לע"ע נבנו בה כשלשים בתים ובמשך השנה הבע"ל יבנו בה עוד עשרים והיו מספר בתיה חמשים, והיא אחת השכונות היפות בעיר קדשנו. **עיר שלם.** סמוכה לשכונת מאה שערים בחפץ מיסדיה היה לבנות שבעים בתים וכבר בנו בה כעשרים בתים ובהם יגמר כנראה מספר בתיה מהטעם

1) הבתים דאלו נקנו בהכסף הנאסף בא"ץ אינגא"ן לתמיכת פליטי רוסיא באה"ק ומאשר כי בהגיע הכסף ירושלימה כבר עזבו כמעט כל הנודדים את הארץ וילכו באשר הלכו לכן החליט הרב הגאון כמוה"ר שמחה בונם סיפר הי"ו אשר בהשתדלותו נאסף הכסף עפ"י הצעת הרב הגאון מוהרי"ל דיסקין יש"ליט"א בירושלם אשר אליו שולח הכסף. לקנות בתים למעון הפליטים הנשארים. ויקרא בשם "אהלי שמחה" למזכרת נצח להרב המשתדל.

בלימודים בשפת ערבית, טורקית, צרפתית, והמדעים היסודיים.

בית מועצת עירנו גם הוא פעל הרבה להטבת מצב העיר. בית החולים הכללי אשר כבר הזכרנו בה״ירושלים״ ש״ג הוקם עוד בשנת תר״ן על תלו, ושעריו פתוחים לכל איש מבלי הבדל דת ולאום. בו נמצאים כשתים ושלושים מטות, ושלש פעמים בשבוע ישב רופא הבית להשיב בעצתו חנם להחולים מבני הכפרים אשר סביבות ירושלם. ולמען היטיב את מצב הבריאות בעירנו כונן בית המועצה בהכר הנרחב אשר לפני בית מקלט הרוסים אשר היה מאז ומעולם, מרבץ לגמלים וחמורים ומלא אשפה ודומן, גן־טיול יפה ונחמד. שעריו פתוחים לכל איש, ופעמיים בשבוע ביום הראשון והששי ינגנו בו מנגני הצבא להנעים ולשמח את רוח הבאים להנפיש בו מעמל היום. וכן שמו ראשי בית המועצה אל לבם להרביץ את רחוב יפו אשר איננו מרוצף באבנים פעמים אחדות ביום. אך מפאת יוקר המים לא יצא עוד הדבר הזה לפעולה בשלימותו.

התרחבות העיר.

מהבתים אשר בני הנכר בנו בעת האחרונה נזכיר רק את המפוארים שבהם והם: Hotel Howard על דרך יפו. Grand New Hotel בפנים העיר סמוך לשער יפו, בית החולים להאחיות הנזירות Kaiserwärther מארץ אשכנז, (מחוץ לעיר סמוך לביה״ח רוטשילד). האחרון עוד לא נגמר בנינו כליל. הבנינים האלה מצוינים בגדלם יפים וטוב טעמם ולא יבושו לעמוד גם בהערים הגדולות באירופא והם מוסיפים חן ונועם לרחובות עירנו.

גם אחינו לא עמדו מנגד בהפנה הזאת ואם כי לא עלו בידם לבנות ארמונות וטירות מפוארות כהנזכרות בכ״ז יסדו בשנות תרנ״א ותרנ״ב חברות רבות לבנין בתים פשוטים. מהן נוסדו מסוחרים בתור עסק, ומהן מכוללים שונים בעד ענייהם. אחדות מהנה גמרו או יגמרו בקרוב את מספר הבתים אשר יעדו

החרושת גדל לע"ע מערך מחיר הכלים האלו המובאים מאירופא
ויושבי ארצנו לא יוכלו עוד להשתמש בהם, אך אין כל תפונה
בלבבנו כי מעט מעט יעלה ביד מנהל הבית הנז' להסיר את כל
הסיבות והמכשולים הגורמים ביוקר הכלים הנעשים, למען יוכל
בית החרושת הזה לעמיד ולהתקיים, ואז בלי כל תפונה יכונן הנדיב
— אשר מצב אחיו יושבי ארה"ק נוגע עד לבו — עוד בתי חרושת
במקומות שונים בארץ, למען יוכלו עניי ארה"ק להתפרנס מעמל
כפם ולא יאלצו לחכות עוד לעזר אחיהם שבגולה.

פעולות הממשלה ובית מועצות העיר.

המסלה מירושלם ליריחו נגמרה כמעט ורק לפני יריחו
חסר בנין גשר אחד אשר בל"ס יבנה גם הוא בקרוב ואז יוכלו
הנוסעים הבאים לתור את הארץ ללכת במרכבה עד יריחו והירדן.
בעת האחרונה באה פקודה מעיר הבירה לתקן את דרך העגלות
מיפו לירושלם אשר לא תוקנה מעת התחלת בנין מסלת הברזל
והמלאכה תעשה בזריזות ושלימות. ואלה אשר יאבו לעלות מיפו
לירושלם במרכבה למען יוכלו לראות ולהתבונן על המקומות אשר
ביניהן לא יהיו צפוים עוד לסכנות ותלאות קשות.

בשנה הזאת בנתה ממשלתינו הרוממה על פני הירדן, גשר
עץ חדש הבנוי בתבנית גשרי אמעריקא. אורכו הוא 65 מעטער
והוא גבוהה מאד מעל פני המים עד כי גם הגשמים היותר חזקים
לא יוכלו להעתיקו ממקומו כאשר קרה להגשר הקודם. וגם על
פני הנחל משרה אשר בין יפו לפתח תקוה (בדרך העולה שכמה)
אשר בימי החורף יגאה מאד והשוכנים בעברו השני לא יוכלו לבוא
ליפו, בנתה הממשלה גשר יפה אשר ארכו 22 מעטער. רגלי
הגשר בנויים מאבנים ותקרתו ממטילי ברזל אשר הוצקו בצרפת.
והוא הגשר היותר יפה בארצנו, ומחיר בנינו, עלה לסך 60000
פֿראנק בקירוב.

בשנת תרנ"א פתחה הממשלה בעירנו בית ספר כללי
(רושדיע) ובו יוכלו כל ילדי עירנו מבלי כל הבדל דת לשמוע

אפשריות קיום בתי חרושת בארצנו. להפך התוצאה הזאת תלמדנו דעת כי יש בארצנו מקום רחב ידים בעד בעלי הון, מנוסי־עסק, חרוצים, ומתונים, להביא ברכה להם ולרבים מיושביה ע"י הקמת בתי חרושת במדה מצערה, אם אך יתנהגו במתינות ובדעה מיושבת.

והנה בקיץ העבר נסו החכמים הנכבדים כמוהרי"מ פינס וכמוהר"מ אדלמאן להוציא קול קורא להקמת „בית חרושת לאריגת בגד צמר פשוט" ע"י ישטרי מניות (אקציען) וה' ל. אונגער מברלין נלוה גם הוא עמהם בהוצאות המפעל הזה. ואחד מאחינו בארץ אשכנז היודע ובקיא בטיב המלאכה הזאת והמסחר הכרוך בה לפרטיהן, חפץ לבוא הנה לעמוד בראש הנהגת הבית, ובלי כל תפונה הצליח החפץ הזה הפעם בידי מיסדיו. לוא מהרו אחינו שבגולה לתת ידם לחברת המניות הזאת, אשר רק סכומים קטנים דרשה מאת באי בריתה, וגם פחד נזק הקרן רחוק היה במאד. אך לדאבון לבב כל החפצים בהרמת מצב ארה"ק היה קול הקורא הזה כקול קורא במדבר וכל פעולה ממשית לא יצא על ידו. ועניי ארה"ק המוכשרים וחפצים בכל לבם לעבוד כל עבודה ומלאכה גועים ברעב, או יעזבו את הארץ משאת נפשם למצוא בעמלם לחם ביתם באשר ימצאו. אולם בעוד אשר מצד רבבות אלפי ישראל אשר בשם „חבת ציון" ידגולו, לא נעשה עד היום כל פעולה ממשית לטובת הקמת בתי חרושת ומעשה בא"י, הנה נשמח לראות כי האיש הדגול מרבבה הוא השר הנדיב וכו' בארון עדמונד פאן ראטהשילד הי"ו קם לגואי' להרעיון הזה, ויכונן בטאנטורה אשר אצל המושבה זכרון יעקב „בית חרושת להתכת כלי זכוכית" — ואת הנהגתו מסר ביד ה' דיזינגוף אשר השתלם בהמלאכה הזאת בבירת צרפת, — ובהימים האחרונים כבר הוציא בית החרושת הנז' בקבוקים וזכוכיות למנורות ועוד כלים שונים. כעשרים משפחות מאחינו ירויחו בו חית ידם ברוח, ויש תקוה כי הבית הזה יעלה מעלה מעלה, ומספר עובדיו ירבה משנה לשנה. ואם אמנם כי מחיר הכלים הנעשים בבית

המסלה נגמר עוד בראשית שנת תרנ"ג והרכבת תלך הלוך ושוב פעם ביום, ולרגלה אמנם הוקלו תלאות המסע, וזמנה הוצער. אך להמצב הכללי של הארץ עוד טרם הביאה תועלת. כי עד היום לא תשתרע המסלה רק מיפו לירושלם, ויתר הדרכים עודם עזובים ושוממים. והמסלה חיפה־דמשק אשר בידה היה להועיל יותר להטבת מצב אה"ק נתבטלה כליל לפי הנשמע לרגלי מסילת בארות־דמשק.

הדבר האחד אשר בכחו להרים במעט את מצב ארה"ק, הוא יסוד בתי חרושת קטנים. בהשנים האחרונות נוסדו אמנם ביפו שלשה בתי חרושת, האחד להוצאות השמן הנשאר בהגפת ועשיית בורית, השני להתכת נרות, והשלישי לעצי גפרית, ומשפחות רבות מאחינו מצאו בהם חית ידם. אך לדאבון לבבנו אף אחד מהם לא האריך ימים, ולא באשמת מצב הארץ — להפך לפיהו ולפי סדרי הכלכלה, היה לאל בתי החרושת האלה להביא ברכה רבה לבעליהם ושכר טוב לעובדיהם — כ"א באשמת מיסדיהם אשר מבלי התבוננות וישוב נכון רק בבהלה וחפזון יסדום, ולא שמו אל לב למצוא ראשונה איש אשר השתלם בהמלאכות האלו במדעי ושימושי, ולהכין די כל החומרים המכונות והאמצעים הדרושים, כי אם מיד כאשר עלה הרעיון על לבם, מהרו לפתוח את בתי החרושת במעט הכלים והחומרים אשר מצאו בארץ, ויסתפקו באומן אשר עבד רק בתור פועל או אומן בענף ידוע באחד מבתי החרושת. וגם אחרי כל אלה היה לאל ידם להתקיים ומעט מעט היו מתקנים את המגרעות הנזכרות. לולא באו סבות ומקרים צדדים לחתור תחתם ולהפילם למשואות. להראישון קמה לשטן המחלוקה והמריבה אשר נפלה בין ישני שותפיו מיד אחרי עבור ירחים אחדים להפתחו, ובהיותם שניהם מתעקשים ומבוהלים לא יכלו להתפשר ויסגרו את הבית על מסגר. ובחורבן השנים האחרונים גרמה תחרות יוצאת מהכלל אשר הסבו להם בתי חרושת חדשים במינם ותכונתם, אשר נוסדו מיד אחריהם. ולכן יבין כל איש כי מהתוצאה הזאת לא נוכל להחליט אי־

והחפץ הזה גם הוא בקולי קולות וברעש נורא יצא לאור ולרגלי נהרו גם המינים המינים מאחינו אשר בכפם דבק מאום, בחשבם כי על ידו ימצאו עבודה ופרנסה בהמיושבות החדישות אשר תוסדנה. והדבר הזה הביא מהומה רבה והתחרות חזקה בין הראשונים מסוחרי האדמה באה"ק ויעלו את מחיר הקרקעות למעלה ראש. וגם לא שמו לב לגוף הקרקעות אם ראויות הנן לישוב חדש ואם אין עליהן טענת עוררים, ובר מיצר. ועל ידי המהירות והבהלה הזאת נתבטלו כמה קניות ויישובים, וכסף הקונים והסוחרים ירד לטמיון. נוסף לזה עלו ג"כ מספר רב מאחינו אשר לא ידעו בעצמם כל מטרה וחפץ לעליתם, מלבד רוע מצבם וחפצם להיות נעים ונדים. והעליה בהמון הזאת הסבה בהתחדשות גזירת איסור הכניסה לארץ על אחינו בני רוסיה, אשר עוד לא נתבטלה כליל, ומעת הזאת החל מצב הישוב לרדת מטה, כי שונאינו ומנדינו אשר עינם צרה בהתרחבותינו בארץ מצאו הפעם, בראותם כי הממשלה חדשה את גזירת האיסור, אין למו להוציא את דבתנו רעה לפני הממשלה הראשית. ועי"ז אסרה הממשלה להיהודים אשר בכל ארץ פלשת לקנות לא רק קרקעות כי אם גם בתי מעון. הגזירה הזאת אם כי מפורש נגזרה רק ל ש ע ה ות"ל בחסדי מלכנו הרחמן ויועציו לא האריכה ימים, בכל זאת דכאה עד לעפר את רוח בני ציון, וקרקעות ובתים אשר בשנה הקודמת היה להם ערך גדול וקבוע, נהיו עתה ככלי אין חפץ בו, יען לא היה רשות ליהודי למכרם גם ליהודי חבירו, ולכן עמדו חברות הבנין מלבנות בתים הדשים וגם לא מהרו לכלות את הבנינים אשר החלו. ולרגלי הדבר הזה ירד והושפל מצב האומנים והפועלים במאד הרבה יתר מאשר היה לפנים. וגם המסחר אשר החל לעלות בראשית ימי התנועה, ירד גם הוא עשר מעלות אחורנית, כי כסף רב נבלע בקרקעות ובאחוזות אשר חדל להיות להן גואלים, ובמצב רע ונורא כזה לא עמדה עי"ק זה רבות בשנים. גם מסלת הברזל מיפו לירושלם אשר אמרנו כי על ידה יורם ויוטב מצב המסחר והחרושת בארץ אך חזון שוא היה. בנין

השקפה במצב ארה"ק

(במשך העת החולפת)

תקופת ארבעת השנים החולפות הכי נכבדה במאד בקורות ישוב ארה"ק. בראשיתה נוצצו שביבי תקוה טובה להרחבת הישוב בהערים והמושבות. רעיון התאחזות או למצער התרכשות אחוזות בארה"ק התפשט בלבות אחינו במדה מרובה ולא רק בדבר שפתים לבד כי אם גם בפועל רכשו רבים מאחינו בראשית התקופה הזאת אחוזות אחדות וגם המושבות רהובות וחדרה ילידי העת הזאת הנן. אחדים מחובבי ציון עלו בעצמם לתור את הארץ ולהתבונן על מצבה ומחסוריה והטבתם, והמה הביאו כמובן ברכה רבה לארצנו כי שמו את לבם גם למצב המלאכה וחרושת המעשה, המסחר, בתי החינוך והחסד אשר בה, ואיש איש מהם חשב מחשבות להטיבם ולהרימם משפל מצבם. ומהם קנו מיד אחוזות ובתי מעון אם לעצמם או להקדישם לטובת בתי החסד ועניי העיר, ועי"ז נוסדו חברות רבות לבנין בתים וקנית קרקעות, וידי כל האומנים אשר אומנתם נוגעת לבנין כמו סַתָּתים, בונים, הרשי עץ וברזל, מזגגים, צובעים. ושכירי יום וסבלים היו מלאות עבודה, ועבודתם הפיחה כמובן רוח היים באופני המסחר על פני כולו ותהי הרוחה בארץ. אולם ימי אשרינו אלה לא ארכו, עמא פזיזא היינו, ובפזיזותנו זאת הננו עומדים עד היום, עד כי כל רעיון וכל מפעל אשר יָוָלד ויֵעָשה אצלינו לא במתינות ובבטחה, רק במהירות ופזיזות נוציאהו אל הפועל. הנה כמעט נתפשט דבר "עבודת האדמה באה"ק" שנית במחנה העברים, והנה חפץ כל איש מאחינו, אף אם רכושו לא תספיק גם לרבע ההוצאה הדרושה, להיות בעל אחוזה בארץ ישראל.

אבי רבינו בלוית ב״ב מצפת מפני חמת המציק עבדלה פחת עכו אשר התאכזר אז מאד בהיהודים יושבי העיר הזאת ויבוא לירושלם, ובשנה שאחריה שחל״ח, ובנו הקטן יעקב שאול נתגדל בבית אביו הורגו הרה״ג החסיד כמהור״ר בנימין מרדכי נבון בעמ״ח ספר בני בנימין (אשר יצא לאור ע״י רבינו כאשר נזכיר) וממנו קבל רובי תורתו. בשנת תרי״ג נמנה רבינו לאחד מד״ני העדה, ובשנת תרכ״ג נמנה לאב בית דין, ופעמים אחדות כתת את רגליו לטובת חכמי ועניי עדתו. ומשנת תר״מ והלאה שרת בתור מישנה החכם־באשי וראש הועד כאשר הזכרנו.

רבינו זה הוא חריף ובקי מצויין בכל הפוסקים הראשונים והאחרונים, וכל רבני קצות ארץ תוגרמה, מערב, איטאליא ואשכנז יריצו אליו את שאלותיהם בעניני דת והלכה, ולדאבון לבב כל מוקירי תורתו, נישללו מאתו בלכתו לדמשק כל חידושי ופלפולי דאורייתא אשר חיבר בימי עלומיו. אך מרבית תורתו אשר חדש אחרי זאת יצא כבר לאור בארבעה ספרים והם : בני בנימין תשובות וחידושים מהרה״ג מוהר״ר בנימין מרדכי נבון הנז׳. וקרב אי״ש שאלות ותשובת (ירושלם תרל״ה). אי״ש אמונים דרושים. שמחה לאי״ש תשובות ודרושים. מעשה אי״ש שו״ת. ודרך אי״ש דרושים. ועוד חידושים ושו״ת נמצאים אצלו בכתובים. מלבד גדולתו בתורה יודע הוא לדבר בשפות האלו : ערבית, תורקית, איטאלקית ויונית, והוא בעל רעיון נעלה ורוח כביר, וגם דרכי העולם והחיים אינם מוזרים לו, ולכן הנהו אהוב ורצוי ומקובל לכל אחינו בני העדות השונות אשר בעי״ק, ומכובד גם בעיני ראשי ופקידי הדתות השונות. ה׳ יאריך ימיו ויזכה לנהל את צאן עדתו על מי מנוחות, ולהוציא לפועל את מחשבתו הטובה בדבר אחדות העדות השונות אשר אך על ידה יורם כבוד אחינו יושבי ירושלם ומצבם יוטב.

הזאת. ואחרי כלות הדרוש והתפלה לשלום מלכנו האדיר וישרי ממשלתו שרו תלמידי „ביה"ס לעמיל„ מזמור כ"ד מתהלות בן ישי ועוד שירים אחדים. ונכבדי הנאספים לווהו לביתו אשר גם שם חזק את דברי דרשתו כי כל מעיניו וחפצו ישים לאחדות העדות ולרומם קרן ישראל. ואמנם הוא נאה דורש ונאה מקיים ולמרות כל המכשולים המונחים על דרך תוצאות הרעיון הזה כבר עלה בידו להושיב ועד משותף משתי העדות אשר יעריכו את יסודי וחקי ועד האחדות.

אחרי עבור ששה ירחים וחצי לכהונת הרב בתור מ"מ החכם־באשי הגיע מאמר המלך ומדי כבודו ע"י שליח מיוחד, אחד מפקידי בית־ועד־החכמים אשר בעיר הבירה, וביום ג' ט"ו אלול תרנ"ג נקרא המאמר בבית פקודת העיר בפני הפחה ורבים מנושאי משרה, ובבואו לפני שער ביתו שרו ילדי הת"ת אשר לעדת הספרדים שיר לכבוד הדר מלכנו השולטאן יר"ה אשר חובר מאת כבוד הרב. וביום השבת (ז' אלול) שאחריו התפללו בפקודת הרב וראשי העדה בכל בתי הכנסיות אשר בעירנו תפלה מיוחדה אשר חוברה מאת הרב בעד שלום מלכנו יר"ה, ובהודע דבר קריאת מאמר המלך בעירנו באו כל יועצי וצירי הממשלות השונות לבקרהו ולברכהו מהם בעצמם ומהם ע"י מתורגמניהם.

הרב הזה נולד בצפת לאביו אליעזר ירוחם ווילנא ירושלמי דיין ושו"ב וסופר בעיר הזאת וזקנו היה הר"ר יעקב ווילנא בן הרב ר' חיים ירוחם ווילנא[1]) אשר התישב בחברון. ולרוב חסידותו וישרתו כנוהו יושבי העיר בשפת ערבית אל ישר לאמר „הישר" מזה הוסב לרבינו הי"ו שם המשפחה אלישר. בשנת תקפ"ג ברח

1) הרב הזה היה אחד מראשי עדת האשכנזים בעי"ק ירושלם שנת התקכ"ה (ראה ב„הירושלים" ש"ב מאמר דובב שפתי ישנים צד 157) ונודע ע"י הערותיו לס' „תקוני הזהר" אשר חבר ביחד עם כבוד אביו הכ"ר יעקב ווילנא ירושלמי ונדפס בקונשטאנטינה בשנת הת"ק בשם הערות ימי"ן (יעקב מווילנא ירושלמי נ"י) וחיו"ן (חיים ירוחם ווילנא נ"י).

מהם במאד. ובשובם לאנדאנה שלח אביהם יורש העצר להרב מכתב תודה בלוית תמונתו. הרב הזה נפטר בשיבה טובה (י״ד בחודש טבת ש׳ תרנ״ג) ויקבר בכבוד גדול מאד. תנצב״ה.

מיד בכלות שלשים ימי האבל, גמרו הו״ר העדה למלאות את מקום המשרה הנכבדה הזאת, וכי אין ראוי והגון לה יותר מהרב הגדול וכו׳ כמוהר״ר יעקב שאול אלישר הי״ו, ואחרי עבור זמן קצר הודיעו ראשי העדה את חפצם זה לכבוד פחת עירנו והוא מלא מיד את ידו בתור קאימיקאם (ממלא מקום) חכם־באשי עד אשר יגיע מאמר המלך המאשר אותו בכהונתו. עוד לפני בחירת רבנו זה החלו טובי עדתנו נכבדיה ומשכיליה לישא וליתן כי תתאחדנה עדת הספרדים והאשכנזים יחד למצער בהענינים הנוגעים להממשלה, ואם כי עוד לא באו שתי העדות בפרטי הדבר לידי גמר בכ״ז השתתפו גם האשכנזים בהבחירה הזאת וגם המה היו בתוך הבאים לכבוד פחת עירנו להודיעהו את תוצאות הבחירה. וביום ט״ו לחודש שבט הוחג חג מנויו בבית הכנסת הגדולה הנקרא על שם „ר׳ יוחנן בן זכאי" ברוב פאר והדר בפני כל רבני גדולי ונכבדי העדות השונות וקהל גדול במאוד מאחינו אשר לא היה כמהו במנוי הרבנים שלפניו [1] הרב הופיע בבהכ״נ מעוטר מזקני החכמים המצויינים ואחרי עלותו הבמתה בירך ברכת שהחיינו על המעיל החדש אשר הלבישוהו החכמים, ואשר בה נכללה גם משרתו החדשה. ולכבוד היום דרש דרוש רחב בשפת עברית צחה, ומלבד החידושי תורה אשר חידש היה ראשיתו וסופו מוקדש לרעיון אחדות העדות אשר יפעם את לבבו. ועיניו זלגו דמעות בהזכירו את מצב עמנו בעת

1) מנוי הרבנים שלפניו היה על פי מנהג קדום ועתיק בהישיבה הנודעת בשם „ישיבת בעלי בתים" וכמובן יכלו רק החכמים המצוינים לקחת חלק בהמנוי אך הפעם אשר בבחירת הרב הנוכחי הראו כל יושבי עירנו את השתתפותם כאשר הזכרנו ראו הו״ר העדה כי נחוץ להעביר את המנהג הזה ולהוג את מנוי הרב בביהכ״נ היותר גדול אשר לעדת הספרדים, למען יוכלו כל יושבי עירנו כהחכמים כהמונים לחזות בנועם כבוד מנוי הרב אשר בכבודו יתכבדו.

בשנת הששים וחמש לימי חייו. הרב הזה היה אהוב ורצוי מאד לכל בני העיר ובקי מצוין בכל מקצעות הספרות התלמודית, והניח אחריו ספרים שונים בכתיבת יד, ופסקים רבים ממנו נדפסו כבר בספרי חו״ר ירושלם וחברון, ועוד בימי עלומיו בש׳ תר״א הו״ל ביחד עם הר״י קפילוטו ספר „תקנות ירושלם" המכלכל תקנות והסכמות ישנות אשר נתקנו בעי״ק ירושלם משנות דור ודור, ובסופו כל מנהגי עירנו הנוגעים לדת ולהלכה (ירושלם תר״א, תרמ״ג 80) ובעד הספר הזה יודוהו כל חוקרי וחובבי קורות אה״ק, כי לולא מהר הוא לאספם היה גורלם כגורל התקנות והסכמות הקודמות להן אשר היו לברות לשני הזמן. זכרה לו אלהי לטובה.

כעבור ששה ירחים לפטירת הרב הנז׳, נתמנה ביום ט״ו מנחם אב לראש הרבנים הרב הגדול כמוהר״ר מאיר פאניז״ל ז״ל. זקן ושבע ימים היה כבר בהמנותו ובכ״ז האריך ימים במשמרתו כהרב שלפניו, וישב על כס הרבנות כשלש עשרה שנה. תשעה שנים כהן רק בתור קאימאקאם חכם־באשי (ממלא מקום ראש הרבנים) ואך בש׳ תר״ן נתקיים מאת הממשלה הראשית בתור „חכם־באשי" ע״י מאמר המלך ומדי הכבוד. אולם בימי משמרתו האחרונים החלישה שיבתו את כחות גופו במאד עד כי כמעט מן הנמנע היה לו להתערב בעניני העדה, וכל עניניה נחתכו על פי הרה״ג וכו׳ כמוהר״ר יעקב שאול אלישר החכם־באשי הנוכחי אשר כהן אז בתור ר א ש ה ו ע ד.

הרב הזה מלבד גדולתו בתורה היה מצויין בפעולותיו לטובת הכלל, בימי עלומיו הלך בשליחות מצוה בעד כוללות העיר והוא השתדל לבנות את בתי הת״ת הראשונים אשר נמכרו אח״כ לבית חולים כאשר הזכרנו, ושנים אחדות לפני פטירתו הוציא לאור את ספרו „לב מרפא" הכולל שו״ת ודרושים רבים.

בשנת תרמ״א הסבו על שלחנו בני הנסיך יורש עצר כסא בריטניא פרינץ אף וועלס (אשר בקרו אז את אה״ק) בעת עריכת הסדר בליל התקדש חג הפסח. תואר פני הרב נימוסיו ותוכן מאמרי ה ה ג ד ה אשר ביאר להם במתק לשונו, הפיקה רצון

לחודש שבט תרכ"א עלתה נשמתו השמימה. הרב הנז' השאיר אחריו ספרים רבים אך כלם עודם בכתובים. תנצב"ה.

כשני ירחים אחרי פטירת הרב חנ"א (ניסן תרכ"א) נתמנה לראש הרבנים הרב הגדול וכו' מוהר"ר חיים דוד חזן ז"ל. הרב הזה היה בעל רוח ורעיון כביר וידע לנהל את עדת ירושלם אשר נתרחבה ונתגדלה במשך הזמן, ואם כי גם מנויו נתקיים רק מאת הממשלה המקומית בכל זאת נודעו פעולותיו ועבודתו בעיר הבירה ובעבור שנים אחדות למנויו כבדתו ממשלתנו הרוממה באות הכבוד מאג'ידי, אך גם הוא לא האריך ימים רבים וביום ה' שבט שנת תרכ"ט שבק חיים לכל חי ויקבר בכבוד גדול גם מצד הממשלה הרוממה. הרב הזה חיבר ספרים רבים אשר כלם זכו לצאת לאור והם ספר נדיב לב שו"ת ב"ח, (הח"א נדפס באיזמיר והח"ב בירושלם), יטב לב דרושים (ירושלם), ישרי לב (קובץ פסקי דינים ויצא לאור בהוספות ע"י נכדו הרה"ג כמוהר"ר אליהו חזן ראב"ד באלכסנדריא), תורת הזבח על הלכות שחיטה (ירושלם תרמ"ג). תנצב"ה.

על כסא הרבנות אחריו עלה (ר"ח ניסן ש' תרכ"ט) הרב הגדול וכו' כמוהר"ר אברהם אשכנזי ז"ל וגם הוא נתקים רק מאת הממשלה המקומית. בשנת תר"ל כאשר הופיע בירושלם קיסר אוסטריא, נתכבד הרב הזה באות הכבוד־פראנץ־יאזעפס־ארדען, ובעבור שנתיים לכהונתו כבדתהו גם ממשלתנו הרוממה באות הכבוד מאג'ידי מדרגה שניה.

ארבעת הרבנים הנזכרים אשר לא האריכו ימים במשמרתם יותר משבע שנים, הולידו מסורה אשר מצאה לה מהר מסלות בלב החכמים וההמון "כי ראש הרבנים בירושלם לא יאריך ימים במשרתו יותר משבע שנים" ולכן במלאת שבע שנים למנוי הרב הזה פחד גם הוא מהמסורה הבדויה הזאת. אך לשמחת ולאושר עדת ירושלם עבר הרב את התקופה הזאת בשלום וישב על כסא רבנותו עוד חמש שנים. וביום ט' לחדש שבט תר"מ שחל"ח

צרכי העניים ויתר צרכיה הרעו עוד יותר את מצבה, עד כי נאלצו ראשיה למכור ולהשכיר אחדים מבתי העדה [1]) ליחידים למען שלם למצער את הנשך, נעתר הרב לבקשת ראשי העדה ונכבדיה כי הוא בעצמו ילך בשליחות, אם כי היה אז כבר כבן שמנים וארבע שנה, לאחינו שבגולה [2]) לבקש עזרה ותמיכה הגונה למען יוכלו לשלם פעם אחת את נשים. וילך בלוית אחדים מחכמי העדה לחו"ל, וחפץ ה' הצליח בידו עד כי גם בעה"ק יפו אשר היה בה רק עדה קטנה במאד עלה בידו לאסוף סך מסוים. ובקיירא ואלכסנדריא פעלו דבריו פעולה עזה לטובת ירושלם כי מי מאחנו הרואה זקן ונכבד כמוהו מכתת את רגליו לטובת אחיו ויקפוץ את ידו! אך הצלחת עדת ירושלם לא ארכה כי עוד לפני צאת הרב הנז' מאלכסנדריא של מצרים קדמהו המות (ביום כ"ד מנחם אב שנת תרי"ד) ויקבר בה בכבוד גדול למאד ה' יחונן עפרו.

כשני ירחים אחרי כן עלה על כס הרבנות (כ"ט תשרי תרט"ו) הרב הגדול וכו' כמוהר"ר חיים נסים אבולאפיא ז"ל (הנודע בשם הרב חנ"א) וגם הוא לא נתקיים מהממשלה הראשית בעיר הבירה, רק פחת ירושלם קיים אותו לרב ראשי ומלא את כל בקשותיו ופקודתיו הנוגעות לעדת ישראל. אך גם הוא לא האריך ימים ויכהן רק משך ששה שנים וארבעה ירחים, ובכ"ח

אשר תקנו חו"ר העדה בימי ממשלת איבראהים פחה. הראשון היה קטן במאד ויריחיבוהו וישכללוהו. והאחרון היה זמן רב מכוסה במחצלאות ורק אז קרוהו בתקרת אבן.

1) ביניהם היה החצר הנבנה במורד הר ציון לשם "תלמוד תורה" אשר נשכר לשרי בית ראטהשילד לשם בית חולים ואחרי פטירת הרב זלה"ה נאלצו ראשי העדה למכרו לצמיתות למען שלם חוביתיהם. ובעת אשר הועתק ביה"ח הזה מחוץ לעיר קנוהו גבאי חברת "משגב לדך" ויכוננו בו בית חולים הנקרא ג"כ בשם "בית החולים הכללי משגב לדך".

2) חפצו וחפץ משלחיו היה ללכת לעיר הבירה לונדון אשר נביריה ונדיביה הבטיחהו לו לאסוף את כל הכסף הדרוש לתשלום החובות בפעם אחת אם רק יבוא הרב הראשי בכבודו ובעצמו אליהם. וכבר הכינו לו מעון לפי כבודו אך תקותם עלתה בתהו כאשר נזכיר.

הרב הזה (אשר נקרא עה"ר בראשי תיבות שמו אב"ן) נולד (בשנת תקמ"ז) בקושטאנטינא, ובהיותו נער קטן הובא לעי"ק ירושלם ופה השתלם בלימודי תוה"ק באופן שעלה וימנה בין גדולי חכמיה. ובשנת תק"ץ הוציא לאור את ספרו הראשון בשם מנחה טהורה הכולל ביאור ופירוש על מס' מנחות (סאלוניק תק"ץ) ובשנת תר"א הדפיס את ספרו חקי חיים המכלכל שו"ת שונים (ירושלם תר"א) ומלבד שני הספרים אשר הו"ל בחייו חיבר עוד ספר סביב לאוהל פירוש על ספר אוהל מועד [1]), חיים מירושלם דרושים (יצא לאור ע"י בנו הרב וכו' כמוהר"ר שמ"ח גאגין ז"ל ירושלם תר"ם). הרב הזה לא האריך ימים במשרתו. וביום כ"י אייר התר"ח (בשנת ס"א לימי חייו) עלה הר"ר אברהם חיים לאור באור החיים ויקבר בכבוד גדול תנצב"ה [2]).

כחמישה ירחים אחרי פטירת הרב הנז' עלה על כסאו (תמוז תר"ח) הרה"ג כמוהר"ר יצחק קובו ז"ל. הרב הזה היה מהמצוינים שבדורו בגודל תורתו וצדקתו ועוד בימי עלומיו חיבר ספרים בפירושי הש"ס והפוסקים הראשונים, והם ספר „גירסא דינקותא" וספר „תפארת בחורים", ועוד ספרים רבים אך כולם נשארו בכתובים ולא ראו אור הדפוס.

והנה מפאת המצב הרע והנורא אשר בו נמצאה העדה לא שמו על לב לבקש בעד הרב הזה והבאים אחריו קיום מאמר המלך ויכהן רק בתור רב ראשי (לא בתור חכם־באשי רשום).

בשנת תרי"ד בראות הרב את מצב העדה כי ברע הוא מאד כי חובות רבות בנשך רבצה עליה עוד מזמנים קדומים [3]), וההוצאות החדשות אשר נאלצו ראשי העדה להוציא על

[1]) שלשה הלקים מספר אהל מועד הכולל פסקי דינים לאחד הקדמונים עם פי' סביב לאהל ופי' יריעות האהל מבן הרב וכו' כמוהר"ר שמ"ח נאגין יצאו לאור בהוצאות והשתדלות נכדיו האחים כמוה"ר אברהם ויצחק נאגין הי"ו (ירושלם תרמ"ב).

[2]) נוסח מצבת קבורת הרב הזה ומצבות קבורות הרבנים שהיו אחריו נדפסים בהירושלם ש"א במאמר "קברי ארץ הצבי".

[3]) חובות העדה נתגדלו ע"י תיקון וגידול בתי הכנסיות "ריב"ז" "ואיסטמבולי"

שמות הרבנים נושאי משרת חכם באשי בירושלם, ודברי ימי חייהם.

כנודע שבו, בשנת הת״ר לב״ע, ארץ ישראל וסוריה, אשר היו כשמנה שנים תחת חסות ממשלת מצרים, לידי ממשלת תוגרמה. ואז מצאה הממשלה לנכון להעלות את עה״ק ירושלם למעלת עיר־מחוז, ולהושיב בה פחה אשר בתוקף משרתו יעצר ביושביה ויושבי הערים אשר בסביבותיה, ועפ״י ההתעלות הזאת אשר נתעלתה במצבה המדיני בא הזכות לעדת היהודים למנות עליה רב ראשי המקוים מאת הממשלה בתור חכם־באשי. והנה כשנתים אחרי זאת נלב״ע הרב הראשי כמוהר״ר יהודה ב״ר רפאל נבון ועל מקומו עלה (תר״ב) הרב הגדול וכו׳ כמוהר״ר אברהם חיים המכונה מירקאדו גאגין ז״ל, אז ראו ראשי העדה ונכבדיה כי להטבת ושלום עדתם אשר החלה להתרחב ולהתגדל, נחוץ כי הרב העומד בראשה יקוים מאת הממשלה הרוממה, למען יוכל לעמוד בפרץ ולתבוע את עלבון עדתו כחק. ובהשתדלות השר ס״י אברהם דע קאמונדו ז״ל בקאנסטאנטינאפעל אשר ידע את הרב הגז׳ והוקירו במאד, יצא החפץ הזה לפעולה, ואחרי עבור זמן מה למנויו הגיע אליו מאמר המלך (פירמאן) המאשר אותו בכהונתו, והוא היה ״החכם־באשי״ הראשון בארץ ישראל. המאמר נשלח לידי הרב ע״י אחד מפקידי בית־ועד־החכמים אשר בעיר הבירה, והפקיד הזה נשאר בפקודת שולחיו כל ימי חיי הרב בירושלם, להשגיח ולראות כי ינתן לו הכבוד והעז הראויים לו עפ״י חקי ממשלתנו הרוממה. ובלכתו הלך הוא לפניו ובידו נשא (מעל לראשו) מקל בעל גולת שן — כאשר ישאו היום הכהנים ההולכים לפני הפאטריארכים — ואצל בית מעונו הציבה הממשלה המקומית עשרה אנשי צבא להגן על שכונת היהודים ועל שלום הרב וכבודו, מאז הוטב מצב אחנו כי הגוים אשר הורגלו לרמסם ברגל גאוה, הראו לדעת כי הדר מלכנו הרחמן חופף עליהם בכנפי חסדו כבעל יתר עבדיו הנאמנים.

הערות.

1) מאמר המלך הזה נכתב על גליון גדול אשר ארכו 1,15 ורחבו 0,61 מעטער ובצדו החצוני דבוקה יריעת משי ירוקה דקה מאד, ומלבד חותם המלך והשורה העגולה אשר ממעל לו הנכתבים בדיו זהב נמצאים בו עוד חמש ועשרים שורה, והם כתובים בדיו זהב, אדום, ושחור חליפות.

2) שם השולטאן מסולסל ומקושט כצורת חותם מלכי בית עתמאן בהאופן הטבוע על מכתבי המסע וממטבעות של הממשלה, והצורה הזאת תקרא בתורקית תוע'רא. וחותם המלך הזה יוטבע בראש מאמרי המלך.

3) הוא הרה"ג כמהור"ר יעקב בכר דוד נכד הרב בעל "דברי אמת".

4) ר"ל שעוד לא נשלח להרבנים שקדמו לו מאמר המלך.

5) אקצ'א היא מטבע קטנה של כסף אשר כעת חדל להיות לה מהלכים במדינה וערכה בצמצום לא נודע כעת, אך לפי הנראה היה שוה לערך הפיאסטער או שלשה רבעים ממנו אולם במאמר המלך של החכם־באשי החולף הר"מ פאניז'ל ז"ל לא נזכר עוד דבר מס המנחה.

6) אצל ממשלתנו הרוממה נהוגים כעת שני ספרי משפטים האחד כולל משפטי הדת הנוסדים על דברי האלקוראן ועל פיהם ידונו דיני כתובות, ירושות, עזבונות, הקדשות ודומיהן בבית משפט המאחכימה אשר שם יושב ראש, הקאדי, וספר המשפטים הזה יקרא בשם "שארא שריף" (חקי הדת המכובדת או הקדושה), והשני הוא ספר החקים הכללי הנוסד על תורת המשפטים של עמי אירופא ועל פיו ידונו דיני מסחר קנסות ועונשין וכדומה.

7) של המושלימים.

8) ר"ל אם מת אחד החכמים או יהודי המוני והניח אחריו יורשים אז לא יוכלו פקידי הממשלה וההקדשות, וגם החכם־באשי לנגוע בשום דבר מעזבון המת ורק יורשיו יזכו בהם.

ומקוימת במשפטי הדת עפ"י הדת והחקים של היהודים ועפ"י עדות העדים מבני דתם. ולא יתערב שום אדם אחר בעת שאחד היהודים יחטא נגד דתם ויענישוהו בענש עפ"י דתם. ומורי הדרך ואנשי הצבא לא יגעו בהסוסים והפרדים אשר ירכבו עליהם החכם ומשרתיו ולא יֵעשה נזק מצד אנשי הצבא ואחרים להארמון (קונאק) אשר בו יגור החכם על אדות מס הארמונות וכן לא תהיה התערבות באיזה אופן שיהיה מצד פקידי הממשלה ואחרים לבתי הכנסת אשר הם במקומות העומדים תחת ראשות הרבנות הנז׳. ובמקומות הקדושים (זיארה) שלהם יתפללו עפ"י נמוסי דתם. ולא יעכבו בתואנות האלו לאמר ככה תתפללו וככה תקראו. והחכם מירקאדו גאנין ינהיג ויכהן בהרבנות הנז׳ עפ"י התנאים של מאמר המלך הנעלה הזה. ושום אדם לא יהיה מונע ולא דוחק ולא מתערב ולא מעכב אותו בשום אופן מהאופנים שיהיו ולא בשום סבה מהסבות שתהינה נגד התנאים והחוקים שבמאמר המלך הנוכחי.

זאת ידעו באות מלכותי הנכבד והנעלה:

נכתב בסוף חדש רג׳ב אל פ׳רד בשנת אלף ומאתים ושבע וחמשים

בעיר קונסטאנטיניה השמורה והנצורה.

משודדים לא יעשו להם נזק לשאול מאתם נגד
נמוסי הדת המכובדת שום דבר בתורת מנחה או
מתנה נהוגה. ואם יהיה להחכם הנז׳ ולהחכמים באי
כחו ופקידיהם איזה דין הנוגע לעניני הדת לא
יוכלו לדון אותם בשום מקום כ״א באיסטאמבול
לפני שיך איל איסלאם. ובעת שיצאו לתפוש אחד
מחכמי היהודים ברשיון בית פקודת השוטרים לא
יתפש כ״א על ידי החכם הנז׳. ויהודי אשר אין ברצונו
להיות מושלימי לא ימירו אותו בעל כרחו. ולא יניחו
את היהודים להתעקש ולסרב בפרעון המסים של
המלכות הקצובים עליהם לתתם בכל שנה ודמי
הצדקה וההוצאות ומסי הדרכים הנודעים בשם
נאבילה והספקת הרבנות הראשית. ואם ימות אחד
מהחכמים בלא יורש והחכם הנז׳ או באי כחו יקחו
ויתפשו בעד הרשות את החפצים והמעות המזומנים
והסוסים וכל מה שיש להמת הנז׳ לא יתערבו
פקידי וגזברי וממוני ההקדש [7] הכללי והפרטי
לאמר שנרשמו בפנקס הממשלה ועלינו לקחתם.
ולא יתפשו מעות מזומנים וכל ממון אחר וחפצים
הנז״ל של יורשיו [8] וכל אשר יצוו החכמים לפני מותם
עפ״י סדרי דתם לבתי הכנסת ולהרבנים ולהעניים
ולהרבנים הראשיים שלהם תהא צואתם מאושרת

או רשות באי כחו. נשואין האסורים עפ"י דתם. ואחד מעדת היהודים אשר ירצה לקחת אשה או לגרש אשה או לקחת אשה על אשתו ולנסוע למקומות אחרים לקחת אשה. לא יסדרו הקדושין והגירושין בלי רשיון החכם הנז'. והאנשים התקיפים לא יכריחו את החכמים לאמר השיאו האשה הזאת להאיש הזה נגד הדת. ובהיות כי עפ"י הדת שלהם לא יתנו החכמים לקבור את היהודים שמתו בזמן התנגדותם לדתם. לא יוכלו אנשים פשוטים והתקיפים להכריח ולכוף את החכמים לאמר להם עליכם לקבור את המתים הנזכרים. ועל אדות המאכלים והמשקים הכשר והטרפה של האמה הנז'. לא יוכל כל איש לבקש ולשאול אמרו זה כשר וזה טרפה. ובזמן שהחכם הנז' יבא לאיסטאמבול לרגלי עסקים וימנה אחר במקומו לא תהיה התערבות בשום אופן מצד שום אדם נגד החכם הממונה הנז'. והגובים והאנשים אשר ישלח החכם הנז' לגבות מסי המלכות ינתן להם מורי דרך (קלגוואז) מצד פקידי ממשלתי ולא תהיה להם שום התערבות ושום מניעה בעת אשר יחליפו בגדיהם וכסותם לנסוע באופן היותר טוב במקומות שעוברים ושבים בהם. וגם בעת אשר הם נושאים כלי זין מפחד סכנה ולהגן עליהם

הנזכרת משנים קדמונית יהיו שלהם ובחזקתם. ולא יעשה להם עול ולא יוקח מהם כסף בחזקה כדי להעתיק להם פקודות הממשלה. ולא יהיה התערבות אחרים בנחלתם ולא להרוס ולקעקע את הבנינים והתקונים שלהם אשר נעשו ברשיון הממשלה. וכן לא תחול שום אחריות חובות היחידים על החפצים של בתי הכנסת ובתי המדרש שלהם. וכן לא יוקחו מאלו החפצים אף בתורת משכון על החובות. ואם אולי לקחו מחויבים פקידי הממשלה להחזירם ולתתם במקומם. ולא תהיה מצד הַדַיָנִים (קאדי) ופקידי הממשלה (נָאִב) ולא מצד אחרים התערבות ומניעה נגד הנימוסים הנהוגים אצלם. וישמרו ויזהרו לבלי לקחת מהם כסף באונס ובחזקה בעד הרשיון אשר יתנו להחכם הנז' ובאי כחו לעסוק כפי חקי דתם בעניני נשואין וגירושין של איש יהודי ובכל ענינים אחרים ולעשות עפ"י דתם שלום בין שני יהודים המריבים ולהשביע אותם בבתי הכנסת שלהם עפ"י דתם כפי ההצטרכות לברר הענין. ולא תהיה שום התערבות ועכוב כנז"ל להכתבים הנתונים מצד החכם ובאי כחו לרחק ולדחות איזה אנשים חשודים כנצרך עפ"י דתם. והחכמים אשר הם תחת ראשות החכם הנז' לא יקימו בלא רשותו וידיעתו

לסך שלשים אלף אקצ׳א [5]) כסף מזומן. ובהיות כי הסך הנזכר של מס המנחה הופרע כבר בכסף מזומן לאוצר מלכותי כמו שמבואר בגוף העתקת פנקס היומי אשר הגיע חתום מבית האוצר הנזכר. הנה כי כן עפ״י מאמרי הנעלה אשר יצא ממני נתתי מאמר מלכות (בראת המאיון) הזה. ואני גוזר אומר כי החכם מירקאדו גאגין הנזכר ינהיג הרבנות הראשית של היהודים הנזכרים בירושלם ואגפיה. והחכמים וראשי הקהל הגדולים והקטנים ושאר עם היהודים בהמקומות העומדים תחת הרבנות הראשית הנזכרת יכירו אותו לרב עליהם ויביאו לפניו כל הענינים שיפלו ביניהם בכל מה שנוגע להרבנות הראשית הנזכרת. ולא יעברו על דבריו שהם כשורה ולא יסורו משמוע בקולו ולהכנע מפניו. ובהיות כי קריאת התורה הקדושה בבית החכם הנזכר ובבתים אחרים איננה מתנגדת לדתם. לכן לא יֵעָשה להם מצד פקידי הממשלה נזק וצער המנגדים להצדק ומשפט והדת המכובדת (שרע שריף [6]) לאמר להם אתם עוסקים בדתכם בבתי אחוזתכם ואתם קוראים בתורה ומכניסים בהם פרוכיות ומנורות. ובתואנות האלה יתערבו בעניני הדת שלהם רק כדי להעיק ולהצר להם. ובתי הכנסת והמדרש אשר נתיחדו לבני הדת

מאמר המלך [1]

אות המלכות הנכבד והנעלה
(נישאן שריף עאלישאן)
וחותם המלך הרם במעלות הוא

אל סלטאן

עבדאל מג'יד

בן מחמוד כאן [2]

בגזרת אות וחותם המלכות והשלטון
הנאור הנכבד והנעלה אשר לי.

בהיות כי מצד הנכבד בהמבוררים של בני דת ישראל החכם יעקו[3] החכם באשי הנוכחי באיסטאמבול ואגפיה תתמיד מעלתו. הֻגש כתב נחתם אשר בו מבואר כי עדיין לא נִתַּן מאמר המלך הנעלה ליד המצוין בהמבוררים של בני דת ישראל החכם מירקאדו גאגין יתוסף מעלתו. והוא חכם בני דת ישראל הדרים בירושלם הקדושה ואגפיה והוא בעל מאמר המלך הזה. והבקשה היתה שיותן לידו מחדש [4]) מאמר־המלך הנעלה וגם נתבאר התנאי שיפרע לאוצר מלכותי מס המנחה שנקצב עתה

מו). רק להחכם־באשי ולקומיסיון מפעלי־החסד (שיבאר להלן) היכלת להאשים את הועד הגשמי. ומי ששמע כי הועד הזה עשה דבר כנגד החק יודיע זאת בכתב להחכם־באשי, והוא יבאר הדבר תיכף בכתב להאיש או להועד הנאשם ויבקש ממנו לשים לב אל החקים, ואם קרה הדבר שנית אז יוציאו לפעל מה שדרוש לעשות לפי הכתוב בסעיף ה.

מז). הערכת תמיכת העדה והשתדלות לגבותה, וּרְאִיַּת חשבונות הסכומים הנכנסים להקופה והיוצאים ממנה והַשְׁוָאָתָם, כל זה נוגע להועד הגשמי, ולזה יִדָּרֵשׁ כי בעת אספת הועד הכללי בכל שנה יקראו פנקס חשבונות השנה שעברה וההחלטות וידקדקו בזה בפני הועד הנז׳, ואז יסדרו הערכה לשנה הבאה, ושני הדברים יתפרסמו באמצעות הדפוס והפרסום.

מב). כאשר יציע ראש הועד הרוחני או ראש הקומיסיון לפני הועד ענין שצריך לעין בו, יעינו בו החברים, ואחרי זאת צריך להשגיח לרֹב הדעות. ואם הדעות שקולות אז יֵחָשֵׁב לרֹב, הצד אשר הראש נחשב עליו. אבל ביתר הדברים תֵּחָשֵׁב דעת ראש הועד כדעת יתר החברים.

תאריך (זמן־כתיבת) הפקודה הרוממה 27 שואל 1281 (תרכ״ד).

בתור תשלומים להחקים האלה אמרנו לתת פה את תרגום מאמר־המלך הנתן לכל הכם־באשי בערי המחוז בעת מלואיו. כי הוא אוצר בקרבו הרבה מזכיות החכם־באשי ובאי כחו וזכיות עדת היהודים אשר לא נזכרו בספר החקים, ובו נמצא גם חומר רב לחקירת קורות אחינו בארץ תוגרמה. מאמר המלך הזה אשר תרגמנו מטורקית לעברית מלה במלה. הוא המאמר אשר הגיע לידי החכם־באשי הראשון פעה״ק הוא הרה״ג וכו׳ מהור״ר אברהם חיים המכונה מירקאדו גאגין זלל״ה. ובתוכנו וסגנונו (מלבד שנוים קטנים) כתובים גם מאמרי המלך אשר נתנו להרבנים אחריו.

מפקידיו וסופריו והעובדים אתו לא בא אל הועד שלש פעמים רצופות מבלי כל התנצלות נכונה ישלחו לו מצד ראש סופרי הועד פתקא להזמינו לבוא להאספה הרביעית, ואם לא בא גם להאספה הזאת מבלי כל התנצלות וסבה, יחשב כאלו התפטר ויבחרו באחר במקומו לפי החק.

מג). משרת הועד הגשמי היא להשגיח על עניני העדה הישראלית ומה שנוגע לה בחמרי, ולהוציא לפעל פקודות הממשלה הרוממה, וחובת אחריותו הכללית היא כי ידקדק וישגיח להרבות מקורי תועלת העדה, ולהוציא לפעל את החקים האלה, ולמנוע את אלה המתנגדים לזה ממעשיהם, ולהעריך תמיכת העדה ולהשיגה לפי היסודות חחדשים הכתובים בספר החקים ושמירת נכסי היתומים וההקדשות העדה שלא יאבדו, ולתת לכל ועדי העדה הוראות לפי יסודי החקים האלה, ולהתעסק בטובת הענינים שימסרו להם ולעשותם בהועד, או בעזרת אחרים.

האנשים הראוים להבחר לחברים לועד הזה צריכים להיות מאלה אשר הממשלה בוטחת בהם, והם חשובים וחביבים בעיני הממשלה והעדה ובעלי נימוס וידיעה, וחלק מחברי הועד הזה צריכים לדעת לקרא לכה"פ עברית וטורקית, ושלא הענישו אותם באיזה זמן שיהיה על פי חקי ספר הענשים.

מד). איש לא יתערב ולא יתנגד בדבר הסכומים אשר יוציא הועד בעד העובדים בהועד הגשמי כמו הסופרים והגובים והשמשים ויתר המשרתים.

מה). אם לא מלאו חברי הועד הגשמי חיובי משרותיהם הרשומים למעלה, וכן אם לא מנע בעד אלה העושים פעולות כנגד החקים, או שלא הוציאו לפעל מפעלי חסד להעדה שהציעו לפניהם, ולא השתדלו להסיר הדברים הגורמים בזיון להעדה, או הממשלה חרצה עליהם משפט מאַסַר יותר מחדש לפי חקי ספר הענשים, כל אלה יֵחָשב להם לאשמה וצריך להחליפם באחרים לפי החק.

קומיסיון מעורב ובו מחברי הועד הגשמי והרוחני, ואל הקומיסיון הזה יבואו המשה או עשרה מהיותר הישובים בין יושבי השכונות, אשר עליהן צריך להפקיד ראשי־הכמים, למען יבחרו בפניהם את הראוים וההגונים והנאמנים אשר בחכמי השכונות האלה, וזכרון דבר בחירתם יאושר מצד החכם־באשי, ואז יפקדו במשרתם. ואם יעשו החכמים האלה מעשים מתנגדים לדת ולחקי הממשלה, ימנו קומיסיון מעורב מחברי הועד הרוחני והגשמי כפי שהתבאר למעלה, והוא ישפטם, אך אין יכלת להחליפם כל זמן שלא התבררה אשמתם.

פרק ה׳.

הועד הגשמי וחיוביו.

לט). בהועד הגשמי ראש ושמנה חברים מההמון, וזמן פקודתם הוא שנתים ובחירתם היא בהועד הכללי.

מ). בדבר בחירת ראש לועד הגשמי יְעַינוּ תשעת החברים שנבחרו, ויבחרו כרב דעות באחד מהם שימצאוהו ראוי לזה.

מא). אם אחד או לכל היותר שנים מחברי הועד הגשמי עזב משרתו בדרך התפטרות או בסבה אחרת, לפני עבור משך השנתים שהוא משך פקודתם, יבחרו בממלאי מקומם הפנוי וימנו מצד החכם באשי, עפ״י עיון בזה עם ראש הועד הרוחני ויתר חברי הועד הגשמי עפ״י רב דעות. אבל אם המקומות הפנוים הם יותר משנים אז צריכה להיות בחירת ממלאי מקומם בהועד הכללי. ומנוי החברים האלה יתפרסם אחרי נטילת רשות מהשער העליון, ועד אשר תהיה הבחירה הזאת צ״ריך לקיום כל דבר שיְעַינוּ בו בהועד הגשמי שיסכימו עליו החברים הנשארים.

מב). אם ראש הועד הגשמי או אחד מחבריו או אחד

לה). ראש הועד הנז׳ ועוזריהם וחבריהם אשר יודחו ממשמרתם לפי החקים האלה ויפקדו אחרים תחתיהם, יותנה עמהם כי לא יוסיפו מהיום ההוא והלאה להתערב בעניני העדה. ואם התברר להועד הגשמי שהם נצרכים יקצב להם סכום כסף מקפת העדה בערך רבע משכרם ויתנוהו להם כל זמן שהם חיים להספקת מחיתם בלבד, יען כי הם ממחלקת החכמים ואינם מבעלי המלאכה. וכן אלה אשר יתפטרו מעצמם ממשמרתם ויתברר כי הם נצרכים יתנו להם חצי שכירותם.

לו). רק ביד החכם־באשי והועד הגשמי היכלת להאשים את ראש הועד הרוחני וחבריו. אבל אחד הועדים או יחידי העדה שנודע לו כי אחד מהנזכרים עשה עול יעריכו הדבר בכתב ויודיעוהו להועד הגשמי, ואז יופקד קומיסיון משותף אשר בו ימנה ראשי הועד הרוחני והגשמי ושלשה חברים מכל אחד משני הועדים, והיה מספר כֻלם שמנה, ויחד יְעַינו בדבר תחת ראשות החכם־באשי, וכל מה שיהיה כתוב בהפסק דין אשר רֹב החברים חתומים עליו יוציאוהו לפֹעל. ואם תהיה התלונה על ראש הועד הרוחני אז ימלא מקומו אחד מעוזריו. וכן אם היתה התלונה על הועד הרוחני כלו יביאו שלשה אנשים אשר יְמַנה אותם החכם־באשי מבין שלשה עשר החכמים שהם מחברי הועד הכללי ויפקידום במקום שלשת החברים שצריך להביא מצד הועד הרוחני.

לז). כל הכתובים הרשומים שיצאו מהועד הרוחני צריכים להיות חתומים מספר הועד הזה בכתב, ובחותמות רֹב החברים לכל הפחות, ואחרי אשר גם ראש הועד יאשר אותם אז יהיה להם הכח והחשיבות ועל פיהם יֵעָשה כל דבר.

לח). הועד הרוחני ישגיח השגחה שלמה על ראשי חכמי השכונות, ובהיות כי החכמים הנזכרים יהיו בחברת הועד הנז׳ עליהם המשרה לְיַשֵׁר רק את הענינים הרוחנים בהכפרים והשכונות שהם יושבים בהם. ומחֻיבים הם לשמוע לכל הצִווים אשר יִנָּתנו להם מצד הועד הרוחני, ואופן תפקידם הוא: כי יְמַנו

הזה בספר זכרון־הדברים (מזכּטות) ועליהם יחתם הראיש והחברים, וכן ירשמו כל הכתבים אשר יבאו אל הועד הנזכר ואשר יצא ממנו, בפנקסים מְיֻחדים למספריהם. כל זאת היא עיקר מִשְׁרַת סופרי הועד הנזכר. ואלה אשר יסורו מהחקים וההוראות אשר תִנָתֵנָה בידיהם במה שנוגע לחובות מִשְׁרתם בין שיהיו מהסופרים בין שהיו מחברי הועד או שאר הפקידים המתפקדים לענין כללי או פרטי, תחשב להם זאת לאשמה, וכל מי שהוא מכלל הנזכרים יִדָחה ממשמרתו ויפקידו אחר במקומו, אחרי אשר יחקרוהו וישפטוהו לפי הכללים המבארים בסעיף ח'. ואם ימצא בהם מי שלקח שחד בין הרבה בין מעט והדבר התברר והתאמת יודיעו את הדבר אל השער העליון למען יחקרוהו וישפטוהו בבית־הפקידות (אלזַאבְטה).

לב. ההוראות אשר תִנָתֵנה ליד הפקידים והסופרים והמישרתים והעובדים בועד הרוחני במה שנוגע לחיובי מישרותיהם, תֵעָרכנה בקומיסיון מְיֻחד אשר בו ישב החכם־באשי וראש הועד הנ"ל ושני עוזריו ושנים מחברי הועד הגשמי, ועליהם לשים עין כי תתאימנה את תורת החקים העיקרים האלה.

לג). הועד הנ"ל יתאסף בימים קצובים, פעמים או שליש בשבוע לפי הצֹרך למלֹא תפקידו, ומרכז האספה יהיה באחת השכונות אשר רבים יושביה.

לד). אם אחד מחברי הועד התמידים או הזמניים הפקידים והסופרים והעובדים אתם יהיה מי שיהיה לא יבוא שליש פעמים רצופות להועד ולא תהיה לו התנצלות מַסְפֶקת תֵּחָשב לו כאלו הגיש התפטרותו כנהוג ומפקידים אחר במקומו, וכן אם עשה מעשים מגונים או פשיעות כנגד חקי הממשלה הרוממה ומשפטיה מחויבים לפטרהו תיכף ממשמרתו ולהודיע הדבר להממשלה והיא תשפטהו להֵאָסר יותר מחדש ימים לפי ספר חקי העֹנשים.

למען ישגיחו על הענינים הנעשים בו, ויעזרו לחברי הועד התמידים בכל עת אשר ידרש עזרתם, אבל אין להם כח להוֹת דעתם אתם, ולא לחתם על זכרוני הדברים והפסקים של הועד.

כז). שכירות מספקת תְקָצב, לפי ראות הועד הגשמי, גם לכלכלת החכמים אשר ישרתו חליפות בכל שנה ויתנוה להם כל זמן שהם בשֵרותם. ולזאת אסור להם לקחת כל כסף או מתנה מיחידי העדה בדבר משרתם, ואם עשו זאת תחשב למו לאשמה.

כח). בהדרש לשלוח פקיד רוחני לאיזה מקום בקרית המלוכה או חוצה לה, יפקידו לזה אחד משבעה עשר החכמים הנזכרים בבחירה, וישלחוהו אחרי שימלאו מקומו, וככלות משרת הפקיד שנשלח ישוב בחזרתו לביתו לפקודתו הקודמת.

כט). אחרי אשר כל עניני העדה הרוחנים לא יעשו מבלי שאלת פי הועד הרוחני והסכמתו, לזאת אל יתערב איש, מלבד האנשים אשר יִבָחֲרו ויפקדו לפי החקים האלה, בכל ענין רוחני כללי ופרטי.

ל). רק להחכם־באשי ולראש הועד הרוחני ועוזריו הרשות להעניש בענשים רוחנים כמו ה חֵ ר ם וכדומה, וראשית חובות החכם־באשי וכל הועדים שֶיִפָקדו היא כי לא יתנו יכלת בענינים האלה לכל איש כלל זולת הנזכרים, ואם ימצא חכם אשר יזיד בדבר הזה ויהין להחרים איש מעצמו, י ה י ה „ה ח ר ם" כ ל א ה י ה, והמחרים ידחה מפקודתו לעולם, ויוצא גם מכלל החכמים, והחכם־באשי יענישהו עוד בעונש מיוחד לפי פסק דין הועד אחרי אשר ישאל על זה את פי השער העליון ויקבל הסכמתו.

לא). בהיות כי יִמָצאו בהועד הרוחני סופרים ופקידים דֵי הצֹרך, לכן יֵרָשמו יום יום כל עניני הדת אשר יֵעָרכו בהועד

כב). האיש הנבחר לראיש הועד הרוחני צריך שיהיה חריף ובקי בתורת ישראל ובעל הנהגה ישרה.

כג). חיבות ראיש הועד הרוחני וחבריו, הן אלה: ראשית חובתם היא לדקדק בשמירת עניני הדת, שנית כי הם בעצמם לא יעשו כל מעשה מתנגד ליסודי המיסר ולחפץ הממשלה וחקיה, וימנעו גם בעד אחרים מעשות כזאת, שלישית כי לא יתנו לאחד ממחלקת החכמים לדרוש ברבים כל זמן שאין בידו רשיון לזה מהועד הרוחני, וידקדקו וישימו לב בכל האפשר כי הדרשנים לא יעוררו ולא יסיתו את בני העדה למה שיתנגד לחפצי הממשלה מחשבותיה וחקיה, וכי לא יתעסק אחד מן החכמים בעניני העדה שאינם נוגעים למשרתו, ולא ימנעו מלפרסם בין ההמון ספרי מדע וחכמה מועילים אשר לא יזיקו לממשלה, לעדה ולדת. והנה אף כי על הועד הזה להשגיח על הענינים הנוגעים להדת ולעדה, בכל זאת לא יוכל להתערב כלל בענינים הנוגעים לדת אשר לא נמסרו אליו מצד החכם באישי, וכן לא יוכל הראש לעשות כל מעשה מצד עצמו מבלי הסכמת הועד.

כד). האנשים שיִבָּחרו לחברי הועד הרוחני צריכים להיות מבעלי החריצות השלֵמה בעניני הדת וישרים בכל הענינים ונאמנים ואוהבים את הממשלה והעדה ולא נאשמו מעולם באשם המחיב ענש מספר חקי הענשים, או רק פטור מישמרת.

כה). אחרי אשר יוציאו את ראיש הועד הרוחני וחבריו מבין החכמים שהם חברי הועד הכללי, יביאו שלישה: עשר חכמים הנותרים להועד הזה חליפות, ארבעה מהם בכל שנה, בתור חברים לפי ישעה, ושלישה מהם גם כן יהיו פקידים מצד הועד הרוחני להשגיח על עניני הכשרות והטרפות.

כו). ארבעת החכמים המישרתים בועד הרוחני בתור חברים לפי שעה בכל שנה יהיו נמצאים בהועד הנזכר רק

למען תִּפָּתח התבה הנזכרת במעמד הפקיד הזה ובמעמד ראש חכמי השכונה והפקידים שחתמו אותה ונכבדי התושבים, וספרו את הפתקאות הנמצאות בתוכה, וְצִינו מספר הדורשים להבחר מהשכונה ההיא, ונבחרו אלה אשר להם רוב דעות. ואם יש שווי דעות לשני אנשים או יותר יפילו גורל ביניהם, ואח"כ יערכו שני פנקסים לרשם בם שמות אלה שנבחרו ויחתמו עליהם הפקיד הנזכר והאנשים שחתמו את התבה, ונשאר פנקס אחד שמור ביד ראש חכמי השכונה והשני ישלח אל בית־ועד־החכמים.

יט). הנבחרים לחברים הנזכרים בסעיף הקודם צריכים להיות אנשים ישרים שלא היתה עליהם כל אשמה וכל משפט פשע מעולם. ולא עשו מרמות ותועבות בעניני העדה ובענינים פרטים, ותהיה להם ידיעה נכונה בעניני העדה, וידעו לקרא ולכתב בעברית והיותר חשובים בשכונתם.

פרק ד'.

חובת הועד הרוחני.

כ). הועד הכללי ממנה את הועד הרוחני, ובו שבעה חכמים ואחד מהם יָפֻקַד לראש, בהסכמת דעות הועד הכללי, ושני עוזרים לו יְמָני ושמאלי, וארבעה הנשארים נחשבים לחברים, ולכלם תְּקֻצב שכירות הגונה לפי ראות הועד הכללי, ואין יכלת לבטלם כל זמן שלא עשו פעולה מתנגדת להדת הישראלית ולחקי הממשלה או כל מעשה מגונה.

כא). בהפקד מקום ראש הועד הרוחני יבחרו לראש באחד מעוזריו, ואחד מחברי הועד הרוחני יהיה במקומו, ואחד החכמים אשר ימנה בין חברי הועד הכללי יבחר לחבר במקום החבר שנפקד מקומו, ואיש אחר מן החוץ יבחר לחבר הועד הכללי, וכל הדבר הזה יֵעָשה עפ"י רֹב דעות הועד הכללי.

המְיחדים לזה) ומְנוים יהיה אחרי דרישת הרשות מהשער העליון.
להועד הזה יבואו עוד ארבעים חברים לפי שעה מן המקומות
שהם תחת הנהגת החכם־באשי אשר באדריגופל, הָדַנְגָדְ־קֶרי,
איזמיר, סאלאניק, בגדד, קאירא, אלכסנדריה, וירושלם, והם
המקומות שבהם קהלות יהודים גדולות, ותפקידם הוא רק להיות
במעמד בחירת החכם־באשי.

יז). בדבר האנשים שיבחרו לחברי הועד הכללי, תבאר
פקידות החכם־באשי ברשימה מספר החברים שיעלה על כל
שכונה לבחר ממנה, באופן הזה : ראש חכמי השכונה וחשובי
יושביה יעינו בדבר ויעשו בראשונה פנקס רשימת הראוים
להמנות בין חברי הועד, ובפנקס ההוא ירשמו למצער פי שנים
ממספר החברים הדרושים להבחר מהשכונה הזאת, והודיעו בפרסום
לכל יושבי השכונה את היום ואת המקום אשר יתאספו בו, ואת
הרשימה הנז׳ יתלו לכל הפחות שבוע אחד מקודם, במקום אשר
יבחרו בו למקום האספה, וביום הבחירה יכתבו כל התושבים אשר
להם הזכות לחות דעתם עפ״י החק הזה את שמות האנשים
מהרשימה הנז׳ אשר יבחרו בם, ועל פתקת הבחירה יחתם כל
אחד שמו ויניחנה בתבה חתומה המוכנה לדבר. ואסור לבחור
באיש ששמו איננו רשום בהרשימה הנזכרת, ובהיות כי דבר
הבחירות צריך שיהיה במשך יומים, לכן אם נמצאו אחדים
מהתושבים הנז׳ שלא חוו דעתם במשך הזמן הזה אין להם
כל זכות ויכלת להתלונן אח״כ על דבר הבחירה בכל אופן
שיהיה, אבל אלה אשר לא יוכלו לבוא למקום האספה עפ״י
התנצלות נכונה, אם ירצו לשלוח דעתם בכתב תְקֻבל דעתם
למנין, וצריך שישלחו פתקאות הבחירה אל ראש חכמי השכונה,
והוא מחויב לשימן עם יתר הפתקאות בתבה הנז׳.

יח). התבה אשר ישימו בתוכה הפתקאות יחתמנה ראש
חכמי השכונה ושלשה אנשים מפקידי הסֲנוֹדה בפרסום, וישימוה
במקום האספה וביום הבחירה יִמָצא שם פקיד מצד בית־ועד־החכמים

בחתימת שני שלישים ממספר החברים לכל הפּחוֹת, ימסר הועד הנזכר את פסק דינו לידי החכם־באשי ואז מחֻיב הוא להגיש כתב התפטרותו להשער העליון, ובהמאנו יודיע הועד המשתף את הדבר ויעֲשה כל הדרוש לעשות.

יג). בהיות כי שכירות הגונה נקצבת עפ"י הועד הכללי מקֻפּת העדה להחכם־באשי, לזאת תהיינה ההוצאות הפנימיות בבית־ועד־החכמים (חכם־חאנה) על חשבונו.

יד). הוצאות רִפּוּד הבית המיֻחד למושב החכם־באשי קישוטיו ויתר צרכיו תהיינה מקֻפּת העדה וימסרו לו החפצים על פי רשימה, ובהתפטר החכם־באשי או בעזבו משמרתו, עפ"י איזה סבה שתהיה, ימסרו כל החפצים האלה להבא אחריו.

טו). בהתפטר החכם־באשי או בהִדחותו יֵאסף הועד הרוחני והגשמי יחדו ויבחרו באיש הראוי לממלא מקומו, ולעַין בעניני העדה ומה שנוגע לה עד אשר יבחר הבא אחריו, ויודיעו הדבר להשער העליון והוא ימנהו לממלא־מקום (קאימאקאם) עפ"י מאמר גבוה אשר ינתן לזה.

פרק ג.

בחירת חברי הועד הכללי.

טז). בהועד הכללי יהיו שמנים חברים ממחלקת החכמים וההמון, והוא עומד תחת פקידות ממלא מקום החכם־באשי. ששים מהחברים יהיו מההמון שיבחרו בם היהודים תושבי עיר הבירה, ושלישת ערי היהודים (לפי פתקאות הדרישה אשר ישלח אליהם ממלא המקום לפי החקים שיבוארו להלן). וששים הנבחרים יבחרו וימנו את העשרים הנשארים אשר ממחלקת החכמים, ואחרי שיִבָחרו שמנים הנבחרים יִפָּקדו מהם שבעה חכמים לועד רוחני ותשעה אנשים לועד גשמי (לפי התנאים שיבוארו בסעיפים

אשר יחקרוהו ויוכחו כי חטא ואשם יתנו על זה כתב־גלוי־דעת חתום בחתימת רוב חברי הועד ההוא ואז יעביר החכם־באשי את האיש הזה ממשמרתו ויפקיד אחר תחתיו.

ט). לא יוכל החכם־באשי להחליף אחד הועדים או הקימםיונים כֻלו, אבל אם אחד הועדים עשה מעשה כנגד חקי הממשלה ישלח אליו החכם־באשי את הזהרתו פעם ושתים ובה יעוררהו על שמירת החקים, ובפעם השלישית יפנה אל אחד הועדים הרוחנים או הגשמים אשר תחת פקודתו עומד הועד הנאשם. ואם אחד הועדים הנזכרים חטא ואשם, ימנע החכם־באשי ועד כללי ויציע לפניו ראיותיו כנגד הועד הנאשם למען ימנו ועד אחר במקומו.

י). כל מִשרה בענ־ני העדה תהיה פרטית או כללית לא תוכל להנתן לאחד מבני החכם־באשי ולא לבני בניו וחתניו, אבל אם בני החכם־באשי שנבחר ונכדיו וחתניו ישרתו באחת מישרות העדה לפני הִבָּחרו, לא יעבירו אותם ממשמרתם, וישארו בכהֻנתם כל זמן שלא נמצאת בהם אשמה מבוררת.

יא). מקום מושב החכם־באשי ובית־הפקודות של העדה יהיו בחלק העיר אשר שם מרכז בני העדה, למען יקל לכל בעלי הדברים לבוא אליו.

יב). רק בידי הועד הרוחני או הגשמי בלבד היכלת להאשים את החכם־באשי, לאמר: אם איזה ועד או אנשים פרטים מבני העדה יאשימוהו בדבר, יציעו את האשמה בכתב לאחד משני הועדים האלה, והועד הגשמי יערך הודעה בענין הזה אל השער העליון ועפ״י הפקודה שתצא מלפניו יֵאָספו, בתוך משך חמשה עשר יום לכל היותר, חברי ועד הגשמי והרוחני תחת פקידות ראש הועד הרוחני, והיה הועד הזה ועד מִשתף ויחד יְעַיְנו בדבר האשמה, ואם עפ״י כתב הפסק שיצא מהועד הזה כנים דברי האשמה וראוי להעבירהו, וכתב הפסק חתום

לפועל ובכל כחו ימחה בידי כל אלה אשר יאמרו להמרות את חקי הממשלה או אף לדרוש בפומבי כנגדם, ועליו אחריות כל המעשים המתנגדים להאמיר, ועניש עפ"י המבואר הלאה בסעיף י"ב.

כל הדברים הבאים אל החכם־באשי בין שהגיעו אליו ישר, בין שנשלחו אליו מצד השער העליון, ימסרם להועד או להקומיסיאן שהדבר הזה נוגע אליו, למען יֻעַן בו ויחרץ משפט עליו, ולפיהו יוציא את ההודעה (אִעְלַאם) או את הפסק, ויתר הכתבים הרשומים אשר עליו לתת מצדו לפי כתבי ההלטות של הועד. כל המעשים אשר יעשי בנוגע לענינים האלה והפסקים שינתנו עליהם יהיו רשומים בספר הזכרונות של הועד הגשמי. ולכן אי אפשר שתנתן הודעה או פסק מצד החכם־באשי יישר כל זמן שלא הגיעה אליו החלטת הועד או הקומיסיון אשר בידו נמסר הדבר.

ו). לא יוכל החכם־באשי להתנגד לקיום כתב ההחלטה אשר יֵערך בהועד הגשמי או הרוחני, רק כשהוא מתנגד לחקי הממשלה, וכן יכול הוא לאמור כי ענין פלוני הוא ענין שצריך לעַיֵן בו שנית בפניו, למען יתברר הדבר אם איננו מתנגד להחקים.

ז). בכל ענין נחוץ שאי אפשר לאחר עד יום הועד או לעַיֵן בו תיכף בהועד, אז יוכל החכם־באשי למנות ועד יוצא מהכלל, וכן הרשות בידו לקבל אחריות הענין על עצמו ולעיין בו, ולמהר להוציא לפועל מה שנצרך לזה, אבל מְחֻיב הוא להשתדל כי הועד הגשמי בהֵאספו יְאַשֵר את פעולתו וירשמנה בספר זכרונותיו.

ח). אם אחד מחברי הועדים והקומיסיונים וסופריהם ומשרתיהם ויתר העובדים במשרות הממשלה עשה מעשה לא לפי הפקודות Instructions שנמסרו לו, ונודע הדבר להחכם־באשי ימסר דבר משפטו בראשונה להועד שהאיש הזה חבר לו, ואחרי

יותר מחבריהם. ואם בפעם הזאת יהיה מספר הדעות שקול, אז יפילו באותו היום ובאותו המעמד גורל בגלוי להכריע הכף לאחד מהם.

בעמוד החברים למנין לא ישבו בפתקאותיהם, שמות אנשים שאינם רשומים בהרשימה הקבועה.

ג). בכלות מעשה הבחירה יכתבו זכרון דברים ויחתמו עליו חברי הועד הכללי ויגישוהו לשער העליון[1] (באב־עאלי) על ידי מ״מ החכם־באשי, ואם יהיה הדבר־לרצון לפני הוד מלכותו ימלא השער העליון את ידי הנבחר בכהונתו זאת והמלואים יצאו לפעולה באופן רשום officiel על פי המנהג הנהוג מימים קדמונים.

ד). אם היה הנבחר אז בעיר המלוכה יקראוהו על ידי אחרים מהועד הכללי, ואם היה מחוץ לעיר יקרא על ידי שליח מיוחד. ובא אל בית ועד־החכמים (חכם חאנה) ונשבע בפומבי בפני מ״מ החכם־באשי והועד הרוחני והגשמי, כי יהיה נאמן להממשלה הרוממה והאמה הישראלית, וכל לבו ומעיניו ישים למלא החקים הבאים בשלמות, ואז כלתה פקודת ממלא־מקום החכם־באשי. והחכם־באשי יתיצב לפני הוד מלכותו[2] אחרי אשר יקראיהו מהשער העליון, ואז פקודתו מקוימת גם מצד הממשלה, ובבואו אל ״השער העליון״ תתפרסם פקודתו בגלוי.

פרק ב׳.

חובות החכם־באשי.

ה). כל פעולות החכם־באשי צריכות להיות מתאימות את חקי הממשלה בתכלית הדיוק, וכל מעיניו ישים להוציאם

1) כן יקרא מרכז בתי מועצות הממשלה הראשית.

2) החק הזה ואחרים הדומים לו מיסבים ביחוד על החכם־באשי אשר בעיר הבירה.

ורוחנים וישנותיו לא פחות משלשים ולא יותר משבעים. אפל אם הגיע לשנת השבעים בתוך ימי פקודתו, ומצבו בגשם וברוח לא יפריעהו ממלא משרתו, לא תהיה שיבתו סבה לפטרהו ממשמרתו.

ב). בהפקד מקום החכם־באשי יבחר הועד הגשמי (אשר אופן הויתו יבאר הלאה) חמשה אנשים ממחלקת החכמים [1]) שבהם המעלות הרשומות בסעיף הקודם, ואשר יוכלו למלא כל החיובים אשר המשרה הזאת דורשת מאתם ואשר הם ראוים לה יותר מאחרים. וערך הועד הגשמי החלטתו בספר וממלא מקום החכם־באשי יאשר אותה, והגישוה לועד הרוחני הכללי (אשר אופן הויתו יבואר הלאה). והיה אם ימצא הועד איזה מניעה דתית לבחירת איזה מהם להמשרה הזאת יודיע דעתו בכתב לממלא מקום החכם־באשי למען יוציאם מן הכלל, והועד הגשמי יבחר באחרים תחתם; אבל אם ישרה הבחירה בעיני הועד הרוחני הכללי יקים גם הוא את ההחלטה הנזכרת וישבנה למ"מ החכם־באשי. אחרי הדבר הזה יתהוה הועד הכללי עפ"י האופן המבואר הלאה, וכתב הועד שמות חמשת הנבחרים על גליון וקבעו אותו על קיר חדר הועד הזה. וכל אחד מחברי הועד הכללי יכתב על פתקא שם אחד מחמשת החכמים שהוא בוחר בו וישם את הפתקא בידו בתבה אשר בחדר היעד. וככלות הטלת הפתקאות יפתחו ראשי הסופרים אשר להועד הרוחני והגשמי, את התבה בגלוי וספרו את הפתקאות. והיה בראותם על פי מספר הפתקאות כי יש חברים אשר לא חוו דעתם, יבקשו מהם בגלוי שלש פעמים לחות דעתם, ואם בכל אלה ימאנו להודיע את חפצם, אז לא יושם לב לזה, ורק על פי רוב מחלט של הדעות שנמסרו יצא דבר הבחירה לפעולה. אולם אם לא תהיינה רב דעות אף לאחד אז יעמדו הבוחרים שנית למנין על שנים מהנבחרים אשר זכו בפתקאות

[1]) בארץ הקדם. יבדלו החכמים מההמונים במלבושיהם ונימוסיהם עד כי כל רואיהם גם מבני הנכר יכיר מיד את כל איש על איזה מפלגה ומחלקה ימנה.

גם על הנהגת העדות בפנימיותן ובחירת ראשיהן שמה הממשלה את לבה. ועוד לפני שלשים שנה, בשנת 1281 (לאהאג'רה) חקקה הממשלה חקים מיוחדים בנוגע לבחירת ומשרת החכם־באשי, ועדי ההנהגה. וכל המסתעף להם, הכל בפרטי פרטיות. והחקים האלה נאספו אל תוך ספר החקים הכללים (כרך ב' בסופו). והנה נחשוב כי לא למותר יהיה אם נתן פה לפני קוראנו, תרגום כל החקים האלו למען יראו מהם אמיתת הדברים אשר הזכרנו, וגם מהם יוכחו לדעת את כח ומשרת החכם־באשי ופעולותיו, וכח ומשרת הועדים השונים העומדים על ידו בהנהגת העדה. ואחר כן נספר בקצרה את תולדות הרבנים נושאי המשרה הזאת בעי"ק ירושלם ת"ו הנמשכת זה יותר מיובל שנים.

חקי בית ועד החכמים (חַכַם־חַאנֶה) [1]

פרק א'.

מי המה הראוים להבחר למשרת חכם־באשי, אופן בחירתם והשבעתם.

א). בהיות הג החכם־באשי הוא ראש העדה הישראלית כֻּלה ועל ידו תקוימנה פקודות הממשלה הרוממה, מחֻיב הנבחר להיות בן־סמך, וראוי לבטחון הממשלה הרוממה והעדה הישראלית, ובעל מדות טובות ורצויות. והוא ואביו ואבי אביו היו מאזרחי הממשלה הרוממה. ומעולם לא נמצא בו כל און, אבל נודע לעוסק בהמשרות שהיו עליו באמונה. ויהיה חרוץ בענינים גשמים

1) החקים האלו תורגמו מאת הה' ד"ר ילין עפ"י פקידת ועד כל כוללות האשכנזים.

גם לעבודת־הצבא, העבודה אשר לא זכו לְהִסָּפֵחַ אליה לא היהודים ולא הנוצרים מאז ומעולם, יסופחו אולי אחינו בקרוב כי בשנה הזאת עלה על לב מלכנו האדיר, היודע ומכיר את אומן רוח עבדיו היהודים לכסא ממשלתו ולארץ מולדתם, לספח את אחינו לעבודת הצבא אם אך יגישו בקשתם על זאת. [1] וראש הרבנים (חכם־באשי) אשר בעיר הבירה — אשר אליו גילה אחד משלישי השולטאן את הדבר הזה — בהסכמת ראשי העדה ערכו כבר את מכתב הבקשה האמירה, בו הוו דעתם „כי בני עמם נכונים בלב ונפש חפצה לבוא ולעבוד בעבודת הצבא ולישפוך את דמם בעד מלכם וארץ מולדתם. אם רק לא יאלצו לעבור על חקי הדת והאמונה" [2] ויגישוהו לפני הוד כסא מלכנו האדיר אשר בפני רצון מאד קבל אותו. ויש תקיה כי לא יארכו הימים ואחינו יסופחו גם בעבודת הצבא. ובכשרונם חריצותם ואומן רוחם יעלו גם בהעבודה הזאת במעלות ופקודות גבוהות ונכבדות כבעבודת הציוויל.

מלבד ישווי־הזכיות השוררת בארצנו, עוד תשים הממשלה את לבה לכבוד כל אמונה ודת, וראשי עדותיה. את ראש הרבנים של כל עיר־המחוז, תכבד במדי־כבוד מיוחדים הכוללים: מעיל ארוך כמנהג החכמים בארץ הקדם, אשר ראשו ושתי כתפיו מרוקמים בחוטי כסף, ופתיל כסף רחב אשר יוצנף בפני מצנפתו ובמאמר־מלך מיוחד, — אשר יקרא בבית פקידות הפחה בפני כל פקידי הממשלה ורבים מנכבדי אחינו — תאשר ותקיים אותו בכהונת חכם־באשי ולו כל הזכיות הנתונות ליועצי ממשלת אירופא. בלכתו ילכו לפניו שני משרתים המכים במטות בעלי גולת כסף, אשר בראשם חותם הממשלה, אשר בידיהם, על רצפת הדרך, וגם צבא המשמר יחלקו לו, בעברו לפניהם, את אות הכבוד הנהוג.

1) עפ"י חקי דת האיסלאם יחול חוב־עבודת־הצבא רק על המוסלימים, ובני דתות אחרות יוכלו לבוא לעבוד רק בתור "עובדים חפשים".

2) אין כל תשובה כי בצאת חק עבודת הצבא ליהודים לפועל ה תמלא הממשלה את הבקשה הזאת באופן היותר אפשרי.

החכם־באשי (ראש־הרבנים) בתוגרמה

משרתו ואופן מנויו ומשרת ומנוי הועדים העוזרים על ידו בהנהגת העדה.

ממשלתנו הרוממה ממשלת החסד והרחמים, לא תפלה במאומה בין אזרחיה בני הדתות השונות. חקה אחת ומשפט אחד להמושלימים, בני הדת השלטת, ולהיהודים והנוצרים ושאר בני הדתות הגרים בארץ. כלם כאחד יהנו מטוב הארץ ומשפטי הצדק וחקי היושר השוררים בה, וכל איש יוכל ללכת בדרכי דתו ואמונתו באין מפריע, ולהפך עיני הממשלה הרוממה עוד תמיד צופיות כי כל עדה וכנסיה תוכל להחזיק במעוז דתה באופנים היותר רצוים. גם בעבודת הציוויל של הממשלה יוכל כל איש, מבלי הבדל לאום ודעת, אם אך כשרונו יהיה בעוזריו לעלות במעלות היותר גדולות ונכבדות. ואחינו אשר מאז ומקדם יצטיינו בכשרונם, חריצותם, ואומן רוחם למלכם וארצות מולדתם, זכו כבר לפקידות גבוהות בהעבודה הזאת. וכמעט בכל בתי הפקידות, המועצות והמשפט אשר בעיר הבירה ובשאר ערי הארץ, מכהנים אחינו בכהונות גדולות ונעלות. וממשלתנו הרוממה יודעת להוקיר את מפעלם ולשלם להם כגמולם. אחדים מהם התעלו כבר למעלת פחה (פאשא) העומדת בשוה עם מעלת גענעראל באירופא. וזה מקרוב הורם אחד מאחינו ה' דוד איפענדי מולכו ראש פקידת המתורגמנים אשר לבית מועצות עניני חוץ, להמעלה היותר גבוהה בעבודת הציוויל, היא מעלת באלא (Bolo) הדומה למעלת מארשאל באירופא.

עֲשֵׂה לְךָ תֵּבָה, וַיֹּאמֶר נֹחַ וּמַה־מִּשְׁפַּט הַתֵּבָה יְיָ אֱלֹהָי, וַיֹּאמֶר בֵּית־עֵץ אֲשֶׁר יָצוּף עַל פְּנֵי הַמָּיִם : כִּי הִנְנִי מֵבִיא מַבּוּל מַיִם עַל הָאָרֶץ וְסָף כָּל־אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה רַק אַתָּה וְכָל־אֲשֶׁר אִתְּךָ תָּבוֹאוּ אֶל הַתֵּבָה וִחְיִיתֶם : וַיְצַוֵּהוּ אֱלֹהִים לָטַעַת עֲצֵי הָבְנִים בְּאֶרֶץ כּוּפָה [1], וַיִּטַּע נֹחַ אֶת הָעֵצִים וַתְּעֻבַּרְנָה אַרְבָּעִים שָׁנָה עַד אֲשֶׁר גָּדְלוּ : בַּיָּמִים הָהֵם כָּלְאוּ הַשָּׁמַיִם מִגֶּשֶׁם וְהָאָרֶץ כָּלְאָה אֶת־יְבוּלָהּ וְכָל־חַיַּת הַשָּׂדֶה וְעוֹף הַשָּׁמַיִם לֹא יָלָדוּ, לְמַעַן דַּעַת כֹּל בְּנֵי הָאָדָם אֵת קֶצֶף אֱלֹהִים הַגָּדוֹל לִפְנֵי הֲבִיאוֹ עֲלֵיהֶם אֶת הָרָעָה :

(ההמשך בכרך הבא אי"ה)

[1] כופה וחירה הן שתי ערים בארץ בבל.

הָעָם שָׁב לַעֲבוֹדַת הַפְּסִילִים: וַיְהִי נֹחַ יוֹצֵא מִדֵּי יוֹם בְּיוֹמוֹ אֶל הָעָם וְקוֹרֵא עִבְדוּ לְאֵל עֶלְיוֹן כִּי אֵין אֱלֹהִים זוּלָתוֹ, וְיָצָא הָעָם אִישׁ מִבֵּיתוֹ וְהִכּוּהוּ בַּשְּׁבָטִים וּבְנַעֲלֵיהֶם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם וּפְצָעוּהוּ וְהִתְעַלָּף וּסְחָבוּהוּ בְּרַגְלָיו וְהִשְׁלִיכוּהוּ עַל הַמְּסִלָּה: אוֹ כִּי יְלַקְּטוּ אֲבָנִים וְעָמְדוּ עַל גַּגּוֹת בָּתֵּיהֶם וְהָיָה מִדֵּי עָבְרוֹ וּרְגָמוּהוּ בָּאֲבָנִים וְהִתְעַלָּף וְאָמְרוּ אַךְ מֵת נֹחַ, וּבָא עוֹף הַשָּׁמַיִם וְרִפְרֵף עָלָיו בִּכְנָפָיו וְהֵקִיץ: וְהָיָה בַּהֲקִיצוֹ וּמָחָה דָמוֹ מֵעַל פָּנָיו וְהִתְפַּלֵּל לֵאלֹהִים לֵאמֹר, אֵלִי סְלַח־נָא לְפֶשַׁע עַמִּי כִּי טָח לִבָּם מֵהָבִין: וַתַּעֲבֹרְנָה כְּשֵׁשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, וַיְהִי דוֹר הוֹלֵךְ וְדוֹר בָּא וְנֹחַ מְצַפֶּה לִרְאוֹת אוּלַי יֵיטִיב הַדּוֹר הַבָּא אֶת דַּרְכּוֹ: אַךְ כֻּלָּם אָטְמוּ אָזְנֵיהֶם מִשְּׁמוֹעַ וַיִּבְזוּהוּ וַיֹּאמְרוּ, הֵן הָאִישׁ הַזֶּה עוֹד מִימֵי אֲבוֹתֵינוּ מְשֻׁתּוֹלֵל:

כג. מַטַּע עֲצֵי הַתֵּבָה.

וַיְהִי כִּי אָרְכוּ הַיָּמִים וּבְנֵי הָאָדָם הִרְבּוּ לְהָרַע לְנֹחַ וַיִּקְרָא אֶל אֱלֹהִים וַיֹּאמַר, יְיָ אֱלֹהָי הֵן עֵינֶיךָ הָרוֹאוֹת אֵת כָּל־אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ לִי בְּנֵי הָאָדָם, וְעַתָּה אִם יֵשׁ לְךָ חֵפֶץ בָּם הַט לִבָּם לַעֲבוֹדָתֶךָ וְאִם אַיִן חַזְּקֵנִי נָא וְאַמְּצֵנִי לָשֵׂאת מַעַלְלֵיהֶם עַד בֹּא עֵת נָקָם: וֵאלֹהִים רָאָה כִּי אֵין עוֹד בִּבְנֵי הָאָדָם אִישׁ שָׁב מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וַיֹּאמֶר לְנֹחַ

גָּדוֹל יָחֹגּוּ לָהֶם אַחַת בַּשָּׁנָה: וַיֵּצֵא אֲלֵיהֶם נֹחַ בַּיּוֹם הַהוּא וְהִנֵּה נֶאֶסְפוּ כֹּל עוֹבְדֵי הַפְּסִילִים לְהִשְׁתַּחֲוֹת לָהֶם, וְהֵמָּה מְבַעֲרִים הָאֵשׁ סְבִיבוֹתֵיהֶם וַיִּזְבְּחוּ זְבָחִים וַיִּתְעַלְּסוּ וַיִּתְהוֹלְלוּ וַיְזַמְּרוּ וַיָּחוֹלוּ בַּמְּחוֹלוֹת וְכָל־תּוֹעֵבָה עָשׂוּ: וַיַּעֲמֹד נֹחַ עַל רֹאשׁ גִּבְעָה וַיָּרֶם רֹאשׁוֹ הַשָּׁמַיְמָה וַיִּקְרָא, אֵלִי עָזְרֵנִי נָא וְחַזְּקֵנִי כִּי רַבּוּ הָאֲנָשִׁים לְאֵין מִסְפָּר: אַחֲרֵי כֵן קָרָא נֹחַ קוֹל גָּדוֹל שִׁמְעוּ אֵלַי יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ, כֹּה אָמַר הָאֱלֹהִים שׁוּבוּ אֵלַי פֶּן תִּתַּךְ חֲמָתִי עֲלֵיכֶם וְנִכְרַתֶּם: וַיֵּצֵא קוֹל חֲנוּךְ מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ עַד מְבוֹאָהּ, וַיִּפְּלוּ הַפְּסִילִים מֵעַל כִּסְאוֹתָם וְכָל־אִישׁ חָרַד וְרָעַד וְהַמֶּלֶךְ הִתְעַלָּף: וַיְהִי בְּשׁוּב רוּחוֹ אֵלָיו וַיִּקְרָא לַאֲשֶׁר אִתּוֹ מָה־הַקּוֹל הַזֶּה אֲשֶׁר שָׁמָעְנוּ. וַיֹּאמְרוּ קוֹל אִישׁ מְשֻׁגָּע אִישׁ הָרוּחַ הוּא: וַיְצַו הַמֶּלֶךְ וַיְבִיאוּהוּ לְפָנָיו וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִי אַתָּה כִּי נִצְעָקְתָּ, וַיֹּאמֶר נְבִיא אֱלֹהִים אָנֹכִי וַיִּשְׁלָחֵנִי אֲלֵיכֶם לְהָשִׁיב לִבְּכֶם אֵלָיו וּלְהַזְהִירְכֶם מִדַּרְכְּכֶם הָרָעָה: וַיֹּאמֶר אֵלָיו הַמֶּלֶךְ אִם מְשֻׁגָּע אַתָּה נִרְפָּאֶךָּ וְאִם דַּל אַתָּה נַעַזְרֶךָּ, וְאִם נוֹשִׁים בְּךָ מְאוּמָה הַגִּידָה לָנוּ וְשִׁלַּמְנוּ נִשְׁיֶךָ: וַיֹּאמֶר נֹחַ לֹא מְשֻׁגָּע אֲנִי וְלֹא לָקַחְתִּי מִיַּד אִישׁ מְאוּמָה כִּי נְבִיא אֱלֹהִים הִנֵּנִי. וַיִּקְצֹף הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר לוּלֵא חַג לָנוּ הַיּוֹם כִּי עַתָּה צִוִּיתִי לְהָרְגֶךָ:

וַיּוֹסֶף נֹחַ וַיִּקְרָא מִי לֵאלֹהִים אֵלָי, וַיֵּאָסְפוּ אֵלָיו כְּשִׁבְעִים אִישׁ כֹּל חָרֵד לִדְבַר אֱלֹהִים וַיִּדְבְּקוּ בוֹ, וְיֶתֶר

הָהֵם וּמֶלֶךְ עָרִיץ מוֹשֵׁל בָּאָרֶץ, וַיְבַקַּע אֶת הֶהָרוֹת וְאֶת הָעוֹלְלִים רִטֵּשׁ׃ וַיְהִי כִּי הָרְתָה קְבוּסָה לָלֶדֶת אֶת־נֹחַ וַתְּהִי בִּמְעָרָה מִסְתַּתֶּרֶת, וַיַּעַבְרוּ יָמִים וְלֹא יָכְלָה עוֹד לְהִסָּתֵר מִפַּחַד מַלְאֲכֵי הַמֶּלֶךְ, וַתֹּאמֶר לַעֲזֹב אֶת־בְּנָהּ וְלָצֵאת מִן הַמְּעָרָה׃ וַיְהִי בְּלֶכְתָּהּ וַתִּשָּׂא קוֹלָהּ וַתֵּבְךְּ, וַיִּקְרָא לָהּ בְּנָהּ אַל תִּירְאִי אִמִּי יוֹצְרִי יָגֵן עָלַי וּשְׁמָרַנִי מִכָּל־רָע׃ וַתֵּלֵךְ וְנֹחַ נִשְׁאַר לְבַדּוֹ בַּמְּעָרָה אַרְבָּעִים יוֹם׃ בַּיָּמִים הָהֵם מֵת מוֹשֵׁל הָאָרֶץ וַיָּבֹא מַלְאַךְ אֱלֹהִים וַיִּשָּׂא אֶת־נֹחַ וַיְבִיאֵהוּ וַיְשִׂימֵהוּ בְּחֵיק אִמּוֹ׃ וַיִּגְדַּל נֹחַ וַיְהִי לְאִישׁ, וַיְלַמֵּד אֶת חֲרֹשֶׁת הָעֵץ וְאֶת־הַצֹּאן רָעָה׃

כב. נֹחַ וּבְנֵי דוֹרוֹ.

וַיְהִי בִּהְיוֹת נֹחַ בֶּן־שְׁמוֹנִים שָׁנָה וַיֵּרָא אֵלָיו גַּבְרִיאֵל מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא אֵלָיו, קוּם כִּי קְרָאֲךָ אֱלֹהִים לְנָבִיא בָּאָרֶץ׃ וַיַּעַטְהוּ מַעֲטֵה נְבִיאֵי הָאֵל וּבְמִצְנֶפֶת יְשׁוּעָה צְנָפָהוּ, וְחֶרֶב הַמִּשְׁפָּט חָגַר לוֹ בְּמָתְנָיו׃ וַיְאַמְּצֵהוּ וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר אֱלֹהִים, קוּם לֵךְ אֶל דַּרְמְשִׁיל בֶּן־קוֹמֵל בֶּן גִּיחַ בֶּן קַיִן וְהִזְהַרְתּוֹ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה פֶּן תִּתַּךְ חֲמָתִי עָלָיו׃ וְדַרְמְשִׁיל הוּא הַמֶּלֶךְ הֶעָרִיץ הַמּוֹשֵׁל בָּאָרֶץ אֲשֶׁר מָרַד בֵּאלֹהִים, וַיַּעֲבֹד הוּא וַאֲנָשָׁיו אֶת חֲמֵשֶׁת הַפְּסִילִים׃ וַיִּבְנוּ לֶאֱלִילֵיהֶם הֵיכְלֵי שַׁיִשׁ וְכִסְאוֹת אַבְנֵי יְקָר הֵכִינוּ לָהֶם, וּמְשָׁרְתִים הֶעֱמִידוּ לִפְנֵיהֶם לְשָׁרְתָם יוֹמָם וָלַיְלָה וְהַ

בָּאָרֶץ וְעַתָּה חַל נָא בַּעֲדֵנוּ אֶת פְּנֵי אֱלֹהִים אוּלַי יִשָּׂא פָּנֶיךָ: וַיַּעַשׂ חֲנוֹךְ כֵּן וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִבְחֲרוּ לָהֶם מֵחֶבְלֵי שְׁאוֹל תַּחְתִּית אוֹ מִנִּגְעֵי הָאָרֶץ: וַיִּרְאוּ מֵחֶבְלֵי שְׁאוֹל וַיְשִׂימֵם אֱלֹהִים בְּגֹב עָמוֹק בְּבָבֶל וּבְמַעֲמַקָּיו מַיִם חַיִּים שׁוֹטְפִים, וַיִּתְלֵם בְּרַגְלֵיהֶם בְּשַׁלְשְׁלוֹת בַּרְזֶל וְרֹאשָׁם מָטֶּה אַרְצָה: לְשׁוֹנָם בַּצָּמָא נָשְׁתָה וּבֵין פִּיהֶם וְהַמַּיִם כְּרֹחַב אֶצְבָּע, וְכָל־עָשָׁן הָעוֹלָם יַעֲבֹר דֶּרֶךְ נְחִירֵיהֶם: עֵינֵיהֶם תִּמַּקְנָה וּפְנֵיהֶם שְׁחוֹרִים, הִנֵּה הֵם שָׁמָּה עַד בֹּא יוֹם אֱלֹהִים הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא:

וְנַעֲמָה לָמְדָה מִפִּיהֶם אֶת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל וַתֶּהְגֶּה אוֹתוֹ וַתַּעַל הַשָּׁמַיְמָה, וַיְשִׂימֶהָ אֱלֹהִים לְכוֹכָב בֵּין כּוֹכְבֵי מָרוֹם עַד הַיּוֹם [1]:

כא. לֵדַת נֹחַ.

וַיְהִי בַּעֲלוֹת חֲנוֹךְ הַשָּׁמַיְמָה וַיָּקָם אַחֲרָיו מְתוּשֶׁלַח בְּנוֹ, וּמְתוּשֶׁלַח הוֹלִיד אֶת לָמֶךְ: וַיְהִי לֶמֶךְ אִישׁ גִּבּוֹר חַיִל וְאַמִּיץ כֹּחַ, בְּיָדוֹ יְפָרֵק סְלָעִים וּבִזְרוֹעוֹ יַעֲקֹר צוּרִים: וַיִּקַּח לוֹ אֶת קְבוּסָה בַּת כְּלִיל מִבְּנֵי קַיִן לוֹ לְאִשָּׁה, וַתֵּלֶד לוֹ בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ יִשָּׂכָר [2] הוּא נֹחַ: וּבַיָּמִים

1) היא וֶנוּס אלילת היפי ליונים.

2) הוראת השם הזה כהוראת השם "יהודה" בעברית, כי שרש שכר בערבית הוראתו הודאה.

בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי דִּבְּרוּ אֵלֶיהָ בִּשְׂפַת חֲלָקוֹת וַתַּאֲטֵם אָזְנָהּ מִשְּׁמוֹעַ: וַתָּשָׁב אֲלֵיהֶם בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיּוֹסִיפוּ לְדַבֵּר אֵלֶיהָ וַתֹּאמֶר לָהֶם אַךְ בְּזֹאת אֵאוֹת לָכֶם, הִשְׁתַּחֲוֵה תִּשְׁתַּחֲווּ לְפִסְלִי וּרְצַחְתֶּם נֶפֶשׁ אִישׁ חֶרְמִי וּמִיֵּינִי תִּשְׁתּוּ: וַיֹּאמְרוּ חָלִילָה לָנוּ מֵעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הַזֶּה וְחָטָאנוּ לֵאלֹהִים וַיְמָאֲנוּ לִשְׁמוֹעַ בְּקוֹלָהּ וַתֵּלֶךְ לָהּ: וְאֵשׁ תַּאֲוָתָם בָּעֲרָה בְקִרְבָּם וְלֹא נָתְנָה דֳּמִי לָהֶם, וַיָּקוּמוּ וַיֵּלְכוּ וַיָּבֹאוּ אֶל בֵּיתָהּ: וַיִּדְפְּקוּ עַל הַדֶּלֶת וַתִּפְתַּח לָהֶם וַתְּבִיאֵם הַבַּיְתָה וַתָּשֶׂם לִפְנֵיהֶם לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת, וַתֹּאמֶר לָהֶם הֵן יְדַעְתֶּם אֵת אֲשֶׁר דָּרַשְׁתִּי מִכֶּם: וַיֹּאמְרוּ גְּבִרְתֵּנוּ הִשְׁתַּחֲוֹת לַפֶּסֶל חֲטָאָה גְדוֹלָה וּרְצוֹחַ נֶפֶשׁ חֲטָאָה גְדוֹלָה גַּם הִיא, אֵלֶּה לֹא נוּכַל עֲשׂוֹת, רַק מִן הַיַּיִן נִשְׁתֶּה וְלֹא יִגְדַּל עֲוֹנֵנוּ מְאֹד: וַתֹּאמֶר לוֹ יְהִי כְדִבְרֵיכֶם אֲדוֹנָי, וַיִּשְׁתּוּ וַיִּשְׁכְּרוּ וַיְהִי כְּטוֹב לִבָּם בַּיַּיִן וַיִּשְׁתַּחֲווּ גַּם לַפֶּסֶל וַיִּנְאָפוּ: וְהִנֵּה אִישׁ עוֹבֵר וַיַּרְא אֵת מַעֲשֵׂיהֶם, וַיָּקוּמוּ עָלָיו וַיִּרְצְחוּהוּ נֶפֶשׁ לְמַעַן לֹא יִגָּלֶה עַל עֲוֹנָם:

ג.

וַיְהִי אַחֲרֵי עֲשׂוֹתָם אֵת הַנְּבָלָה הַזֹּאת וַיֹּאמְרוּ בַּלַּיְלָה לַעֲלוֹת הַשָּׁמַיְמָה כְּמִשְׁפָּטָם, וְהִנֵּה כָּבְדוּ כַּנְפֵיהֶם וְלֹא יָכְלוּ לְהִנָּשֵׂא מָעְלָה וַיֵּדְעוּ כִּי חֲמַת אֱלֹהִים נִתְּכָה עֲלֵיהֶם עַל הַשְׁחִיתָם דַּרְכָּם וְשַׁלֵּם יְשַׁלֵּם לָהֶם כִּגְמוּל יָדָם. וַיָּבֹאוּ אֶל חֲנוֹךְ וַיֹּאמְרוּ לוֹ הֵן יָדַעְנוּ כִּי צַדִּיק אַתָּה

אַתֶּם בָּאָרֶץ וְלִבְּכֶם הָיָה לֵב בָּשָׂר כִּי עַתָּה הֲרֵעוֹתֶם עוֹד לַעֲשׂוֹת מֵהֶם [1]: וַיֹּאמְרוּ חָלִילָה לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֵהַמְרוֹת אֶת־פִּיךָ בְּכָל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תְּשִׂימֵנוּ בוֹ: וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים בַּחֲרוּ לָכֶם בַּשְּׁנַיִם הַטּוֹבִים בָּכֶם וְיָרְדוּ אַרְצָה וְרָאִינוּ מַה־יִּהְיוּ מַעֲשֵׂיהֶם: וַיִּבְחֲרוּ בְּהָרוּת וּמָרוּת וַיּוֹרִידֵם אֱלֹהִים עַל הָאָרֶץ וַיְצַוֵּם כִּי יִשְׁפְּטוּ מִשְׁפַּט צֶדֶק בֵּין בְּנֵי הָאָדָם וְלֹא יַעַבְדוּ לְאֵל נֵכָר, כָּל־נֶפֶשׁ לֹא יִרְצָחוּ וְאַחֲרֵי עֵינֵיהֶם לֹא יִזְנוּ וְכָל־יַיִן וְשֵׁכָר לֹא יִשְׁתּוּ [2]: וַיַּעֲשׂוּ כֵּן וַיִּהְיוּ שׁוֹפְטִים בֵּין בְּנֵי הָאָדָם יוֹמָם, וּבַלַּיְלָה יִפְרְשׂוּ אֵת הַשֵּׁם הַגָּדוֹל וְעָלוּ הַשָּׁמָיְמָה:

ב.

וַיְהִי הַיּוֹם וַתָּבֹא לִפְנֵיהֶם אִשָּׁה יָפָה בִּבְנוֹת הָאָדָם יְפַת תֹּאַר וְטוֹבַת מַרְאֶה, וּשְׁמָהּ נַעֲמָה וְהִיא מוֹלֶכֶת עַל אֲרָצוֹת רַבּוֹת: וַתָּבֹא לִפְנֵיהֶם בְּהוֹדָהּ וַהֲדָרָהּ שַׂעֲרוֹתֶיהָ סְתוּרוֹת עַל גַּבָּהּ וּצְעִיף פָּנֶיהָ גִּלְּתָה, וַתַּעֲמוֹד לַמִּשְׁפָּט אֶת בַּעַל רִיבָהּ: וַיְהִי בְעָמְדָהּ לִפְנֵיהֶם וַיִּשְׁתּוֹמְמוּ לִרְאוֹת בַּהֲדַר יָפְיָהּ וְלִשְׁמוֹעַ נֹעַם מִדַּבְּרוֹתֶיהָ, וְנַפְשָׁם דָּבְקָה בָהּ: וַיֹּאמְרוּ לָהּ שׁוּבִי מָחָר וְהוֹצֵאנוּ לָאוֹר מִשְׁפָּטֵךְ: וַיְהִי בְּצֵאתָהּ וַיְגַלּוּ אִישׁ לְרֵעֵהוּ אֵת אֲשֶׁר בִּלְבָבוֹ, וּבְשׁוּבָהּ

1) הדברים האלה מקורם כנראה באחד מדרשות יהודי ערב על פסוק: ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם הוא בשר.

2) כאשר הזכרנו יין ושכר הם תועבות נפש המושלמים.

וַיְבִיאֵהוּ עַד לִפְנֵי מַדְרְגוֹת הַגָּן: וַיְהִי דְּבַר אֱלֹהִים אֶל רָצוֹן הוֹשֵׁט לַחֲנוֹךְ עַבְדִּי עָנָף מֵעַנְפֵי הַגָּן, וַיּוֹשֶׁט לוֹ רָצוֹן אֶת עֲנַף עֵץ הָאֹשֶׁר וַיֹּאחֶז בּוֹ חֲנוֹךְ וַיָּעַל: וַיְבִיאֵהוּ רָצוֹן אֶל־חַדְרֵי הַגָּן וַיַּרְאֵהוּ אֶת כָּל־בִּרְכַּת אֱלֹהִים וְכֹל הַטּוֹב אֲשֶׁר צָפַן לִירֵאָיו. וַיְמָאֵן חֲנוֹךְ לָצֵאת עוֹד מֵהַגָּן: וַיִּקְרָא אֵלָיו מַלְאַךְ הַמָּוֶת שׁוּבָה נָא חֲנוֹךְ וַהֲשִׁיבוֹתִיךָ לִמְקוֹמֶךָ, וַיַּחֲזֵק חֲנוֹךְ בְּעַנְפֵי הָעֵץ וַיֹּאמֶר לֹא אֵצֵא מִן הַמָּקוֹם הַזֶּה: וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים אֶחָד מִמַּלְאָכָיו לִשְׁפּוֹט בֵּינֵיהֶם, וַיִּשְׁאַל אֶת חֲנוֹךְ עַל מַעֲשֵׂהוּ: וַיֹּאמֶר אָמְנָם גָּזַר אֱלֹהִים כִּי תִטְעַם כָּל־נֶפֶשׁ מַר הַמָּוֶת וְאָנֹכִי הֵן טָעוֹם טְעַמְתִּיו. וְלִירֵאָיו הִבְטִיחַ אֱלֹהִים כִּי יְבִיאֵם אֶל חַדְרֵי עֵדֶן וְלֹא יֵצְאוּ עוֹד מִשָּׁם וְעַתָּה יָקוּם דְּבָרוֹ: וַיְצַו אֱלֹהִים לְמַלְאָכָיו כִּי יִתְּנוּ לוֹ לָשֶׁבֶת בַּגָּן וַיֵּשֶׁב שָׁם עַד עוֹלָם:

כ. הָרוּת וּמָרוּת [1].

א.

וַיְהִי כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בִּימֵי חֲנוֹךְ וְרִשְׁעָתָם עַד לַשָּׁמַיִם הִגִּיעָה וַיִּתְקַלְּסוּ בָם מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים: וַיֹּאמְרוּ הֲלֹא אֵלֶּה הֵמָּה בְּנֵי הָאָדָם אֲשֶׁר שָׂמָם אֱלֹהִים לִמְשׁוֹל בָּאָרֶץ בִּשְׁמוֹ, וְאֵלֶּה בְחִירָיו הַמּוֹרְדִים בּוֹ: וַיְהִי דְּבַר אֱלֹהִים אֲלֵיהֶם לֵאמֹר אַל תְּדַבְּרוּ עָתָק מַלְאֲכֵי שַׁחַק, לוּ חֲיִיתֶם

1) מקור ההגדה הזאת היא בספר "ישושנה" אשר בכתובים האחרונים.

לַעֲמוֹד לְפָנֶיךָ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו חֲנוֹךְ שְׁאֵלָה אַחַת אֶשְׁאֲלָה מִמְּךָ, וַיֹּאמֶר שְׁאָל: וַיֹּאמֶר קַח אֶת נַפְשִׁי עַתָּה, וַיֹּאמֶר לֹא הִגִּיעָה עוֹד עִתְּךָ לָמוּת וְעוֹד חָיֹה תִחְיֶה: וְהִנֵּה דְבַר אֱלֹהִים אֵלָיו לֵאמֹר עֲשֵׂה לַחֲנוֹךְ כְּכָל־אֲשֶׁר שָׁאָל, וַיִּקַּח מַלְאַךְ הַמָּוֶת אֶת נַפְשׁוֹ מִגֵּוֹהּ: וַיְהִי כַּעֲבוֹר שָׁעָה וַיָּשָׁב וַיֶּחִי, וַיֹּאמֶר אֵלָיו מַלְאַךְ הַמָּוֶת וְלָמָּה דָרַשְׁתָּ אֵיפוֹא כִּי אֶקַּח אֶת נַפְשֶׁךָ: וַיֹּאמֶר כִּי חָפַצְתִּי לִטְעוֹם מַר הַמָּוֶת לְמַעַן אֶכּוֹן לִקְרָאתוֹ בְּאַחֲרִית יָמָי: וַיּוֹסֶף וַיֹּאמֶר אֵלָיו עוֹד שְׁאֵלָה אֶשְׁאַל מִמְּךָ, וַיֹּאמֶר לוֹ שְׁאַל וַיֹּאמֶר הוֹרִידֵנִי נָא שְׁאוֹלָה וְרָאִיתִי כֹּל אֲשֶׁר בָּהּ: וַיְצַוֵּהוּ אֱלֹהִים לְמַלֵּא בַקָּשָׁתוֹ וַיִּשָּׂאֵהוּ וַיְבִיאֵהוּ לִפְנֵי מֶלֶךְ שׁוֹמֵר הָאֵשׁ [1], וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְמֶלֶךְ פְּתַח שַׁעֲרֵי שְׁאוֹל וְיָבֹא בָם חֲנוֹךְ עַבְדִּי, וַיַּעַשׂ מֶלֶךְ כֵּן: וַיְהִי בְּהַבִּיט חֲנוֹךְ אֶל עִמְקֵי שְׁאוֹל וַיִּתְעַלָּף וַיָּבֹא מַלְאַךְ הַמָּוֶת וַיִּקָּחֵהוּ מִשָּׁם וַיְשִׁיבֵהוּ לִמְקוֹמוֹ: וּלְמִן הַיּוֹם הַהוּא לֹא נָתַן חֲנוֹךְ שֵׁנָה לְעֵינָיו, רוּחוֹ לֹא הִרְגִּיעָה וְכָל־עֹנֶג לֹא עָרַב־לוֹ:

יט. חֲנוֹךְ בְּגַן אֱלֹהִים.

וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיְחַל חֲנוֹךְ אֶת פְּנֵי מַלְאַךְ הַמָּוֶת כִּי יַרְאֶנּוּ אֶת הַגָּן כְּכֹל אֲשֶׁר הֶרְאָהוּ אֶת הַשְּׁאוֹל וַיִּקָּחֵהוּ

1) בשם „אש" יכנו הערבים את השאול, ואת השם „מלך" לקחו משם אלהי העמונים אשר לו העבירו את בניהם באש.

יח. חֲנוֹךְ.

וְיֶרֶד הוֹלִיד אֶת חֲנוֹךְ וַיִּקְרֵא גַם בְּשֵׁם אִ דְ רִ י שׁ
כִּי הִרְבָּה לִדְרוֹשׁ בְּסִפְרֵי הַחָכְמָה אֲשֶׁר יָרַשׁ מֵאָדָם וְשֵׁת:
וַיִּשְׁלָחֵהוּ אֱלֹהִים אֶל בְּנֵי קַיִן עוֹבְדֵי הָאֱלִילִים וַיִּקְרָא לָהֶם
שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁבוּעַ לָשׁוּב מִדַּרְכָּם הָרָעָה וְלֹא שָׁמֵעוּ:
וַחֲנוֹךְ הוּא אֲבִי כָל־מוֹשְׁכִים בְּשֵׁבֶט סוֹפֵר וְיוֹדְעֵי הָעִתִּים
הַחוֹזִים בַּכּוֹכָבִים, וְהוּא הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר לָבַשׁ בְּגָדִים
תְּפוּרִים, וּלְפָנָיו לֹא תָפְרוּ בְנֵי הָאָדָם בִּגְדֵיהֶם כִּי שְׂמִיכוֹת
בַּד מֵאֲשֶׁר יִמְצָאוּ לָקְחוּ לָהֶם לְכַסּוֹת מַעֲרוּמֵיהֶם: וְלֹא
אָכַל חֲנוֹךְ רַק אֶת אֲשֶׁר הִרְוִיחַ בִּיגִיעַ כַּפּוֹ כִּי תָפוֹר תָּפַר
בְּגָדִים לַאֲנָשִׁים בְּשָׂכָר: וְהָיָה בְתָפְרוֹ וְיִחֵד שֵׁם אֱלֹהִים
בְּכָל תְּפִירָה וּתְפִירָה, וְכִי יִתְפֹּר וְשָׁכַח לְיַחֵד שֵׁם אֱלֹהִים
וְנִתַּק אֶת הַתְּפִירָה וְשָׁב וּתְפָרָהּ:

וַיִּגְדַּל שֵׁם חֲנוֹךְ בֵּין מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים וְשֵׁדֵי שַׁחַת
וְנֶפֶשׁ מַלְאַךְ הַמָּוֶת הִשְׁתּוֹקְקָה לִרְאוֹתוֹ: וַיְבַקֵּשׁ מֵאֵת
הָאֱלֹהִים כִּי יַרְשֶׁה לוֹ לְבַקֵּר אֶת חֲנוֹךְ, וַיָּבֹא אֵלָיו וְהוּא
מִתְנַכֵּר כְּאֶחָד מִבְּנֵי הָאָדָם עוֹבְרֵי אֹרַח: וַחֲנוֹךְ צָם
כְּמִשְׁפָּטוֹ יוֹם יוֹם וַיְהִי בָעֶרֶב בְּשִׁבְתּוֹ לֶאֱכוֹל וַיִּקְרָא גַם
לָאוֹרֵחַ לֶאֱכוֹל אִתּוֹ וַיְמָאֵן, וַיַּעַשׂ הָאוֹרֵחַ כֵּן שְׁלֹשָׁה לֵילוֹת
וְלֹא בָא אֶל פִּיו מְאוּמָה בְּכָל־הַיָּמִים הָאֵלֶּה: וַיִּפָּלֵא
הַדָּבָר בְּעֵינֵי חֲנוֹךְ וַיֹּאמֶר לוֹ מִי אַתָּה בֶן־אָדָם, וַיֹּאמֶר לוֹ
לֹא בֶן־אָדָם אָנֹכִי כִּי מַלְאַךְ הַמָּוֶת אָנִי וֵאלֹהִים הִרְשָׁה לִי

אֶת שִׁקְלֵי הַכֶּסֶף וְהַזָּהָב וְאֶת הַמֹּאזְנַיִם וְאֶת הַמִּדָּה :

יז, הַנְּפִילִים.

וַיִּוָּלֵד לְשֵׁת אֶת אֱנוֹשׁ, וֶאֱנוֹשׁ הוֹלִיד אֶת קֵינָן וְקֵינָן הוֹלִיד אֶת מַהֲלַלְאֵל : וַיְהִי בִּימֵי מַהֲלַלְאֵל וַיַּמְצִיא תוּבַל בֶּן־קַיִן אֶת כְּלֵי הַזֶּמֶר, וַיְהִי אֲבִי כָּל־תּוֹפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב בִּבְנֵי קַיִן : וּבְנֵי קַיִן שָׂמוּ אֶת־לִבָּם לְתַעֲנוּגוֹת בְּשָׂרִים וַחֲמוּדוֹת תֵּבֵל, וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲמִשָּׁה אֱלִילִים לְעָבְדָם מִבַּלְעֲדֵי הָאֱלֹהִים וּשְׁמָם יָד וְשׁוּעַ וִיעוּשׁ וִיעוּק וְנֶשֶׁר : וַיִּשָּׁמַע הַדָּבָר בֵּין בְּנֵי שֵׁת הַיּוֹשְׁבִים בָּהָר וַיֹּאמְרוּ מֵאָה מֵהֶם לָרֶדֶת אֲלֵיהֶם, וַיּוֹכִיחֵם יֶרֶד אֲבִיהֶם וְלֹא שָׁמְעוּ בְקוֹלוֹ : וַיֵּרְדוּ [1] אֶל בְּנֵי קַיִן, וַיִּמְצְאוּ מַעֲשֵׂיהֶם חֵן בְּעֵינֵיהֶם וַיִּבְחֲרוּ גַם הֵמָּה בְּתַעֲלוּלֵיהֶם : אַךְ עַד מְהֵרָה שָׁבוּ וַיִּנָּחֲמוּ וַיֹּאמְרוּ לַעֲלוֹת הָהָרָה לָשׁוּב אֶל אֲחֵיהֶם וְלֹא יָכֹלוּ, בְּקִלְלַת אֲבִיהֶם עֲלֵיהֶם : וַיְהִי כִּי בוֹשְׁשׁוּ לָבוֹא וַיַּחְשְׁבוּ אֲחֵיהֶם הַיּוֹשְׁבִים בָּהָר כִּי מֵרֹב טוֹבָה נִשְׁאֲרוּ בָעֵמֶק וַיֵּרְדוּ מֵהֶם כָּל־מִתְאַוֶּה תַאֲוָה וְכָל חֲסַר־לֵב : וַיִּפְתְּ גַּם לִבָּם לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי בְנֵי קַיִן וַיִּקְחוּ לָהֶם מִבְּנוֹתֵיהֶם לְנָשִׁים וַיִּשְׁתּוּ גַם מִן הַיַּיִן [2] וַיַּעֲשׂוּ כֹּל הָרַע בְּעֵינֵי אֱלֹהִים [3] :

1) אולי דרשו את השם "ירד" כי בימיו "ירדו" בניו להתבולל בבני קין.

2) היין נאסר על הְמשלמים לשתותו.

3) הפרשה הזאת היא בלי תמונה משרידי דרושי היהודים הערבים על פרשת : ויהי כי החל האדם לרב על פני האדמה (בראשית ו׳). בני־האלהים, הנפילים הנה בני שת, הזרע הנבחר, ובנות האדם הן בנות קין אשר אררו ה׳.—גם פרשת הרות מרית הבאה לדלן אחרי פרשת חנוך היא דרוש על פסוק : הנפילים היו בארץ.

דַּרְכִּי: וְהִנֵּה בֵּינֵיהֶם אִישׁ חֲמוּדוֹת וּפָנָיו מַזְהִירִים כְּזֹהַר הָרָקִיעַ וּמִסְפַּר שָׁנָיו אַרְבָּעִים שָׁנָה, וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לָאָדָם זֶה בִּנְךָ דָוִד הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל: וַיֹּאמֶר הָאָדָם הֵן פָּנָיו מְאִירִים מִפְּנֵי כֻלָּם וְלוֹ לֹא נָתַתָּ רַק אַרְבָּעִים שָׁנָה: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים כֵּן מִשְׁפָּטִי אֲשֶׁר חָרָצְתִּי, וַיֹּאמֶר הָאָדָם יְיָ אֱלֹהָי הָסֶר־נָא מִשְּׁנוֹתַי שִׁשִּׁים שָׁנָה וּנְתַתָּן לוֹ: וַיְהִי בְּהַגִּיעַ עֵת הָאָדָם לָמוּת וַיָּבֹא אֵלָיו מַלְאַךְ הַמָּוֶת לָקַחַת אֶת נַפְשׁוֹ, וַיֹּאמֶר מַדּוּעַ מִהַרְתָּ לָבוֹא הֵן לִי עוֹד שִׁשִּׁים שָׁנָה לִחְיוֹת: וַיֹּאמֶר מַלְאַךְ הַמָּוֶת הֵן לְבִנְךָ לְדָוִד נְתַתָּן וַיֹּאמֶר לֹא כֵן הַדָּבָר: וַיְהִי בְּכַחֲשׁוֹ וַיּוֹרֶד לוֹ אֱלֹהִים אֶת סִפְרוֹ סֵפֶר הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אִתּוֹ אָז וְאֵת מַלְאָכָיו הֵקִים לְעֵדִים: וַתְּהִי לְחֹק בִּבְנֵי הָאָדָם, עַל כָּל־דְּבַר בְּרִית כָּתוֹב יִכְתְּבוּ בַּסֵּפֶר וְהָעֵד עֵדִים:

טז. שֵׁת:

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת הָאָדָם וַיֵּצֵא שֵׁת לַהֲרֹג אֶת קַיִן אָחִיו וַיִּלָּחֶם בּוֹ, הִיא הַמִּלְחָמָה הָרִאשׁוֹנָה בִּבְנֵי הָאָדָם: וַתִּגְבַּר יַד שֵׁת עַל קַיִן וַיַּאַסְרֵהוּ, וַיֹּאמֶר לוֹ קַיִן זְכָר־נָא שֵׁת בְּרִית אַחִים: וַיֹּאמֶר לוֹ שֵׁת וּמַדּוּעַ לֹא זָכַרְתָּ בְּרִית אַחִים בְּקוּמְךָ עַל הֶבֶל וַתִּרְצָחֵהוּ, וַיִּקָּחֵהוּ וַיִּקְשֹׁר יָדָיו אֲחוֹרַנִּית וַיַּעֲמִידֵהוּ בִּפְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ עַד אֲשֶׁר מֵת:

וְשֵׁת אֲבִי־כָל־מֵבִין בַּחָכְמָה, הוּא הִמְצִיא

הֶבֶל בְּנֶךָ, הוּא יַעַבְדֵנִי וְקָרָא בִשְׁמִי: וַתֵּלֶד חַוָּה לְאָדָם אֶת שֵׁת בְּנוֹ, הוּא הָיָה צַדִּיק בָּאָרֶץ:

וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְאָדָם צַו לְבֵיתֶךָ כִּי עוֹד מְעַט וּבָאֲךָ הַמָּוֶת אֲשֶׁר מְנִיתִי עָלֶיךָ מִיּוֹם הַמְרוֹתְךָ אֶת־פִּי: וַיִּירָא הָאָדָם מְאֹד וַיְצַו אֶת בָּנָיו אַחֲרָיו, וּבִידֵי שֵׁת בְּנוֹ הִפְקִיד אֶת חֲמִשִּׁים סִפְרֵי הַחָכְמָה וְהַדַּעַת אֲשֶׁר הוֹרִיד אֱלֹהִים אֵלָיו מִן הַגָּן וְצַוֵּה צִוָּהוּ לְהִנָּקֵם מִקַּיִן עַל הַדָּם הַנָּקִי אֲשֶׁר שָׁפָךְ: וַיְהִי בְּהַגִּיעַ עִתּוֹ לָמוּת וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים אֵלָיו אֶת חֲנִיטוֹ [1] וְאֶת תַּכְרִיכָיו מִן הַגָּן בְּיַד מַלְאָכָיו: וַיְהִי בִּרְאוֹת חַוָּה אֶת מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים בָּאִים וַתֹּאמֶר גַּם הִיא לָבוֹא אִתָּם הֶחָדְרָה: וַיֹּאמֶר לָהּ הָאָדָם עִזְבִינִי לְבַדִּי אֶת מַלְאֲכֵי יוֹצְרִי כִּי כָל־הָרָעָה אֲשֶׁר תִּמְצָאֵנִי אַךְ מִיָּדֵךְ בָּאָה לִי: וַיָּמָת הָאָדָם וַיִּרְחֲצוּהוּ הַמַּלְאָכִים וַיַּחַנְטוּהוּ וַיִּקְבְּרוּהוּ מִקֶּדֶם לַגָּן:

וְסֵפֶר יְסַפְּרוּ לֵאמֹר: וַיְהִי בִּבְרֹא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיִּקְרָא אֵלָיו פְּתַח יָדֶיךָ, וַיִּפְתָּחֵן וַיַּרְא וְהִנֵּה עַל כַּף יָדוֹ הַיְמָנִית חֲקוּקָה צוּרָתוֹ וְצוּרַת כָּל־בָּנָיו אַחֲרָיו: וְלִפְנֵי שֵׁם אִישׁ וְאִישׁ חֲרוּתִים מִסְפַּר יָמָיו עַל הָאָרֶץ, וַיִּהְיוּ יְמֵי הָאָדָם אֶלֶף שָׁנִים: וְהִנֵּה הֲמוֹן אֲנָשִׁים וּפְנֵיהֶם מְאִירִים וּמַזְהִירִים. וַיֹּאמֶר הָאָדָם מִי הֵמָּה אֵלֶּה: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֵלֶּה הֵם נְבִיאַי וּשְׁלוּחַי אֲשֶׁר אֶשְׁלַח אֶל בָּנֶיךָ לְהוֹרוֹתָם

1) כן יקראו בערבית לסמים אשר יחנטו בם את גופת האדם.

תְכַסֶּה עוֹד עַל הֲרוּגֶיהָ: וּלְקַיִן אָמַר עֵקֶב אֲשֶׁר עָשִׂיתָ זֹאת נָע וָנָד תִּהְיֶה בָּאָרֶץ וְלִבְּךָ לֹא יִשְׁקֹט וְלֹא יַרְגִּיעַ לְעוֹלָם וְחָרַדְתָּ מִפְּנֵי כָל־רוֹאֶיךָ:

ג.

וַיְהִי בְּיוֹם הֲרֹג קַיִן אֶת אָחִיו וַתִּרְעַשׁ הָאָרֶץ וְהַשֶּׁמֶשׁ קָדְרָה, וְכוֹכַב הַשֵּׁבֶט נִרְאָה עַל פְּנֵי הָרָקִיעַ: וַתַּצְמַח הָאֲדָמָה קוֹצִים וְדַרְדַּרִים, וְכָל־מָתוֹק בְּפִרְיָהּ הָיָה לְמָר וְטַעַם הַמַּיִם הָפַךְ מָלוּחַ: וְהָאָדָם עוֹדֶנּוּ בְּבֵית הָאֱלֹהִים וַיִּפָּג לִבּוֹ בִרְאוֹתוֹ אֶת כָּל־הַתַּהְפּוּכוֹת הָאֵלֶּה, וַיֹּאמֶר אֵין זֹאת כִּי אִם חֲדָשָׁה נִהְיָתָה: וַיֵּצֵא בָּאָרֶץ לְהִתְבּוֹנֵן וַיָּבֹא עַד אֶרֶץ הוֹדוּ וַיַּרְא וְהִנֵּה מֵת הֶבֶל וַיֵּבְךְּ בְּכִי גָדוֹל וַיִּתְאַבֵּל עַל בְּנוֹ כֹל הַיָּמִים: וְקַיִן לָקַח אֶת צֹאנוֹ וְאֶת אַקְלִימָה אֲחוֹתוֹ וַיִּבְרַח מִפְּנֵי הָאָדָם כִּי יָרֵא מִמֶּנּוּ, וַיְהִי נָע וָנָד בָּאָרֶץ: וַיַּגִּיעַ עַד עֵדֶן אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ עֲרָב וַיָּבֹא אֵלָיו הַשָּׂטָן וַיֹּאמֶר אֵלָיו אָכֵן רָצְתָה הָאֵשׁ אֶת קָרְבַּן הֶבֶל אָחִיךָ כִּי עָבוֹד עֲבָדָהּ וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לָהּ: וְעַתָּה בְּנֵה גַם אַתָּה בַיִת לִכְבוֹדָהּ וַעֲבַדְתָּהּ אַתָּה וּבָנֶיךָ וְטוֹב לָכֶם כָּל־הַיָּמִים: וַיַּעַשׂ קַיִן כֵּן וַיְהִי הוּא אֲבִי כָל־עוֹבְדֵי הָאֵשׁ:

טו. אַחֲרִית הָאָדָם.

וְהָאָדָם לֹא חָדַל מֵהִתְאַבֵּל עַל הֶבֶל בְּנוֹ, וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אַל תֵּבְךְּ אָדָם כִּי הִנְנִי נוֹתֵן לְךָ זֶרַע אַחֵר תַּחַת

וַיַּעֲבֹר לִפְנֵי קַיִן וַיָּצַד צִפּוֹר וַיְשִׂימֶנָּה עַל רֹאשׁ הַצּוּר וַיָּבֵא אֶבֶן וַיַּךְ בָּהּ עַל רֹאשׁ הַצִּפּוֹר וַיְרוֹצְצֶנּוּ׃ וְקַיִן מַבִּיט לִרְאוֹת אֵת אֲשֶׁר הוּא עוֹשֶׂה וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ הֲלֹא אֶעֱשֶׂה כָּזֹאת לְהֶבֶל אָחִי וְנִקַּמְתִּי׃ וַיָּקָם קַיִן וַיָּבֹא אֶל אָחִיו וְהִנֵּה הוּא עוֹמֵד בְּתַחְתִּית הָהָר רוֹעֶה בַּצֹּאן וַיַּעֲקֹר סֶלַע וַיַּשְׁלֵךְ עַל רֹאשׁוֹ וַיַּהַרְגֵהוּ וַיְמִיתֵהוּ׃

ב.

וַיְהִי כִּי רָצַח אֶת נֶפֶשׁ אָחִיו וַיִּפָּלֵא מִמֶּנּוּ לָדַעַת אֵת אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְנִבְלָתוֹ וַיְשִׂימֶנָּה בַשַּׂק וַיִּשָּׂאֶהָ עַל שִׁכְמוֹ וַיָּסָב בָּאָרֶץ, וְחַיְתוֹ שָׂדֶה וְעוֹף הַשָּׁמַיִם נָסַבּוּ עָלָיו בְּכָל־מְקוֹם לֶכְתּוֹ מְחַכִּים עַד אֲשֶׁר יַשְׁלִיכֶנָּה וַאֲכָלוּהָ׃ וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים שְׁנֵי עוֹרְבִים לִפְנֵי קַיִן וַיָּמֶת הָאֶחָד אֵת רֵעֵהוּ וַיְהִי בְּהָרְגוֹ אוֹתוֹ וַיַּחְפֹּר בָּאָרֶץ בִּמְקוֹרוֹ וּבְצִפָּרְנָיו וַיְשִׂימֵהוּ בַּבּוֹר אֲשֶׁר כָּרָה וַיְכַסֵּהוּ בֶעָפָר׃ וַיְהִי בִּרְאוֹת קַיִן אֵת מַעֲשֵׂהוּ וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ, הֲיָכוֹל לֹא אוּכַל גַּם אֲנִי לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂה הָעוֹרֵב וְהִסְתַּרְתִּי נִבְלַת אָחִי מֵעַל פָּנָי׃ כִּי נִחַם נִחָם קַיִן עַל הָרְגוֹ אֵת אָחִיו וְלִבּוֹ הִכָּהוּ עַל מַעֲשֵׂהוּ׃

וַיְהִי בְּהָרֵג הֶבֶל וַתִּסְפֹּג הָאֲדָמָה אֵת דָּמָיו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְקַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ, וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי׃ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה דְמֵי אָחִיךָ צוֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה׃ וַיֹּאמֶר קַיִן וְאַיֵּה דָמָיו יְיָ אֱלֹהָי׃ וַיְהִי לְמִן הַיּוֹם הַהוּא וַיְצַו אֱלֹהִים עַל הָאֲדָמָה כִּי לֹא תִבְלַע עוֹד כָּל־דָּם וְלֹא

קָרְבָּנוֹ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים הוּא יִקַּח אֶת אַקְלִימָה לְאִשָּׁה׃ וַיַּעֲלוּ שְׁנֵיהֶם הָהָרָה וַיַּקְרֵב הֶבֶל קָרְבָּן מִמֵּיטַב צֹאנוֹ, וְקַיִן אָמַר בְּלִבּוֹ אִם יֵרָצֶה קָרְבָּנִי וְאִם אַיִן אֶת אַקְלִימָה לֹא אֶתֵּן לְהֶבֶל, וַיַּקְרֵב מְלֹא חָפְנָיו חִטִּים אֲשֶׁר לֹא בָשְׁלוּ עוֹד׃ וַיַּעַמְדוּ לִרְאוֹת וְהִנֵּה עֲנָנָה לְבָנָה וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹכָהּ יוֹרֶדֶת מִן הַשָּׁמַיִם וַתִּגַּע עַד מִנְחַת קַיִן וַתָּסַר מֵעָלֶיהָ, וַתֵּפֶן אֶל מִנְחַת הֶבֶל אָחִיו וַתִּשָּׂאֶנָּה וַתַּעֲלֶנָּה הַשָּׁמַיְמָה׃ וַיֵּרְדוּ שְׁנֵיהֶם מִן הָהָר וּפְנֵי קַיִן זוֹעֲפִים וְלִבּוֹ מָלֵא רֹגֶז וָקֶצֶף, וַיִּקְרָא לְהֶבֶל אָחִיו הִשָּׁמֶר־לְךָ מִקַּחַת אוֹתָהּ כִּי לֹא אֲנַקֶּךָּ, אֶת אֲחוֹתִי הַיָּפָה לֹא אֶתֵּן לְךָ וְאֶת אֲחוֹתְךָ הַכְּעוּרָה שָׂנֵאתִי׃

יד׃ הֲרִיגַת הֶבֶל.

א.

וְקַיִן לֹא נָח וְלֹא שָׁקַט וַיַּחְשֹׁב כָּל־הַיּוֹם מַחֲשָׁבוֹת עַל הֶבֶל אָחִיו׃ וַיְהִי הַיּוֹם וַיֹּאמֶר הָאָדָם לַעֲלוֹת אֶל בֵּית הָאֱלֹהִים לָחֹג וַיִּקְרָא אֶל הַשָּׁמַיִם שִׁמְרוּ אֶת בָּנַי מִכָּל־רָעָה, וַיְמָאֲנוּ הַשָּׁמַיִם לָסֹךְ עֲלֵיהֶם, וַיִּקְרָא גַם לָאָרֶץ גַּם לֶהָרִים וַיְמָאֵנוּ׃ וַיֹּאמֶר כַּדָּבָר הַזֶּה אֶל קַיִן בְּכוֹרוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ קַיִן אַל תִּירָא אָבִי אָנֹכִי מָגֵן לְאָחִי, וַיֵּלֶךְ הָאָדָם לְדַרְכּוֹ׃ וְקַיִן עוֹיֵן עוֹד אֶת הֶבֶל אָחִיו וַיִּפָּלֵא מִמֶּנּוּ לָדַעַת אֵיךְ יַהַרְגֵהוּ׃ וַיִּתְחַפֵּשׂ הַשָּׂטָן וַיְהִי כְּאֶחָד מִבְּנֵי הָאָדָם

עַד הַיּוֹם: וַיִּשְׂמַח הָאָדָם לִקְרַאת אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו אֲשֶׁר יָלְדָה לוֹ, וַיָּבֹאוּ עַד הַבַּיִת אֲשֶׁר אָמַר לוֹ הָאֱלֹהִים וַיָּחֹגּוּ שָׁם, וַיָּשׁוּבוּ אֶל הָאֱלֹהִים וַיְכַפֵּר לָהֶם חַטָּאתָם: וַיִּקַּח הָאָדָם אֶת חַוָּה וִילָדֶיהָ וַיָּשָׁב אַרְצָה הוֹדוּ. וְהָיָה מִיָּמִים יָמִימָה וְעָלָה בֵית אֱלֹהִים לָחֹג שָׁם וְשָׁב לִמְקוֹמוֹ:

יג. מִנְחַת קַיִן וְהֶבֶל.

וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַתַּהַר חַוָּה וַתֵּלֶד גַּם הַפַּעַם תּוֹאֲמִים אֶת הֶבֶל וְאֶת לְבוּדָה אֲחוֹתוֹ [1], וְאַחֲרֵי כֵן יָלְדָה לוֹ עוֹד בָּנִים וּבָנוֹת: וַיְהִי כִּי גָדְלוּ הַבָּנִים וַיִּתֵּן הָאָדָם לְקַיִן בְּכוֹרוֹ אֶת הָאֲדָמָה לְעָבְדָהּ, וּלְהֶבֶל אָחִיו נָתַן אֶת הַצֹּאן לִרְעוֹת: וֵאלֹהִים אָמַר אֶל הָאָדָם תֵּן אֶת אַקְלִימָה בִּתְּךָ הַבְּכוֹרָה לְהֶבֶל לְאִשָּׁה, וְאֶת לְבוּדָה תִּתֵּן לְקַיִן בִּנְךָ בְכוֹרֶךָ: וְאַקְלִימָה יְפַת תֹּאַר וִיפַת מַרְאֶה כִּי אוֹתָהּ חִבְּלָה חַוָּה בְּגַן עֲדָנִים וְאֶת לְבוּדָה יָלְדָה בְּעֶצֶב. וַיְמָאֵן קַיִן לְקַחְתָּהּ לוֹ לְאִשָּׁה: וַיֹּאמֶר לֹא כִּי אֶת־אַקְלִימָה אֶקַּח כִּי בַת־זוּגִי הִיא וּשְׁנֵינוּ מִבְּנֵי עֵדֶן, וְאוֹתָהּ אָהַבְתִּי מֵאֲחוֹת הֶבֶל: וַיֹּאמֶר הָאָדָם בְּנִי אַל נָא תַמְרֶה אֶת מִצְוַת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר צִוָּנוּ. וַיֹּאמֶר קַיִן וּבַמָּה אֵדַע כִּי כֵן הַדָּבָר: וַיֹּאמֶר הָאָדָם צֵא אַתָּה וְאָחִיךָ וְהִקְרַבְתֶּם קָרְבָּן לֵאלֹהִים מִמֵּיטַב רְכוּשְׁכֶם, וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יֵרָצֶה

[1] וכן גם דעת חז״ל במד״ר בראשית ע״ם והאדם ידע וכו׳.

יב. הַחֲגִיגָה [1].

וַיַּמְשֵׁל אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עַל כָּל־אֲשֶׁר בָּאָרֶץ, עַל הַחַיָּה וְעַל הָעוֹף וְעַל כָּל צְבָא הַשָּׂדִים: וַיְהִי בְּסֹב הָאָדָם בְּכָל רַחֲבֵי הָאָרֶץ וְלֹא מָצָא בָהּ כָּל־אִישׁ, וַיֹּאמֶר אֶל הָאֱלֹהִים הַאֵין בְּכָל־הָאָרֶץ אִישׁ מַזְכִּיר בְּשִׁמְךָ וּמְהַלֶּלְךָ מִבַּלְעָדַי: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנְנִי מוֹצִיא מֵחֲלָצֶיךָ בָּנִים, וְהוֹדוּ לִשְׁמִי וְהֶעֱרִיצוּנִי, וּבָנוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשָׁכַנְתִּי בְתוֹכָם: וְעַתָּה שָׂא רַגְלֶיךָ וָלֵךְ, וְחַגּוֹתָ לִי בַּבַּיִת אֲשֶׁר הֲכִינוֹתִי לִשְׁמִי וְשָׁבְתָּ: וַיָּקָם הָאָדָם וַיֵּלֶךְ. וּמַלְאַךְ הָאֱלֹהִים הוֹלֵךְ לְפָנָיו לְהוֹרוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ, וַיְהִי כָל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר דָּרְכָה עָלָיו כַּף רֶגֶל הָאָדָם לְמָקוֹם יִשּׁוּב וְיִתְרוֹ חָרֵב וְשׁוֹמֵם עַד הַיּוֹם: וַיָּבֹא עַד עֲרָפַת אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ עֲרָב וַיֵּשֶׁב שָׁם לְהִנָּפֵשׁ, וְהִנֵּה חַוָּה יוֹצֵאת מִנֶּגְדָּה לִקְרָאתוֹ הִיא וּשְׁנֵי יְלָדֶיהָ קַיִן [2] וְאַקְלִימָה אֲחוֹתוֹ אֲשֶׁר חִבְּלָתַם בַּגָּן: וַתִּפְגָּשׁ־בּוֹ שָׁמָּה וַיִּוָּדַע הָאָדָם לְאִשְׁתּוֹ, וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא עֲרָפַת [3]

1) שרש חגג בערבית הוראתו: פָּנָה אל מקום קבוע, הָלַך אל המקום הזה פעם אחר פעם, וממנו הָשאלה אחרי כן ההוראה: עָלָה לרגל אל בית ה׳ במועד קצוב בשנה. את העולה לרגל יקראו בשם: ״חונג״, ואת העליה יקראו בשם: ״חג״. ולפי הנראה היתה גם בעברית ההוראה הזאת לשרש חגג, ומזה: ויחוגו לי במדבר, לאמר: קבעתי להם מקום קדוש במדבר אשר אליו יבואו לשמי. וכן: המון חוגג, לאמר: עולה לרגל.

2) סופרי הערבים יקראו לקין קָביל.

3) השם ערפת בערבית נגזר משרש ערף, שפרושו: ידע, על כי שם התודעו אדם וחוה יחדו, והוא שם מקום דרך מיל מהעיר מֶכָּה.

ג.

וַיְהִי כִּי זָרַע הָאָדָם אֶת הַזֶּרַע וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ צֶמְחָהּ בַּיּוֹם הַהוּא, וַתִּגְמֹלְנָה הַשִּׁבֳּלִים: וַיְלַמְּדֵהוּ גַּבְרִיאֵל לִקְצוֹר אֶת הַקָּמָה וַיִּקְצֹר הָאָדָם וַיָּדָשׁ וַיְזָרֶה, וַיִּשְׁאַל אֶת גַּבְרִיאֵל לֵאמֹר הַאֹכַל, וַיֹּאמֶר. חַכֵּה עוֹד מְעַט: וַיֵּלֶךְ גַּבְרִיאֵל וַיַּחְצֹב בָּהָר שְׁתֵּי אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת לְרֵחַיִם, וַיִּטְחַן בָּהֶן אֶת הַחִטִּים וַתִּהְיֶינָה לְקֶמַח, וַיֹּאמֶר הָאָדָם הַאֹכַל, וַיֹּאמֶר לוֹ חַכֵּה עוֹד מְעָט: וַיָּלָשׁ אֶת הַקֶּמַח וַיֵּלֶךְ וַיָּבֵא גַּחֲלֵי אֵשׁ וַיֹּאפֶה אֶת הַבָּצֵק עֲלֵיהֶן וַיְהִי לְלָחֶם, וַיֹּאמֶר הָאָדָם הַאֹכַל, וַיֹּאמֶר גַּבְרִיאֵל חַכֵּה נָא עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁלְמָה עֵת צוֹמְךָ וְאָכָלְתָּ: וַיְהִי כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וַיְמַהֵר הָאָדָם וַיָּשֶׂם אֶת הַכִּכָּר לְפָנָיו, וַיִּשְׁלַח אֶת יָדוֹ לִבְצוֹעַ מִמֶּנּוּ פְּרוּסָה: וְהִנֵּה נָפַל הַכִּכָּר מִיָּדוֹ וַיִּתְגַּלְגֵּל מֵרֹאשׁ הָהָר עַד שִׁפּוּלוֹ, וַיָּרָץ הָאָדָם אַחֲרָיו לַהֲרִימוֹ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו גַּבְרִיאֵל לוּלֵא הָיִיתָ אָץ לֶאֱכוֹל וַתְּחַכֶּה עַד אָמְרִי אֵלֶיךָ בָּא לַחְמְךָ עָדֶיךָ מִבְּלִי כָּל־עָמָל וִיגִיעָה, וְעַתָּה בְּזֵעַת אַפֶּךָ תֹּאכַל לֶחֶם לְמִן הַיּוֹם הַזֶּה:

וַיֹּאכַל הָאָדָם אֶת חֲצִי הַכִּכָּר בַּיּוֹם הַהוּא, וְחֶצְיוֹ הַשֵּׁנִי הוֹתִיר לְמָחֳרָתוֹ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו גַּבְרִיאֵל לוּ בָטַחְתָּ בֵּאלֹהֶיךָ כִּי יִשְׁלַח לְךָ לַחְמְךָ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ לֹא דָאֲגוּ בָנֶיךָ דַּאֲגַת מָחָר, וְעַתָּה רֹגֶז וּדְאָגָה מְנַת בָּנֶיךָ עַד הָעוֹלָם:

ב.

וַיְהִי אַחֲרֵי כֵן וַיִּרְעַב הָאָדָם וַיִּתְלוֹנֵן בְּאָזְנֵי גַבְרִיאֵל, וַיֹּאמֶר לוֹ מַה־לְּךָ אָדָם: וַיֹּאמֶר הֶמְיָה וָרֶגֶשׁ הִנְנִי חָשׁ בְּקִרְבִּי, וּבֵין עוֹרִי וּבְשָׂרִי יְרַחֵשׁ רַחַשׁ כִּרְחִישַׁת הַנְּמָלִים: וַיֹּאמֶר לוֹ גַבְרִיאֵל לָזֶה יֵאָמֵר רָעָב, וַיֹּאמֶר הָאָדָם וּבַמֶּה אַרְגִּיעַ רוּחִי, וַיֹּאמֶר חַכֵּה וְהוֹרֵיתִיךָ אֵת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה: וַיֵּלֶךְ גַּבְרִיאֵל וַיָּבֵא צֶמֶד פָּרִים אֲדֻמִּים מִן הַגָּן, וּמַחֲרֵשָׁה עָשָׂה לוֹ וַיּוֹרֵהוּ לַחֲרֹשׁ אֵת הָאֲדָמָה וּשְׁלֹשֶׁת גַּרְגְּרֵי חִטָּה הֵבִיא לוֹ לִזְרוֹעַ, וַיֹּאמֶר לוֹ שְׁנַיִם תִּקַּח לְךָ וְהָאֶחָד לְחַוָּה אִשְׁתֶּךָ [1]: וַיְהִי הָאָדָם הוֹלֵךְ אַחֲרֵי צֶמֶד הַבָּקָר הַחוֹרְשִׁים וְהִנֵּה עָמַד אַחַד הַבְּקָרִים מִלֶּכֶת, וַיָּעַט בּוֹ הָאָדָם וְלֹא הָלָךְ: וַיִּקְצֹף הָאָדָם וַיָּנֶף עָלָיו אֵת מַרְדְּעוֹ וַיִּרְדֵּהוּ בוֹ, וַיִּפְתַּח הַשּׁוֹר אֶת־פִּיו וַיֹּאמֶר לָאָדָם לָמָּה־זֶּה הִכִּיתָנִי וַיֹּאמֶר הָאָדָם עֵקֶב אֲשֶׁר הִמְרֵיתָ אֶת־פִּי וְלֹא הָלַכְתָּ: וַיֹּאמֶר הַשּׁוֹר אָכֵן טוֹב הָאֱלֹהִים הַמַּאֲרִיךְ אַפּוֹ לַפּוֹשְׁעִים בּוֹ, הַהֵנִיף גַּם הוּא עָלֶיךָ שֵׁבֶט אַפּוֹ בְּהַמְרוֹתְךָ אֶת־פִּיו: וַיֵּבְךְּ הָאָדָם לִדְבָרָיו וַיֹּאמֶר אֵלִי אֵלִי, הֲגַם בַּהֲמוֹת שָׂדַי תְּיַסְּרֵנִי: וַיַּחְמֹל אֱלֹהִים עַל הָאָדָם, וַיְצַו אֶת גַּבְרִיאֵל וַיַּעֲבֵר אֶת־יָדוֹ עַל לְשׁוֹן בֶּהֱמַת הַשָּׂדֶה וַתֵּאָלֵם וְלֹא יָסְפָה לְדַבֵּר עוֹד:

1) לזאת יקח האיש פי שנים בירושה עפ"י חקי הערבים.

פַּג, וְכָל עֶדְנָה וָנֹעַם חָלְפוּ מִמֶּנָּה וְאַף בָּנֶיהָ לֹא יִקָּרְאוּ עַל שְׁמָהּ [1]) עֵקֶב אֲשֶׁר הֶעֱרִימָה וַתָּסֶת אֶת הָאָדָם לְהַמְרוֹתוֹ פִּי הָאֱלֹהִים: וְלַנָּחָשׁ אָמַר אֱלֹהִים כִּי יֵלֵךְ עַל גְּחוֹנוֹ, וְתַחַת לְשׁוֹנוֹ שָׂם אֶת הַחֵמָה עַל אֲשֶׁר הֶחְבִּיא שָׁמָּה אֶת הַשָּׂטָן:

יא. לְבוּשׁ הָאָדָם וּמַאֲכָלוֹ.

א.

וַיְהִי כִּי הָשְׁלַךְ הָאָדָם עַל הָאָרֶץ וַיַּפֵּל אֱלֹהִים עָלָיו תַּרְדֵּמָה וַיִּישָׁן: וְכֹל אֲשֶׁר בָּאָרֶץ הַחַיָּה וְהַבְּהֵמָה וְהָעוֹף כֹּל אֲשֶׁר רוּחַ חַיִּים בּוֹ יָשְׁנוּ גַם הֵם וַיָּנוּחוּ, וַיִּקָּרֵא הַיּוֹם הַהוּא יוֹם הַשַּׁבָּת:

וַיְהִי בְּאוֹר הַבֹּקֶר וְהַשֶּׁמֶשׁ זָרְחָה עַל הָאָרֶץ וַתַּךְ עַל גֵּו הָאָדָם, וַיִּתְלוֹנֵן בְּאָזְנֵי גַבְרִיאֵל לֵאמֹר בַּמֶּה אֶתְכַּסֶּה מִפְּנֵי קַרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ הַלּוֹהֲטִים: וַיִּקַּח גַּבְרִיאֵל כֶּבֶשׂ מִכִּבְשֵׂי הַגָּן וַיְבִיאֵהוּ אֶל חַוָּה, וַיָּגָז אֶת צַמְרוֹ וַיּוֹרֶנָּה לִטְווֹת הַצֶּמֶר וּלְאָרְגֵהוּ: וַתַּעֲשֵׂהוּ חַוָּה מְעִיל וַיַּלְבִּישֵׁהוּ גַבְרִיאֵל אֶת הָאָדָם לְכַסּוֹת אֶת גֵּוּ הֶעָרוֹם:

וַיֵּשֶׁב הָאָדָם יָמִים רַבִּים לֶחֶם לֹא אָכַל וּמַיִם לֹא שָׁתָה, עֵינָיו יָרְדוּ דִמְעָה וְאֶת רֹאשׁוֹ לֹא הֵרִים הַשָּׁמַיְמָה כִּי בוֹשׁ מִפְּנֵי הָאֱלֹהִים:

[1]) ר״ל כי יקראו: ״בני אדם״, לא ״בני חוה״.

גַּם הוּא: וַיְהִי בְהַגִּיעוֹ אֶת פְּרִי הַחִטָּה אֶל פִּיו וְהִגֵּה פָרַח נֵזֶר הַזָּהָב מֵעַל רֹאשׁוֹ, וּבְגָדָיו נָשְׁרוּ מֵעָלָיו וְזֹהַר עוֹרוֹ הוּעָם: רַק בְּרָאשֵׁי אֶצְבְּעוֹתָיו לֹא הוּעַם הַזֹּהַר הַזֶּה וַתִּהְיֶינָה הַצִּפָּרְנַיִם לָאָדָם לְזִכָּרוֹן, וְרָאָה אוֹתָן וְזָכַר אֵת יְמֵי אָשְׁרוֹ בְּגַן עֲדָנִים וְנִחַם עַל מֶרְיוֹ:

י. גֵּרוּשׁ הָאָדָם מִן הַגָּן.

וֵאלֹהִים אָמַר אֶל גַּבְרִיאֵל מַלְאָכוֹ לֵאמֹר, אֱחֹז בְּצִיצַת רֹאשׁ הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְהוֹצִיאֵם מִן הַגָּן: וְהָאָדָם וְחַוָּה עֲרוּמִים וַיָּסֹבּוּ עַל עֲצֵי הַגָּן לִכְרוֹת עָלִים מֵעֲלֵיהֶם לְכַסּוֹת מַעֲרוּמֵיהֶם, וְהָיָה בְּהַגִּיעָם אֶל עֵץ וְקָמְטוּ עָלָיו וְנִגְלוּ וְשָׁבוּ רֵיקָם: וַיָּנוּעוּ בָּכֹה עַל כֹּל עֲצֵי הַגָּן עַד אֲשֶׁר חָמְלָה עֲלֵיהֶם הַתְּאֵנָה וַתִּפְרֹשׂ לָהֶם עָלֶיהָ וַיִּתְכַּסּוּ בָהֶם: וַיִּיטַב הַדָּבָר בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִים וַיָּאֶר פָּנָיו אֵלֶיהָ וַתְּהִי כֻלָּהּ לְמַאֲכָל גַּם לִבָּהּ גַּם קְלִפָּתָהּ, וּפִרְיָהּ מָתוֹק וְכָל־גַּרְעִין אֵין בּוֹ וּפַעֲמַיִם בַּשָּׁנָה תִּתֵּן פִּרְיָהּ:

וְגַבְרִיאֵל הִשְׁלִיךְ אֵת הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ אַרְצָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי בֵּין הָעַרְבַּיִם, וַיַּשְׁכֵּן אֶת הָאָדָם בְּאֶרֶץ הוֹדוּ עַל הָרֵי נוֹד, וְאֶת חַוָּה הוֹשִׁיב בְגַדָּה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ עֲרָב: וְעַל רֹאשׁ הָאָדָם זֵר עָלִים מֵעַנְפֵי עֵץ הַגָּן, וַיְהִי בְרִדְתּוֹ אַרְצָה וַיִּיבַשׁ הַזֵּר וְעָלָיו נָשְׁרוּ: וַיִּזָּרוּ עַל פְּנֵי אַדְמַת הוֹדוּ, וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ כֹּל רָאשֵׁי בְשָׂמִים [1]: וְחַוָּה בָלְתָה וְטַעֲמָהּ

1) מרבית הבשם הטוב יגדל עד היום בארץ הודו.

אֲשֶׁר דִּבֵּר אֶל הַמַּטּוֹם : וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ וּמַה־נַּעֲשֶׂה בִּפְגֹּשׁ
בְּנוּ רָצוֹן שׁוֹמֵר הַגָּן, וַיֹּאמֶר פְּתַח פִּיךָ וַיִּפְתָּחֵהוּ וַיָּבֹא
הַשָּׂטָן אֶל תּוֹכוֹ, וַיְבִיאֵהוּ הַנָּחָשׁ אֶל תּוֹךְ הַגָּן וְאִישׁ לֹא
יָדָע : וַיָּחֵלּוּ לָסֹב בַּגָּן וַיְהִי בְּהַגִּיעָם לִפְנֵי עֵץ הַחִטָּה וַיֹּאמֶר
הַשָּׂטָן אֶל הַנָּחָשׁ פְּתַח פִּיךָ, וַיִּפְתַּח פִּיו וַיֵּצֵא הַשָּׂטָן :
וַיִּשָּׁעֵן עַל גֶּזַע עֵץ הַחִטָּה וַיּוֹצִיא חָלִיל מֵחֵיקוֹ וַיְחַלֵּל הָלוֹךְ
וְחַלֵּל : וַיְהִי כִּשְׁמוֹעַ הָאִשָּׁה אֵת קוֹל הַזִּמְרָה וַתִּקְרָא לָאָדָם,
וַיִּקְרְבוּ אֶל הַשָּׂטָן לִשְׁמוֹעַ זִמְרָתוֹ : וַיְהִי בְּגִשְׁתָּם אֵלָיו
וַיִּשָּׂא קוֹלוֹ וַיֵּבְךְּ וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו לָמָּה זֶּה אַתָּה בוֹכֶה, וַיֹּאמֶר
בָּכֹה אֶבְכֶּה לְאַחֲרִיתְכֶם הַמָּרָה בְּעָזְבְכֶם אֵת כָּל־הַטּוֹב
אֲשֶׁר הִנְּכֶם מִתְעַנְּגִים עָלָיו עַתָּה וִירַדְתֶּם דּוּמָה : וּבְכַלּוֹתוֹ
לְדַבֵּר דְּבָרָיו נֶעֱלַם מֵעֵינֵיהֶם, וְהֵמָּה הֶאֱמִינוּ לִדְבָרָיו וַיִּפְּלוּ
פְּנֵיהֶם וְשִׂמְחָתָם שָׁבָתָה : וַיְהִי כִּי רָאָה הַשָּׂטָן כִּי
דְּבָרָיו עָשׂוּ אֵת אֲשֶׁר חָפֵץ וַיָּשָׁב אֲלֵיהֶם, וַיֹּאמֶר לָהֶם הַאוֹרְכֶם
אֵת אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּ לְמַעַן תִּחְיוּ חַיֵּי נֶצַח, וַיֹּאמְרוּ נִמְצָא נָא
חֵן בְּעֵינֶיךָ : וַיֹּאמֶר גְּשׁוּ אֶל הָעֵץ הַזֶּה וְאִכְלוּ מִפִּרְיוֹ וִחְיִיתֶם
וְלֹא תָמוּתוּ : וַיֹּאמֶר הָאָדָם אֲבָל הֵן צִוָּה עָלַי אֱלֹהִים לְבִלְתִּי
גֶשֶׁת אֶל הָעֵץ הַזֶּה, וַיֹּאמֶר הַשָּׂטָן כִּי יָדַע אֱלֹהִים כִּי בְּיוֹם
אֲכָלְכֶם מִפִּרְיוֹ תִּהְיוּ לְמַלְאָכִים וִחְיִיתֶם לָנֶצַח וַיְצַו עֲלֵיכֶם
כָּזֹאת : וַיּוֹסֶף עוֹד וַיִּשָּׁבַע לָהֶם כִּי לֹא תְאֻנֶּה לָהֶם כָּל־רָעָה
בַּדָּבָר הַזֶּה : וְחַוָּה מִשְׁתּוֹקֶקֶת לִשְׁבּוֹעַ נְעִימוֹת נֶצַח בַּגָּן
וַתִּגַּשׁ אֶל הָעֵץ וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל : וַיְהִי בִּרְאוֹת הָאָדָם
כִּי אָכְלָה אִשְׁתּוֹ מִפְּרִי הָעֵץ וְכָל־רָעָה לֹא אֻנְּתָה לָהּ, וַיֹּאכַל

לִרְאוֹת מִי יֵצֵא הַשָּׂעְרָה : וְהִנֵּה עוֹף גָּדוֹל מְלֵא נוֹצַת הָרִקְמָה הוֹלֵךְ הָלוֹךְ וְטָפוֹף וּמִתְהַדֵּר בִּלְבוּשׁוֹ, וְשֵׁם הָעוֹף טַוָּס וְהוּא מֶלֶךְ כָּל-עוֹף הַגָּן : וַיְהִי כִּרְאוֹת אוֹתוֹ הַשָּׂטָן וַיֹּאמֶר לוֹ מַה-שִּׁמְךָ עוֹף-חֲמוּדוֹת וּמֵאַיִן בּוֹאֶךָ, הֵן לֹא רָאֲתָה עוֹד עֵינִי כָמוֹךָ לְיֹפִי : וַיֹּאמֶר הָעוֹף שְׁמִי טַוָּס, וּמִפַּרְדֵּסֵי מִשְׁכַּן הָאָדָם בָּאתִי : וַיֵּבְךְּ הַשָּׂטָן וַיִּשְׁאָלֵהוּ הַטַּוָּס וּמַה־שִּׁמְךָ אֲדוֹנִי וְלָמָּה זֶה תִבְכֶּה, וַיֹּאמֶר מִן הַכְּרוּבִים אֲנִי וּבָכֹה בָכִיתִי בְשׁוּרִי אַחֲרִיתְךָ בְּסוּר מֵעָלֶיךָ יָפְיְךָ וְחָלִילָה יִפְעָתֶךָ וְאַתָּה לַשַּׁחַת תֵּרֵד : וַיֹּאמֶר הַטַּוָּס הַאַף אָמְנָם גַּם אֲנִי אֶבְלֶה וְאֶכְלֶה, וַיֹּאמֶר גַּם אַתָּה גַּם כָּל־יְצוּרֵי אֱלֹהִים יִרְאוּ הַשָּׁחַת : וַיֹּאמֶר הַטַּוָּס הַאֵין כָּל־עֵצָה וּתְבוּנָה לְהִנָּצֵל מִידֵי אֲבַדּוֹן, וַיֹּאמֶר אִם תֹּאכַל מֵעֵץ הַחַיִּים אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגָּן וְחָיִיתָ לָנֶצַח : וַיֹּאמֶר וּמִי יַרְאֵנִי אֶת מְקוֹמוֹ, וַיֹּאמֶר הֲבִיאֵנִי אֶל הַגָּן וְהֶרְאֵיתִיךָ אוֹתוֹ : וַיֹּאמֶר לֹא אוּכַל עֲשׂוֹת הַדָּבָר הַזֶּה פֶּן יִרְאוּנִי שׁוֹמְרֵי דֶּרֶךְ הַגָּן וְאָבַדְתִּי : וַיֹּאמֶר הַשָּׂטָן פְּרֹשׂ כְּנָפֶיךָ וְנַחְבֵּאתִי בְצִלָּם, וּבָאתִי אֶל הַגָּן בַּסֵּתֶר וְאִישׁ לֹא יִרְאֵנִי : וַיֹּאמֶר הַטַּוָּס גַּם זֹאת קָצְרָה יָדִי מֵעֲשׂוֹת, רַק אֶת הַדָּבָר הַזֶּה אֶעֱשֶׂה לָּךְ : שָׁלוֹחַ אֶשְׁלַח אֵלֶיךָ אֶחָד מֵרֵעַי אוּלַי תִמְצָא יָדוֹ לַהֲבִיאֲךָ בַּסֵּתֶר, כִּי נִכְבָּד הוּא וְאוֹתוֹ הִפְקִיד אֱלֹהִים לַעֲמוֹד לִפְנֵי הָאָדָם לְשָׁרְתוֹ : וַיְמַהֵר הַטַּוָּס וַיָּבֹא לִפְנֵי הַנָּחָשׁ וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה בְּשַׁעַר הַגָּן מַלְאַךְ אֱלֹהִים וְדָבָר לוֹ אֵלֶיךָ : וַיֵּצֵא הַנָּחָשׁ הַשָּׂעְרָה, וַיְדַבֵּר אֵלָיו הַשָּׂטָן כַּדְּבָרִים

לִפְנֵיהֶם, וּמִיכָאֵל הוֹלֵךְ לִימִינוֹ וְשַׂרְפִּיאֵל לִשְׂמֹאלוֹ וַיָּשׁוּטוּ בִּשְׁמֵי הַשָּׁמָיִם: וְהָיָה כֹּל אֲשֶׁר יִפְגַּשׁ־בּוֹ הָאָדָם מִמַּלְאֲכֵי הַמָּרוֹם וּבֵרְכָהוּ לְשָׁלוֹם, וְהַמַּלְאָכִים הִלְלוּהוּ וַיֹּאמְרוּ מַה־יָּקַרְתָּ מִכֹּל יְצוּרֵי הָאֵל: וַיְהִי בְּהַגִּיעָם לִפְנֵי שַׁעֲרֵי הַגָּן וַיַּעַמְדוּ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לָאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ זֶה גַּנִּי וְהֵיכַל חֶמְדָּתִי בֹּאוּ שְׁעָרָיו בְּשִׂמְחָה וְאִכְלוּ מִפִּרְיוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר תְּאַוֶּה נַפְשְׁכֶם אַךְ אֶל הָעֵץ הַזֶּה אַל תִּגְּשׁוּ פֶּן תֶּחֶטְאוּ: וַיָּבֹאוּ אֶל הַגָּן וַיָּשׁוּטוּ בוֹ לְאָרְכּוֹ וּלְרָחְבּוֹ: וַיְהִי בְּהַגִּיעָם אֶל הַפַּרְדֵּס וְהִנֵּה לִפְנֵיהֶם כִּסֵּא פְנִינִים וּמַצָּע לוֹ מֵאַבְנֵי הַשֹּׁהַם, וַיֹּאמְרוּ לוֹ הַמַּלְאָכִים רְדָה פֹּה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ: וַיֵּרֶד הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וַיֵּשְׁבוּ עַל הַכִּסֵּא הַהוּא, וַיָּבִיאוּ לִפְנֵיהֶם שְׁנֵי אֶשְׁכֹּלוֹת מֵעִנְּבֵי הַגָּן וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ וַיָּקוּמוּ לָשׂוּחַ בַּגַּנִּים: וְהָיָה בְּכָל־עֵת הַגִּיעַ הָאָדָם אֶל עֵץ הַחִטָּה וְסָר מֵעָלָיו כִּי שָׁמַר אֶת מִצְוַת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר צִוָּהוּ: וְעֵץ הַחִטָּה הוּא הַגָּדוֹל בַּעֲצֵי הַגָּן וְשִׁבֳּלָיו רַבּוֹת מְאֹד, וְגַרְגִּירֵיהֶם מְתוּקִים מִדְּבַשׁ וּלְבָנִים מֵחָלָב:

ט. הַשָּׂטָן וְהָאָדָם.

וְהַשָּׂטָן רָאָה כִּי שָׂם אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ בְּתוֹךְ הַגָּן וְלוֹ לֹא נָתַן לָבוֹא שְׁעָרָיו, וַתִּבְעַר בּוֹ קִנְאָתוֹ כָּאֵשׁ וַיָּזָם מְזִמּוֹת לְהָרַע לָהֶם: וַיְהִי כִּי יָדַע כִּי צִוָּה אֱלֹהִים עֲלֵיהֶם לְבִלְתִּי אֲכֹל מֵעֵץ הַחִטָּה, וַיָּבֹא וַיִּתְיַצֵּב בְּפֶתַח הַגָּן מַבִּיט

ז. יְצִירַת הָאִשָּׁה.

וְהָאָדָם יָרַד מֵעַל הַבָּמָה וַיַּפֵּל אֱלֹהִים עָלָיו תַּרְדֵּמָה וַיִּישָׁן, וַיַּרְא בַּחֲלוֹמוֹ אֵת חַוָּה בְּיָפְיָהּ וַיַּחְמְדֶנָּה בְּלִבּוֹ: וֵאלֹהִים לָקַח בָּשָׂר מִצַּלְעוֹ הַשְּׂמָאלִית וַיִּבֶן בּוֹ אֶת הָאִשָּׁה, וַיְקַלַּע לָהּ שֶׁבַע מֵאוֹת קְוֻצּוֹת שֵׂעָר וַיַּעְדֶּהָ עֲדָיֵי הַגַּן אֲשֶׁר בְּעֵדֶן וּפָנֶיהָ אוֹרוּ: וַיִּיקַץ הָאָדָם מִשְּׁנָתוֹ וַיַּרְא אֶת הָאִשָּׁה יוֹשֶׁבֶת כְּנֶגְדּוֹ בִּכְלִיל הֲדָרָהּ וַתֶּחְשַׁק נַפְשׁוֹ בָהּ: וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֱלֹהִים מֹהַר תִּתֵּן לִפְנֵי קַחְתְּךָ אוֹתָהּ, וַיֹּאמֶר הָאָדָם וּמָה הַמֹּהַר יְיָ אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר כִּי לֹא תֹאכַל מֵעֵץ הַחִטָּה אֲשֶׁר הִצְמַחְתִּי: וַיִּשָּׂא הָאָדָם אֶת חַוָּה לוֹ לְאִשָּׁה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי אַחֲרֵי הַצָּהֳרָיִם[1]: וּמַלְאֲכֵי מָרוֹם אָמְרוּ לְנַסּוֹתוֹ לִרְאוֹת הֲיֵדַע לִקְרֹא בְּשֵׁם גַּם לָאִשָּׁה, וַיֹּאמְרוּ לוֹ מַה־שְּׁמָהּ אֲשֶׁר תִּקְרָא לָהּ וַיֹּאמֶר חַוָּה כִּי מִן הַחַי לֻקָּחָה:

ח. הַגַּן בְּעֵדֶן.

וַיְצַו אֱלֹהִים עַל רָצוֹן אֲשֶׁר עַל הַגָּן כִּי יְפָאֵר אֶת הֵיכְלֵי הַחֶמֶד אֲשֶׁר בַּגָּן וִישַׁכְלְלֵם: וְלָאָדָם בָּרָא סוּס עָף כַּבָּרָק וַיְבִיאֵהוּ לְפָנָיו וַיַּרְכֵּב עָלָיו: וּלְחַוָּה הֵבִיא גָּמָל מֵינִיקָה מִגְּמַלֵּי הַגָּן וְעָלֶיהָ מֶרְכַּב מַרְגָּלִיּוֹת וְכָל־אַבְנֵי יְקָר, וַתֵּשֶׁב עָלָיו: וַיִּקַּח גַּבְרִיאֵל אֶת־רֶסֶן הַסּוּס וְהַגָּמָל בְּיָדוֹ וַיֵּלֶךְ

[1] לכן מועד החתונה לערבים בליל הששי עד היום הזה.

הָאֲדָמָה: וַיְצַו אֱלֹהִים אֶת מַלְאָכָיו לֵאמֹר הִשְׁתַּחֲווּ לִפְנֵי הָאָדָם, וַיִּשְׁתַּחווּ גַבְרִיאֵל בָּרִאשׁוֹנָה וְאַחֲרָיו מִיכָאֵל וְשַׂרְפִיאֵל וְיֶתֶר צְבָא הַמָּרוֹם: רַק אִבְלִיס רָם לִבּוֹ וַיְמָאֵן לִכְרֹעַ לִפְנֵי הָאָדָם, וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֱלֹהִים מַדּוּעַ לֹא הִשְׁתַּחֲוִיתָ לִיצוּר כַּפָּי: וַיֹּאמֶר אִבְלִיס הֵן טוֹב אֲנִי מִמֶּנּוּ כִּי אָנֹכִי נוֹצַרְתִּי מִן הָאוֹר וְהוּא עָפָר וָאֵפֶר, וְאָנֹכִי עָבוֹד עֲבַדְתִּיךָ יָמִים רַבִּים לִפְנֵי הִבָּרְאוֹ: וַיִּחַר בּוֹ אַף אֱלֹהִים וַיְגָרְשֵׁהוּ מֵעַל פָּנָיו וַיִּקְרָא צֵא מִלְּפָנַי, וּמָלְאָה שְׁאוֹל בְּךָ וּבְכָל־הַנִּלְוִים אֵלֶיךָ: עוֹדֶנּוּ מְדַבֵּר וּפְנֵי אִבְלִיס שֻׁנּוּ וַיְהִי לְשָׂטָן:

ו. הַשָּׂטָן וְהַתַּנִּין.

וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֹא הַשָּׂטָן אֶל הַתַּנִּין הַגָּדוֹל הָרֹבֵץ בְּתוֹךְ הַתְּהוֹם, וַיֹּאמֶר אֵלָיו הֲתֵדַע לִוְיָתָן אֵת כָּל־אֲשֶׁר תִּשָּׂא עַל גַּבֶּךָ: הִנֵּה הָאָרֶץ וְכֹל אֲשֶׁר עָלֶיהָ עָלֶיךָ נְתֻנוּ, מִתַּאֲוַת גִּבְעוֹת עוֹלָם עַד עִמְקֵי שְׁאוֹל: וְעַתָּה לוּ שָׁמַעְתָּ בְּקוֹלִי וְהִשְׁלַכְתָּם מֵעַל גַּבֶּךָ כִּי עַתָּה רָוַח לָךְ: וַיֹּאמֶר לִוְיָתָן לַעֲשׂוֹת כָּזֹאת וַיְמַן אֱלֹהִים בְּרִיָּה קְטַנָּה, וַתִּכָּנֵס בִּנְחִירָיו וַתַּגִּיעַ עַד מוֹחוֹ וַתָּחֶל לְנַקְּרֵהוּ: וַיִּצְעַק לִוְיָתָן מָרָה בְּאָזְנֵי הָאֵל עַל אוֹדוֹתֶיהָ, וַיּוֹצִיאָהּ אֱלֹהִים מִנְּחִירָיו וַיַּצִּיגֶנָּה מִמּוּלוֹ: וְעָמְדָה לְפָנָיו כָּל־הַיָּמִים וְהִבִּיט אֵלֶיהָ, וְלֹא תַעֲלֶה עוֹד עַל לִבּוֹ מַחְשֶׁבֶת אָוֶן לְהַשְׁלִיךְ אֶת הַיְקוּם מֵעָלָיו [1]:

1) מעין ההגדה הזאת נמצא גם בדרז״ל (שבת דע״ז ע״ב) אימת כילבית על ליתן.

ה. הָאָדָם וּמַלְאֲכֵי מָרוֹם.

א.

וַיַּלְבֵּשׁ אֱלֹהִים אֵת הָאָדָם לְבוּשׁ יְרַקְרַק חָרוּץ וְנֵזֶר זָהָב מְשֻׁבָּץ בְּאַבְנֵי יְקָר חָבַשׁ לְרֹאשׁוֹ, וְעוֹרוֹ קָרַן וַיַּזְהֵר: וַיְצַו אֱלֹהִים אֵת צְבָא הַמָּרוֹם וַיִּשְׂאוּ אֶת־הָאָדָם בְּכָתֵף עַל כִּסֵּא כָבוֹד, וַיָּשׁוּטוּ בְּכָל־שִׁבְעַת הָרְקִיעִים: וַיְצַו אֱלֹהִים וַיַּעַרְכוּ הַמַּלְאָכִים בָּמַת זָהָב, וַיַּעַל הָאָדָם עַל הַבָּמָה וְשַׁרְבִיט הָאוֹר בְּיָדוֹ וּמַלְאֲכֵי הַמָּרוֹם מְסָבִיב־לוֹ: וַיִּפְתַּח הָאָדָם אֶת־פִּיו וַיֹּאמַר שָׁלוֹם עֲלֵיכֶם מַלְאֲכֵי עֶלְיוֹן, יְהִי נֹעַם אֱלֹהִים עֲלֵיכֶם: וַיַּעֲנוּ הַמַּלְאָכִים וַיֹּאמְרוּ עָלֶיךָ שָׁלוֹם בְּחִיר יְיָ, יְבָרֶכְךָ אֱלֹהִים וִיחָנֶּךָ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לָאָדָם כֹּה יְבָרְכוּ רֵעֶךָ אִישׁ אֶת אָחִיו עַד הָעוֹלָם [1]:

ב.

וּצְבָא הַמָּרוֹם רוֹאִים אֵת כָּל־אֲשֶׁר נֶעֱשָׂה לָאָדָם, וַתֵּצַר עֵינָם בּוֹ וַיְדַבְּרוּ בוֹ לֵאמֹר: הֵן מָצָא בֶן־הָאֲדָמָה חֵן בְּעֵינֵי אֱלֹהִים יוֹתֵר מִמֶּנּוּ, אַךְ טָח לִבּוֹ מִדַּעַת וְאֵין תְּבוּנָה בּוֹ: וַיָּבֵא אֱלֹהִים אֵת כָּל־הַיְקוּם אֲשֶׁר יָצַר לִפְנֵי מַלְאָכָיו, וַיֹּאמֶר לָהֶם קִרְאוּ לָאֵלֶּה בְּשֵׁם: וַיֹּאמְרוּ הֵן לֹא נֵדַע רַק אֵת אֲשֶׁר הוֹדַעְתָּנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לָאָדָם הוֹדִיעֵם אֵת שְׁמוֹת יְצוּרַי, וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת לְכָל־אֲשֶׁר עַל פְּנֵי

[1]) עד היום יברכו הערבים איש את רעהו לאמר: "השלום עליכם" — "ועליכם השלום ורחמי האל וברכותיו".

עָלֶיהָ מִימֵיהֶם שָׁנָה אֶחָת: עַל כֵּן רַב אֲשֶׁר יִדְאַג הָאָדָם בִּימֵי חַיָּיו מֵאֲשֶׁר יִשְׂמַח בָּהֶם:

ג.

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָצַר אֱלֹהִים אֶת־גּוּף הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה, וְרוּחַ חַיִּים עוֹד טֶרֶם נָפַח בּוֹ: וַיַּעַבְרוּ עָלָיו מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים וַיִּשְׁתּוֹמְמוּ לְהוֹד מַרְאֵהוּ וִלְיָפְיוֹ. וַיַּעֲבֹר עָלָיו גַּם אִבְלִים וַיִּרְאֵהוּ וַיְקַנֵּא בוֹ: וַיֹּאמֶר לִרְאוֹת הֶחָלוּל הוּא אִם עָשׁוֹת, וַיִּדְפֹּק עַל בִּטְנוֹ [1] וַיַּרְא כִּי חָלוּל הוּא: וַיָּבֹא אֶל תּוֹכוֹ וַיַּחְדֹּר אֶל כָּל־חֲדָרָיו וַיַּעֲבֹר בְּכָל־אֵבָרָיו וַיַּטֵּל בָּם חֲמָתוֹ: רַק אֶל חַדְרֵי לִבּוֹ לֹא בָא, כִּי לֵב הָאָדָם בֵּית אֱלֹהִים הוּא:

ד.

וַיְהִי בֶּאֱמֹר אֱלֹהִים לָפַחַת רוּחַ חַיִּים בְּקֶרֶב הָאָדָם וַיִּקְרָא אֶל הָרוּחַ. בֹּאִי הָרוּחַ וְנִכְנַסְתְּ אֶל קֶרֶב הָאָדָם: וַתְּמָאֵן הָרוּחַ וַתֹּאמֶר. אֵלִי אֵלִי אֵיכָכָה אָבוֹא בִּמְעוֹן חשֶׁךְ וַאֲפֵלָה: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים אֵלֶיהָ פַּעֲמַיִם וְשָׁלֹשׁ, וַתָּבֹא אֶל קֶרֶב הָאָדָם: וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֱלֹהִים לוּ שָׁמַעַתְּ בְּקוֹלִי וַתָּבֹאִי אֶל קִרְבּוֹ בְּרָצוֹן כִּי אָז יָצָאת מִמֶּנּוּ בְרָצוֹן, וְעַתָּה עַל כָּרְחֵךְ בָּאת וְעַל כָּרְחֵךְ תֵּצְאִי [2]:

1) ורשם הנקיפה הזאת נכר עד היום, לפי אגדתם, בשרר האדם.

2) ולכן במות האדם יפרפר ויחרחר בגרונו הרבה עד צאת הרוח ממנו.

וְגַם אַתְּ הַנְּקֵבָה לֹא תְנַקִּי: וְגַבְרִיאֵל יָרַד אַרְצָה לַעֲשׂוֹת כִּדְבַר אֱלֹהִים וַתִּקְרָא אֵלָיו הָאָרֶץ, גַּבְרִיאֵל גַּבְרִיאֵל חַי אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר שְׁלָחֲךָ אִם תִּקַּח מִכֹּל אֲשֶׁר לִי מְאוּמָה: וַיִּפְחַד גַּבְרִיאֵל מִפְּנֵי הַשְּׁבוּעָה וַיָּשָׁב אֶל הָאֱלֹהִים וְיָדָיו רֵיקוֹת: וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים אֶת מִיכָאֵל מַלְאָכוֹ, וַיָּשָׁב גַּם הוּא כָּרִאשׁוֹן: וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים אֶת עַזְרִיאֵל הַמַּלְאָךְ וַיְהִי בְּרִדְתּוֹ וַיִּמְעַךְ חֲנִיתוֹ בָּאָרֶץ וַתִּזְדַּעֲזָע: וַיִּשְׁלַח יָדוֹ לָקַחַת מֵעֲפָרָהּ וַתַּשְׁבִּיעֵהוּ בֵּאלֹהָיו כְּבָרִאשׁוֹנָה, וַיִּקְרָא עַזְרִיאֵל חַי אֱלֹהִים אֲשֶׁר שְׁלָחַנִי אִם לֹא כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי כֵּן אֶעֱשֶׂה: וַיִּקַּח מְלֹא חָפְנָיו מִכֹּל אַרְבַּעַת קְצוֹת הָאָרֶץ מֵהָרֶיהָ וּמֵעֲמָקֶיהָ מֵרָמוֹתֶיהָ וּמִגֵּאָיוֹתֶיהָ, וַיָּבֵא לִפְנֵי אֱלֹהִים: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מַדּוּעַ לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל הָאָרֶץ, וְהִיא הֵן הִשְׁבִּיעָתְךָ בִּשְׁמִי: וַיֹּאמֶר עַזְרִיאֵל הֵן אַתָּה צִוִּיתָ וּדְבָרְךָ יָקוּם אֲדוֹן כֹּל: וַתֵּבְךְּ הָאָרֶץ לֶעָפָר אֲשֶׁר לֻקַּח מִמֶּנָּה, וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ הָאֵל הִנְנִי מֵשִׁיב אֵלַיִךְ אֵת אֲשֶׁר לָקַחְתִּי מִמֵּךְ: וּלְעַזְרִיאֵל אָמַר אַתָּה לָקַחְתָּ אֶת הֶעָפָר מִן הָאֲדָמָה וְאַתָּה תְשִׁיבֶנּוּ אֵלֶיהָ מִקֵּץ הַיָּמִים, כִּי לְמַלְאַךְ הַמָּוֶת נְתַתִּיךָ:

ב.

וַיְצַו אֱלֹהִים אֶת גַּבְרִיאֵל לֵאמֹר, שִׂים מְלֹא חָפְנֶיךָ מִן הֶעָפָר לִפְנֵי פֶּתַח הַגָּן אֲשֶׁר בְּעֵדֶן: וְאֶת רָצוֹן אֲשֶׁר עַל הַגָּן צִוָּה לֵאמֹר, גַּבֵּל אֶת־הֶעָפָר בְּמַיִם הַחַיִּים אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגָּן וִיהִי לְבִצָּה וַיַּעַשׂ כֵּן: וַיְצַו אֱלֹהִים וַיַּמְטִירוּ עַנְנֵי חֹשֶׁךְ וַקְדְרוּת עַל הַבִּצָּה אַרְבָּעִים שָׁנָה, וְעַרְפִלֵּי טֹהַר הִמְטִירוּ

לֵאמֹר הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים. וַיְמַלֵּא אַבְלִים אַחֲרֵי דִבְרֵי
אֱלֹהָיו: וַיִּתְפָּאֲרוּ הַשָּׁמַיִם לֵאמֹר הֵן עַבְדֵי אֱלֹהִים מִתְהַלְּכִים
בְּתוֹכֵנוּ, וְהָאָרֶץ אַךְ תֹּהוּ וָבֹהוּ: וַתִּתְחַנֵּן הָאָרֶץ לִפְנֵי הָאֱלֹהִים
לֵאמֹר יוֹצֵר הַכֹּל הֲשָׁכַחְתָּ אֶת אֲמָתֶךָ, וַתַּחְשֹׂךְ מִמֶּנִּי יְצִיר
כַּפֶּיךָ מַזְכִּיר בְּשִׁמֶךָ: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים הִרָגְעִי אֶרֶץ וָדֹמִּי כִּי
עוֹד מְעַט וְהִשְׁכַּנְתִּי בָךְ יְצִיר נַעֲלֶה, וְכָל־יְצוּרֵי עוֹלָמִים לֹא
יִשְׁווּ לוֹ: וְנָחָה עָלָיו רוּחַ חָכְמָה וָדַעַת וּלְשׁוֹנוֹ תְּדַבֵּר צַחוֹת,
דְּבָרַי אַגִּיד לוֹ וְעַל פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ יִחְיֶה: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
לְמַלְאָכָיו הִנְנִי בוֹרֵא בָאָרֶץ שַׁלִּיט נָגִיד, וְרָדָה בְּכָל־צְבָאָהּ:
וַיַּעֲנוּ הַמַּלְאָכִים וַיֹּאמְרוּ אֲדוֹן עוֹלָם הֲתִבְרָא בָאָרֶץ יְצִיר
מַשְׁחִית דַּרְכּוֹ עָלֶיהָ וְשׁוֹפֵךְ דָּמִים: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מַה
יְּדַעְתֶּם וְלֹא אֵדָע, הֵן הַכֹּל גָּלוּי לְפָנַי וְכָל־דַּרְכֵי צֶדֶק וּמִשְׁפָּט:

ד. יְצִירַת הָאָדָם.

א.

וַיְהִי אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וְהָאֱלֹהִים צִוָּה אֶת גַּבְרִיאֵל
מַלְאָכוֹ לֵאמֹר: הָלוֹךְ וְאָסַפְתָּ לִי מִכֹּל כַּנְפוֹת הָאָרֶץ מְלֹא
חָפְנֶיךָ עָפָר וְהֵבֵאתָ אֵלַי, כִּי בָרֹא אֶבְרָא יְצִיר כְּצַלְמִי
כִּדְמוּתִי: וְאַבְלִים יָדַע אֵת כָּל־אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת
וַיֵּרֶד אֶל הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ: הִנֵּה אָמַר הָאֵל לָצוּר בְּאַדְמָתֵךְ
יְצוּר חָדָשׁ, וְעַל פְּנֵי כָל־הַיְקוּם יְנַשְּׂאֵהוּ: וְהָיָה כִּי יָרוּם לְבָבוֹ
וְכִחֵשׁ בֵּאלֹהִים וְהִמְרָה אֶת־פִּיו, וְהָיָה אוֹתוֹ יְיַסֵּר אֱלֹהִים

כְּנוֹד הָאֳנִיָּה בְּלֶב־יָם: וַיִּשְׁלַח אֱלֹהִים מַלְאָכוֹ מִתַּחַת כִּסֵּא כְבוֹדוֹ וַיֵּרֶד אֶל מִתַּחַת לָאָרֶץ וַיִּשָּׂאֶנָּה עַל שִׁכְמוֹ, וּזְרוֹעוֹתָיו פְּרוּשׂוֹת קֵדְמָה וָיָמָּה אוֹחֲזוֹת בְּכַנְפוֹת הָאָרֶץ: וְלֹא מָצָא הַמַּלְאָךְ מָנוֹחַ לְכַפּוֹת רַגְלָיו וַיּוֹרֶד אֱלֹהִים מֵהַפַּרְדֵּס אֲשֶׁר בִּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם שׁוֹר פָּר מַקְרִין אֲשֶׁר אַלְפֵי קְרָנַיִם לוֹ, וַתַּעֲמֹדְנָה כַפּוֹת רַגְלֵי הַמַּלְאָךְ עַל גַּבּוֹ: וְקַרְנֵי הַשּׁוֹר בּוֹלְטוֹת מִכָּל־אַפְסֵי הָאָרֶץ לֶאֱחֹז אוֹתָם, וּנְחִירָיו בַּמָּיִם: וְהָיָה מִדֵּי יוֹם בְּיוֹם וְנָשַׁם הַשּׁוֹר פַּעַם אַחַת וְעָלוּ מֵימֵי הַיָּם מִנִּשְׁמַת אַפּוֹ, וּבְשׁוּבוֹ לִשְׁאֹף רוּחַ יָשׁוּבוּ לִשְׁקוֹעַ: וְלֹא מָצָא הַשּׁוֹר מִדְרָךְ לְרַגְלָיו, וַיִּבְרָא הָאֵל לִבְנַת סַפִּיר גְּדוֹלָה מְאֹד וַיְשִׂימֶנָּה מִתַּחַת לְכַפּוֹת רַגְלָיו: וַיְהִי הַסַּפִּיר תָּלוּי עַל בְּלִימָה וַיִּצֶר אֱלֹהִים אֶת הַתַּנִּין הַגָּדוֹל הוּא לִוְיָתָן, וַיָּשֶׂם אֶת הַסַּפִּיר עַל גַּבּוֹ: וְהַתַּנִּין שׁוֹטֶה בִתְהוֹם רַבָּה וּמִתַּחַת לַתְּהוֹם הָרוּחַ, וְהָרוּחַ מְרַחֶפֶת בִּדְבַר אֱלֹהִים:

ג. הָרְפָאִים.

אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ, לִפְנֵי בְרֹא אֱלֹהִים אָדָם עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָרְפָאִים וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ וּבָנִים יֻלְּדוּ לָהֶם הֵמָּה הַנְּפִילִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ וּמֵאֵלֶּה יָצָא אִבְלִיס [1] הָאָרוּר: וַיַּשְׁכֵּן אֱלֹהִים אֶת הָרְפָאִים בָּאֲוִיר, וְאֵת אִבְלִיס וּבָנָיו שָׂם בַּשָּׁמַיִם מִמָּעַל: וַיְצַו אֱלֹהִים עַל אִבְלִיס

1) בשם הזה יקראו הערבים ליצר הרע היא השטן, ויקרי הלשונות היושבים בו׳ גזור הוא מהשם Diabolis ברומית, כהשם Diable בצרפתית, Teufel באשכנזית.

הַגָּדוֹת הָעַרְבִים

כְּדִבְרֵי יְמֵי עוֹלָם.[1]

מְאֻסָּף וּמְתֻרְגָּם מֵאֵת

דָּוִד יֶלִין.

א. הַבְּרִיאָה

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַמָּיִם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יַעֲלוּ הַמַּיִם עָשָׁן וָקֶצֶף וַיְהִי כֵן: וַיַּעַל הֶעָשָׁן מַעְלָה מָעְלָה וַיִּקְפָּא וַיִּקְרָא לוֹ אֱלֹהִים שָׁמַיִם, וְהַקֶּצֶף אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הַמַּיִם קָפָא וַיִּקְרָא לוֹ אָרֶץ: וַתִּשָּׁטַח הָאָרֶץ עַל פְּנֵי הַמַּיִם וְהִנֵּה רוּחַ גָּדוֹל וְחָזָק בָּא מִן הַצָּפוֹן וַיִּסְעַר וַיִּתְחוֹלֵל, וַתִּרְעַד הָאָרֶץ וַתִּתְמוֹטֵט וַתְּחַשֵּׁב לְהֵהָפֵךְ: וַתִּקְרָא אֶל הָאֱלֹהִ' לֵאמֹר יוֹצֵר הַכֹּל הֵן דַּלָּה אֲנִי וּרְפַת כֹּחַ, וְלָרוּחַ הַמְּטַלְטְלֵנִי מָה אֶעֱשֶׂה כַּיּוֹם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אַל תִּירְאִי אָרֶץ, הִנְנִי אֵלַיִךְ וְחִזַּקְתִּיךְ בְּמַסְמְרוֹת וּבִיתֵדוֹת אֲאַמְּצֵךְ: עוֹדֶנּוּ מְדַבֵּר וְהִנֵּה נִשְּׂאוּ עַל פָּנֶיהָ הֶהָרִים הַגְּבוֹהִים, וַתִּכּוֹן הָאָרֶץ וַתִּשְׁקֹט:

ב. מוֹסְדֵי אָרֶץ.

וַיְהִי בְּשׁוּט הָאָרֶץ עַל פְּנֵי הַמַּיִם, וַתָּחָג עוֹד וַתָּנָד

1) באחרית הספר נדבר בארוכה ע"ד מקורי הגדות רבות מאלה בספרות התלמוד ועל הבדל סגנונן וטעמן.

שם מו״ל הספר הזה ומרכיבו, אחרי אשר השכיל להעלים את שמו מכל וכל. בכל זאת אחרי התבוננות ועיון רב עלה בידינו לגלות את פני הלוט הזה ונוכל להגיד השערה קרובה לאמת (ולמצער לא נהיה כמוציאי דבר) כי הרב החכם הנודע וכו׳ מו״ה שלמה מדובנא ז״ל בעל ס׳ ״תקון סופרים״ הוציאו לאור וידיו חלו בהרכבתו, השמטותיו והוספותיו. ואלה המה המופתים אשר עליהם אדני השערתנו הטבעו:

א) הר״ש מדובנא היה חתן הרב ר׳ יהושע ב״ר שמחה מחבר הספר הזה והוא מזכירו בספרו תקון סופרים על פסוק ויישכן מקדם לגן עדן (בראשית ג׳ ד׳), ובלי ספק הגיע הספר הקטן הזה אם בחיי מחברו או אחרי מיתו לידי חתנו והוא הוציאו לאור ובחפצו להגדיל את כמות הספר ואיכותו למען משוך עליו את עיני הקוראים הוסיף בו ספורים גם על אודות ארץ יהודה (מקומות אשר לא דרכו בהם רגלי המחבר) אשר מצא במכתב הנוסע הקראי שמואל ב״ר דוד יעמש״ל, רק שינה גרע והשמיט כאשר הוכחנו, לבלי יכירו מיד כי הספורים האלו מעט קראי יצאו, ובסופו הוסיף גם ביאוריו והשערותיו במקראות והגדות, ויקרא את שמו ״אהבת ציון״.

ב) מכתב הנוסע הקראי הנ״ל יצא לאור בספר מיוחד בשפת עברית רק בשנת תרכ״ד ע״י חח׳ היו״ג ועד העת הזאת נדפס רק בהספר הלועזי Biblotheca hebraica להחכם G. Wolf אשר היה כספר החתום לפני רוב בני עמנו בעת הזאת.

ג) ההערות והביאורים הבאות בסיפו אשר רק מפי אחד מחכמי וחוקרי הדור ההוא נכתבו (כאשר הזכרנו כבר).

והנה דעתנו על דבר מו״ל הספר היא רק השערה. אך הדבר הזה נעלה מעל כל ספק כי הספר הקטן הזה מחובר ומורכב מחיבורי שני נוסעים שונים הרחוקים זה מזה בזמנם והלך רוחם כרחוק מזרח ממערב. ועל הקוראים וביחוד על סופרי דה״י ומצב אה״ק לדעת זאת בבואם לקחת ממנו חומר לספריהם ומאמריהם.

אהבת ציון.	גנזי ישראל.
מכל ביהכ"נ, ושני בהכ"נ ליהודים. וישבנו בדמשק חדש ימים וחזרנו לא"י [20]) והלכנו על קבר רשב"י.......	צבעים מאבני שיש ומאבני גזית ובית רמון הוא יפה מכל ב"ת אין ערוך ליפיו ... וישבנו בדמשק י"ז ימים בשמחה וטוב לבב....

ואחרי אשר כלה המחבר לספר את תכונות הקברים הקדושים ודבר צאתו מא"י לשוב לארצו ארץ פולין, הוסיף המו"ל לספר ספורי ארץ מצרים מצד נ"ה שורה כ"ד עד עמוד נ"ח שורה ט"ו, וגם הם נעתקים אות באות מספורו של הנוסע הקראי הנז' (גנזי ישראל צד 75) בהשמטת המאמרים המראים בעליל כי מעט יהודי קראי יצאו (כדרכו). גם הששה העמודים האחרונים של ספר הקטן הזה הכוללים ביאורי מקראות והגדות הנוגעים לכתיבת הארץ, כאשר הזכרנו למעלה, גם הם לא מפי מחבר הספר, אשר היה רק תורני ודרשן יצאו, כי אם מפי מוציאו לאור אשר היה איש גדול בתורה וגם במדעים כאשר נוכיח.

והנה מששתי הנוסחאות אשר הערכנו זה לעומת זה, מההערות אשר העירונו, יראה כל איש בעליל את צדקת משפטנו, כי הספר הקטן הזה „אהבת ציון" או „ספורי ארץ הגליל" חֻבר והורכב משני ספורים שונים אשר האחד קדם לרעהו במאה ועשרים וחמש שנה (בערך) ולא נשאר לנו איפוא כי אם לחקור ולדרוש, אולי יעלה בידינו לגלות ידי מי חלו בההרכבה והזיוף הזר והמוזר הזה ; ואם אמנם כי כבד מאד להגיד בהחלט

20) פה יכלה התוספת אשר הוסיף המו"ל ממכתב המסע של הקראי, ולמען אחד את הנפרדים הוסיף המלות „וחזרנו לא"י והלכנו על קבר רשב"י" וכו' ופה יחל עוד הפעם סוף סיפור מחבר האמיתי של הספר אשר נפסק בצד ל"ד שורה נ' במלות „והלכנו למירון ודיינו שם עד יום ד'". והנוסע הקראי אשר ממנו נעתק הסיפור לא חזר לא"י כ"א הלך מדמשק לארם צובה.

אהבת ציון.

יעקב ושם מלון אורחים. ובתוכה מעין א' והגשר במקום צר ומימיו הולכים מהירדן, אמרתי בלבי. הוא מעבור יבוק כי על כן נקרא גשר יעקב עד היום בלשון ישמעאלים — והלכנו ובאנו אל כפר א' סתסא ושם חומה קטנה יפה לא ראיתי כמוה בכל הכפרים וחנינו שם והשכמנו בבוקר יהלכנו עד צהרים ובאנו אל עיר דמשק, ומירוש:ם לדמשק, מהלך ט' ימים. ובאנו בעשרה ימים מפני השבת שהפסקנו.

צד מ"ו ש' כ"ד. מצרים גדולה יותר מדמשק אפס דמשק יפה יותר, היא כלילת יופי ובה מעינות קרים ונוזלים וסביבותיהם כרמים גנים ופרדסים. וכל מיני פירות יותר מכל המקומות וכמה מאות בהכ"נ לישמעאלים ושבעים בתי מרחצאות ושוקים ומלון אורחים למאות, וחנויות לאלפים והשווקים מכוסות שלא יכם שרב ושמש, והבתים בנויים מאבני שיש כל מיני גוונים, ובית רימון היא יפה

גנזי ישראל.

שיש ושאבנו מים מהבאר ושתינו בשמחה ולפני הבור ב"ת ומלון אורחי' והלכנו משם ובאנו אל „גישר יעקב" ושם מלון אורחים ובתוכה מעין א', והגשר הוא במקום צר ומימיו מן מימי הירדן... אמרתי בלבי אולי הוא מ ע ב ר י ב ו ק ע"כ נקרא שמו „גשר יעקב" עד היום בלשון ישמע', וחנינו שם ובבקר השכם והלוך ממנה.

והלכנו ובאנו אל כפר אחד ס ח ס א ושם חומה קטנה יפה לא ראיתי כמוה בכל הכפרים ושם ב"ת שבנה אותו ס י נ ן פ ש א ושם אימַרַט ינתן לאורחים בכל יום ויום, והנינו שם והשכמנו בבקר והלכנו עד הצהרים ובאנו אל ש א ם והוא בלשוננו דמשק, ומירושלם עד דמשק מהלך ט' ימים, אנחנו באנו בעשרה ימים בעבור שיש בתוכם שבת.

צד 22. מצרים גדולה מדמשק כמה פעמים אלא דמשק יפה, בה נהרים מים קרים ונוזלים על פני הארץ וסביבותיה כרמים גנים ופרדסים וכל מיני פירות יותר מכל המקומות ושם ב"ת לישמעאלים למאות ומרחצאות ע' ומלון אורחים למאות והשוקים למאות והחנויות לאלפים והשוקים מכוסים שלא יכם שרב ושמש, והבתים בנוים מיני

אהבת ציון.

צפת, ואמרו [18] ששם בתי כנסיות ליהודים י"ד, ושם קבורת הושע בן בארי [19], וממחרת חג השבועות הולכים על קברו ומתפללים שם. וקמנו ביום והלכנו מעט ובאנו אל כפר עינא, והיא על שפת הירדן במקום יפה מאוד והלכנו משם ובאנו אל הבור שהשליכו שם את יוסף הצדיק עליו השלום ובנו עליו על פי הבור מגדל קטן על ד' עמודי שיש. ושאבנו מים מן הבור ושתינו בשמחה גדולה, ולפני הבור ביהכ"נ שלהם ומלון אורחים א'. והלכנו משם ובאנו אל גשר

גנזי ישראל.

ג י י נ י מקומות יפים ולא חנינו שם בעבור הצוד היום גדול והלכנו משם ובאנו קרוב לעת ערב אל כפר ח ת י ן ואמרו ששם קבורת יתרו וצפורה בתו ומלפני התין ראינו את חומת צפת ואמרו כי שם בתי כנסיות לרבנים י"ד ושם קבורת הושע בן בארי, וממחרת חג השבועות מדי שנה בשנה הולכים הרבנים על קברו ומתפללים שם כה מנהגם.

וקמנו ביום א' והלכנו מעט ובאנו אל כפר מ י נ א והיא על שפת הירדן במקום יפה מאד והלכנו משם ובאנו אל הבור שהשליכו שם את יוסף הצדיק ע"ה ובנו עליו על פי הבאר קובבא קטנה על ד' עמוד'

---

18) אך מרחיק שם הנוסע הזה את עיני על העיר צפת ולא ס"ר אליה כי מה לנוסע קראי ולעיר צ פ ת ה נ ו כ ח י ת אשר איננה נזכרת בכה"ק כ"א בדבר' רז"לי והשגגה אשר שגה המו"ל להשמיט את המלה הזאת תחשב לו כזדון, כי על ידה יכיר כל איש כי הספור הזה לא מפי המחבר יצא, כי איך יתכן אשר מחבר הספר הזה אשר ישב בצפת כתשעה ירחים ועסק רק בתו"ע וידע את כל הכמיה רבניה מקריה ומנהגיה כמסיפר בתחלת ספרו, לא ידע אל נכון מספר בתי כנסיותיה ויכתיב "ואמרו ששם בתי כנסיות ליהודים י"ד".

19) כח זכרונו של המו"ל בגד בו גם הפעם וישכח כי בעמוד כ"ט כתב המחבר בעצמו כי "האר"י ז"ל העיד ברוח קדשו שזה קבר רבי יהושע 'בן חנניא) ומקדם אמרו שזה היא הושע הנביא" (ראה מאמרנו קברי ארץ הצבי בה"ירושלם" ש"א צד 99).

אהבת ציון.

בלילה ההוא בשכם ושם יקחו מס מכל איש ל"ב חתיכות והשכמנו בבוקר והלכנו אל תמנת סרח ושם קבורת יהושע ע"ה...

צד מ"ה ש' ד'... וביום ה' קמנו בבוקר והלכנו מעט ובאנו אל עין המים הנקרא בלשונם עין יעקב. ועברנו משם ובאנו לעת ערב אל כפר גינין, ושם זתים הרבה וחומה קטנה. ובתוך החומה למטה היא מלון אורחים. ומלמעלה בתים שיושבים שם שומרי החומה וחנינו שם והשכמנו בבוקר ובאנו בעת צהרים אל כפר "עיני עוגר". מגינין עד עיני עוגר מקומות יפות והלכנו משם ובאנו לעת ערב לכפר חיטין, ולא מצאנו שם שום מאכל רק תבן, ונשבות שם את יום השבת ואכלנו מה שנמצא אצלינו, ואומרים ששם קבורת יתרו וצפורה בתו [17]) ולפני כפר חיטין ראינו את חומות

17) בצד ל"ו שורה ט"ז הזכיר המחבר כבר את הכפר חיתין ולא הזכיר מאומה קברי יתרו וצפורה.

גנזי ישראל.

בעבור המעשה כי נבלה עשה בישראל (מסבת דינה) והעיר שכם היא בתוך ב' הרים ורמים, הר הא' מזרחית שהוא הר העיבל והר הב' שהוא מערבית והוא הר גריזים ושם ב"ת לרבנים וקצת ב"ת.... וגם יש שם " ב"ב מהשומרונים ולהם ב"ת וס"ת, ואומרים כי הם אינם קוראים כ"ד ספרים כי אם חומש; הכתיבה שלהם אינה ככתיבתנו כי אם כתיבה שומרונית, ולהם מזבח אחד על ראש הר גבוה ושמה ישחטו בקר וצאן ואוכלים, וחנינו בלילה ההוא בשכם ושם יקחו מאיש ל"ב חתיכות.

והשכמנו בבקר והלכנו אל תמנת סרח ושם קבורת יהושע הנביא ע"ה.

צד 20. ביום ה' קמנו בבקר והלכנו מעט ובאנו לעין המים הנקרא בלשונם עין יעקב ועברנו משם ובאנו לעת ערב אל כפר גינין ובדרך גינין זתים הרבה וגם שדות מקומות יפים ושם חומה קטנה ובתוך החומה למטה מלון אורחים ומלמעלה בתים שיושבים שם שומרי החומה, ובצדה קהוה חנא ושם ימצא מאכלים ותבן ומספוא, וחנינו שם והשכמנו והלכנו ובאנו אחר הצהרים אל כפר עיני גייני, ומגינין עד עיני

אהבת ציון.

יפה ורחבת ידים מקומות יפות שדות ופרדסים ומרחצאות וחנויות מוכרים כל מיני מאכלים. וגם יבשלו שם בורית הרבה וטוב מאד כמו כורית הנעשה בירושלם. ואמרו לנו למה נקרא שכם גבלוש ע״ש כי גבלה עשה בישראל. והיא עומדת בין שני הרים ורמים. הר עיבל למזרח והר גריזים למערב ויש שם רק י״ב בעלי בתים ולהם ביהכ״נ ושמרונים עשרה בעל בתים ולהם ג״כ בהכ״נ וס״ת ואומרים כי הם אינם קוראים כ״ד ספרים כ״א חומש. הכתיב׳ שלהם אינה כמו שלנו רק שומרונית ולהם מזבח א׳ על ראש הר גבוה ושם ישחטו בקר וצאן ואוכלים. והנינו

גנזי ישראל.

והיתה נפשו תחת נפשו או כפר כסף תשקול [14]). והככר עשרת אלפים מעות כל מעה ו׳ גרות. עכ״ל....

ביום ב׳ כ״ו לחדש שבט הת״ב אחר התפלה סעדנו את לבנו ונסענו מירושלים תוב״ב ובאו עמנו כה״ר ר׳ דוד וב׳ משה כהן ור׳ יהושע לוי ור׳ יצחק ויפתח [15]) ואחר צאתנו משער חברון שהוא שער דהע״ה הנקרא בלשון ערבי ״באב אל דוד״ עמדנו מעט ויברך אותנו והתפלל כה״ר דוד יצ״ו וינשק איש את אחיו ואת רעהו. והלכנו ובאנו לעת ערב אל כפר א׳ בירא ושם מלון אורחים וחבינו שם, וביום ג׳ קמנו ונסענו משם ועלינו בהרים וירדנו לבקעות הרים גבוהים ורמים ונפלאים מי ימלל גבורות ה׳. מבירי עד שכם אילני זתים הרבה מאד וגם שדות וכרמים וגם הלכנו אל כפר א׳ הנקרא נ ב ל ו ש והוא ש כ ם....

צד 18 והעיר שכם רחבת ידים מקומות יפים שדות וכרמים ופרדסים ונגים..... ושם מרחצאות וב״ת לישמעאלים וחנויות ושם מוכרים כל מיני מאכלים וגם יבשלו שם כורית [16]) הרבה וטוב מאד ככורית ירושלם והעיר שכם הנקרא נבלוש ואמרו על כן נקרא שמה נבלוש״

---

14) המ״ל השמיט את הדין הזה המנגד לקבלת הר״ל לבלי יכיר הקורא מיד כי ר׳ בנימין הי״א קראי והביא רק את סוף דבריו על משקל הככר.

15) ראה למעלה הע״ה 3.

16) צ״ל בורית ועד היום יש בשכם בתי עשיה לבורית רבים. וחח׳ היו״נ העיר בטעית על מלת בורית ״היא מין תבשיל״.

אהבת ציון.

א' ר"ל ג' משקלים ודנק א.
והכתיבה על צד א' משקל
ירושלים, צורת מטה אהרן ועל
צדה השני שקל ישראל
וצנצנת המן וגם ב' ר"ת והם
שי"ן ומ"ם וכתיב בתורה עשרים
גרה השקל א"כ יהי' ו' גרות
משקל א' אשר יעבר בזמנים
האלה בכל הארצות. והכתיבה
על השקל כתיבה שמרונים
וראיתי בספר א' שחיבר ר'
בנימין בכמר משה אונדי ז"ל
שהככר עשרת אלפים מעות
והמעה ששה גרות עכ"ל...

שם שורה י"ח) ביום
ב' כ"ה לשבט נסענו מירושלם
תו"ב ולוו אותנו אנשים נכבדים
ונצא משער חברון שהוא שער
דוד המלך ע"ה הנק' בלי ערבי
כפול דוד והלכנו ובאנו לעת
ערב אל כפר א' בירא ושם
מלון אורחים. וביום ג' קמנו
ונסענו משם ועלינו בהרים
גבוהים רמים ונפלאים
מי ימלל גבורות ה'. ומבירי
עד שכם אילני זתים הרבה
מאד שדות וכרמים. והלכנו
ובאנו אל כפר הנקרא
(נאבלוש) והיא שכם והעיר

גנזי ישראל.

תלכו עמהם או תקחו קצת אנשים
מהשר ושמע שר חברון וגם הוא לא
רצה. ואחר כך לקח הרבן ש"ך יהוד
ד' שומרים מהשר והלכנו עמהם והם
חגורים כלי מלחמתם ועלינו מיד
אל גבעה ובאו עמנו עד... אשר
שם חומה לשמירת הדרכים ועמדנו
שם מעט וסעדנו את לבנו והשוטרים
שבו לחברון, ואנחנו הלכנו לדרכנו.

וראיתי בירושלים שקל הקדש
שהוא מזמן ישראל והוא כסף
מזוקק ושקלתי אותו בידי והוא חסר
מ"ה דירהם "דנב" אחר ר"ל ג'
משקלות וא' דנב והכתיבה על שקל
ירושלם צורת מטה אהרן ובצדה הב'
שקל ישראל וצנצנת המן וגם ב'
ראשי תיבות והם "שין ומם" וכתוב
בתורה עשרים גרה השקל אם כן
היה ו' גרות משקל אחד אשר יעבור
בזמנים האלה בכל הארצות והכתיבה
על השקל כתיבת שומרונית. וראיתי
בספר "דינים" שחבר ר' בנימין ב"ר
משה אוונדי ז"ל וזה לשונו: ואם גואל
הדם רוצה ליקח כפר יתן וינצל
בעבור כי הדין הזה לא נגמרה על
ידו לפיכך הרשות בידם אם רוצים
הורגים ואם רוצים לוקחים כפר
שנאמר אם כפר יושת עליו, כפר
ההרוג או הנפקר ככר כסף הוא שג

אהבת ציון.

בליל ו׳ והתפללנו שם והלכנו אל בית מלונינו ואכלנו ושתינו ושמחנו על שזכינו לראות קבורת אבותינו כן נזכה לראות פני אליהו הנביא ומשיח צדקנו אנס״ו ....

צד מ״ב) ושבנו אל בית מלונינו ושם ב׳ בתי כנסיות ליהודים יפים מאד ויושביה עניים מרודים ותורתם אומנתם.

צ׳ מ״ג) וביום ו׳ חפצנו ללכת ולא מצאנו שיירה ויקח הרב שיך יהודי ד׳ שומרים משר חברון והלך עמנו והם הגורים כלי מלחמתם ועלינו מהר אל גבעה ובאו עמנו עד הבריכות אשר שם ח׳מ׳ה לשמירת הדרכים ואכלנו שם ויישובו השומרים לחברון ואנחנו הלכנו לדרכינו ....

שם שורה ז) ובאנו לעת ערב לירושלים וראיתי בירושלים שקל הקדש שהוא מזמן ישראל בארץ והוא כסף מזוקק והוא דרהם חסר דנקא

גנזי ישראל.

שם שתי מדרגות על מערת אבותינו ר״ל מינארא על שם אברהם ויעקב וספרו ואמרו גם בנו מדרגה ג׳ על שם יצחק אבינו ונפל ונהרם ולא קבל, ומחוץ לשער ב״ת יש מקום מיוחד ליהודים להתפלל והוא דבוק בכותל ב״ה ויש חור א׳ בכותל ההיא והוא מכוון לקבורות האבות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה ולאה והדלקנו שם בלילה ההוא כמה נרות על החור ועמדנו וקראנו כל העניינים השייכים להם עד עת התפלה ואח״כ התפללנו תפלת חובה והלכנו ובאנו בליל ו׳ והתפללנו שם והלכנו אל בית מלונינו ואכלנו ושתינו ושמחנו על שזכינו לראות קבורות אבותינו וכן יזכה אלהינו לראות פני אליהו נביאנו ומשיח צדקנו אנ״ס...

צד 17 ושבנו אל בית מלוננו. ואח״כ שלחו לנו גבאי הקהל מעט מנחה וגם אנחנו נתנו לעניים ולשמן המאור ב׳ וחצי כספים, ושם ב״ה לרבנים א׳ [13] והוא יפה מאד ויש שם ל׳ בעלי בתים דלים אבל אומנתם תורתם...

וביום ו׳ רצינו ללכת ולא מצאנו שיירה וכאו הרבנים ואמרו אל תלכו יחידי אם תמצא שיירה

13) המו״ל הבין מהסגנון ״לרבנים אחד״ כי בה״כ שני יש לעדת הקראים ולכן שגה וכתב ב׳ בתי כנסיות ליהודים.

אהבת ציון.

וראינו על מערת שדה המכפלה בנין יפה מאבני שיש וסומקי ובעו"ה אינם עוזבים ליהודים להכנס בתוכה לבוא להתפלל וספרו לנו ואמרו שיש חור ממעל בהכ"נ שלהם לרדת למערה. ופעם א' ירדו ג' אנשים לראות קבורת אבותינו הקדושים ומיד שניהם נשרפו וא' מהם זעק זעקה גדולה ושאלו אנשים ממעל למה תזעק והשיב להם מה שקרה ואח"כ נשרף גם הוא ומהיום ההוא והלאה לא ירדו הישמעאלים להמערה ויש שם ב' מדריגות על מערת אברהם ויעקב ואומרים שבנו מדריגה ג' ע"ש יצחק ולא קבל ונפל ונהרס. ומחוץ לשער בהכ"נ שלהם יש מקום מיוחד ליהודים להתפלל והוא דבוק בכותל בהכ"נ ויש חור א' בכותל ההוא והוא מכוון נגד קבורת האבות והאמהות ז"ל. והדלקנו שם בלילה ההוא כמה נרות על החור ההוא ואמרנו איזה פרשיות עד התפילה ואח"כ התפללנו שם תפילת שחרית והלכנו ובאנו

גנזי ישראל.

וקראנו קצת פסוקים.

(שם) ובאנו לחברון בו ביום ונתנו לנו הרכבים בית אחד וחנינו שם במקום שדרים היהודים, שבח לאל ית' באנו לחברון בזכות אבותינו הקדושים אין שטן ואין פגע רע ושמחנו ביום ההוא שמחה גדולה על מה שזכנו השי"ת לבא לקבורות אבותינו הקדושים. וביום ה' השכמנו בשעת קריאת הסליחות והלכנו אל ב"ת לישמעאלים ויש על מערת המכפלה בנין יפה מאבני שיש ומאבני גזית שבנה אותו דהע"ה והחצר של הבנין קיר קטנה שבנו אותו הישמעאלים מאבני גזית ומכל משכיות החמדה בנין יפה אמנם ב"ת אשר על מערת שדה המכפלה הוא מאבני שיש וסומקי ובעו"ה אינם עוזבים ליהודים להכנס בתוך ב"ת שהוא על קבורות האבות לבוא להתפלל, וספרו לנו ואמרו שיש חור ממעל בבית התפלה לרדת מזה זמן א' ירדו ג' אנשים לראות קבורות אבותינו הקדושים ומיד נשרפו שניהם ואחד מהם זעק זעקה גדולה ושאלו אנשים ממעל למה אתה תזעק השיב להם מה שהוקרה ואח"כ גם הוא נשרף ומהיום ההוא והלאה לא ירדו הישמעאלים למערה, ויש

אהבת ציון.

ולהתפלל עליהם ועמדנו מקרוב נגד המגדל. והלכנו משם וראינו מערה אחד ובתוך המערה באר מים ואמרו אחינו ב"י [12]) שישם קבורת שמעון הצדיק ואשתו והבור היא טבילת אשתו, והלכנו משם מעט וראינו מער' גדול' ושם קבורות הרבה חצובות מהר ואמרו שהם קבורות של שבעים סנהדרין.

(צד מ' כ"ח)... וביום ד' כ"ז לחדש בו אחר התפלה לקחנו את כה"ר דוד ואת הבחור יצחק ורכבנו על הסוסים ללכת לחברון והלכנו ג' שעות ובאנו על קבורת רחל אמנו והוא בדרך חברון קרובה לבית לחם בדרך אפרת ועל מצבת קבורתה בנה עליה (מחמד בישא)·בנין נאה מגדל יפה כיונה עפה וקראנו שם קצת פסוקים... (צד מ"א י"ג) ובאנו לחברון לעת ערב בו ביום. וביום ה' השכמנו לקריאת סליחות והלכנו

גנזי ישראל.

סמוך לירושלים מחוץ לעיר ושם קבורת דוד ושלמה ע"ה ובנו עליה קובבא יפה ונאה מאד וסביבות הקובבא מוגדרים קיר קטנה ושם העיר כמוך לציון "באב אלדוד" ר"ל שער דוד ע"ה אינם [illegible] היהודים להכנס להתפלל עליהם ועמדנו מקרוב נגד הקובבא וקראנו קצת ענינים השייכים להם, והלכנו משם וראינו מערה אחת ובתוך המערה באר מים ואמרו הרבנים שישם קבורת שמעון הצדיק ואשתו והבור הוא טבילת אשתו והלכנו משם מעט וראינו מערה ושם קבורות הרבה חצובות ואמרו כי הם קבורות של ע' סנהדרין.

(צד 16) וביום ד' י"ד לחודש בו אחר התפלה סעדנו את לבנו כמנהג כל היום ולקחנו את כה"ר דוד ואת הבחור יצחק יצ"ו ורכבנו על הסוסים ללכת לחברון והלכנו ג' שעות ובאנו אל קבורת אמנו רחל והיא בדרך חברון קרובה לבית להם בדרך אפרתי ועל מצבת קבורתה בנת מחמד פשא בנין נאה קובבא ויפה כיונה עפה

---

12) הנוסע הקראי אשר לא יקדיש את קבלת אנשי כנה"ג והבאים אחריהם: כתב "אמרו הרבנים" והמו"ל ברצותו להסתיר את דבר כתב במקום הרבנים אחינו ב"י אך כל איש יבין כי סגנון כזה לא מידי יהודי רבני יצא.

אהבת ציון.

שנדרו אחינו ומה ששלחו קצת אנשים לבד מהקהלות הכל עלו מאתים ועשרים כספים (אריסלנלי[10]) מהם נתנו ליושבי ירושלם ולשמן למאור וק"מ כספים לסילוק חובות העיר; וביום השבת הוציאו ס"ת ויברכו את כל אנשי קהלותינו לאל עליון את כל הנודרים יקובל תשורתם כזבח וכקשורת...

(צד ל"ט ש' כ"א)...

ואח"כ באנו אל עיר ציון והיא קרובה אל שער העיר סמוך לירושלם ושם קבורת דוד ושלמה ע"ה ושם העיר סמוך לירושלם כפול דוד[11] ר"ל שער דוד ובעו"ה אינם עוזבים ליהודים להכנס

גנזי ישראל.

דוד יצ"ו מה שיש בידנו צדקות הקהלות יצ"ו וגם נדר כה"ר יצחק י"א כספים ור' שלמה לוי כ' כספים ואני הצעיר שמואל הנבזה כ' כספים וגם נדרתי לשלוח מרי שנה בשנה "שרי פ י א'[9]) וכל מה שנדרו אחינו וכל מה ששלחו קצת אנשים לבד מהקהל, הכל עלה מאתים ועשרים כספים אריסלנלר מהם נתנו ליושבי ירושלים וגם לחכם כה"ר דוד למקטנם ועד גדלם לכל איש ב' כספים וגם לשמן המאור ומהם בעבור נשך ותרבית ומהם בעבור קרן החוב הכל קנ"ת כספים. וביום השבת הוציאו ס"ת וברכו כל אנשי קהלתנו עם ספר תורה את כל הנודרים...

(צד 14) ואח"כ באנו אל עיר ציון והיא קרובה לשער העיר

---

9) המלה הזאת ערבית והוראתה "דורון ומנחה" והנוסעים הקראים אשר ישבו בקרים הורגלו להשתמש תמיד במלות ערביות או תורקיות "בכל מקום אשר לא מצאו מלה עברית, אולם" המחבר של גוף הספר "אהבת ציון" משתמש תמיד במלות יהודית־אשכנזית, כמו "ראד־ביקסען" ובדומה, וכנראה. לא ידע גם המו"ל בעצמו הוראת מילת "שרפי" ולכן הניחה כמו שהיא.

10) המלה הזאת תורקית והוראתה "אריה" ע"ש תמונת ארי אשר היה טבוע על המטבעות בעת הזאת, והיא מטבעת הגרוש או הפיאסטער הנהוג עד היום בארץ, ועד היום יקראו לה הרבה מאחינו בארץ הקדם בעברית בשם "אריות" וגם מחבר הספר בעצמו קורא אותם בצד י"ט בשם "אריות".

11) צ"ל באב אל דהוד.

אהבת ציון.

ירושלם וקבלו אותנו בסבר פנים יפות ולקח אותנו הר' דוד לביתו והוא בנוי מאבני גזית מכוסה בגג נחושת והביא לנו לחם ויין ואכלנו ושתינו ואח"כ ירדנו לביהכ"נ והתפללנו תפילת הערב ובהכ"נ הוא יורד במעלות עשרים [4] ויש ג' ס"ת לבד מס"ת ישנים והרבה ספרים וספרי "חכמי הערב" [6] ויש שמה ט"ו בתים להקדש [7] וביום ד' אמרנו לכה"ר דוד שיש בידינו נדבות הקהילית וגם אנחנו נדרנו נ"א כספים [8] וגם נדרו לשלח מדי שנה בשנה (שרפי) [9] אחד וכל מה

גנזי ישראל.

יצ"ו וכ"ר משה הכהן וכ"ר ישועה הלוי ור' יפתח הבחור ור' יצחק הבחור [3] את אשת כה"ר דוד יצ"ו וקבל אותנו בסבר פנים יפות ובאהבה רבה והוליכונו לחצר הקדש ולקח אותנו כה"ר דוד לביתו והוא בנוי מאבני גזית ועליו קובבא ויישבנו שם והביא לנו מאכל ויין ואכלנו ושתינו. . . . ואח"כ ירדנו לב"ה והתפללנו תפלת הערב ובית הכנסת הוא יורד במעלת כ' פתח בית הארץ ויש שם ג' ס"ת לבד מהישנים וחומש אחד טוב ויפה מאד [5] וגם יש הרבה תורות וספרי חכמי הערב ויש שם ט"ו בתים להקדש ויושבים שם... וביום ד' אמרנו להחכם כ"ר

---

3) את שמות חכמי הקראים אשר באו לקבל פניהם השמיטו, כנראה, מפני השם "יפתח הבחור" אשר איננו נהוג בין הרבנים.

4) גם עד היום ירדו בעשרים מעלות לביהכ"נ אשר להקראים.

5) התמיש הזה נמצא גם עד היום בביהכ"נ של עדת הקראים.

6) המו"ל שכה ברגע העתיקו את הספר הזה, את קנאת אחינו היראים לחכמות הצוניות, והיאמן כי יסופר כי לפני ק"ל שנה (בערך) יתנו חו"ר עדת עה"ק ירושלם ת"ו מקום לספרי חכמי הערביים בבית הכנסת, בעוד אשר בעת לא יניחו חו"ר עדת האשכנזים ללמד את בניהם אף לשון ערבית.

7) כמספר הזה בקירוב הם גם עד היום מספר בתי ההקדש אשר בחצר ביהכ"נ של הקראים.

8) מגוף הספר נראה כי המחבר לא היה אמיד אשר יוכל לתת מכספו נדבה לכוללות עה"ק, ולהיפך יספר המחבר (צד נ"ה) כי בצאתו מעכו לשוב למדינתו "שכר בעדו פקיד העדה בעבו ספינה מקיפת ־־ק־ל.

אהבת ציון.

(צד ל"ו ש' י"ח)... משם נסענו והלכנו ועלינו להר גבוה ותלול מאד ארץ הרים ובקעות ועלינו מהר אל הר הרים נפלאים, והלכנו עד בקר ובאנו אל עיר הקדש ירושלם תובב"א בצהרים, ובאנו אל שער חברון והוא נקרא בלשון ערב סבו חליל ר"ל שער אברהם אבינו ע"ה[1]) ועמדנו לפני השער כי אין לבוא אל שער העיר בלי רשות וגם עזבנו כלי מלחמתינו ביד בעלי הסוסים כי היה פחד וכי אין רשות ליהודים להכנס בתוך ירושלם בכלי מלחמה[2]) ושלחנו לאחינו להתבשר ובא איש אחד רבן, ששמו משה הנקרא (שיך יהוד) והוא על המס פקיד של שר ירושלם לראות כמה אנשים אנחנו ולקחת גם מאיש ב' כספים ואחר שראה אותנו ויאמר לנו באו ברוכי ה' ונכנסנו משער העיר אל

גנזי ישראל

(צד 12) . . . וכחצי הלילה ליל ג' נסענו משם (רמלה) והלכנו ועלינו להר גבוה ותלול מאד הרים ובקעות ועלינו מהר אל הה, הרים נפלאים; והלכנו עד בקר ובאנו אל עיר קדשנו לעת הצהרים תובב"א ובאנו אל שער ח ב ר ו ן והוא הנקרא בלשון הערביים "בבו אל חליל" ר"ל שער אברהם ע"ה ועמדנו לפני השער כי אין לבוא בשער העיר בלי רשות וגם עזבנו כלי מלחמותינו ביד בעלי הסוסים ושלחנו לאחינו הקראים איש א' להתבשר ואח"כ בא איש אחד ר ב ן מ ש ה שמו הנקרא ש י ך י ה ו ד והוא על המס פקיד של שר ירושלם וראה כמה אנשים אנחנו לקחת כפר מאיש ב' כספים כי הוא חק להם ואחר שבא וראה אותנו ואמר לנו בואו ברוכי ה' ונכנסנו משער העיר אל י ר ו ש ל י ם בשמחה וטוב לבב.

וכאשר עברנו מן השער מיד באו אחינו הקראים לקדם פנינו כמהר"ר דוד היקר והנחמד והנעלה

---

1) צ"ל באב־אל־חליל ותרגומו: "שער האהוב" ואברהם אבינו ע"ה מתואר אצל הערביים בשם חליל אלאה (אהוב ה') ולכן יקראו את עי"ק הברון אשר בה קבור אאע"ה בשם חלילי, והשער הזה הוא מול הדרך העולה הברונה. ולפי"ז ההוראה האמיתית של שם השער הוא "שער הברון".

2) המו"ל שכח כי הספר מחובר מתורגי ודרשן ומה לו ולכלי מלחמה?

הביא את ספרו לדפוס רק איש אחר אשר המספר הג״ע ילידו.
ד) המו״ל ידע את המחבר היטב פנים בפנים וגם חפץ היה בכבודו ויקרו.

והנה התיצאה הראשונה דיה להוכיח למדי כי המחבר אשר בא לאה״ק דרך עכו והשתקע בצפת, לא ראה מלבד צפת עיר מיושבי רק את עיר טבריה אשר בארץ הגליל. ואת תכונת הערים האלו ואשר סביבותיהם העלה על ספרו וכן אמנם קרא הוא את ספוריו, בשם „ספורי ארץ הגליל״ כי כן כתוב בסוף הספר, „הסל ספורי ארץ הגליל, מזוקק שבעתים ונראה בעליל״. ורק מוציאו לאור הוסיף בו סיפורים גם מיתר ערי ארה״ק סוריה ומצרים אשר לקח ממכתב הנוסע הקראי הנז׳, ובסופו (מצד נ״ה עד ס״ג) גם חקירותיו על דבר קדמית ארץ איטליא וכו׳, ובאורים נכוחים בכתובים ובמגילת תענית וכו׳, וישנה את שמו לשם „אהבת ציון״. ואך בשגגה שכח להשמיט בסוף הספר את שמו העיקרי אשר קרא לו המחבר, ועל ידי זה נשאר שם המספר רופף אצל רושמי הספרים. מהם קראוהו בשמו הראשון „סיפורי ארץ הגליל״, ומהם קראוהו בשמו החדש „אהבת ציון״, ומהם נקבוהו „סיפורי ארה״ק״, (השם הנקוב בהקדמות הספר אשר הביאנו).

והנה עצם הספר „אהבת ציון״ כאשר יצא מעט מחברו הר״ר שמחה ב״ר יהושע, יכלה בצד ל״ו שורה י״ז אשר בה כלה המחבר לתאר ולבאר את תכונת עיה״ק טבריה והמעינות החמין אשר בקרבתה וכפר חטין הסמוך לה, ומפה עד צד מ״ז ומצד נ״ה עד נ״ה נעתק מדברי הנוסע הקראי, רק שתכונת ארץ מצרים הבאה פה באחרונה כתוב שם בראשונה (עוד לפני בוא הנוסע לארה״ק).

ולמען ברר עוד את דבר הזיוף הזה במופתים חותכים, לבלי יוכל כל איש לטעון נגדו, אמרנו להביא פה קטעים אחדים מהספורים הנוספים, כמו שהם כתובים בהספר הזה, ואצלם יוסח הספורים האלו הנדפסים בספר „גנזי ישראל בס״ט פ״ב״ הנז׳, ולהעיר על ההשמטות והמגרעות אשר נגרעו ונשמטו מגוף הספר. ואז יראה כל קורא לדעת כי לא שגינו במשפטינו.

ואחרי כן נוכיח בהוכחות ברורות את אמיתת משפטינו עליו וידי מי חלו בזיופו.

וזה נוסח שער הספר.:

„ספר „אהבת ציון". ציון דורש אין לה מכלל דבעי דרישה גם מכלי באי מועד בשעריה, מצאנו עצמינו מחויבים לדרוש את דרכי ציון. בספר הזה מבוארים נתיבותיה ובקור היכליה, אשרי תבחר ותקרב בחצרותיה, עוז ותפארת במקדשו. הב"מ נא הקורא ידיד בהקדמות הספר שם המחבר ואיכות החיבור גדולת שם המחבר לשכנו תדרשנו בספריו הנחמדים שיצ"א לאור הדפוס והוא איש אמת וירא את ד' ברבים. וכל דבריו כניכ, ומעוררים את לב ידיד הקורא על דברת שאהבת ציון לא ישכח לנצח".

ומעבר השני של הדף כתוב לאמר:

„ספורי ארץ הקדושה שחבר התורני המופלג בתורה ובחסידות מוהר"ר יהושע זצ"ל בעהמ"ח ספר בנין של שמחה הנקרא מקדם לב שמחה וספר נטיעה של שמחה אשר נסע לא"י בשנת תקכ"ד קודם חג השבועות ובא לעיר עכו עיר קצה גבולה בי"ב תשרי תקכ"ה ועלה לצפת וקבע דירתו שם כל ימות החורף קרוב לשבעה חדשים עד ז' אייר ואח"כ הוצרך להזור למדינתו לפולין, ונתקבל למגיד מישרים בק"ק בראהילוב ונפטר שם בערב פסח שנת תקכ"ח". . . . . . .

והנה מדברי שער הספר והקדמתו נוכל להוציא ארבעה תוצאות אשר יועילו לנו בתוצאת החקירה הזאת והם: א) כי מחבר הספר הר"ר שמחה ב"ר יהושע התמהמה באה"ק אך שבעה ירחים אשר ששה מהם היו ירחי החורף. וזאת יבין כל איש כי לפני קכ"ה שנה בעת אשר כל הדרכים בארץ היו בחזקת סכנה לא היו לאל ידי כל איש לעבור בימי החורף והגשמים אשר אין שיירות מצויות, את ארץ יש"אל לארכה ולרחבה וללכת לתור גם את דמשק וסביבותיה. ב) מחבר הספר היה אמנם איש גדול בתורה וביראה וגם דרשן מציין אך לא חכם וחוקר בגלילת הארצות ודברי ימיהם. ג) לא המחבר

על דבר ספר „אהבת ציון",
זיופו, ומזיפו.

בהמאמר הביבליאגראפי Jüdische Schriften zur Geographie Palästina's להחכם ד״ר שטיינשניידער אשר בחלק האשכנזי מספרינו זה נומער 61 הערנו בקצרה כי בתוצאת הספר „אהבת ציון" המחובר מאת הר״ר שמחה בן יהושע (בשנת תקכ״ה בערך) נעשה זיוף זר ומשונה אשר היה נעלם מעיני כל המבקרים וראשי הספרים עד היום, והוא: כי חלק גדול של הספר הזה נעתק אות באות ממכתב המסע של הקראי כהר׳ שמואל ב״ר דוד יעמש״ל אשר נסע לארה״ק משנת ת״א עד ת״ב (קכ״ה שנה לפני נסיעת מחבר הספר הנ״ל) ומקצתו נדפס בהספר Bibliotheca hebraica להביבליאגראף המצוין G. Wolf (ובשנת 1865 נדפס כולו מכ״י בספר „גנזי ישראל כס״ט פ״ב" להחכם ח״י גורלאנד ז״ל). ורק לבלי יכירו הקוראים מיד כי מסע נוסע קראי יצאו הדברים, הרשה לו המו״ל להשמיטו, לשנות, ולהוסיף במקומות רבים מהמכתב, וביחוד שם עינו להשמיט את מלת „אחינו הקראים" הנזכרת פעמים רבות בהמכתב, וגם הרבה משמות חכמי הקראים הנזכרים בו. אך בכל זהירותו היתירה נכשל פעמים אחדות להעתיק דברים אחדים אשר הקורא את הספר כולו בעין בקורת, יכיר כי לא ממחבר אחד יצאו כל הסיפורים, ומקצתם לא מעט יהודי רבני נכתבו, כאשר נוכיח הלאה. והנה מאשר כי הספר הקטן הזה הוא כעת יקר המציאות, והרבה מהקראים לא ראוהו אולי מימיהם, לכן אמרתי להעתיק ראשונה את שער הספר ואת ההקדמה הקצרה הנדפסת מעבר השני של השער, אשר מהם ידעו הקוראים את תכנית הספר וצורת מחברו;

של ארצות בריטניה ואשכנז בהיותו מספא טוב לבהמות, ונדרש בבתי התבשיל, יגדל פה אך מעט ותמונתו עגול שטוח. זמן זריעתו הוא מיד אחר הגשם הראשון בעת זריעת הנפין או הצנון, והוא יאכל מבושל וגם כבוש במי מלח וחומץ עם פלפל ירוק לתבל את הבשר.

50 לפת האדום (שמנדר Beta vulgaris, Rothe Rübe)
הלפת הזה נכבד במאד בשוק המסחר באירופא, על כי ממנו יכינו את הצוקער, לא נודע בארץ עד לפני שנים מספר אשר האכרים מבני אירופה החלו לזרעו, וגדולו עלה יפה מאד, וגם מחירו יקר יען הוא עוד יקר המציאות ונאכל לתאוה מאת הלועזים וגם מבני הארץ. וזה אופן זריעתו: מיד אחרי היורה הראשון יטמנו את רע' בחיק האדמה ואחרי אשר יגיע הצמח לגובה 15 — 10 ס"מ יוציאוהו וישתלוהו במקום המיוחד להם רחוק 40-50 ס"מ איש מאחיו והוא איננו דורש מים בימי הקיץ רק איזה עבודות קלות בפעם בפעם. כאשר אמרנו הובא הלפת הזה מקרוב לארצינו, וגם עד היום אך זעיר שם זעיר שם יגדל בגנות־פרי, אולם לדעתנו טוב מאד יהיה אם ננסה לזרוע אותו במדה מרובה כי הוא נותן שכר טוב לבעליו. שטח העקטאר אדמה יביא משש מאות עד אלף קילא שרשים ומשלש מאות עד ארבעה מאות קילא עלים.

51 לפת החלמות (קארע פראנג'יע Brassic napus Steckrübe) דומה בכל ללפת הפשוט, אך מאשר כי טעמו ערב לחיך יותר ממנו לכן יוקח אך למאכל אדם. פה בארץ הוחלו לזרעו רק בשנים האחרונות בני האירופים אך במדה מעטה בין ירקות החורף. לגדולו וכן לגדול הלפת הפשוט דרוש אדמה דשנה היותר טובה אדמת חומר המקבלת מים בשופי.

52 לפת הצהוב (ג'זר Daucus, carota Cartter Djasar Möhren) את הירק הזה החלו לזרוע בהגנות בשנים האחרונות, ונמצא אך מעט בא"י, בזרע הירק ישתמשו בסמי רפואה.

הכי נכבד במצב הממעים וביחוד בגנות השלחין, מוצאו ארץ אסיה ומשם הובא לארצות איטליא, צרפת, ועוד. פרי הלמון עגול־ארוך, ומראהו ירוק, קליפתו ספוגי ולבן מבפנים. ובשרו מרכב מגרעינים ומיץ חמוצי, והוא עוכר לסוחר בשוקי אירופא, כי לבד נחיצתו בכלכלת הבית יוציאו מבשרו "מלח חמוץ" הנקרא על שמו, ומקלפתו שמן הנודע בשם "שמן למון", והוא ידרש גם בבתי עשית ממתקים. למוני יפו הם היותר טובים (אחרי למוני מעסינע) הם ישולחו לכל ארצות, חבושים מארבעה עד שמונה מאות בכל תיבה ומכורכים אחד אחד בגיר משי.

מיני הלמון הם שלשה : א) המין המורגל אשר הזכרנו, ב) הלמון המתוק Limonien והוא עגול, קלפתו דקה ובשרו מלא מיץ מתוק. ג) לימון־קטן Limonehen הדומה בתמונתו להקודם, אך הוא קטן במאד ומיץ בשרו חמוץ, והוא יכבש במלח ושמן

וזה סדר נטיעת הלמון פה : בראשונה לוקחים זרע או ענפים מעץ הלימון־המתוק, או תפוח־הזהב הנקרא Bigoradier ואחרי עבור שתים או שלש שנה לגדולם ירכיבו בם ענף מהלימון החמוץ, ובשנה הבא יוציאום ויטעום בהמקום המיוחד להם. בירח תשרי יחולו פרי הלמון להתבשל והיותר טובים הם הנקטפים בראשונה בירחי כסליו וטבת. ועל הגנן לשים עין לקטפם טרם יתבשלו כליל.

ל.

49 לפת [15] (לפת Brassica Rapa, Rübe) הלפת אשר גדולו נהוג בכל ארצות אירופה ונכבד במאוד בתוצאת האדמה

15) השם לפת כולל שתי הוראות הוראה כללית לכל מיני ירקות הנאכלים עם הפת כמאמרם ז"ל "אוי לבית שהלפת עובר בתוכו" "מיסב ואוכל פתו בלפתן" ומזה נבנה גם הפעל "לפות" כמו "ללפת את הפת" והוראתו השניה כוללת מין הירק הנזכר בפנים אשר כן שמו גם בערבית, והאית על זה מאמר רז"ל (בכתובות ק"י ע"ב) "ואל תתמה שהרי שיעל הינן בלפת" וכו' אשר מזה אנו ראים כי היא מורה גם על מין ירק ידוע, וכן מאמר חז"ל בבכורות ד' מ"נ "לפתן דדמיא רישיה לנרגלידא דליפתא" וס' הערוך שראשו דומה ללפת שרחב למעלה מכל צדדיו, וכן הוא תמונת הלפת הגדל בארץ כמבואר בפנים.
ה ע ו ר ך

אדמה דשנה ומים רבים. הכרפס יזרעו ראשונה איש אצל אחיו ואחר הגשם הראשון יוצאו ויזרעו שנית במרחק ממוצע. עלי הכרפס ידרשו בבתי התבשיל, ומגרעיני הזרע יוציאו בבתי הזיכוך שמן נודף.

45 כרפס שבנהרות [14] (בקדוני patikum, Petroselinum Petersilie) גם הוא יגדל רק במקומות אשר לא יחסר שם מים ושני מינים בו, מהא' יאכלו העלים ומהשני רק השרשים, וגם הוא ידרש בבתי התבשיל, ומגרעינו זרעו יוציאו מ"ע הדרוש בסמי הרפואה Oleum Petreslinum

46 כרשינה (כרסנה Vicia, Wicke) בארץ ישראל יגדלו הכרשינין למכביר במינים שונים, והוא נכבד מאד בכלכלת האכר כי הוא מספוא טוב לבהמות וביחוד לגמלים. הכרשינה יגדל בכל אדמה שתהיה, וביחוד יעלה יפה באדמת השיד, והוא יחשב בין זרע החורף יזרע ויקצר בעת ובעונה אחת עם החטה. באדמה לחה יכולים לזרוע את הכרשינה ולקטפו בעודו באבי והעקטאר אדמה טובה תוכל להוציא 20000 קילא מספוא ירוק או 4500 קילא חשש.

ל.

47 לִבְנֶה (הַוַּאר Populus alba, Silberpappel,) העץ הזה יגדל מהר והוא עושה צל גדול סביבו, עליו לבנים כלובן הכסף וגם קלפתו לבנה, עצו רך, ולכן ידרש רק למלאכות קלי הערך. בדרך העולה מבעל בכי לדמשק נמצאים יערות שלמים מעצי הלבנה המושכים אליהם את עין העוברים בלובן מראיתם והם יוקחו שם גם לבנין בתים.

48 לִמּוֹן (לִימוּן Citrus Medica Citrone) עץ הלמון

14) במסכתא שביעית ובירושלמי שם איתא מאי כרפס שבנהרות רבי חנינא אומר פיטרוסילינון והוא הוא שמו הרומי' העורך

תמיד, לכן יזרעוהו בגנות השלחין ואצל המעינות. וגדולו דורש אדמה טובה ומזובלת ועבודה רבה.

וזה סדר זריעתו: בהתחלת הקיץ יזרעו את זרעוני הכרוב בערוגה אחת בדוחק, ואחרי אשר יציצו ויגדלו, יוציאום וינטעום במקום אחר רחוק איש מאחיו מששים עד שבעים ס"מ, ובכל ימי הקיץ דרוש להשקותם מים ובאמצע החורף יבושלו. כלה הכרוב גבוה כחצי הרגל ויותר, ראשו יפה מאוד ומשקלו יגיע לשלשה קילא והוא ערב לחיך אוכלו ועל הרוב ימכר בפנים הארץ, ומעט ממנו ישולח לבארות ומצרים.

43 כרכום (כרפים Crons sativus, Safran) מקום מכורתו הוא אסיה וצפון אפריקא, ואך גם פה בארץ ימצא למכביר על ההרים אשר אדמתם קשה, והוא יגדל מאליו פרא ונעזב, ובחדש חשון יציץ ציץ. מכל הצמח הזה לא ידרש רק היד והאבק אשר בתוך הפרח פנימה. היד נחלק לשלשה מתרים או חוטים ארוכים ועינם כעין הדם והם הם הכרכום. הצמח הזה יגדל שתים או שלש שנים במקום אחד ובכל שנה ירבה מספר פרחיו. הפרחים יקטפו בבוקר לפני תגבורות השמש ויובאו הביתה ושם יוציאו מהם המתרים הנזכרים ויניחום ליבש באויר. להוציא חצי קילא של כרכום-מוכן, ידרש 204000 פרחים, ולכן יקר מאוד מחירו כנודע.

סדר זריעתו פשוט מאוד: אחר הגשם הראשון יזרעו את זרע הכרכום הדומה לבצלים קטנים, ומשך שתים או שלש שנים יוציא הזרע פרחים, ואז על הזורע להוציא את הבצלים ולתת אותם במקום אחר. בשנת תר"ן נסו לזרוע זרע הכרכום הצרפתי בהמשבה ראשון לציון והנסיון עלה יפה מאד אך לע"ע לא ההלו לנטוע אותו במדה מרובה.

44 כרפס (כרפס Apium graveolens, Sellerie,) יגדל בארץ בגנות השלחין ואצל המעינות, כי גדולו דורש

כ

39 **כמון** (כַּמּוֹן Carum Carvi Kümmel) הכמון יגדל מאליו בארץ, פרא ונעזב וביחוד אצל הדרכים והתעלות, והאכרים לא ישתמשו בו כלל. באירופא יזרעוהו למרבה בהשדות כי הוא ידרש בבתי המאפה והתבשיל, וגם בבתי זיכוך יין שרף, וגם יוציאו ממנו שמן הנודע בשם "שמן כמון".

40 **כסבר** (כסברה Koriander ,Cerandorum Stivum) גם הוא יגדל בארץ זעיר שם זעיר שם פרא ונעזב, אולם באירופא יזרע כי ידרש לתבל המאכלים, ובבתי בישול השכר, ובבתי הרפואות בין הסממנין המחזקים את הקיבה.

41 **כפר** (חנא Lawsonia spinoso, Cyperblume) הקנה הזה יגדל הרבה בארץ ישראל ובכל ארץ הקדם, לו פרחים יפים ואמוצים המפיקים ריח, וגדולים בתבנית אשכלות הענבים, והוא יקר מפאת שרשו, אשר מעורו העליון יוקח צבע אדום־כהה ואשר יפרד ממנו באמצעות אלקאהאל. בהצבע הזה ישתמשו לסמים שונים וגם לצביעת משי וכדומה, ובארץ הקדם יעשו מאבק הצבע הנז' כחל אשר בה יצבעו הנשים מכל המפלגות את צפרני ידיהן ורגליהן, וראשי האצבעות מכפנים.

42 **כרוב**[13] (כרנביט Brassica Botrylis, Chou-fleur, Blumenkohl) הכרוב הוא אחד מירקי הקיץ ולגדולו דרוש להשקותו

13) בהוראת השם כרוב אין כל ספק, כאשר יעיד שמו הערבי הדומה להשם העברי רק בהוספת נון ותיו כדרך השפה הזאת ואחותה הארמית וגם מאמר ר"ש בן תחליפא (כתובות דף ק"י ע"ב) קלח של כרוב הניח לי אבא והיה עולין עליו בסולם, יראה בעליל כי רק על הירק הזה כיון אשר הקלח שלו גבוה, כמבואר בפנים והמתרגמים כרוב "קרויט" (בל"א) טועים והירק הזה נקרא במשנה "תרובתור" והוא יבא במקומו אי"ה.

העורך

37 **חרוב** (חרוב Ceratouia siliqua, Johannisbrot) העץ היפה הזה יגדל למכביר בא״י וסוריה, וביחוד נמצאים ממנו יערים שלימים בארץ הגליל. עץ החרוב יוציא פרי הרבה מאד, עד כי במקומות רבים יוקח פריו גם למספוא לבהמות, וכן יוציאו ממנו יין שרף, החרוב הטוב יעלה בארכו עד רבע המעטער ועינו שחור ומבהיק ואוצר בקרבו מיץ מתוק ונעים, אולם החרוב הגדל בארה״ק רע באיכותו ואיננו ראוי כמעט למאכל אדם ואחדים מאחינו נסו להוציא ממנו מין שרף.

ט.

38 **טיטון.** (דוחאן Nicotina Tabacum, Tabac) מוצאו מאמעריקא וכעת יגדל כמעט בכל ארצות תבל והוא יגדל גם בארצות פלשת וסוריא אך לא במדה מרובה, גם לא ימצאו בה כל המינים השונים אשר לצמח הזה, כי הערביים לא ישיתו לב להרחיב את גידול הצמח הזה אשר העשיר את העוסקים בנטיעתו בכל חלקי התבל. ולכן לא יצא טיטון ארץ פלשת לשוקי אירופא כי אם לצורך יושבי הארץ פנימה, וגם המינים הגדלים בה גרועים באיכותם.

וזה סדר נטיעתו : לראשונה יזרעו את הטיטון בערוגות קטנות, ואח״כ יוציאוהו משם ונטעוהו על השדה, ואחרי עבור חמשה או ששה שבועות כאשר יעלה הצמח מעשרה עד שנים עשר עלים, יחתכו את הכותרת אשר בראשו, וזה יקרא אצל האכרים „הסרת ראש הטיטון״, וכאשר העלים יחלו להצהיב, אז יחתכו אותם ויחרוזו במחרוזות ויתלום להתיבש באויר.

בשנת תרמ״ד מכרה ממשלתנו הרוממה את מסחר הטיטון לחברה אירופית, ומאז על כל אכר למכור את צמחי הטיטון לידי פקידי החברה והיא תכין טיטון לעשן וגם לשאוף בעד כל ארץ תוגרמה. ומעת הזאת הולך זריעת הטיטון הלוך וחסור, כי האכרים אינם חפצים בהשכר אשר יביא להם ולא בהתלאות הכרוכים בזריעתו.

הפרי הזה אשר יטעוהו הרבה במצרים, סוריא וא״י קפריסין גדל מעצמו למכביר באדמת אה״ק. תבנית הצמח הזה דומה לתבנית האבטיח, אך פריו קטן כתפוח הזהב, ולו גרעינים רבים וטעמו רע ומר במאד, ומהם יוציאו בבתי הכנת סמי מרפא מין המשלשל, וגם יותן בדבק של כורכים כאמצעי נגד העש וביחוד ישתמשו בו לצבע שחור. הערבים יקטפום ויביאום ליפו למכור להסוחרים ומשם ישולחו לאירופא.

35 חסא (חס (Lactuca folisa, Salat) הירק הזה הגדל בכל הארץ ימנה עד מאה מינים שונים. בארצנו יגדל בסביבות יפו, ירושלם ועוד, והרבה ממנו ישולח לפארט־סאיד ואלכסנדריה.

36 חציר [12]) (כראת (Alluim Porrum, Porei מין בצל וטעמו נוטה יותר למתוק מהבצל הידוע, וישתמש לתבל המאכלים, בא״י יגדל אך מעט. אופן זרעתו וגדולו הוא כהבצל הירוק אשר יזרעוהו מיד אחר הגשם הראשון.

חרדל (חרדל (Sinopis-satica, Moutarde, Senft הצמח הזה יגדל מעצמו וגם יזרע, בגרעיניו נשתמש לתבל המאכלים וגם לרפואה.

החרדל יפרד לשני מינים והם : החרדל הלבן Sinapis alba והחרדל השחור Br. nigra וגרעיני הראשון יאצרו עד כדי 30% שמן ממראה צהוב הראוי להדלקה.

ובסוף המאמר הזה עוד נעיר על כל השמות והצמחים אשר עוד לא נתבררו כל צרכם.

העורך

12) השם חציר מורה על כל מין עשב הראוי למאכל בהמה כמו ״אולי נמצא חציר״ מ״א י״ח ה׳ אך בשם הזה נקרא גם מין ירק ידוע והאות: ״זכרנו את החציר ואת הבצלים״ בלשון משנה נקרא כרישי עיין הפלאה שבערכין ערך כרש. העורך

הזבא זה לא כביר, כאשר יעיד עליה שם הערבי ״דורא פראנג״יע לאמר: דורא האירופית. ובכ״ז תתרבה בגדולה שנה שנה, ביחוד יזרעוה בסביבות יפו וצפת, ומחוף יפו לבד יצא בכל שנה כמה אלפים קילא. החטה הזאת תחשב על זרע הקיץ, ואחרי אשר יחרשו את האדמה פעמים, יזרעוה בשורות שוות הרחוקות זו מזו משלשים עד ארבעים סענטימעטער למען יוכל אח״כ לחרוש ביניהם עוד הפעם. ובגנות השלח״ן תגדל החטה בכל ימי הקיץ עד ימות הגשמים. גבעול החטה הזאת דומה לגבעול הדורא.

ברכה רבה במאד תביא החטה הזאת לזורעיה, ולכן נתפשט זריעתה וגידולה ברוב ארצות אירופא, והיא: א) החטה התרסית נוכל לזרוע גם באדמה אשר כבר נס ליחה, וזורעים אותה שנים רבות בלי הפסק. ב) האכר בטוח בזריעתה כי תעלה יפה, כי מחמשה ועשרים גרעינים אשר יטמון בחיק האדמה תוציא לו תחתם שנים עשר גבעולים טובים במאוד, ואחד עשר בינונים רק אחד או שנים גרועים. ג) תועלתה מרובה כי היא תמלא לנו מקום החטה לאכלה קלי, טחון, מבושל, ואפוי. ובארצות רבות יוציאו ממנה יין שרף, וגם הגבעולים יוקחו למספוא לבהמות, והעלים למלאות כרים וכסתות.

33 חלגלוגית. (Portulaca oleracea Portulak) צמח אשר יגדל אך שנה אחת בדרום אירופא והדו. זרע החלגלוגית יזרע רחוק איש מרעהו, וצמחו מתפשט לארך האדמה, עליו ירוקים או צהובים, וטעמם נוטה למתוק ויוקחו ללפת בהם הפת, בא״י יגדל אך מעט.

34 חַנְטַל הַגָּדֹל[11] (Cucumus, Colocyntis, Coloquint)

[11] אחדים ממפרשי המשנה קראו להחנטל בשם ״פקועה״ אך השם הזה לא יתאים את תמונת החנטל ואיכותו לכל פרטיו ולכן אמרנו לקרא אותו יותר טוב בשמו הערבי על משקל עברי, ואולי יבוא היום אשר יבורר לנו בירור גמור הוראת מלת פקועה

30 **חדק**(10) (חרק Solanum sanctum.Sodomapfel) העץ הזה גדל בסביבות יריחו, פרותיו דומה לתפוחים, ויפים במראיתם החיצונה, אולם תוכם מלא רקבון ובאשה עד כי יהיו לפיח בכף הפותח אותם. ותרי הארץ יקראו לו בשם „תפוחי סדום".

31 **חטה**, קֶמַח, חִנְטַה, (Friteum, Blé, Weizen
החטה מצויה לרוב בא"י וכמעט כל אדמת המישור אשר בה זרועה חטים וביחוד תגדל החטה למכביר בסביבות עזה, שכם, וסלכה (בעבר הירדן). באדמה שחורה ודשנה יזרעו עליה בראשונה תבואת הקיץ (כזרע הדורא והשומשמין), ובחורף הבא יזרעוה חטים, אולם באדמה פשוטה, השדה אשר נזרעה בשנה הזאת תבואות החורף לא נוכל לזרעה תבואת הקיץ, עד השנה הבאה.

וזה סדר העבודה בשדה: אחרי אשר ירד היורה הראשון בירח מרחשון יצא האכר ומחרשתו בידו לפתח ולשדד את רגבי אדמתו, ומיד יזרעה ויחרישה שנית, ואז אין לו עוד כל עבודה בשדה עד עת בשולם בירח סיון או תמוז, אשר אז יניף עליהם החרמש ויאספם הגורנה.

הגורן הוא מקום קשה וחלק, בו ידושו השבלים בבקרים עד אשר ירך ויודק הקש ויהית ראוי למאכל הבהמה (אשר אין לה מספוא אחר זולתו), ואח"כ יזורו ברחת. האכרים אשר יאצרו את תבואותיהם עד ימות החורף יתנום בבורות גדולים רחבים למטה וקצרים למעלה, הנקראים בערבית מ ט מ ו ר.

32 **חטי טירס**. (דורא פרנג'יה Zea Mays Maïs Mais)
מוצא החטה הזאת מצפון אמעריקא, וכעת יזרע בארצות רבות, ובעלי השדות יראו ברכה רבה בעמלם בו. לארץ ישראל

10) ראה מאמרינו טוב מראה ענים מהלך נפש (ירושלים כרך ג' צד 121)
ה ע ו ר ך.

בשנה שעברה נוסד ביפו בית חרושת להוציא מהגפת את השמן האצור בו, אך מסבות צדדיות אשר אינן תלויות במצב הבית סיגר על מסגר אחרי ימים מעטים להתיסדותו.

בשנת תרמ"ז יסד ה' ישראל נימצאוויץ, בית־בד אירופי בלוד, ואחרי מותו בא בית הבד ליד ה' פיינבערג המחזיק אותו עד היום ורואה ברכה בעמלו. ומלבד בית הבד הזה נמצאים עוד כעשרה בתי בד כאלו, בערים וכפרים שונים.

שמן טוב נוכל להוציא רק מהזיתים אשר עוד לא בושלו כל צרכן, והזיתים אשר כבר בושלו כל צרכן אם כי כמות השמן האגור בם מרובה על הראשונים, אך איננו טוב כל כך בטעמו ורוחו. רוב השמן הנעשה בארץ ידרש לצרכי יושביה, אך מעט ממנו יוציאו למצרים ולאירופא, ובבואו צרפתה יזככוהו וימכרוהו למאכל.

ח.

28 **חבוש** [9] (סְפַרְגַ׳ל Cydonia vulgaris Coing, Quitte)

העץ הזה דומה כמעט לקנה גומה, גזעו עקום מראה עליו ירוק מבהיק פרחיו נוטים לאודם, פריו כעין התפוח ועינו צהוב־כהה וטעמו מתוק אך מכויץ את החיך, החבוש לא יאכל חי רק מבושל או מטוגן בנופת. בארץ ישראל יגדל הרבה בגנות ילידי הארץ, והוא יובל גם לערים הקרובות.

29 **חבצלת** (זמבאג Lilium Candidum, Lis, Lilie) הפרח הזה ימצא במקומות רבים בארץ ישראל, וביחוד באדמת השרון. עליו ינתנו בשמן ויהיה אח"כ לצרי טוב.

[9] השם העיקרי והראשי של הפרי הזה הוא לדעתנו "אספרגל". (ראה ערך אספרגל כשמו הערבי ואך עוד שני שמות לו בדהז"ל והם: חבישין ופרישין. על האחרון נאמר מפורש כי הוא רק. שם כינוי "ולמה נקרא שמו פרישין? שאין לך פרי אילן דפריש מלאכלו חי מלבד זה" והשם חבישין יהיה גם הוא לדעתנו רק שם לוי על טעמו החובש ומכויץ את החיך בהאכלו חי כמבואר בפנים.

ה ע ו ר ך.

וביחוד בסביבות הנחלים והאגמים, פרחיו האדומים מפיקים ריח נעים וחזק ומהם יוציאו שמן מריח אשר ערכו רב.

ז׳

27 זית (זיתון Olea europaea.Olivier Oelbaum) הזית הוא עץ אשר לא יפליא את עין רואהו לא בגבהו ולא במראהו, ובכל זאת עוד בימים מקדם נמנה הזית בשבחי ארץ כנען, כי על מיץ פירותיו יחיה המון אדם רב, וכבר ראינוהו מתנוסס לתהלה בפי בן ירובעל לאמר: "החדלתי את דשני אשר בו יכבדו אלהים ואנשים" (שופטים ט׳ ט׳).

הזית יגדל בארץ פלשת וסוריא למכביר (וכדרום אירופא ובצפון אמעריקא) עד כי ימצא מהם יערות שלמים. עליו ארוכים־וקצרים וקשים כעור, ומראיתם ירוק כהה, והם לא יפלו גם בימי החורף. פריו נועד להוציא ממנו שמן, וגם יאכלוהו כבוש במלח. ערך השמן יקר בחיי האדם על כי ידרש למאכל, להאיר, ולעשית הבורית. כמות השמן האצור בהזיתים תלוי במיני העצים.

את השמן מוציאים מהזיתים באופן זה: בהגיע עת נקף הזית, יעלה האכר על העץ, ובמקל אשר בידו יחבוט את ענפי העץ, והזיתים יפלו ארצה, ומשם ילוקטו ויובאו אל בית הבד. כמעט כל בתי הבד אשר בארץ ערוכים באופן פשוט, ולא נשתנה בהם מאומה ממה שהיו לפני אלפים שנה. הזיתים יונחו בין אבני הרחים, ואחרי אשר יוטחנו יובאו אל תוך המכבש. השמן היוצא מהם בפעם הראשונה הוא השמן היותר טוב, אחרי כן יובאו שנית במכבש, וכמובן שמנם גרוע מהראשון, אך גם בשתי פעמים אין די כח בקורת בית הבד להוציא מהם את כל שמנם, ולכן יותנו אח״כ הזיתים זמן מה במים חמים, ויובאו בשלשית אל תוך המכבש, אך השמן הזה גרוע מאד, עד כי לא יוצלח לאכילה, רק להדלקה ולעשית הבורית, ובכ״ז ישאר עוד בהגפת שמן בערך 25% אשר יוכלו להוציא מהם במכונות הבד אשר בארופא. גם הגפת אינו הולך לאבוד, רק ימכר להסקת התנורים.

צמחי ארץ הצבי

מאת

האגראנאם מ. מאיראוויץ.

(המשך מכרך ג').

23 דלעת. (קרע Cucurbita Pepo, Calebasse, Kürbis)
צמח הדלעת ופריה מתפשט על פני האדמה כהאבטיחים והמלפפונות אשר למשפחתם תחשב גם היא.

היא תגדל הרבה בכ"מ בארץ, ותזרע בעת זריעת שאר ירק הקיץ, ונאכלת הרבה בפנים הארץ. תמונתה כתמונת ביצה ארוכה, מראיה צהוב, ובשתי אלה תפרד מהדלעת הגדלה באירופא. בתוכה נמצאים גרעינים גדולים לבנים וחלקים אשר יאכלו אחרי התיבשם לקנוח סעודה. ארכה תגיע לשליש המעטער ומשקלה מעשרה עד עשרים קילא ויותר.

24 דַנְדַנָה. (נענע Mentha piperita, Menthe, Pfefer-minze) הצמח הזה יגדל בהגנות, מראה עליו תכלת והם יוקחו לסמי רפואה לחיזוק הקבה, וע"י זכוך מורגל יוציאו ממנו שמן הנודע בשם "שמן דנדנה" (Oleum Menthae piperitae).

ה'

25 הדס (אס Myrte Myrtus communis,) העץ הזה יגדל באסיה ובאפריקא, בארץ ישראל ימצא לרוב בהגנות, וביחוד בארץ הגליל, (ואחינו יושבי צפת יכסו בענפיו את סכותיהם) עיקר גדולו הוא רק לענג ושעשועים, בכל זאת יביא תועלת רבה כי עליו ידרשו לעבוד עורות (כמו בעין האוג), ומפרחיו יוציאו שמן מריח הנדרש בבתי מעשה סמים מריחים.

26 הירדוף (דפלה Nerium Oleander, Oléandre)
העץ הזה הגדל בארפא רק בהגנות, יגדל מאליו בארץ ישראל

סביב השדות והאחוזות (הקנויות לצמיתות לבעליהם) אשר מפאת גדלם אי אפשר לגדרם בגדר אבנים. ב) ג ד ר א ב נ י ם, בסביבות הבתים והאחוזות הקטנות. אבני הגדר נתונים איש על אחיו מבלי טיט ועפר לחברם יחד ובהנקיקים והחורים אשר בניהם ישכנו על הרוב נחשים. על פי האמור נבין כונת הכתוב אשר הבאנו והמשכו להכתובים אשר לפניו ואחריו. אחרי אשר ספר לנו קהלת כי ראה אשר הסכל נתן וכו' ראיתי עבדים וכו' שהוא בחינת צדיק ורע לו רשע וטוב לו יספר כי לפעמים, פועל אדם ישולם לו מעט בעולם הזה וגם ע"י העול בעצמו אשר אבה לעשות. ואחז את דבר השגת גבול אשר היה מצוי לרוב ויאמר : חופר גומץ (תוך גבול רעהו. למען הרחיב עי"ז את גבולו) בו יפול (ויהרג) ופרץ גדר (אשר בינו לבין רעהו) ישכנו נחש השוכן בנקיקי הגדרים כנזכר וזה גם כונת הכתוב שאחריו : מסיע אבנים (מבנין רעוע של רעהו) יעצב בהם (עי"ז יגיע לו ע צ ב ורוגז) ובוקע עצים (מגן שאינו שלו) יסכן בם (יביא לנפשו סכנה על ידם.)

יותר מאביו הלא ממילא נודע ומפורסם השם "אבוברם", ומדוע יקראו אלה אשר יאבו להזכיר את שם האב בשם "אבוה דבר אבוברם". אולם לפי דעתינו מלת "בר" פה איננה משמשת בהראת בן כי אם חלק מהשם הפרטי של איש הנקרא "בר־אבוברם" וכן מצינו בדחז"ל הרבה פעמים שם עצם פוטי בהוספת מלת בר, כמו בר חבו (ב"מ דף כ"ט ב') בר קמצא (גיטין ד' נ"ה ע"ב) בן ציון, בן קמצר (יומא ד' ל"חא) ועוד רבים דומיהם אשר השם בן או בר הוא חלק משמם הפרטי. (הרב בעל סדה"ד חשב באמת את השם בר או בן כהוראתו ולכן הביא גם את החלק הב' של השם הפרטי בערכו אך גם שם לא מצא כל מקור אחר מלבד המקור אשר בו נזכר השם כולו בשלימות), ואביו אשר היה איש נכבד נקרא לפי המנהג אשר הבאנו למעלה על שם בנו "אבוה דבר אבוברם".

סדין עשתה ותמכור וחגור נתנה לכנעני.

(משלי ל"א כ"ד)

בני ארץ הקדם יחגרו את מעילם בחגורה, והנשים תעטפנה בצאתן החוצה את כל גופן בסדין לבן ולכן כאשר אבה המשורר להציג לנו את סמל אשת החיל לא רק בתור עקרת הבית, כי אם גם בתור עסקנית המועלת להכנסת הבית, יספר כי מלבד כל המלאכית העבודות הנחוצות לעבודת השדה והבית, תדע להכין גם הבגדים הנחוצים לאנשים ונשים מבני הארץ למכרם. ובמקום כחה וחפצה לעבודה שם הראה גם תום דרכיה וצניעותה ויאמר: ס ד י ן (אשר הוא מעיל נשים) ע ש ת ה ו ת מ כ ו ר (בעצמה לכל דורשת) ו ח ג ו ר (המיוחד אך לאנשים לא מכרה בעצמה רק) נ ת נ ה ל כ נ ע נ י כי הוא יסובב עמהם למכרם.

חופר גומץ בו יפול ופרץ גדר ישכנו נחש.

(קהלת י' ח')

בישני אופנים יוגבלו ויסמנו הגבולות אשר בין איש לרעהו עד היום בארץ והם: א) ח פ י ר ה ק צ ר ה ו ע מ ו ק ה (גמוץ)

גדול ד׳ ומהולל מאד :
בעיר אלהינו (כל חלקי העיר יחד)
הר קדשו (הוא הר המוריה אשר עליו עמד המקדש)
ועליו הוסיף :
(יפי נוף משוש כל הארץ)
הר ציון, ירכתי צפון, ועל ב׳ החלקים (או ג׳) האלו הוסיף
(קרית מלך רב).
ולפי זה לא יננדו הכתובים להמציאות מבלי כל דוחק וקושי.

מה־שמו מה־שם־בנו כי תדע.

(משלי ל׳ ד׳)

בני ארץ הקדם לא יקראו לאיש נכבד בשמו הפרטי כי אם על שם בנו הבכור, כמו אֲבוּ־דַהוּד (אבי דוד) להאיש אשר קרא את שם בנו הבכור דוד. ולאיש אשר אין לו בנים, יקראו אותו על שם אביו כמו אִבְּן דַהוּד (בן דוד) להאיש אשר שם אביו דוד.

ועל פי זה נבין מליצת הכתוב מ ה ש מ ו (אם איש פשוט הוא) ו מ ה־ש ם־ב נ ו (אם איש נכבד ואין לפי כבודו לקראהו בשמו הפרטי) כ י ת ד ע *).

גם (בחולין דף ל״ח עמוד א׳) איתא אקשי בה ׳אבוה דבר אבוברם״, ואמרי לה אחוה דבר אבוברם. ורש״י ז״ל פ׳ : אבוברם, שם האיש : אבוה דבר אבוברם זהו אבוברם עצמו ומכירין היו את הבן ולא את האב והיו קורין אותו על שם בנו שעשו את בנו סימן לו עכ״ל. והנה הפירוש הזה קשה מאד כי הלא שמו הפרטי של בן אבוברם לא נודע לאיש ולהיפך נקרא הוא על שם אביו ״בר אבוברם״ ואף אם נאמר כי הוא היה מפורסם על ידי מעשיו ופעולותיו הרבה

*) את ביאור ה כ ת ו ב הזה שמעתי מפי ההה״ש כמר סלימאן מני בן הרה״ג וכו׳ אליהו מני הי״ו רב לעדת הספרדים בעיה״ק חברון ת״ו.

הר ציון ירכתי צפון. (תהלים מ״ח ג׳)

מבארי כתבי הקודש הראשונים אשר תכונת עיר קדשינו נעלמה מהם, בארו את הכתוב הזה בפשטות, בחשבם כי הר ציון הוא בירכתי צפון של קרית מלך רב, (היא ירושלם), אולם המבארים החדשים כבר עמדו על הדבר הזה אשר הוא נגד המציאות, כי באמת עומד הר ציון בפאת דרום העיר כנודע. ולכן מהם השכילו לבאר כי מלות ירכתי צפון נמשך על ״הר ציון״ לאמר כי הירך הצפוני של הר ציון הוא קרית מלך רב. והנה מלבד הקושי בשיעור המאמר הזה והבנתו, עוד לא הועילו בזה מאומה, כי חלק העיר אשר בצפון הר ציון היה קטן ומצער כל כך עד כי בשום אופן לא נוכל לכנותו ״קרית מלך רב״. אולם לדעתינו מלת הר ציון וירכתי צפון, אינם נמשכים איש על רעהו, רק כוללים חלקים נפרדים של העיר כאשר נבאר.

נודע לכל כי עוד בימי הבית השני היתה עיר קדשינו ירושלם נחלקת לארבעה חלקים והם: הר המוריה (במזר״ד) הר ציון (בפאת דרום״ע) אקרא (צפום״ע) ובית צתא (צפום״ז) והחלוקה הזאת לא היתה מלאכותית כי אם טבעית כי עמוקים ורחבים יפרידו בניהם ועוד בימי המלך שלמה נבנה גשר לאחד את הר המוריה ואת הר ציון יחד, וגם עד היום אחרי החורבנות ההרסות והתקונים הרבים והשונים אשר נעשו בהעיר, תראה עוד החלוקה הזאת לכל מתבונן. והנה לדעתנו נקראו חלקי העיר אשר נקראו בפי היונים בשם ״אקרא, ובית צתא״ בימי הבית הראשון או למצער בפי המשורר, בשם ״ירכתי צפון״ כי המה נמשכו על פני כל צפון העיר. ועתה יבארו הכתובים על נכון במאד.

המשורר אשר אבה לספר את גדולת ד׳ ותהלתו בעיר קדשינו, מנה ראשונה את העיר כולה ואחרי כן את חלקיה אחד אחד. ואצל כל אחד מהם הוסיף לתאר במאמר צדדר את מעלתו וקדשתו. ויהי לפי זה שיעור הכתובים כן:

16

תשתה, והיא תהיה להם במקום כלב־החיק לבני ארץ המערב.

ב) בימי קדם בעוד אשר מכירת בשר במקולין לא היה נהוג עוד, והאיש אשר אותה נפשו לאכל בשר. נאלץ היה לשחוט מצאנו ובקרו, לא אכל גם העשיר בשר בכל ימי השבוע, ורק השמן, החלב, והדבש היה עיקר מחיתם, (על פי דרך הזה יחיו גם עד היום יושבי הכפרים) אולם כאשר בא א ו ר ח להתארח בבית איש, נאלץ היה בעה"ב לכרות בעדו כרה ולשחוט לכבודו (אם רק איש נכבד הוא אף אם לא ידעהו מתמול שלשום) צאן או בקר ככל אשר תשיג ידו, ולסעודת־הארח הזאת יזמינו גם שכניהם ומיודעיהם לאכל עתם לחם. ע"פ שני המנהגים האילו אשר עקבותיהם נשארו עד היום נבין יותר את נועם וחוזק דברי נתן אל דוד אשר הבאנו.

וקסת הסופר במתניו

(יחזקאל ט' ב')

כלי הכתיבה העתיק והנהוג בארץ הקדם גם עד היום, עשוי מנחושת קלל, ומורכב משני חלקים, חלקו האחד הוא תיק ארוך ובו יושמו העטים העשוים מקנים דקים, וחלקו השני עשוי בעין פך קטן בראש התיק ובו יתנו מוך לספוג את הדיו לבלי ישפך. ואת ק ס ת ה ס ו פ ר ה ז ה יתחוב כל איש נכבד ובעל בעמיו, אשר הכתב המכתב אינם מוזרים לו, בצאתו החוצה מתחת לחגורתו, אשר במתניו, למען תהיה לאל ידו לכתוב ולרשום את כל אשר ידרש לו, ובזה נבין את המסופר ביחזקאל, ואיש אחד בתוכם ל ב ו ש ב ד י ם וקסת הסופר ב מ ת נ י ו. ויוכל להיות כי השם קסת אשר אין לו רֵעַ במקרא נגזר מהשם קֹשֶׁת אשר הראתו קנה חלול, ואולי גם על זה כיון ר' מנחם בן סרוק באמרו: "ואת קשות הנסך וקשותיו, ויתכן להיות מגזרת וקסת הסופר במתניו." (לא כאשר חשב בעל אוצה"ש כי כונתו אשר שניהם מין כלי). (ראה אוצה"ש ערך קסת).

וזוכרים את ההלכה הזאת, אך ל מ ע ש ה ל א י ק י מ ו ה. בזה נבין היטיב את כונת הכתוב: כי תבא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך שבעך (עפ"י המנהג הקדום והרישות הנתונה מאת בעלי הכרמים, אך ראה הזהר כי) אל כליך לא תתן. וכן טעם וכונת הכתוב הבא אחריו בדבר קטיפת מלילות. וכן דעת הז"ל בספרי פ' תצא רס"ו (רק שהמה אסרו לגעת בהענבים לפני גמר מלאכתם מהטעם המובן כי אז יהיי רק מחסר ואינו נהנה) וז"ל: כי תבוא בכרם רעך, יכול לעולם בין נגמר מלאכתן בין לא נגמר מלאכתן (כפי פירוש ר"ה *) המובא במאיר עין הוצ' מאיר איש שלום וויען תרכ"ד) תלמוד לומר ואל כליך, לא תתן בשעה שאתה נותן לכליו של בעה"ב וכו'. אולם חז"ל בעלי התלמוד אשר בימיהם כבר נחלש או נתבטל המנהג הקדום הזה מפאת העלאת ערך הענבים, ראו כי מפני תיקון העולם ומפני גדר הנאה מנכסי אחרים שלא ברשות, ראוי ונכון לאסור על כל איש לבוא בכרם רעהו. ודרשו כי תבוא בכרם רעך בפועל הכתוב מדבר (ב"מ דף פ"ז), ועל פי זה פירש הרב בעל זית רענן את דברי הספרי, יכול לעולם וכו' (אפילו שלא בעת מלאכה) וכן נפסק הדין להלכה ולמעשה.

ולרש אין כל כי אם כבשה אחת קטנה וכו'
מפתו תאכל ומכסו תשתה וכו' ויבא הֵלֶך
ויחמול לקחת מצאנו ומבקרו לעשות ל א ר ח
הבא אליו. (שמואל ב' י"ב ג' ד')

בהמשל הזה אשר נשא נתן אל דוד, רואים אנו עקבות ישני מנהגים קדומים הנהוגים עד היום בארץ והם:

א) בני ארץ הקדם יאהבו מאד לבלות זמן ולהשתעשע את הכבשה הקטנה ולכן מהם יגדלוה בבתיהם ירחצוה וינקוה למישעי, ויקחוה עמם בלכתם לשוח, מפתם תאכל, ומכסם

*) פרושו של רבנו הלל נזכר בתוספות סוטה דף ל"ה.

אצל מעשי תמר ויהודה, אשר נתקשו בו המבארים, מהם פירשוהו „אדרת" ומהם פירשוהו כ׳ הוא הצניף אשר יצנפו בני ארץ הקדם סביב למגבעתם האדומה. והנה הפירוש הא׳ מלבד אשר אין הוראתו במשמעותה של המלה הזאת, עוד לא יתכן לאמר כי תמר תבקש מיהודה להניח בידה את אדרתו אשר בלעדה לא ילך כל איש נכבד וכעל בעמיו. והאות כי גם שני החפצים האחרים אשר בקשה ממנו הם חפצים אשר גם בלעדם יוכל כל איש ללכת. וגם הפירוש הב׳ איננו מתקבל יען כי המטפחת אשר בני הארץ יכרכו סביב למגבעתם איננה מפותלת ומדוע תקרא בשם פתיל? אולם הפתיל אשר אמרנו שמו נאה לו כי הוא מ פ ו ת ל מחבלים דקים (ולכן נקרא גם בלשון רבים „פתילים") וגם מפותל סביב ראש נושאו. ולפי זה בקשה תמר מיהודה את הפתיל אשר גם בלעדו יוכל ללכת, בקשרו את שתי קצות המטפחת סביב לראשו כאשר בארנו.

כי תבוא בכרם רעך ואכלת ענבים כנפשך שבעך.

(דברים כ"ג כ"ה)

בחלק הארץ אשר בעבר הירדן מזרחה (אשר שם אין עוד להענבים ערך קבוע) נוהג עוד המנהג הקדום, כי לכל איש העובר על אחד הכרמים, הרשות בידו לבוא אל תוך הכרם ולאכול מענביו כנפשו שבעו*). ורק אם יקח מענבי הכרם ויתן בכליו, אז יתפש כגנב. טעם ההתר הזה הוא כי ידוע ידעו בעלי הכרמים כי אי אפשר להאיש ההולך בדרך בימי חום ושרב לעצור ברוחו לבלי לגעת בענבי הכרם אשר הוא עובר עליו להשיב נפשו העיפה משרב וצמאון. ולכן לבלי יכשלו בעון הנאת מנכסי אחרים שלא ברשות, התירו לכל איש לאכול כנפשו שבעו. אולם בעבר הירדן מערבה אשר ענבי הגפן זכו למחיר וערך קבוע בשוק, כי גם הכורמים המחמדים הנזירים מהיין ימצאו לענביהם קונים מאת יתר העמים שכניהם, (וגם בהמקומות אשר לא יכינו יין, ייבשום לצמוקים אשר גם להם יש ערך קבוע) כבר בטל המנהג הזה, וכל בעלי הכרמים יודעים

*) את המנהג הזה שמעתי גם מהפראפיסאר אהלעסניצקי אשר עבר על פני כל עבר הירדן

והענוה, והמשא ומתן יגמר. ועפ"ז נבין היטיב את הכתובים (בבראשית כ"ג, י"א—י"ז) המספרים לנו את אופן קנית מערת המכפלה.

ורחל לקחה את התרפים ותשמם בכר הגמל ותשב עליהם וימשש לבן את כל האהל ולא מצא וכו'. (בראשית ל"א ל"ד)

עד היום נוהגים בני הקדם ההולכים לרגלי מסעיהם על הגמלים, כי כאשר תבוא הארחה למקום המחנה אשר שם יטו אהליהם, יורידו את כרי הגמלים וישימום בהאהלים והמה יהיו למושב להנשים הנוסעות עמהם *). ועפ"ז נכין הטיב את דברי הכתובים, המספרים את דבר חיפוש התרפים: "ויבא (לבן) באהל רחל: ורחל (לפני באו) לקחה את התרפים ותשמם בכר הגמל" (אשר עמד בתוך אהלה) "ותשב עליהם" וכו' ואחרי אשר חפש את כל האהל ולא מצא. פחדה רחל לבלי יבוא לחפש תחת כר הגמל אשר מתחתיה כאשר עשה בלי ספק באהלי בעלה ואחותה, לכן הקדימה לאמר לו תשובה מספקת: "לא אוכל לקום מפניך" וכו'.

חתמך ופתילך.

(בראשית ל"ח י"ה)

כסוי־הראש הנהוג עד היום אצל הבדואים הוא: מטפחת גדולה המכופלת באלכסונה לשתים, בה יכסו את ראשם ושלשת קצותיה יתלו מעל צוארם וקדקדם והיתה להם למכסה מחום השמש הבוער, ואת המטפחת יהדקו סביב לראשם בפתיל המגודל מפת ילי צמר ושני קצותיו מפותלים יחד כטבעת, (והוא נקרא בערבית אַגַאל), אך אם אין לאיש הפתיל הנזכר יהדק את המטפחת סביב לראשו בשתי קצותיה. כסוי־הראש הזה הוא היותר קדום, וגם העירונים יכסו את ראשיהם בלכתם בדרך בהמטפחת והפתיל הנזכר, למען הגן מקרני השמש הבוערים. והחבל המפותל הזה הוא הפתיל הנזכר

*) את הבאור והמנהג הזה שמעתי מפי החכם מוהר"מ אדעלמאן אשר ראהו בעיניו בעברו דרך ארם נהרים.

טוב מראה עינים מהלך נפש

ארץ ארבע מאת שקל כסף בני ובנך מה היא.

(בראשית כ״ג ט״ו)

אופן וסדר המשא ומתן של קנית מערת המכפלה המוזרה במאוד בעיני בני ארצות המערב, לא יפלא במאומה בעיני האיש אשר התמהמה אף זמן מה בארצות הקדם ושם לבו אל דרכי יושביה ומנהגיהם, ועד היום רואים אנחנו את סדרי המשא ומתן הזה לכל פרטיו ודקדוקיו. כאשר יבוא הקונה אל בן ארץ הקדם לקנות ממנו דבר מה, לא יקצוב המוכר את מחירו, רק יאמר לו ״תן כחפצך״ מפחדו, אולי יש את נפש הקונה לתת לו יותר מאשר בדעתו לקצוב, וביחוד עם הקונה והמוכר הם שניהם מבני מרום עם הארץ והמוכר יודע כי החפץ המדובר דרוש במאד לחפץ הקונה, אז בכל אופן לא יהין המוכר לקצוב את המחיר בראשונה, רק בשפת חלקות וענות חן (הכל לפי מצב ומעלת הקונה, וחפצו ותשוקתו אל החפץ המדובר) יאמר לו ״תן כחפצך״ או ״קח בחנם״ ולא לפעמים רחוקות תקשבנה אזנינו את המלים אשר יצאו מפי עפרון החתי, גם מפי ע פ ר ו נ י ד ו ר נ ו בָּנִי וּבֶנַךְ מִן רֶר תַּקְלִיף לאמר: בני ובנך מה היא. ורק אחרי אשר יקצוב הקונה את המחיר אשר הוא נותן, יחל המשא ומתן וגם אז לא יפרט המוכר את המחיר אשר הוא מבקש רק במבטאי כבוד וחנף כהנזכרים ישיב אחור את קצבת הקונה, והקונה המבין, אשר נפשו תבחל במשא ומתן כזה, יקצוב בבפעם הראשונה המחיר האחרון, אף אם יוצא הוא מגדר ההרגל (כאשר עשה אברהם אבינו ע״ה) אז יושם קץ לפתגמי הכבוד

ע״פ דת הגוים אינם מניחים ס״ת בלתי רשיון המלך. וידוע שישיבת כרכים קשה ע״כ בקשתי להתאמץ להיות מן העושין וגם מן המעשין לדבר מצוה רבה כזו וגם אנכי חלילה לי מחדול להתפלל בעדכם אצל כותל המערבי ושארי מקומות הקדוש׳ שאנחנו הולכים מתפללים שם תמיד בכל ער״ח ושארי ימי תחנונים
כ״ד ידידו הרש״ת ומתפלל תמיד עבורם,

מנחם מענדיל
בהר״ר מו״ה ברוך זלה״ה מירושלם עה״ק תוב״ב.

הנני דורש באהבה א״ש רב לכבוד אהובי ידידי נפשי ה״ה הרב המופלג הנגיד המפורסם חו״ג וי״ש שלשלת היוחסין כקש״ת מוהר״ר יוסף נ״י ואחיו המופלג הנגיד המפו׳ ח״ו וי״ש כמו״ה יעקב נ״י. והנני מודיעם שקבלתי נדבת לבבם הטהור משנת תקע״ה, סך חמשה רוביל סיג, וגם שמאד בחלה דעתי על זה הענין לבקש עלי אמנם האמת זהו משלשה דברי׳ המעבירין את האדם ע״ד כו׳ כי ההכרח ל״י, אשר בעת שליחות בהמדינות רק על יסוד הכולל יגעתי ולא לעצמי. ומעט מעמדות שהי׳ לי מידידי ורחימי נחדפו ונשכחו מהם, ושהדי במרום כי מעט שהי׳ לי כלה בשני הזעם כאשר כתבתי ע״י השד״ר המופלג מו״ה יצחק נ״י, והראוי ליקירי יראי ד׳ לעזרני כאלו הייתי באתרייהו שהיו מרחמים עלי תמיד וכ״ש בעת שזכיתי להיות במ״ק על התורה ועבודה, וזכרם לא ישוב מזכרוני תמיד להתפלל עליהם תמיד על מקומות הקדושים, ומפני שהכל ב״ש אף לתת רחמים למרחמיו כו׳, ולהמציא להם חיים צדקה כו׳ לכן קצרתי וסמכתי עליו ית׳ שיגלגל זכות עי״ז שלא ישכחוני ויהי׳ גדולים המעשים בבית משפחתו הטהורה יהי שמם לעולם. וא״ש רב יקבלו מאדה״ש ומאתי ידידם לנצח

(עפר ארץ) ישראל
במוהרר״ש זלה״ה מעה״ק צפת תובב״א.

מהגזברין האמרכלין שלנו אשר במחוז הק"ק שקלאוו אשר היו עוסקים בישוב אה"ק בגופם ומאודם לש"ש שבקו חיים ארוכים ונעימים למר ידידנו, יחוס ויחמול נא על כבוד עיר קדשינו ותפארתנו ועל העוסקים בה בקיבוץ בתורה ובעבודת ה'. ויכנים עצמו בעובי הקורה להיות בעזרת הכולל שלנו אשר בירושלים ובצפת להשתדל ולהתעסק בחיות נפשות ישראל אשר כל המקיים נפש א' כו' ויקוים בו מאמר המלך החסיד נז"י אם לא אזכרכי כו' ירושלים וגו' ועלינו עם כל חבורותינו אשכנזים, מוטל עלינו להתפלל בתמידות אצל כותל מערבי וקברי התנאים ונביאים שיאריך בוראנו ימיו ושנותיו ויזכה אף בתלתא מילי דבמזלא תליא ויזכה לראות בבנין ירושל' כאשר הוא מתעסק בכבודה וככבוד בנ"י הדרים בתוכה בעת חורבנה כן יזכה לראות מנהלם לעתיד בתעצומות טובות נפשות ישראל בזה ולבא, כנפשו ונפש החותמים דש"ת ומוכנים להתפלל תמיד עברו כנ"ל ובפרט כאשר יודע שכל דברינו אלו לטובות הכלל. ושלום יקבל כנפשו ונפש החותמים

נאם שלמה בא"א אב"ד דק"ק . . . .

ונאם יהודא יודיל בלא"א מו"ה מ' יוסף מק' מאהליב.

ח.

ב"ה יום ה' כ"ו למב"י שנת התקע"ו לפ"ק

פעיה"ק צפת תובב"א.

שלום לאהובי ידידי ה"ה הרב הנגיד המפורסם חו"נ אי"א כש"ת מו"ה יוסף ואחיו הנגיד המפורסם המופלג מו"ה יעקב נ"י עכבב"י.

הנה אחר הברכה באתי להודיע שקבלתי מה ששלחו לי רומעכ"ת על נכון ובקשתי על להבא שכה יתנו וכה יוסיפו אומץ כי כעת אני קבעתי דירתי בירושלם עה"ק וקבעתי ישיבה והזמין לי מקום הישיבה הקב"ה ישיבה של הרב הגאון מו"ה חיים בן עטר ז"ל ומתפללים אנחנו שם כל חשבוע לבד שבת כי

ונתחזק בתורה ועבודה מה שלא היה זה בעיר קדשינו ותפארתנו מהרבה דורות שלפנינו וב״ה ששלום ושלוה והשקט ובטח יותר ויותר מח״ל פה עה״ק ובצפת ובכל אה״ק. אך זאת מגמתינו לשאול מה׳ ב״ה שיזכנו לימי גאולת משיח צדקנו, וביני לביני יזכנו להתוסף קהל ישיבתינו בתורה ועבודה על הארץ הטובה וביחוד פה עה״ק ירושלים. אך בשביל מאמרם ז״ל אם אין קמח כו׳ וצוו לנו חכמי המשנה והעמידו תלמידים, ויוקר השערים נתעלה עד למאד בעו״ה עד שנצרך הרבה להעמדת רגלי התלמידים בפרט בחלישות כוחות החברים מגודל יגיעות הדרכים ול[ח]כטת שינוי המקומות עד שבאנו לנחלה זו ירושלים עה״ק עד שכ״א מאתנו נצרך להוצאה רבה והי׳ בחסד ה׳ עלינו להיות ממרחק תבוא לחמנו ע״י נכבדי ארץ חורי וסגני מופלגי נדיבי עמנו ממחנו הק״ק שקלאוו ומכל מחנות ישראל יברכם ה׳ בכל מקום שהם. וביותר ע״י המשתדלים והמתעסקים בחיות נפשות יקרות ישראל אשר באה״ק בצפת ובירושלים הם האמרכלין והגזברין אשר בכל עיר ועיר הם הם המקיימים התורה והעבודה באה״ק יברכם ה׳ בכל הטובות בזה ולבא וישמע קול תפילתינו אצל קברי הנביאים וכל הצדיקים על שלימות נפשותם וגופותם בזה ובבא כאשר בחסד ה׳ ע״י הוטב לנפשותינו וגופותינו בהעמדת רגלינו על התורה והעבודה פה אה״ק ומוכנים אנחנו בעז״ה להתפלל אצל כותל מערבי כלליהם ופרטיהם לטובת נפשותיהם וגופותיהם בזה ובבא לכלליהם ופרטיהם. ועתה אשר מקרוב שמעה אזנינו אשר בעו״ה רבים מגדולי מחוז הק״ק שקלאוו נלקחו למעלה מאשר נשלמו בשלימות תקונם לפני בוראנו י״ת ובוודאי מתוקה שנתם אם מעט וגו׳ אך אוי לנו כי מגן גברים נגעל ואין לנו על מי להשען כ״א על אבינו שבשמים אשר ברחמיו וחסדיו לא עזבנו לא יעזבנו להעמיד לנו עזר מגבורי עמו לעמוס על כתפיהם עול הראשונים נוחו נפש ולצאות בעקבותיהם ולהחזיק בדרכיהם דרך ה׳ ב״ה ובפרט במצוה זו פקוח נפשות אשר היא נורשית בגדול ישראל ע״כ שמנו אנחנו ח״ס פנינו על מ״כ ידידינו בהיות שהרבה

למאה או יו״ד, וישלח השטר תוך הכתב ובטחתי שכה יעשה, ואין להאריך זולת ליתן יד על קין ובמו פי אתחנן לאלד״א דשמ״א אורך ימים ישביעהו כנפשו הרמה והנשאה, האחת אהובה והאחת צנועה, ובנפש קטנה דארעא העבד עברי

הצעיר יאודה סוזין ס״ט.

ז[1].

בעז״ה יתברך א״ר ליום ו׳ עש״ק ז׳ שבט שנת התקע״ז

פעיה״ק ירושלים תובב״א

שלום וטובה וברכה וחיים ארוכים לראש ידיד עליון ועמו ה״ה הגביר המפואר המופלג בתורה ויראת ה׳ הטהורה גומל חסד לעשירים ולעניים כמ״ר
יוסף רוזעת נ״י.

האמת באנו להודיע למר ידידנו כי ב״ה זכינו להתיישב מנין ויותר של אחינו קהל אשכנזים פה עה״ק ירושלים תובב״א. ונקבעה ישיבה קבועה בחסד ה׳ ע״י עבדו הנאמן לו ולעמו הוא נשיא העיר ה״ה הרב הקדוש המפורסם בתורה וחסידות אשר לו עשר ידות בנגלה ונסתר מוהר״מ מענדל אשר כבר נודע בשמו הטוב בהיותו במהגהו בק״ק שקלאוו וגם פה הגדיל להיות זוכה ומזכה שע״י בה״י נבנית ירושלים בישיבת אשכנזים כמונו היום, בישיבה שהיתה קבועה ליד הגדול המערבי ה״ה רבינו הגאון בה״ס אור החיים על התורה, בה ב״ה יושבים אנחנו בחבורה להגות בשיעור קבוע ביום ובלילה במקרא ובק״מ ופוסקים ואיש לרעהו יאמר חזק

---

[1] המכתב הזה והבא אחריו, הגיעו לידינו מאת הגביר המרומם וכו׳ כמו״ה שה ברלין בעיר המלוכה פטרסבורג, באמצעות ידידנו הרב החכם וכו׳ כמו״ה אברהם אליהו [ד״ד] הרכבי.

המערך.

דקותיו ושלימות מדותיו מכללא אתמ״ וכפ׳ישא
מלוה ה׳ חונן דל, פרים ליה פרופא לא פסיק ידיה
מן כיסא ה״ה הח׳ הש׳ והכולל ח״ק אפוטרופסא
נאמנה, כמוה״ר נר״ו יאיר כתוקפא דשמשא בפלגו
יומא דתקופא דירחא דתמוז כיר״א.

אהרי קידה חמש מאות, כאשר יאות, לפני שר צבאות,ואלודים
צבאות ינשאהו וינטלהו וכסא כבוד ינחילהו ועל מי מנוחות ינהלהו.
מראש מקדמי אר״ש כפילנא שלמא רבא למר ניהו רבא תכון
תפלתי קטורת לפני אל חי שוכן מרומים יאריך ימיו בטוב ושנותיו
בנעימים ובניו כשתילי זתים סביב לשולחנו והמה חכמים מחוכמים,
עם שלש אלה בני חיי ומזוני עם שלמים וברכות שמים מעל
יחדיו יהיו תמים, אות זה מדבר מטוב שלומי תלי״ת.

גם להודיע ששמחתי מראות כתב ידו ומדעת מטוב שלומו
שלי״ת את קסת״י נתתי להודיעך איך הלך ח״ר אברהם די ליאון
הי״ו אצל הפאשה שבכאן הממונה על המס מעיר קדשנו ותפארתנו
צפת ת״ו לדבר עמו אם רוצה שתבוא לכאן לחסות תחת כנפיו,
ואמר לי הישר רצוני בכך וכל הבא ברוך הבא, צפת לפניכם היא
ולא יוכל שום אדם לדבר מקטן ועד גדול עמכם מטוב עד רע.
זולתי שאני אמר על עושה . . . ורחמן על הולכי בדרך הישר
וכבוד גדול עשה לו והחר״א הנ״ז הביא כתב לערל אחד מפראנקי״א
והוא עשיר מופלג ודבר עם הישר ואמר לו שיכתוב לקושטא ואזמיר
ולכל המקומות שכל מי שרוצה לבוא לשכון כבוד בצפת״ו יבוא
ולא יקח מהם מס על שנה ז׳, והחר״א הנז׳ לא נתרצה בזה ונתפשר
עמו חמשה כיסים (אלפים וחמש מאות גרו׳) לשנה, ע״כ הוכרחתי
לכתוב למע״כ הכתב הזה שישלים מעשיו ויבוא לשכון כבוד בארצנו
ויזכני להיות מבעלי תשובה שעה אחת קודם, ואעלה אף אני
עמו שיש לי קרקע בצפת״ו ואבנה אותו. גם חלותי היא שישתדל
לטרוח וליקח לי שטר על מעותי שבאזמיר שהם אלף גרוש׳ ובכאן
לא מצאתי מקום בטוח, אכן בטבריא ת״ו מצאתי, והריוח הוא ט׳

לישלחם על הספק אלא אחינו הר"א מש"ל הי"ו ההוא אמר לי שהמלך שלמה כי ברוך, חפץ כם. חזרתי להגיד לו דוחקנו וצערנו שרוצה למכור אלו הספרים כדי ליתן לאחותי כי בת מלך היא 150 גרוש. ובכל יום היתה כבדה צרת עה"ק ויצאתי ממנה מפני חמת המציק שר הצורר עלינו וישבתי בכפר שפר עם [1]) ת"ו. שלש שנים שלא יש לי שום הנאה משום אדם כי מיד הקב"ה ונוסף עלי שבע"ה זאת השנה בחג הפסח הבע"ל צריך להכנים בתי לחופה שבעונ"ה לא זכני ה' בבן ממלא מקומי אם יזכה בחתני הש"ת יודע. בקיצור הוא שהספרים הללו הם ממעכ"ת והחייני כאב את בן ירצה כרחם אב על בנים שצריך לתת לחתני ג' מאות מדודים בעין ושני מאות מלבושים ולא יש לי שום דבר, אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי עזרי מעם ה' וממעכ"ת למכור אלו הספרים או לשולחם למקום אחר כאשר ייטב בעיניו כן יעשה ורצוי ומקובל עלי. לידיד נפשו גם לי לכב הגביר הח"ר יצחק מולכו הי"ו ש"ר וממעכ"ת יעשה משום יקרא דשכבי. בני ביתי או' להסופר שלו ר"ש, הבוטח באל ורומה סגיא עבדא דרבנן.

הצעיר יצחק פראגי ס"ט.

ו.

ב"ס [בא סימן] הנני נותן לו את בריתי שלום.

ראשון לכל דבר שבקדושה אבן הראשה מר קשישא
מלי מאי מסנו מתקין כדובשא, תורה חתימה ניתנה לו
למורשה, מתרץ תירוצא בשפה ברורה ובנעימה
קדושה, שייף עיל שייף נפיק מבי מדרשא, ויושר

---

1) הוא הכפר "שפרעם" מקום מושב הסנהדרין אחרי הגלותם מאושא (ואולי עלידם כיון הכתב בקרא את שם העיר שפר־עם), וכעת נקרא בערבית "שפא אמאר".
העורך.

אל הקדש פנימה על ארצנו ועל נחלת אבותינו ויאורו שתי עיני.
אני אמרתי ייתי ונחמני זיו יקריה ונגילה ונשמחה. מכאן מודעא
רבה שכבר שלחו לרום כת״ר פקידי ורבני עה״ק הי׳ השטר פיש׳
אשר נתפשר עמהם מאור עינינו הרב המופלא ח״ק כמהרי״מ אלגאזי
נר״ו בעד רום כת״ר ואנשי ביתו הי״ו כמדומה לי שנתפשר בעד
שבע מאות גרוש, והרב הנז׳ הי״ו ההוא אמר לי שכבר שלחו השטר
דרך ארם צובה. הנה כי כן אם היה תהיה שלא הגיע לידו השטר
לא מפני זה ח״ו יתעכב רו״ם כת״ר שהפשר כבר נעשה ונכתב
ונחתם בספר. ויהיו דברי אלה כמו השטר שכך אמר לי עט״ר
כמוהריט״א נר״ו. חנותינ״ו במדכ״ר שיביא לי עמו שיעור בגד
לדולאמה [גלימא] מן הבגד האמצעי והמעות הנה הנם מוכנים,
וזוג א׳ גאפינים [סנדלים] לי, יעל ענותנותיה דמר סמיכנא לאטרוחי
רבנן, למדתנו רבינו גדולה אהבה וכו׳ רק אין דבר. ואני תפלה
ישאל חי צורנו ינחהו במעגלי צדק ויבא ירושלם מושבע ועומד
בכל מילי דמיטב, שלם בגופו שלם בתורתו ושלם בממונו, כאות
נפשו נפש היפה, גם חסידי״ה בשמים, וכנפש נאמ׳ דש״ו והוא

הצעיר אביגדור עזריאל ס״ט.

ה.

ע״ב ש״ק סדר׳ ״ילו אתן את הארץ״ ש׳ התקנ״ת.

ידיד נפשינו ומשוש לבנו דין היא הר״ר ה״ה החכם
השלם שלשלת יוחסין המקובל האלודי כמוה״ר
שלמה מולכו נר״ו יאיר אנס״ו !

אחדש״ו כל הימים בלב תמים. הדא אמרה קבלתי כתבו
הבהיר האחת אהובה, מאת פני המלך שלמה ושם ראיתי את
הלח״ש מאשר מגיד לי מע׳ הספרים כתבי האר״י ז״ל שיתן לו
רשות למוסרם ביד למי שירצה שמכת״ר אינו רוצה בהם שימצא
ביד מכת״ר הי״ו הספרים הללו. יודע למכת״ר שלא הייתי רוצה

זאת הפוליסה להציל עשוק, מהמעות המופקדים בידו ממה שנגבה מכוללות מ״ק, ואם לא יספיק מה שבידו כת״ר יעמוד בפרץ עם כוללות מ״ק שיפרעו מה שחייבים לי, ולמען קדוש ישראל תהא דא למצוה רבה פדיון שבויים להציל ד׳ נפשות מידי זרים אכזרים לקוחים למות וממים להרג ויעשה לכבוד ירושלם. כי אני שליח מצוה לעבוד עבודת הקדש לירושלם. ועל ענותנותיה דמר קא סמיכנא לפרוע פרעות הסך הנז׳ והרי הוא כאילו פרעו מכיסם וממםונם. בטחתי כה יעשה ועם האלודים הוא עושה, ובשכר זאת אלודים משמים ישלח עזרו מקדש ומציון יסעדהו יסובבנהו יכוננהו ינצרהו כאישון עינו, והעושר והכבוד והחיים והשלום המה יעלו שמחת עולם על ראשו כחפץ נפשו הרמה והנשאה ונפש נעה (ריש״ו ומתפלל בעדו תמיד) המר והנאנח מילדי הזמן בוגד, זהוא

הצעיר נסים חיים ירוחם ווילנא[1]) ס״ט.

ד.

כסליו ש׳ אמת מארץ תצמ״ח סדר ואל שדי יתן לכם רחמים.

המאור הגדול לי יאור, הח׳ הש׳ והכולל סוה״ר
המקובל האלוד״י כמו״ה שלמה מולכו נר״ו ביום
יאיר ויזרח כי״ר!

דברי שלום למר באהבה רבה הגדתי היום כי כן קרבו אלינו זה כתב ידו של רבה ושם נאמר שהסכימה דעתו לעלות ולראות

---

[1]) הרב הכותב הוא מבני עדת האשכנזים בן הר״ר יעקב ווילנר (הנודע בהערותיו לספר „תקוני הזהר״ דפוס קושדנדינה׳ אשר עלה לירושלם בחברת ה ע ו ל י ם עם ר״י החסיד), ובשנת תקכ״ח נמצא התימתו בראש המכתב אשר ערכו קהל עדת האשכנזים להפקיא״ם בעי״ת שיץ יע״א [ראה ה״ירושלים״ ש״ב צד 157].

העו״ך.

הדר החי השי והכולל המקובל האלודי, הן גבר
נישא ורם כמוה״ר שלמה מולכו נר״ו וכאור בוקר
יזרח יציץ ופרח ישלח אלקים חסדו, כיר״ן.

קול דפרי״ש פריש״ה ודרישה, מרובה מדה טובה, שלומי אמוני, ובלשון אתי בעי ומתחנן ג׳ אבעיות ביום למען יאריך ימים ושנים רבות יחיה בכל מידי מיטב גדול כבודו, נס״ו. האותיות אשר תבאנה על הלותי היד פני קדשו כי יעמוד לימין אביון להושיע משפטי נפשו כי הן בעון יד עניי אנן מסובלי חולאים תוכבי ירושלם וחסרון כיס קשה עד שכלתה פרוטה והשתא הכא בארעא דישראל הרעב היה ככד מה שלא היה לעולמים כאשר קדמה הידיעה מה צרה היתה שם בצ׳עריך ירושלם וכל צנורי השפע ננעלות תנן, ונפישי נפיחי כפן רבים ונכבדים טובים היו מחללי רעב וזה כמה שנים לא בא לי מקושט׳ וממ״ק אפי׳ פ״ק, ודין גרמא דעציראה ישעול ההוכות השתרגו עלו על צוארי בנשך ובמרבית את אילי הארץ גוים .... כאשר גיליתי טפח במכתב הישלוח מאתי לידיד נפשי ח״ר רפאל יעקב ווילנא הי״ו ומשם בארה את כל התלאה אחת לששים או לשבעים, ומכאן ראיה גדולה שהרי אני כבן ע׳ שנה מרוכה ביסורין חדשים גם ישנים ובע״כ ש״ב [שלא בטובתי] הוכרחתי לצאת לח״ל להחיות את נפשי ולכלכל את שיבתי בלחם צר ומים לחץ מה שלא השיגה ידי בתוככי ירושלם ובאתי פה דמשק, וגם פה לא מצאתי מנוח כי שמו אותי בבור הני נשי דקוו וקימי על ישתי כתפי אי לזאת הוכרחתי לשלוח למ״ק רין מיוחד בפוליסה [1]) מסך אלף ומאה גרוש׳ והשיבותי מעלי חובות הגוים חוץ מחובות היהודים. ובכן אחלי יכונו אנא בכח גדולת רחמיו הוא לי לישועה להשתדל בכל מאמצי כחו עם ידידנו הגביר החכם המרומם כמוה״ר ח י י ם ד י ב ו ט ו ן הי״ו תכף ומיד לגדל פרע

---

1) ר״ל ״שטר המחאה״ (אנווייזונג) והשם פוליסה מקורו בשפת איטלקית וממנה לקחוהו גם הערבים.

הע״ך.

רישות להעתיק ממנו אפי׳ אם יארע נזק דוגמא נדון דידן שהוכרחנו לשלוח לו הספר הנזוק מחמת שהיתה כתיבה יפה. ואם ימצא איזה שעה של זכוכית של חול של ששה שעות או די״ב שעות למען יטפל במצוה גדולה כזו בשביל חצות ולא יניחני כחמור נוער, גם על השעה של אהובנו ח״ר יוסף יכתוב לי באורך. וא״כ ידעתי שאל״כ ח״ו מתעלפים ברעב והיום בחיי ובחיי כת״ר שאני מטופל בחובות לכן צריך כת״ר קודם שיסע משם להשתתף בצרתי ולקיים וחי אחיך עמך ואהבת לרעך, ויחשוב שאני אחד מאיבריו כמו שאמר מרן האר״י זלה״ה להשתדל, שזה ח״ר יצחק אדריטי הי״ו יהיה מהיום בבואו עמהם ושימלאו חסרוני ויחשוב כאילו הוא פרנסתו ממש שהיה עושה כל מצדקי שבעולם באופן שלא יסע משם עד שיראה בעיניו שאותו המשתדל הוא הגון כמו כת״ר, והשי״ת ישלם לו במיטבא כי במדה שאדם מודד וכו׳. ולמר אחיו ש״ר וקובל אני עליו מדוע לא חשש לצערי הן שנה שעברה הן שנה זו שפחתו לי כמו שליש, והן אמת שכת״ר כתב לו שיש מהחברים הי״ו שירדו מנכסיהם המקום ימלא את חסרונם אמן, מ״מ להשתדל מאחרים כי בכאן לית מאן דחיש אפילו עשירי עם אומרים ״בכאן ירושלם״ זה מענה פיהם, ובחיי שאיני חושש על צ׳ער ימות החול כי אם לא על שבתות וימים טובים לכן תקותי הוא שמהיום ישתדלו כבשלהם ממש ובו״ע, שבהשתתף עמהם הח״ר יצחק אדריטי השי״ת יעזרם ויצליחם אכי״ר וש״ש [ושים שלום].

ג.

כ״ד מנחם ש׳ התקנ״ל.

הפותח והחותם בתורה דיליה הוא סובר הרזים ויונק מסוד תנחומיה ותלמודו בידו מלך שלם לתורה ולתעודה את הדבר הסתום יגלה את סודו, דין הוא

כמעט רוב עליו רעים וממנו נ ק ח ל ה ע ת י ק ל ו, ואני וחו"ר
י ו ס ף ס א מ ה נ ו ן מוכנים לעו"ד [לשים עין ודעת] שלם. גם
לרבות שיכתוב איזה ספק או קושיא או איזה דבר שיהיה והנני
מוכן לשרתו ולברך שמו. למר חמיו פקדהו לשלום רב, למר אביו
ש"ר [שלום רב], לאחיו ש"ר, לכל יחידי סגולה ש"ר. ואחת שאלתי
מאת ה' יהא רעוא שיאריכו ימיהם בטוב וישישו בשמחה בבנים
ובני בנים הגונים ויזכו לתקן נר"ן [נפש רוח ונשמה] כראוי,
ולכת"ר לעילא מכל ברכתא.

נאם עבדו הצעיר חיים די רוזה ס"ט.

אחר שכתבתי זה הגיע לידי האיגרת כתב ידו וששתי כעל כל
הון. ועו"ד מה שכותב כת"ר לילך לצפת השתוממתי על המראה איך
כתב לי כזה אחר שכתבתי באחרות הצרות שעוברים בכל רגע על
בני צפת ת"ו וחוששני מחטאת לכתוב הענין, אך זה מה שאני יכול
לגמול עמו חסד לצוות לשני בני כשרים שהלכו שם לז"יהרא שלא
בזמן אחד והם יגידון לו בכתב קצת דברים ממה שראו עיניהם ואם
אמור יאמר מה לך ולצרה ידוע ידע כי כל מה שהבטיח לי באיגרתו
לצפת אם ח"ו יתחילו לעבור הצרות על שונאי, כת"ר לא יוכל
להשגיח עליו כ"ש עלי דידי, לכן אנא דאמרי אם כת"ר לא ישמע
לעצתי, אני איני זז ממקומי למסור עצמי ובני ביתי בידים למות
ברעב ח"ו ולבטל עבודת הש"י. וכבר מר אחיו שם הבטיחני בש"ח
[בשבועה חמורה] שהוא ישתדל בעניני כל זמן היותו באיזמיר
ויכתוב לשני אהובים שלי שילכו אצל הרב כמוהרר"י הכהן נר"ו,
ויכתבו לאיזמיר שח"ר יצחק אדריטי הי"ו יעסוק וישתדל למלאת
חסרוני גם עם מכוין [ר"ל כונות עפ"י הסוד] ישלח לי. ואני אכתוב
לו הכונות שרוצה כי נמצאים אצלי בס' נכון, וכבר באו לו בתוך
הספרים שקניתי לו כמו פליגו [עלה במבטא הספרדית] מכונות
ונתעצלתי מלשלחם מחמת שאיני יודע אם מכוין. גם שישלח לנו
בכתב מחילה על הנזק שגרמנו לו על ס' הגלגולים כי נשפך עליו
שמן. גם שישלח לנו רשות כי כל דבר שאנו מעתיקים לו שיהיה לנו

ועם האלוקים הם עישים ויקבלו תוך זאת ששר הרשאה כתוב וחתום וידעו נאמנה כי המציה הזאת לא דבר כך הוא וצדקה תהיה לו ולאלודים, הלא מן השם הוא כי אתן את נדבתי לאיניש דעלמא ולא אחלל את כבודי ומאת ה׳ תהיה משכורתו שלימה הנה שפתי יעישו דרך בקשה קדם רבון עלמא ה׳. . .
. . . .

ב.

מעין שבע, מקור חכמה סובר הרזים, וכל תעלומה החכם השלם ח״ק כמוה״ר — אלף עולות יעלה — שלמה אבי״ר !

מראש מקדמי אר״ש פריסנא שלמא לגברא רבה עם מודעה משלומינו כי טוב. כן מל״א באתי בישורותיים הללו לשנות את הידוע איך קבלתי אישתקד כל מה ששלח ומהבורא עולם תהיה משכורתו שלימה למלאת משאלותיו לטובה אבי״ר. אך כי שינו המטבע בפחת רב בעונותי ודין גרמא לי שנצטערתי בשנה זו תכלית ובפרט כי בחיי כת״ר מיום הצום של כיפור עד היום הזה ממש נות ביתי ובני ברבעיות (קדחת) לבד המציקות שעברו עלי ובפרט כי נתגרשתי משכת[1]) זו ופה זה הוא הפסד גדול כנודע למי שבא פעה״ק גם זו לטובה ולולי ה׳ שהיה עמי שמצאתי בהלואה באמת כי חיי לא היו חיים אי לזאת באתי להתחנן לפני כת״ר הי״ו למען ה׳ יאזור כגבור חלציו במצוה גדולה כזו כי רבה היא מפדיון שבויים ולא פעם אחרת ח״ו בצרה כזו כי תחילת עזרו ית׳ על סמוכות שלו נשענתי בעלותי פעה״ק ת״ו ולהיות כי ידעתי כי מיראיו ית׳ הוא איני מאריך שפה. כי בזה.... גם לרבות

---

1) אולי צריך לאמר ״מישיבת״, וכונתו על האגדה הידועה שהוא ושנים מרעיו בקשו להחיק את הקץ, ובאחרונה נגזר עליהם (עפ״י בת קול) כי יפרדו איש מעל אחיו.

לו ברכות הטובה, עד שיכלו שפתות מלומר די. אותותי אלה בקרבך קדוש הם המדברים בצדקה לחלות פניו עתה באתי הוא הדבר כי בת היתה לי והן בעון ותמות אישה והבעל איננו וילך מנוח חל״ש [חיים לכולנו שבק] ונשארה לו בת ולא היו ימים מרובים בת קמה באמה, ויבואו אלי ריקם ריקם. האמנם זאת מצאתי כתובת בתי הכל כאשר לכל סך שלש מאות וחמשים אריות [1]) ואחשבה לדעת מקום מנוחה לתת המעות הנז׳ בריוח היום ועלתה על דעתי להניחם בכוללות עה״ק חברון ת״ו ולא אחרתי הדבר וזה עשיתי, עוד עלתה מצודתי ומנכסי היתומה בת בתי לסך שבע מאות אריות והנחתים לריוח היום בכוללות עה״ק ירושלים ת״ו, והנה זה חמש שנים אני שואל מפקידי ירושלם ת״ו הכשר המעות ואין קול ואין עונה, והן עוד היום האלמנה זו בתי רוצה בתקנת ביתה כי גדלה והגיעה לפרק בתולה נשאת והיא ישנה בכסותה ורוצה אשה מהר ומתן לתת לבעל וחליפות שמלות כמשפט הבנות ואין כל מאומה בידה זולת הש״ן אריות הנ״ז ומהת״ש אריות הנ״ז ואני זקנתי ושבתי ולא אוכל עוד לרכוב אניות לצאת ולבא ובא עד כיסי אפנויי מיפנה באפס דמים הלואי אעמוד בשלי לאכול פת במלח ומים במשורה ועמדו רגלי באתרא קדישא הדין וכבר קדמה ידיעה שכוללות פעה״ק מטה ידם ואין כל מאומה בידם אחזו בעקב מלפרוע הש״ן אריות הנז׳ הן עתה אחלי יכונו לפני כבוד מעלתו יעשה עמי אות לטובה ואתו עמו הגביר ה״ר חיים הכהן חמצי נר״ו להשתדל בכל ע״י [עוז ידם] לגבות המעות הנז׳ הן ממעות הנוגעים לכוללות עה״ק ירושת״ו הן ממעות הנוגעים לכוללות לפעה״ק בכדי שיבואו לידי

איה״ק, יהיא הבר שלשה ספרים ״שמן משחת קדש״ ו״שמן זית זך״ ו״שמן המור״, ולעת זקנתו עלה לשכון כביד פעיה״ק ירושלים ובשנת תקמ״ח שכב רוחו אל על ויקבר בהר הזיתים. והערות על מצבתו הדפסנו ב״הירושלים״ ש״א מאמר ״קברי ארץ הצבי״ נו׳ 241.

1) בשם הזה יכני הרבה מאהיני בארץ תוגרמה. מטבעת הגרוש או הפיאסטער (40 פרוטות) ובלי ספק היה טביע עליה בימים מקדם תמונת אריה.

הכהן הגדול ומשאר כהני השם אשר יקחו זהב הרבה ויעשו תבניתו בבית המקדש למען תהיה לו לאות ולזכרון. ויאמר לו ענני הכהן הגדול והכהנים לא נוכל לעשות את הדבר הזה לחקוק פסל וכל תמונה בבית האלהים, אך שמע נא לעצתינו אותו זהב שאמרת לעשות ממנו פסל תבנית דמותך תן אותו לנו באוצר בית השם למען יתפרנסו בו עניי העיר וכושלי ברך, ואנחנו נעשה [לך] שם טוב וזכרון: כל הנערים הילודים בשנה הזאת כולם יקראו "אלכסנדרוס" על שמך. וייטב הדבר בעיני המלך ויאמר לעשות כן. וישקול ארבעים ככר זהב טוב ויתן אותם ביד ענני הכהן הגדול ושאר הכהנים ויאמר להם התפללו בעדי תמיד. ויוסף עוד המלך ויוציא כלי כסף וכלי זהב ואבן יקרה לרוב ויתן לענני הכהן הגדול ויאמר לו אם נא מצאתי [חן] בעינך התפלל בעדי תמיד, ויאמר ענני לעשות כן [1].

ב.

מכתבים בודדים.

א.

אחד [2] מאיר עיני חכמים, ולכל בנ"י ישראל היה אור, הפותח יד בתשובה, דעות שלא ניתנו להשבון, הוא גלי עמיקתא ומסתרתא ויזרח אור, ידי"ן [ידיד נפשי] החכם השלם והכולל, מקובל האלודי' ח"ק [חסין קדוש] כמוה"ר שלמה מולכו [3], נרו יאיר ויזרח, נר מצוה ותורה אור כיר"א.

עם פקודת משמרת החיים והשלום, נתונים המה

---

1) הפרק הבא אחר הפרק הזה נדפס בזכרון לראשינים חלק ד' עמוד 3:4.

2) שבעה המכתבים הבאים מצאתי באמתחת הכתבים של הרב המופלא וכו' כקש"ת מו"ה ידידיה אבילאפיה זצלה"ה, רב וראש עדת חכמי הקבלה פעיה"ק.

3) ר' שלמה מולכו זהו היה מחכמי ונכבדי איזמיר יע"א, ואחד מגבאי

לעשית את הדבר הזה להשפיל את כבודי, אבל אם רע בעיניך אשובה לי ולא אבוא לירושלים. ויאמר לו המלאך השמר בנפשך פן תשוב עד אשר תבוא לירושלים, ושם התן מאוצרותיך בבית המקדש. ויהי בבקר ויסע המלך עם כל חילו לבוא לירושלים ויבוא נגד ירושלים, וכאשר בא לפני שער העיר ויצא ענני הכהן הגדול עם שמונים כהנים מלובשים בגדי קדש להקביל פני המלך ולהתחנן לו ולבקש מלפניו על העיר לבלתי השחיתה. ויהי כראות אלכסנדרוס את ענני הכהן הגדול וירד מן הסוס ויפול לפניו ארצה ויחבק את רגלי ענני הכהן הגדול וינשק להם. ויראו גבורי אלכסנדרוס וירע בעיניהם מאד, ויאמרו אל המלך מה זאת עשית ותשפיל את כבודך בזקן כזה, הלא כל מלכי ארץ ודוכסים ואפרכסים משתחוים לפניך ואתה זלזלת את כבודך לפני האיש הזה והשתחוית לפניו וירדת מן המרכבה, ומעתה מה יאמרו העולם. ויען המלך ויאמר להם אל תתמהו כי האיש הזקן הזה אשר יצא נגדי זהו דמות מלאך האלהים ההולך לפני בעת המלחמה וכובש ורודד עמים תחתי, על כן כבדתיו את כל הכבוד הזה. וכשמוע ענני הכהן הגדול את דברי המלך ויקוד וישתחו לאלהי ישראל ויברך את השם בקול גדול. ויאמר אל המלך אם נא מצאתי חן בעיניך אל תעש מאומה רעה לאנשי ירושלים כי הם עבדיך לעשות רצוניך. ויאמר לו המלך עד שאתה מצויני על אנשי ירושלים תצוה אותם עלי ועל אנשי מלחמתי, כי מלאך האלהים הזהירני ויצויני לבלתי עשות להם רעה. ויבאו כל גבורי ירושלים וזקניה וחסידיה ויביאו את המלך על הבירונה המעולה שבירושלים ויהי שם ימים שלשה. ויהי ביום הרביעי ויאמר המלך אל ענני הכהן הגדול, הראני נא את בית האל הגדול הרודד עמים תחתי. ויביאו את המלך וגבוריו בבית מקדש האלהים. וישא עיניו וירא והנה מלאך לבוש הבדים עומד כנגדו, וימהר המלך ויפול מלוא קומתו ארצה וישתחו לפניו. וישא את קולו ויאמר: זה הוא בית האלהים וכמוהו אין בעולם. ויוציא המלך כלי כסף וכלי זהב ואבן יקרה הרבה מאד ויתן באוצר בית האלהים. ויבקש המלך מענני

ויקדשו צום. ויועצו יהד״ו הזקנים והחכמים אשר בירושלים מה להשיב אל מלך אלכסנדרוס. ויכתוב ענני הכהן הגדול [1] מכתב למלך אלכסנדרוס לאמר, כה אמרו אנשי ירושלים: ככד מהם הדבר אשר שאלת כי לא יוכלו לעשות את הדבר הזה, כי האוצרות אשר בבית האלהים אין כח בידינו להוציאם משם ולשלות אותם אליך, כי אבותינו הקדישום לצורך אלמנות ויתומים ולכושלי ברך ולמטי יד להחזיק בידם. ואם אתה חפץ הם ישלחו לך מכל בית ובית שבירושלים דינר זהב, אבל אוצרות שהקדישו אבותינו אין בידינו להוציא מבית המקדש. ויהי בקרוא המלך אלכסנדרוס את הכתב מאנשי ירושלים ויחר אפו מאד וישבע בתועבה שלו שלא יצא מן הארץ עד אשר ישים את ירושלים ובית המקדש למדבר שממה. ויהי בלילה ההוא וישכב המלך על מטתו וישא את עיניו וירא והנה מלאך האלהים עומד עליו וחרבו שלופה בידו. ויבהל המלך מאד ויאמר אל המלאך למה זה אדוני יכה את עבדו. ויען המלאך ויאמר לו הלא אני כובש העמים תחתיך ולמה הרעות ונשבעת לעשות הרע בעיני השם להשחית את ארצו ואת עמו. ויען המלך ויאמר אל המלאך הדובר בו בי אדוני כל אשר תאמר אלי אעשה. ויאמר לו המלאך לבוש הבדים השמר בנפשך לבלתי עשות רעה לאנשי ירושלים, אך בבואך לירושלים תשאל לשלום העיר והטיב תטיב להם ומאוצרותיך תאצר בבית האלהים, ואם תמרה את פי דע כי מות תמות אתה וכל אשר לך. ויצר לאלכסנדרוס ויען ויאמר אל המלאך לבוש הבדים: קשה לי מאד

---

1) יוסף בן מתתיהו יכנה את הכה״ג בשם יאדדוס (ידוע), ויוסיפון במקום אחד יקרא לו בשם חנני ובמקום אחר עדיאי ובתלמוד ומדרשים נקרא בשם שמעון הצדיק, וזה לא כביר נדפס במה״ע הצרפתי הנקרא: Journal Asiatique לשנת 1887 לקוטים מספור אלכסנדר בשפת גפטית ושם נזכר יהודי בשם יטיע כשר המדינה בעילם משרי אלכסנדרו, וה׳ מאספירו שם ישער כי השם הזה לקיח מיאדדוס, וכפי הנראה מצא מחבר הספור שלפנינו באחד מכ״י יוסיפון ענני תחת חנני. גם נמצא השם ענני ביוסיפון בימי מלחמות טיטוס, והוא אבי אלעזר בן ענני.

דובב שפתי ישנים.

א.

פרק י"ג מספר אלכסנדרום המוקדוני (כ"י)

מכלכל

ספור מביאת המלך אלכסנדר לירושלים.

מאת

אברהם אליהו (ד"ר) הרכבי.

---

13 §. ויסע אלכסנדרוס מארצו [1]) וישם את פניו דרך ירושלים כי הגידו לו את כח היהודים ואת עוצם גבורות שלהם. ויאמר המלך אם לא אנצח את היהודים אין כבודי נחשב לכלום. ויצא המלך משם וילך עשרים וששה ימים עם כל חילו ויבא עד דן. וישלח מלאכים אל ירושלים לאמר, כה אמר המלך הגדול אלכסנדרוס: כבר ישבתם כמה ימים ושנים אשר לא עבדתם אותי לא במסים ולא בגולגליות וארנוניות, ועתה כבוא מכתבי אליכם הקבצו ושלחו לי מס, וזהו המס שאני שואל מכם כל אוצרות בית אלהים אשר עצרתם בבית מקדשו זה כמה ימים ושנים. וישמעו אנשי ירושלים וייראו מאד ויקראו אל ה' בחזקה ויתכסו שקים

---

1) בפרק הקודם ידבר מארץ מלך הגר, והפרק הזה שלפנינו לקוח מדברי יוסף בן מתתיה (פלאוויוס) ויוסיפון באריכות דברים וגם בנירעין באיזה מקומות. ופה לא אתן את הליפי דקריאה בכ"י. באיים יבי' כי כל זה יבא במהדורתי מכל הספר בשלמות.

רבנן קדישי דבארעא דישראל.

כה התכנו רב חנינא ורב אושעיא בעבור גודל קדושתם וחסידותם וזהירותם, ככתוב בפסחים (קי״ג ב׳) : רב חנינא ורב אושעיא הוו אושכפי (עושי נעלים) בארעא דישראל והוו יתבי בשוקא דזונות ועבדי להו מסאני לזונות ועיילו להו, אינהו מסתכלו בהו ואינהו לא מדלן עייניהו לאיסתכולי בהו, ומומתייהו [וישבועתם] הם : בחייהן דרבנן קדישי דבארעא דישראל עכ״ל.

עתה הנני אך מכין חמר ולבנים לבנין ואם יהי ה׳ עמדי אבנה ממנו בית תפארה. אנכי העמוס תלאות למכביר

שעבּרשין המישי לחדש שמברכין בו בשמחה ה׳ תרנ״א.

(י״ד סע״ב כ״ז א׳) ותמ״ד (כ״ז ב׳). אבל בירושלמי התכנו בשם: ע ד ה ק ד ו ש ה ושמותם נזכרו עליו, יעוין מעשר שני (סוף פרק ב׳): עדה קדושה ר׳ יוסי בן משולם ור׳ שמעון בן מנסיא עכ״ל. וכן הוא במדרש קהלת (פסוק ראה חיים עם אשה). ושם נוסף עוד טעם על כנוי: ע ד ה ק ד ו ש ה, וז״ל ראה חיים, עם אשה אשר אהבת. אמר רבי משום ע ד ה ק ד ו ש ה קנה לך אומנות עם התורה וכו׳, למה הוא קורא אותן עדה קדושה שהם היו ר׳ יוסי בן משולם ור׳ שמעון בן מנסיא? שהיו מישלשין היום: שליש לתורה, שליש לתפלה, שליש למלאכה. ויש אומרים שהיו יגעין בתורה בימות החורף, ובמלאכה בימות הקיץ עכ״ל. צא ולמד מזה מה גדול ומה יקר היה העוסק במלאכה למען אכול יגיע כפים בעיני רז״ל. הן חכמים רבים היו בימיהם אשר עסקו כל היום בתורה ובתפלה ולא זכו לשם: ק ה ל א ק ד י ש א, או: ע ד ה ק ד ו ש ה, ור׳ יוסי בן משולם ור׳ שמעון בן מנסיא בעבור אשר ספחו אל העסק בתורה ובתפלה העסק במלאכה זכו להשם הזה. ומהשם: ק ה ל א, או: ע ד ה, נ״ל אשר לא אלה השנים לבדם היו מישלשים את היום שליש בתורה, שליש בתפלה ושליש במלאכה, כי אם עוד רבים היו עמהם אם תלמידיהם ואם אנשים אחרים. הן על שני אנשים לבדם לא יתכן שם קהל ועדה וידוע כי קהל ועדה הם לא פחות מעשרה, אך ר׳ יוסי בן משולם ור׳ שמעון בן מנסיא היו ראשי העדה ומנהיגיה ולכן נקראה כל העדה רק על שמותם. הקהל הקדוש הזה מרוב קדושתו ומגדל פרישותו חדש חומרא גדולה בכלאים שאפילו עשר מצעות זו על גבי זו וכלאים תחתיהן אסור לישן עליהם, ככתוב בביצה (י״ד סע״ב): אמר רבי משום קהלא קדישא דבירושלים אפילו עשר מצעות זו על גבי זו וכלאים תחתיהן אסור לישן עליהם עכ״ל.

בכלל בית דין עכ״ל. ועל אשר לא היו נכנסין בסעודה אא״כ יודעין מי מיסב עמהן כתב ריש״י שם טעם: שגנאי הוא לתלמידי חכמים לישב אצל עם הארץ בסעודה עכ״ל. ולענין הכניסה בסעודה נ״ל שמותר לכל אדם לעשות את עצמו כתלמיד חכם ולא מיחזי כיוהרא, כי ההתרחקות מהישיבה אצל עם הארץ היא חובת כל איש, כאשר יוכיח האמור באבות (פ״ג מ ו) שישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאה את האדם מן העולם, ואדם כולל כל מי שנקרא בשם אדם, ועוד מלין למכביר יש עמדי על הענין הזה, אולם אין פה מקומם.

ב). כך היה מנהגן של נקיי הדעת שבירושלים. מכניסין לבעל דינין ושומעין דבריהן. ומכניסין את העדים ושומעין דבריהן. ומוציאין אותן לחוץ ונושאים ונותנין בדבר (סנהדרין ל׳ ע״א).

המנהג הזה חי וקים עוד היום בכל בתי דינין.

ג). כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין כשהיו מוציאין את התורה ומחזירין היו הולכין אחריה מפני כבודה (מסכת סופרים פרק י״ד הלכה י״ד).

גם המנהג הזה נהוג עוד היום, אמנם כי בימינו נקיי הדעת מספר המה ונער יכתבם. אולם רבו כמו רבו המבקשים להתראות כנקיי הדעת.

קהלא קדישא דבירושלים

ר׳ יוסי בן משולם ור׳ שמעון בן מנסיא התכנו בבבלי בשם: קהלא קדישא דבירושלים. בלי זכרון שמותם ובלי טעם על אשר התכנו בשם קהלא קדישא. יעוין ברכות (ט׳ ב׳), ור״ה (י״ט ב׳), ויומא (ס״ט א׳), וביצה

ג). מעשה ביקירי ירושלים שהיו אוגדין את לולביהן בגימוניות של זהב (סוכה ל"ז א')

תחת ביקירי הכתוב פה כתוב במשנה (שם ל"ו ב'): באנשי. ונוסחת הגמרא נראית יותר, כי יקירי מורה יותר על עשירים (כנזכר בפי' רש"י). ומלבד מדות יקירי ירושלים הנ"ל הובאה עוד מדה אחת יקרה מאד במדרש איכה רבתי (פסוק בני ציון היקרים) וז"ל: מה היתה יקירותן? שלא היה אחד מהן הולך לסעודה עד שנקרא ונשנה עכ"ל. ואשרי האיש שיאחז כל מדותיהם ולא ירפן.

ד). היוצא ליהרג משקין אותו קורט של לבונה בכוס של יין כדי שתטרף דעתו וכו' ותניא נשים יקרות שבירושלם היו מתנדבות ומביאות אותן (סנהדרין מ"ג א').

נקיי הדעת שבירושלים

א). כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין לא היו חותמין על השטר אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן. ולא היו יושבין בדין אא"כ יודעין מי יושב עמהן. ולא היו נכנסין בסעודה אא"כ יודעין מי מיסב עמהן (סנהדרין כ"ג א').

כך היו נקיי הדעת וכו'. נקיי הדעת הוא כמו ברי לבב (תהלים ע"ג א'), טְהָר־לב (משלי כ"ב י"א). — לא היו חותמין על השטר וכו' כל זה הביא הרמב"ם בספרו משנה תורה (הלכות סנהדרין סוף פרק כ"ב) בשם נקיי הדעת ושם (סוף פרק ב') הוסיף לתת טעם על אשר לא ישבו בדין אא"כ יודעין מי יושב עמהן. וז"ל ואסור לאדם חכם שישב בדין עד שידע עם מי ישב שמא יצטרף עם אנשים שאינן הגונים ונמצא בכלל קשר בוגדים ולא

אשר בקשו עצות וקנו תחבולות להכחיד משפט מות מישראל. יעוין מכות (סוף פרק ראש״ן): סנהדרין ההורגת אחד בשבוע נקראת חובלניות, רבי אליעזר בן עזריה אומר אחד לשבעים שנה, ר׳ טרפון ור׳ עקיבא אומרים אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם עכ״ל.

יקירי ירושלים.

א). מיקירי ירושלים לא היו ישנין כל הלילה (של יום הכפורים) כדי שישמע כ״ג קול הברה ולא תהא שינה חוטפתו (יומא י״ט).

מיקירי ירושלים כו׳. פה פי׳ רש״י מיקירי ״מחשובי״ ובסוכה (ל״ז א׳ ד״ה ביקירי ירושלים) פי׳ מ״נכבדי ירושלים העשירים״ וזה הוא בעבור אשר שם כתוב שהיו אוגדין את לולביהן בגימוניות של זהב, וזה מורה על היותם עשירים. והמ״ם אשר כתוב פה בראש מלת מ״יקירי״ מורה, כי אך מקצת יקירי ירושלים לא היו ישנין כל הלילה ולא כלם, ויוכל היות כי אלה אשר לא נהגו כן, היו זקנים ודלי כח ולא היו יכולים להעביר שינה מעיניהם כל הלילה.

ב). מיקירי ירושלים היו מלוין אותו (את המוליך את השעיר המשתלח לעזאזל) עד הסוכה הראשונה (שם ס״ו ב׳ במשנה).

הנה מירושלים עד הסוכה הראשונה היא מיל שהוא תחום שבת, יעוין פי׳ רש״י שם ד״ה תשעים ריס, ועד תחום שבת הוא שיעור לויית חבר לחברו, ככתוב בסוטה (מ״ו ב׳) ולכן היו מלוים אותו עד הסוכה הראשונה.

בגרה שחרר עבדך ותן לה. והוי זהיר באשתך מחתנה הראשון (פסחים שם).

אל תרבה בגנות וכו׳. יעוין על זה פי׳ רש״י ורשב״ם וחדושי אגדות לרש״א, ולחין פירושיהם גלוי וידוע לכל אשר עינים לו לראות ולב לדעת. ולבבי יחזה לי כי כונת "אל תרבה בגנות" היא: אל תרבה לגנות אדם עד בלי די ולדחותו בשתי ידים ע״י חרפות וגדופים, ומשום מעשה שהיה רומז לשני אנשים אשר נדחו בשתי ידים ע״י רבוי הגנות והבוז והקלון. יעוין סוטה (מ״ז א׳), וסנהדרין (ק״ז ב׳): לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, לא כאלישע שדחפו לגחזי בשתי ידיו ולא כר׳ יהושע בן פרחיה שדחפו לאותו האיש בשתי ידיו עכ״ל. ולפני זה כתוב שם שאלישע חלה מחלה אחת בעבור שדחפו לגחזי בשתי ידיו. — בתך בגרה שחרר עבדך ותן לה. בפי׳ דהי״א (ב׳ ל״ה) המיוחש לרש״י על הכתוב: ויתן ששן את בתו לירחע עבדו לאשה, מכאן אמרו בתך בגרה שחרר עבדך ותנהו לה עכ״ל. ולי תמוה זה מאד, כי ששן חטא חטאה גדולה בתתו את בתו לירחע עבדו שהיה מצרי ראשון, ככתוב בפי׳ רד״ק שם: ואע״פ ששיחררו עבר על התורה כשנתן לו בתו, כי מצרי ראשון היה עכ״ל. ואיככה אפוא נוכל ללמוד דבר מעובר עברה? — והוי זהיר באשתך מחתנה הראשון. יעוין שם טעמי הגמרא על זה.

ג). אמר ר׳ יאשיה שלשה דברים סח לי זעירא מאנשי ירושלים. בעל שמחל על קינויו מחול. וזקן ממרא שרצו ב״ד למחול לו מוחלין לו. ובן סורר ומורה שרצו אביו ואמו למחול לו מוחלין לו (סוטה כ״ה א׳, סנהדרין פ״ח סוף ע״א וראש ע״ב).

צ״ל כי אנשי ירושלים אלה החרו החזיקו אחרי החכמים

ולשון „בראשונה" היא פה במקום „מהר" אשר במשלי והאזהרה הזאת היא גם על ריב אשר הוא לשם שמים ולכבוד ד' כמו הריב את פועלי און ועושי עולה, גם בו נכון לבלתי ימהר איש להתקוטט עמהם ויוחיל עד אשר ידע ברור כי ריבו יעשה תושיה ויועיל להשיבם מדרכם הרעה, וכל עוד לא ידע זה ברור ישבות מריב וישביח שאון חמתו עליהם פן יכלמוהו וימלאו פניו קלון ויוסיפו עוד להרשיע. — עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. הפרט הזה מלמד על כלל עניני האדם לעשות אותם באופן שלא יצטרך לבריות, ושיבור לו האדם למאכלו ולמשקהו וללבושו מינים אשר מחירם מצער. ועוד התורה הורה לנו את הדרך הזה באמרה: כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר לך ואמרת אכלה בשר וגו' (דברים י"ב כ'). ופי' רש"י למדה תורה דרך ארץ שלא יתאוה אדם לאכול בשר אלא מתוך רחבת ידים ועושר עכ"ל. ודברי רש"י אלה לקוחים מגמרא חולין (פ"ד א') בנוסחא טובה יותר מאד מהנוסחא אשר לפנינו „שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון". כי לשון „לא יאכל אלא לתאבון", לא תתכן רק באכילת מצוה כאכילת מצה. יעוין ראש פרק ערבי פסחים „סמוך למנחה לא יאכל אדם", ופי' רש"י: לא יאכל כדי שתאכל מצה של מצוה לתאבון משום הדור מצוה עכ"ל. וזה לא יתכן באכילת בשר חולין. — והוי משתדל [יותר נכון לגרום: משתתף], עם מי שהשעה משחקת לו. כאשר בהדי הוצא לקי כרבא (ב"ק צ"ה א'). כן בהדי כרבא רבי הוצא, וכן בהדי איש מצליח יחילו דרכי אחזת מרעהו, וכעין זה אמור בב"ק (צ"ג א') מנא הא מלתא כאמרי אינשי בתר מרי נכסי משיב צירי? דכתיב (בראשית י"ג) וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים עכ"ל, ובשבועות מ"ז ב': קרב לגבי דהינא ואידהן עכ"ל.

ב). שלשה דברים א"ר יהושע בן לוי משום אנשי ירושלים אל תרבה בגנות, משום מעשה שהיה. בתך

אנשי מופת

אשר היו בירושלים ובארץ ישראל, מדותיהם ומאמריהם.

מאת יעקב רייפמאנן נ"י.

אנשי ירושלים.

א). ג' דברים אמר ר' יוחנן משום אנשי ירושלים. כשאתה יוצא למלחמה אל תצא בראשונה אלא תצא באחרונה כדי שתיכנס בראשונה. ועשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות. והוי משתדל עם מי שהשעה משחקת לו (פסחים קי"ג א').

אנשי ירושלים. הוא כמו: ותיקי ירושלים, או: חכמי ונבוני ירושלים, או: צדיקי ירושלים. כי לדעת רז"ל יכונו הותיקים והחכמים והנבונים והצדיקים בשם: אנשים סתם. יעוין ספרי (פרשת דברים פסקא י"ג ד"ה אנשים): אנשים, וכי עלתה על דעתנו נשים? ומה ת"ל אנשים? ותיקים עכ"ל. ומדרש על ספר שמואל (פרשה ב' פסוק ונתת לאמתך זרע אנשים): אנשים, חכמים, אנשים, נבונים, היך מה דאת אומר (ישעיה ס') ועמך כלם צדיקים עכ"ל. והראיה מפסוק ועמך כלם צדיקים היא בלי ספק ט"ס, כי לא נזכר בו "אנשים" וברור אצלי שצ"ל תחתיו פסוק, בשני אנשים צדיקים (מלכים א' ב' ל"ב) וכ"ה בפי' רש"י על שמואל פסוק הנ"ל. — כשאתה יוצא למלחמה אל תצא בראשונה כו' הוא בענין אחד עם: אל תצא לריב מהר פן מה תעשה באחריתה בהכלים אותך רעך (משלי כ"ה ח'). אך בלשון, שונים המה, ומלחמה איננה מלחמה ממש כמשמעה כי אם מצה ומריבה,

אל תירא כי יעשר איש
כי ירבה כבוד ביתו.
כי לא במותו יקח הכל
לא ירד אחריו כבודו.
כי נפשו בחייו יברך
ויודך כי תטיב לך.
תבא עד דור אבותיו
עד נצח לא יראו אור
אדם ביקר ולא יבין
נמשל כבהמות נדמו:

אמר אל תירא וגו׳ הוא מענין יראת הכבוד שאם יעשיר איש וירבה כבוד ביתו לא יהיה מוראו עליך לכבדו בשביל כך כי עשרו וכבודו חולף ועובר ורק בחייו יברך נפשו. ואח״כ אמר במאמר מוסגר ויודוך וגו׳ כלו׳ אמנם אותך יודוך הכל כי תיטיב לך לעתיד שיפדה אלהים את נפשך. ואמר בנפש אותו האיש כי תבא עד דור אבותיו אשר כולם עד נצח לא יראו אור. ופי׳ דור, מדור ודירה כלו׳ שתבא נפשו לשאול שהוא דירת אבותיו. וחתם המשורר את שירו במאמר אדם ביקר וגו׳. כלו׳ נתון האדם ביקר הכבוד המדומה ולא יבין זאת ויתהלל ברב עשרו וחילו והוא נמשל כבהמות נדמו.

מעתה דבר לי אל הקורא, הנה בארתי י׳ מזמורים אלו הם: ד׳ ט׳ י׳ מ״ו מ״ז מ״ח ומ״ט ס״ה ס״ז ע״ו ופ״ה. אמנם סדרתים כענין המאורעות אשר לדעתי נתייסדו עליהם, ולא באתי לפרש הדיבורים והמליצות אשר בהם כי זה הוא אשר כבר עשוהו רבים שקדמוני אבל כוונתי לכונן השקפת הקורא על דרך חדש אשר סלותי לי בביאור המזמורים כאשר כבר פרסמתי שבעה מזמורים עפ״י דרכי בס׳ ״כנסת ישראל״, ואקוה שיהיו דברי מקובלים על לב הקורא והיה זה שכרי.

וינא כ״ד אייר תרנ״א.

חדרים ושערים מוקפים בנחלי בליעל אשר גליהם הם משברי מות כמוזכר במקראות. והושאל גם כן אל הממונה על המתים אשר נקרא בכור מות כלו' מושל המות (איוב י"ח י"ז) כמו אני בכור אתנהו (תהלים פ"ט כ"ח), ולו מוקשים וחבלים ללכוד בהם הבורחים ממנו ונקראו חבלי שאול חבלי מות ומוקשי מות. וכן פרש"י מות מלאך המות [8]. ואמר וירדו וגו' לבקר, כי לעתיד לבא אשר יבטל מלאך המות מן העולם וגיהנם כלה אז יהיו הישרים רודים בהם, כי אלו הרשעים גיהנם כלה והם אינם כלים. ופי' צורם כענין לא כצורנו צורם (דברים ל"ב ל"א) והוא הממונה שומר על אלו הרשעים. והוא נמשך אל מלת בם, ועניני כמו בצורם בחסרון הבי"ת שהוא מושך עצמו ואחר עמו כלו' בם ובצורם. וממשלת הישרים תהיה לבלות שאול מזבול לו, שיכלה הגיהנם ולא יהיה לו עוד לזבול [9]. ואמר אך אלהים וגו', פי' כי יקחני כענין כי לקח אותו אלהים (בראשית ה' כ"ד) וכלו' אך נפשי כי יקחני אלהים יפדה אותה מיד שאול :

---

[8]) ובגמרא דחגיגה שנו (ה' ע"א) שאמר מלאך המות לשלוחיה, זיל אייתי לי מרים מגדלא שער נשיא וכו' אמר דרעינא להו אנא עד דמלו להו לדרא והדר משלימנא ליה לדומה. ודומה הוא בכור מות. ומלאכי אשר ישלח הוא מלאך המות והוא דדעת לאלו דלא מלי להו לדרא ובלשון רש"י שם אינו מוסרן לשומר המתים ששמו דומה אלא מתגלגלין עמי.

[9]) חז"ל אמרו (בב"ר פכ"ו), לדעת דיב"ל אין מיתה לע"ל לא בישראל ולא בעכו"ם. ואמרו שם לע"ל הקב"ה עושה מלאך המות שנטיונר שלהם הה"ד וירדו בם ישרים וגו' מלמד שאול כלה וגופן אינו כלה. ופי' שנטיונר צופה ועומד על המצפה כלו' שיהיה שנטיונר של הישרים לשרת אותם כשירדו על הרשעים. ובערוך ע' שנטיונר העתיק מן הילמדנו, אמר הקב"ה אם יצא מה"מ ויאמר לי על חנם בראת אותי בעולם אני אומר לו קנטיונר בראתי אותך על א"ה אבל על בני אין אתה שולט.

כי יראה חכמים ימותו
יחד כסיל ובער יאבדו
ועזבו לאחרים חילם
קרבם בתימו לעולם
משכנותם לדור ודור
קראו בשמותם עלי אדמות.
ואדם ביקר בל ילין
נמשל כבהמות נדמו.
זה דרכם כסל למו
ואחריהם בפיהם ירצו, סלה:

יאמר כי יראה הרואה איך כהכם כסכל יחד יאבדו, ואלה אשר יחשבו כי בתימו לעולם, יעשו להם שמות עלי אדמות כולם יעזבו לאחרים חילם כי אדם ביקר בל ילין והוא נמשל לבהמות אשר נדמו. וחתם המשורר השקפתו זאת באמרו שאף אם הוא דרך כסילות שבחרו להם הנה הבאים אחריהם ירצו בפיהם ללכת גם הם בדרכם דרך כסל.

כצאן לשאול שתו
מות ירעם
וירדו בם ישרים לבקר
וצורם לבלות שאול
מזבול לו.
אך אלהים יפדה נפשי
מיד שאול כי יקחני, סלה:

עתה ישים המשורר פניו לדבר במשל וחדה כמו שהודיע בפתיחת שירו. ופי' ש ת ו הוא מבנין הכפולים כמו מן סבב סבו, וכלו' בתיהם ומשכנותם אשר שתו למו לא יסדום רק שיהיו כצאן לשאול, והוא כענין שנאמר התקם כצאן לטבחה (ירמיה י"ב ג') וכיון שהמשילם לצאן אמר מות ירעם כלו' שמלאך המות הוא יהיה רועה אותם. ושם מות אשר בעיקרו על המיתה הושאל אל מקום הקברות והוא נרדף עם ישאול ועם אבדון ולו

יחד עשיר ואביון.
פי ידבר חכמות
והגות לבי תבונות.
אטה למשל אזני
אפתח בכנור חדתי:

שם את דבריו אל כל מין האדם בכלל וקרא אותם יושבי חלד והוא כענין ישבי חדל (ישעיה ל״ח י״א) כחילוף כשב וכבש ושמלה ושלמה שכל יושבי הארץ חדלים ועוברים החשובים והפחותים העשירים והאביונים. והודיע שידבר דבריו במשל וחידה, והיא פתיחת השיר:

למה אירא בימי רע
עון עקבי יסובני:

המקרא הזה שם ואבן פנה ויסוד אל ענין השיר, ואמר כי היראה בימי הרע כמו בשעת הדבר והמגפה היא העון הכרוך בעקביו שכל מגמתו ליהנות בעוה״ז ולו חזקה אמונתו כי צפון הוא לטוב לו בעוה״ב אין מקום ליראת המות.

הבטחים על חילם
וברב עשרם יתהללו.
אח לא פדה יפדה
איש לא יתן לאלהים כפרו.
ויקר פדיון נפשם
וחדל לעולם.
ויחי עוד לנצח
לא יראה השחת:

ויאמר כי ההון והעושר שהאדם בהול אחריהם הבל המה שאינם חשובים להיות לכופר ולפדיון להנצל מן המות. והמאמר אח לא פדה הוא נרדף עם איש לא יתן וגו׳, כפי׳ ר׳ יונה שענינו כמו אחד. או ענינו איש ואחיו, וכלו׳ זה לא פדה יפדה וזה לא יתן לאלהים כפרו כי חדל פדיונם לעולם ואין איש אשר יחיה לנצח ולא יראה השחת.

כי תשפט עמים מישר
ולאמים בארץ תנחם, סלה :

בתחלת בית שני נודע שם ה' בגוים, ומלכי מדי ופרס החזיקו את בית ה', ועל אותו הזמן אמר זכריה : ובאו עמים רבים וגוים עצומים לבקש את ה' צבאות בירושלים ולחלות את פני ה' (זכריה ח' כ"ב), וכן ישעיה אומר : כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים (נ"ו ז'), וע"כ ידבר המשורר בענין עמים וגוים כולם, ואמר : ולאמים בארץ תנחם, כענין שנאמר עמים הר יקראו שם יזבחו זבחי צדק (דברים ל"ג י"ט).

יודוך עמים אלהים
יודוך עמים כולם.
ארץ נתנה יבולה!
יברכנו אלהים
וייראו אותו כל אפסי ארץ :

וסיים וייראו אותו וגו' לענין סיומה של ברכת כהנים שהיא וישם לך שלום, שלא ייראו משכניהם שלא יחמדו את ארצם, שתתקיים בהם : וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך (דברים כ"ח י').

מזמור מ"ט.

למנצח לבני קרח מזמור.

המזמור הזה מיוחס לבני קרח ונמסר למנצח לשיר אותו במקהלות כדי ללמד את העם. ויסוד זה המזמור לדעתי בשעת דבר ומגפה שאירעו בימים ההם.

שמעו זאת כל העמים
האזינו כל ישבי חלד.
גם בני אדם
גם בני איש

וארצנו תתן יבולה.
צדק לפניו יהלך
וישם לדרך פעמיו :

אמר אשמעה וגו׳, כלו׳ אשר יבשר לנו ע״י נביאיו חגי זכריה כי ידבר שלום וגו׳, ואל חסידיו ידבר, ומה ידבר אליהם ? שאל ישובו עמו לכסלה, ואל חסידיו נמשך אל מה ידבר, ואל ישובו הוא נמשך למלת עמו, שכשיהיו ישראל דוברי אמת יפגש בהם חסד מן השמים כפרש״י, וכשיהיה שלום למטה יגיע להם צדק מלמעלה ויהיו צדק ושלום נושקים זה את זה, וכשתצמח אמת מהארץ אז יהיה צדק נשקף משמים, וה׳ יתן גם את הטוב והארץ תתן את יבולה. והסיום צדק לפניו וגו׳, הוא כפרש״י שישים המקום את הצדק בדרכי פעמיו להתנהג במדה זו עם בניו.

מזמור ס״ז.

למנצח בנגינות מזמור שיר.

שנמסר למנצחים לשיר של הודאה על השובע אשר היה בארץ, ועפ״י סגנון לשון המזמור אומר שאף הוא מתחלת בית שני אחר בנין הבית שנתקיימו דברי הנביאים ונתייסד עפ״י סגנון ברכת כהנים.

אלהים יחננו ויברכנו
יאר פניו אתנו, סלה :

לפי שתלו השובע בבנין ביהמ״ק יסדו המזמור על ברכת כהנים על הפסוקים : יברכך ה׳ וישמרך, יאר ה׳ פניו אליך ויחונך.

לדעת בארץ דרכך
בכל גוים ישועתך.
יודוך עמים אלהים
יודוך עמים כלם.
ישמחו וירננו לאמים

והפר כעסך עמנו.
הלעולם תאנף בנו
תמשך אפך לדר ודר.
הלא אתה תשוב תחיינו
ועמך ישמחו בך.
הראנו ה׳ חסדך
וישעך תתן לנו :

יאמר שאף שאחר שובם מהגולה עדיין היה עמהם בעברה עד שנת שתים לדריוש, הנה כעת אסף כל עברתו. ויאמר בהודאה כי לא בצדקתם וביושר לבבם עשה ה׳ עמהם כל זאת, רק עפ״י מדותיו שלא יאנף לעולם כי הוא יך ויחבש ימחץ וידיו תרפאנה. ואמרו שובנו וגו׳ והפר וגו׳ הוא שם הפעל מהמקור, ופי׳ שובנו כמו שתרגם המתרגם תוב לותנא, וענין המקראות שובך אלינו אלהי ישענו והפרת כעסך עמנו עפ״י מדתך הלעולם תאנף וגו׳, הלא אתה תשוב תחיינו כדי שישמחו עמך בך. וסיים זה החלק בתפלה על העתיד הראנו ה׳ חסדך וגו׳, ואח״כ ישים המשורר את פניו לדבר על העתיד וכענין שאמר זכריה : ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה.

אשמעה מה ידבר האל ה׳
כי ידבר שלום אל עמו
ואל חסידיו
ואל ישובו לכסלה
אך קרוב ליראיו ישעו
לשכן כבוד בארצנו.
חסד ואמת נפגשו
צדק ושלום נשקו.
אמת מארץ תצמח
וצדק משמים נשקף.
גם ה׳ יתן הטוב

הראב"ע רצית ה' ארצך בזמן בית שני, והוסד בעת עצירת גשמים שאירע להם בתחלת שבתם בארץ, ויראה שהמאורע הזה היה בזמן חגי הנביא שאמר: על כן כלאו שמים מטל וגו' ואקרא חרב על הארץ וגו' (חגי א' י'), ואמר הנביא שאירע אותם כך לפי שנתרשלו בבנין הבית (שם א' ט'), וחזק בדבריו את זרובבל ואת יהושע ובשר אותם: גדול יהיה כבוד הבית וגו' ובמקום הזה אתן שלום וגו' (שם ב' ט'), ובאותו הזמן נבא זכריה ג"כ ואמר: כי לפני הימים ההם וגו' וליוצא ולבא אין שלום וגו' ועתה לא כימים הראשונים וגו' כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן יבולה (זכריה ח' ט'—י"ב). וכשנסתכל בתוכחותיו של זכריה נמצא שהזהירם במדות האמת והשלום, אמר שם (ח' ד') על האלה היוצאת, ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר. ואמר בצוי לזרובבל ויהושע, ועצת שלום תהיה בין שניהם (שם ו' י"ג), ואמר משפט אמת שפטו וחסד ורחמים עשו איש את אחיו וגו' (ז' ט'), ואמר ונקראה ירושלים עיר האמת (ח' ג'), ואמר ואני אהיה להם לאלהים באמת ובצדקה (שם שם ח'), ותחת אשר היה מן הקלקול וליוצא ולבא אין שלום ואשלח את כל האדם איש ברעהו (שם י'), הזהירם אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט שלום שפטו וגו' (שם ט"ז וי"ז), וסיים את דבריו במאמר והאמת והשלום אהבו (שם י"ט), ובאותו הזמן נתייסד זה המזמור.

רצית ה' ארצך
שבת שבות יעקב.
נשאת עון עמך
כסית כל חטאתם, סלה:

פתח בהודאה על שעבר, שהשיבם ה' מהגולה וכסה על חטאותם מקדם.

אספת כל עברתך
השיבות מחרון אפך.
שובנו אלהי ישענו

מוצאי בקר וערב תרנין:

פי' נוראות הם חסדי ה' ונפלאותיו לבני אדם, ע"ש וייראו ישבי קצות מאותתיך, ואותן הנוראות תעננו בצדק שאתה הוא אלהי ישענו ומבטח כל קצוי ארץ וים הרחקים. ואח"כ מסדר בשבחו של מקום: מכין הרים וגו' וע"כ ייראו ישבי קצות ובזה אתה מביא יושבי מזרח ומערב לידי רנה שירצנו את שמך.

פקדת הארץ ותשקקה
רבת תעשרנה
פלג אלהים מלא מים
תכין דגנם
כי כן תכינה.
תלמיה רוה
נחת גדודיה
ברביבים תמגגנה
צמחה תברך.
עטרת שנת טובתך
ומעגליך ירעפון דשן.
ירעפו נאות מדבר
וגיל גבעות תחגרנה.
לבשו כרים הצאן
ועמקים יעטפו בר
יתרועעו אף ישירו:

מעתה הולך ומסדר חסדי המקום, כי פקד את הארץ ונהרות ישוקקו בה והעשירה עד למרבה, כי הרוה את תלמיה וגדודי המחרישה נחתו ע"י הרביבים, ונאות מדבר ירעפו דשן, הכרים מלאים מצאן והעמקים מכוסים מתבואת בר והכל יתרועעו בשמחה אף ישירו.

מזמור פ"ה.

למנצח לבני קרח מזמור.

המזמור הזה נתייסד מעולי הגולה בתחלת בית שני, וכמ"ש

שמע תפלה
עדיך כל בשר יבאו.
דברי עונת גברו מני
פשעינו אתה תכפרם.
אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך
נשבעה בטוב ביתך קדש היכלך :

פי' דמיה מענין דום לה' (מזמור ל"ז ז') שהיא התקוה והבטחון העז בנפש, דכל מה דעביד רחמנא לטב עביד, וכמ"ש טוב ויחיל ודומם לתשועת ה' (איכה ג' כ"ו), ואותה הדומיה היא התהלה לאלהים, וכמ"ש אך אל אלהים דומיה נפשי ממנו ישועתי (מזמור ס"ב ג'). ואמר עדיך כל בשר יבאו, כענין שנאמר עיני כל אליך ישברו וגו' (מזמור קמ"ה ט"ו), ופי' דברי עונות הם העונשים הבאים בעקב העון שהעונש הבא בעקב החטא הוא דבר ה' כענין שנאמר למען תצדק בדברך (מזמור נ"א ו'), וכה"א אז ידבר אלימו באפו (ב' ה'). ואמר גברו מני, שאשמת העם וענשם תלוי בראש המנהיג והפרנס, ואמר שאותה הצרה והבצורת היתה לכפרת פשעיהם, ופישעינו אתה תכפרם. ובסוף הודה על חלקו שנבחר להיות לראש ואמר אשרי תבחר וגו' שמלכי בית דוד יושבים בעזרה שהם יושבים על כסא ה'. ומסיים בשבחו של מקום, כי בטוב ביתך ובקדושת היכלך נשבעה כולנו.

נוראות בצדק תעננו
אלהי ישענו
מבטח כל־קצוי־ארץ
וים רחקים.
מכין הרים בכחו
נאזר בגבורה.
משביח שאון ימים
שאון גליהם
והמון לאמים.
וייראו ישבי קצות מאותתיך

רעב ומשקה צמא יחסיר, וכלי כליו רעים הוא מזמות יעץ לחבל ענוים באמרי שקר ובדבר אביון משפט (שם ל"ב ה' — ח'). למדנו מדבריו שהיה באותו הזמן איש נודע להם שעשה חנף והיה מראה עצמו כנדיב ושוע, ובאמת היה נבל וכילי והוא יעץ זימות להריק נפש רעבים ולחבל עניים באמרי שקר. והנה יתכן שאותו לבן ששר המשורר על מותו, הוא הנבל והוא היה מאצר פירי ומפקיע שערים. ואוסיף עוד בהשערה זו כי זה הנבל לבן הוא שבנא, שהיה מתחלה על הבית והורידוהו להיות סופר (מ"ב י"ח י"ח ול"ז, ישעיה ל"ו ג' ונ"ב), שעליו נבא ישעיה ואמר: כה אמר אדני ה' צבאות לך בא אל הסכן הזה על שבנא אשר על הבית, מה לך פה וגו', קלון בית אדניך והדפתיך ממצבך וגו' (ישעיה כ"ב ט"ו—כ"ה), וזכר הדבר המלים "אל הסכן הזה" שלא היה המקרא חסר, לאמר "לך בא אל שבנא אשר על הבית", אלא שהזכירו לגנאי בדבר שנתגנה בו, ומהו גנותו שהיה סכן ואוצר במסכנות להפקיע השערים להריק נפש רעב ולחבל נפש עניים [7].

מזמור ס"ה.

למנצח מזמור לדוד שיר.

המזמור הזה נתייסד אחר העצר השמים ולא היה מטר, ורחם ה' אותם ופקד את ארצם והקריבו את תודם ושלמו את נדרם.

לך דמיה תהלה
אלהים בציון
ולך ישלם־נדר.

---

[7] ובויקרא רבה (פ"ה) יש מן החכמים שאמרו שגר היה, וכן הוא משמעות המקרא, שנאמר לו „ומי לך פה כי חצבת לך פה קבר". גם השם שבנא אינו מלשון עברית ונשתנה שמו בעברית לשם לבן כענין השם לבני והוא נבל בהיפוך אתוון.

ידעו גוים אנוש המה, סלה :

מ ו ר ה תרגומו ד ה ל ת א ולשון הראב"ע כתוב בה"א וטעמו באל"ף, והתפלל שלא יהיגו עוד הגוים להלחם בנחלת ה'.

והנה המזמור הזה הוא הודאה אחרי אשר שפט ה' את הגוים ואת הרשע ופסקה המהומה, וסדר המשורר הזה עם הודאתו את התפלה אשר התפלל בעוד גבר האויב והרשע הזה למען תהיה לו לכלימת עולם, והיא התפלה למה ה' תעמוד וגו', ואולי שקיטעה בסוף ולא העתיקה כולה, אמנם הוסיף בסופה הספור וההודאה ה' מלך עולם ועד אבדו גוים וגו'. והנה אלו ואלו דברי אלהים חיים, מי שחושב אלו המזמורים לשנים לא משתבש ומי שיחשבם כאחד לא משתבש, שבתחלתם נתחברו בעתים שונים ואח"כ נתאחדו להיות כאחד.

עתה נשאר לנו לבקש בדרך השערה באיזה זמן מן הזמנים אירע המאורע אשר נתייסדו עליו אלו המזמורים, ואומר : מעניני של המזמורים מוכח שעיקר הצרה היתה ליושבי ציון שהרי הוא אומר : זמרו לה' ישב ציון, ולא אמר בית יעקב או ישראל וכדומה. ועל כן דעתי נוטה שאלו המזמורים נתייסדו בעת שהצר סנחריב את ירושלים, שסנחריב הוא אשר נתיש ערים הרבה והרבה חרבותם, ואז היתה רעב של מהומה, כמ"ש וזה לך האות אכול השנה ספיח וגו' כי מירושלם תצא שארית וגו' (מ"ב י"ט כ"ט), ונאמר שם ובשנה השלישית זרעו וקצרו וגו' לפי שלא זרעו ולא נטעו מטהומת המלחמה, ובנבואת ישעיה על אותו הזמן אמר : והארץ חנפה תחת ישביה וגו' אבל תירוש אמללה גפן וגו' (ישעיה כ"ד ה', ו'), ובנחמותיו ע"ד המאורע אמר : ונתן מטר זרעך אשר תזרע וגו' (שם ל' כ"ג), למדנו מדבריו שהיה אז רעב של בצורת ורעב של מהומה, ואותו הרעבון נמשך זמן רב, כמ"ש ימים על שנה תרגזנה בטחות כי כלה בציר אסף בלי יבא וגו' (שם ל"ב י'), ובאותה הנבואה הוא אומר : לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע כי נבל נבלה ידבר ולבו יעשה און לעשות חנף ולדבר אל ה' תועה להריק נפש

הגידו בעמים עלילותיו.
כי דרש דמים אותם זכר
לא שכח צעקת ענוים.
חננני ה׳
ראה עניי משנאי
מרוממי משערי מות
למען אספרה כל תהלתיך
בשערי בת ציון
אגילה בישועתך :

עתה ישים המשורר פניו אל יושבי ציון ואמר זמרו וגו׳, ומחזיר פניו אל השם ואמר חננני כמו מחונני, והנה רוממתני משערי מות אך ראה עניי אשר גבר ע״י האויב והושיעני מהעוני למען אספרה כל תהלתך וגו׳.

טבעו גוים בשחת עשו
ברשת זו טמנו נלכדה רגלם.
נודע ה׳ משפט עשה
בפעל כפיו נוקש רשע
הגיון סלה :

ועתה יספר תהלות ה׳ איך הודיע שמו על ידי מה שעשה בגוים וברשע הזה, ולגודל הרעיון ומעלתו הוא קורא אל המנצחים הגיון סלה שישירו בכל עוז.

ישובו רשעים לשאולה
כל גוים שכחי אלהים.
כי לא לנצח ישכח אביון
תקות עניים תאבד לעד :

כי כן דרכי ה׳ להשיב לרשע כרשעתו ואת ענייו ירחם, ובזה מסיים עוד בתפלה.

קומה ה׳ אל־יעז אנוש
ישפטו גוים על פניך.
שיתה ה׳ מורה להם

כי עשית משפטי ודיני
ישבת לכסא שופט צדק.
גערת גוים אבדת רשע
שמם מחית לעולם ועד :

כי פסקה המהומה ושבו האויבים אחור ונכשלו ואבדו כי גער ה' בהם, וגם הרשע הזה המפקיע שערים נאבד ונכרת ונמחה שמו לעולם ועד.

האויב
תמו חרבות לנצח
וערים נתשת
אבד זכרם המה.
וה' לעולם ישב
כונן למשפט כסאו.
והוא ישפט תבל בצדק
ידין לאמים במישרים.
ויהי ה' משגב לדך
משגב לעתות בצרה.
ויבטחו בך יודעי שמך
כי לא עזבת דרשיך ה' :

המשורר שם פניו כמדבר אל האויב ומגיד לו אל פניו אשר עשה, שהחרבות אשר חרב תמו לנצח באין תקומה להם וגם הערים אשר נתש אבד זכרו, אך מיד ה' היתה זאת כי הוא לעולם ישב וגו', וכענין שאמר ישעיה : הלא שמעת למרחוק אותה עשיתי למימי קדם וגו' ותהי להשות גלים נצים ערים בצרות (מלכים ב' י"ט כ"ה), ומלת המה לחזק ולהבדיל הענין. ואמר והוא ישפט תבל וגו' שבכשלון האויב עמדה הצלה אף לישאר יושבי תבל, והמאמר ויהי ה' משגב לדך וגו' הוא כנגד מיתת לבן. וסיים בשימת פניו אל השם ואמר ויבטחו בך וגו', ובזה תשלום החלק הא' מהמזמור.

זמרו לה' ישב ציון

ה׳ מלך עולם ועד
אבדו גוים מארצו.
תאות ענוים שמעת ה׳
תכין לבם תקשיב אזנך.
לשפט יתום ודך
בל־יוסיף עוד לערץ אנוש מן הארץ :

פי׳ שלא יוסיף עוד שום אנוש להיות עריץ ורשע, ואמר אנוש מן הארץ ע״ד גנאי שאינו אלא אנוש מן הארץ, ומלת תכין היא שם משוש כי״ן במשקל תפיל, ועניגו תפלה בהכנת וכונת הלב.

והנה אחר שבארתי ענין מזמור י׳ אבוא לבאור מזמור ט׳ הדומה לו בסגנון הדבורים והמליצות, וזה המזמור ענינו הודאה וכמו שמתחיל אודה ה׳ וגו׳, והיתה ההודאה הזאת אחרי מות לבן כמ״ש למנצח על מות לבן וגו׳, ומאמר מזמור לדוד מוכיח שמחברו היה משורר מבית דוד שנקרא על שמו, ומלת למנצח מוכחת שמסרו למנצחים על השיר וקבעה לדורות, אמנם עיקר יסוד המזמור היה על מות לבן. ולפי דרכנו למדנו שלבן הוא שם איש פרטי שהיה מפורסם לאצר פירי ומפקיעי שערים, וכעין שבתי אצר פירי, ואחר מותו חבר המשורר הודאה זו וקבעה לדורות. ולהלן אחוה דעתי והשערת לבבי בענין לבן זה מי היה ובאיזה זמן נתחברו אלו המזמורים. ועכ״פ אירע מיתתו של אותו האיש, אחר שפסקה המהומה ואבדו הגוים מן הארץ.

למנצח על מות לבן מזמור לדוד :
אודה ה׳ בכל לבי
אספרה כל נפלאותיך.
אשמחה ואעלצה בך
אזמרה שמך עליון :

היא הודאת המשורר על מה שאירע בהפלגת שמחת הלב על הנפלאות אשר יספרם.

בשוב אובי אחור
יכשלו ויאבדו מפניך.

המשורר יתאר אותו אצר פירי בדבוריו במעשיו ובמחשבותיו,
כי כל דבוריו מרמה ותך ועמל ואון, ועל הכל הוא נשבע בשבועות האלה והוא יושב במארב חצרו להרג נקי עני וחלכה. ופי' במסתר במסתרים בפתחות הבי"ת הוא אוצר התבואה שמסתירה שם, ופי' בסכה מענין כגן שכו (איכה ב' ו') וסמ"ך במקום שי"ן, ואמר במשכו ברשתו כלו' כשהעני מושך ברשת, והוא כדרך הצידים שכיון שהוא מרגיש שהרשת נמשכת, ידע כי ציד בה, ואמר ידכה ישח כלו' שהוא מחניף ללוקחי התבואה ומקטין ומשפיל עצמו בעיניהם עד שיפלו בעצומיו, ולפי שהוקדם הפעל הוא בלשון יחיד וענינו הוא ונפלו, ולשון הראב"ע בעצומיו ידיו ורגליו שיש להם כח עצום. וחתם המשורר את הציור במאמר אמר בלבו כענין שחתם למעלה אמר בלבו בל אמוט, ואחר שתאר מחשבותיו של אותו רשע ישים פניו אל ה' ויאמר :

קומה ה'
אל נשא ידך
אל תשכח ענוים.
על־מה נאץ רשע אלהים
אמר בלבו לא תדרש.
ראיתה
כי אתה עמל וכעס תביט
לתת בידך עליך יעזב חלכה
יתום אתה היית עוזר.
שבור זרוע רשע ורע
תדרוש־רשעו בל־תמצא :

זו היא סיום התפלה, וענין תדרש רשעו וגו' הוא ע"ד הפלגה שכיון שיכלה הרשע רשעתו אינה נמצאת, וכענין ושחרתני ואינני (איוב ז' כ"א) ואבקשהו ולא נמצא (תהלים ל"ז ל"ו).

אמנם אירע אחרי הדברים האלה שפסקה המהומה ואבדו גוים מן הארץ וחדל הרעבון, ואז הוסיף המשורר אל תפלתו סיום טוב.

ברשת זו טמנו נלכדה רגלם וגו׳, וראוי הוא אותו רשע לכך כי הלל רשע וגו׳ ובצע הזה הוא מחרף ומנאץ את ה׳.

רשע כגבה אפו בל ידרש
אין אלהים כל מזימותיו.
יחילו דרכיו בכל־עת
מרום משפטיך מנגדו
כל־צורריו יפיח בהם.
אמר בלבו בל אמוט
לדר ודר אשר לא ברע:

רשע כגבה וגו׳ תרגומו בגסות רוחיה לא יתבע אלהא, והביא במנחת ישי דיש נוסחאות בגבה בבי״ת, וענינו שבגאתו אינגו דורש את אלהים ואין אלהים כל מזימותיו ואעפי״כ יחילו דרכיו וגו׳, כמו שתרגם המתרגם מצלחין אורחתיה בכל עידן רחיקין דינך מן קבליה בכל מעיקוי יזעוף בהון, שבהפחת רוחו הם נופלים לפניו (רש״י) ומתוך כך יחשוב כי יכון לדור ודור. ופי׳ אשר לא ברע, שאין רע בא עליו וע״ד אתה ידעת את העם כי ברע הוא (שמות ל״ב כ״ב).

אלה פיהו מלא
ומרמות ותך
תחת לשונו עמל ואון.
ישב במארב חצרים
במסתרים יהרג נקי
עיניו לחלכה יצפנו.
יארב במסתר כאריה בסכה
יארב לחטוף עני
יחטף עני במשכו ברשתו.
ידכה יישח
ונפל בעצומיו חלכאים.
אמר בלבו שכח אל
הסתיר פניו בל ראה לנצח:

ומלוי ברבית ומקטיני אפה, ומפקיעי שערים עליהן הכתוב אומר לאמר מתי יעבר החדש וגו׳ וכתיב נשבע ה׳ בגאון יעקב אם אשכח לנצח כל מעשיהם[6].

ואחר הקדימי זאת אומר דמזמור י׳ שנתייסד כנגד מפקיעי שערים אירע הרעב ע״י מהומה וע״כ נאמר בו אבדו גוים מארצו (ט״ז) ועל דרך זה אפרשהו:

למה ה׳ תעמד ברחוק
תעלים לעתות בצרה.
בגאות רשע ידלק עני
יתפשו במזמות זו חשבו.
כי־הלל רשע על־תאות נפשו
ובצע ברך נאץ ה׳:

פתח בשאלת למה? ע״ד למה ה׳ יחרה אפך (שמות ל״ב י״ב), ואמרו תעלים ר״ל העלמת העין, והרשע בגאותו ידלק את העני, כלומר ירדף כמו כי דלקת אחרי (רש״י). ואמר רשע עני יחיד במקום רבים ע״ד ויהי לי שור וגו׳ עבד ושפחה (בראשית ל״ב ו׳), והנה ראוי הוא שיתפשו הרשעים במזמותם אשר חושבים ואתה עומד מרחוק ומעלים עיניך, ואמר יתפשו וגו׳ ע״ד שאמר אליפז כשידבר במפקיעי שערים: הנתן מטר על פני ארץ וגו׳ לשום שפלים למרום וגו׳ מפר מחשבות ערומים וגו׳ לכד חכמים בערמם ועצת נפתלים נמהרה וגו׳ ותהי לדל תקוה ועולתה קפצה פיה (איוב ה׳ י׳—י״ז) וע״ד שאמר במזמור ט׳

---

6) חז״ל הצריכו שם במה שהוא מותר ובמה שהוא אסור, ואמרו שם: ובשני בצורת אפי׳ קב חרובין לא תאצר מפני שמכניס מארה בשערים. ואמרו שם אוצרי פירות כגון מאן, אר״י כגון שבתי אצר פירי. ופרש״י שם כדי למכור לעניים ביוקר וכו׳. והיה שבתי זה מפורסם בימיהם לרשע ומפקיע שערים עד שסיפרו מאמו (יומא פ״ג ע״א) דאכלה ביוה״כ וכו׳ ולא איתתבא וקרי עליה זורו רשעים מרחם דנפק מינה שבתאי אצר פירי.

וכפירושו של ר' אלכסנדרי הביא הרד"ק (ירמיה י"ד א') על דברי הבצרות. וי"מ זה לעתות בצרה הבי"ת שרש ופירושו יוקר המאכל והוא הרעב ובמשקל אחר ובשנת בצורת ענין מניעה כי הרעב מפני מניעת הגשמים ונאמר בלשון רבים בצרות ר"ל יוקר מעות ויוקר פירות, עכ"ל[5]. ובאבות פ"ה הזכירו ג' מיני רעבון זו רעה מזו והם רעב של בצורת רעב של מהומה ורעב של כליה, ופי' רעב של בצורת שחלקה אחת תמטר וחלקה אחת לא תמטר, ורעב של מהומה פי' הר"מ שמתעסקים במלחמות ותשמט הארץ ולא תזרע בעת הזריעה לחרדת העולם, עכ"ל. ופשוטו של דבר שבכלל זה היא ג"כ, אם הארץ משובשת בגייסות ואי אפשר להביא תבואה ממקום למקום, ובכלל זה ג"כ יוקר המעות שאי אפשר להשתכר בשום דבר וכהא דר"י, וכן בכלל זה כשתבא העיר במצור כמסופר בישמרון (מלכים ב' ו'), ויש שבאים כאחד בצורת ומהומה כמ"ש במשנה שם רעב של מהומה ושל בצורת באה. ורעב של כליה הוא הקשה שבכולם, ופי' הר"מ שהשמים כברזל והארץ כנחושה, ואין ספק שבכלל זה הוא ג"כ עיר נצורה שכולם מתים בה ברעב.

והנה מציאותן של אוצרי פירות ומפקיעי שערים תתכן אם ברעב של בצורת או ברעב של מהומה שהוא רעב של בצרה לדברי הרד"ק, או בזמן ששניהם כאחד שנקרא בצרות לדברי הרד"ק. ובאמת בזמנו של ירמיהו היו שניהם כאחד כמ"ש (י"ד ד') בעבור האדמה חתה כי לא היה גשם וגו'. ואמר שם (שם י"ח) אם יצאתי השדה והנה חללי חרב ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב וגו'. והנה אלו אוצרי הפירות ומפקיעי השערים הם כמלוי ברבית ומקטיני אפה כמו ששנינו (ב"ב צ' ע"ב) אוצרי פירות

---

[5]) ומ"ש יוקר מעות הוא כענין שאמר ר"י (ב"ב צ"א ע"ב), נזכרנא כד הוי קיימין ד' סאין בסלע, והוו נפיחי כפיחי כפן בטבריא מדלית איסר. ולר"י נזכרנא כד לא הוו מתגרין פועליא למדנח קרתא מריח פיתא מייתין.

"ארוב לחטוף עני, וכי הלסטים אורב את העני? והלא את העשיר היא אורב, אלא במפקיעי שערים הכתוב מדבר, שרוב דעתם לעניים היא, וקא בעי דוד רחמי עלה דמילתא שבור זרוע רשע ותן שובע בעולם ובכך זרועו שבור. ורע תדרוש רשעו בל תמצא, וזה שהיה בדעתו להיות רשע כשתדרוש רשעו לא תמצא עולה שלא הספיק לעשותה. והנה דברי רש"י אלו דברי טעם הם, ולבי אומר לי שלא מעצמו אמרם אלא מאיזה הגדה הם והעתיקם (ואולי חסרים לפנינו המלות "ואמרינן בהגדה"), שאין הסגנון כסגנון לשון רש"י אלא כלשון הברייתות והמדרשות. ועוד שאין דרכו של רש"י להביא מעצמו ראיה לדברי הגמרא, שאין דבריהם צריכים חזוק וראיה. ועוד שרש"י בפירושו לתהלים לא פירש כן את המזמור, אלא פירשו כנגד עמלק וישראל עיי"ש [4].

---

4) בד"ה בפרשה תשיעית אמרה: ואם האמר שמינית היא אשרי ולמה רגשו גוים תרתי פרשתא היא, נמצא בזה לשיטתו דעל מות לבן ולמה תעמוד חדא נינהו, שכך פירש בפירושו לתהלים כנגד עמלק וישראל. ורי' אלכסנדרי פליג אהני אמוראי דמס' ברכות (י' ע"ב), דגרסינן התם מכדי הלי יהיו לרצון וכו', אר"י בריה דר"ש בן פזי הואיל ופו' הני י"ח י"ט הויין אשרי האיש ולמה רגשו חדא פרשה היא, דאר"י בריה דר"ש בן פזי וכו', הני ק"ג ק"ד הויין, אלא ש"מ אשרי ולמה רגשו חדא פרשה היא, דאמר רשב"ג אר"י וכו'. והתוספות חלקו על רש"י עפ"י הגמרא דברכות, ופי' דעל מות לבן ולמה תעמוד תרתי נינהו. ויש מי שהגיה בגליון שם, וא"ת עשירית היא וכו', ואינו נכון שבאמת רש"י בפירושו לתהלים פירשם כאחד. (ועיין בחי' מהרש"א ובריל"ף בעי"י שם. ואגב אמיר דגמרא דברכות צריכא פי' קצת דמייתא סייעתא ודר"י בריה דר"ש ב"פ מן דידיה אדידיה, אלא הכי פירושא, דלא תימא דס"ל דעיקר התפלה י"ט נינהו שהרי אמר נמי ק"ג פרשיות אמר דוד, אלא משמיה כדרשב"ג אר"י דהנהו כחדא הן. ורי' אלכסנדרי פליג אדרשב"ג אר"י ולשיטתו יתקיימו ג"כ דברי ר"י בריה דר"ש).

נסה עלינו אור פניך ה׳ :

ויאמר להם בדרך עצה ותוכחה שיזבחו זבחי צדק ויבטחו בה׳ כאשר יעשו גדולים ורבים אשר יחסרו מטוב ומתפללים שישא ה׳ להם אור פניו, ופי׳ נסה כתרגומו נישא עלנא. ולשון הראב״ע ונכון הוא להיות הה״א כמו האל״ף והסמ״ך כמו השי״ן ע״ד ישא ה׳ פניו אליך.

נתתה שמחה בלבי
מעת דגנם ותירושם רבו.
בשלום יחדו
אשכבה ואישן
כי אתה ה׳ לבדד
לבטח תושבני :

שב לשים פניו אל ה׳ להודות לו כי נעתר לארץ, כי מעת אשר דגנם ותירושם רבו שבה השמחה גם בלבו, כי הכל בשלים יחדו, ומעתה ישכב באין מחריד ויישן באין מפריע ולא יצטרך עוד לחיילות של שומרים מפחד בלילות, כי לבדד ה׳ יושיבהו לבטח.

מזמור ט׳ ומזמור י׳.

ב׳ המזמורים האלו הם דומים בסגנון לשונם ומליצותיהם, ומראים שנתייסדו על מאורע אחד. אמנם אין מוקדם ומאוחר בהם כנראה, כי מזמור י׳ ענינו תפלה בעת צרה, ומזמור ט׳ ענינו הודאה אחר כלות הצרה. והנה על המפריש הוא להפך הסדר ולבאר תחלה המאוחר ואח״כ המוקדם. אולם בענין המאורע גילו לנו הז״ל שהוא כנגד מפקיעי שערים, אמרו (מגלה י״ז ב׳) ומה ראו לומר ברכת השנים בתשיעית? א״ר אלכסנדרי כנגד מפקיעי שערים, דכתיב שבור זרוע רשע (תהלים י׳ ט״ו). ודוד כי אמרה בתשיעית אמרה. ולשון רש״י שם, שבור זרוע רשע ורע אלו המייקרין את התבואה ומפקיעין את השער, וממאי דבמפקיעי שערים כתיב? דכתיב בההיא פרשתא יארב במסתר כאריה בסוכו

מזמור ד.

למנצח בנגינות מזמור לדוד.

המזמור הזה נמסר למנצח בנגינות לפרסמו בתוך העם, ויסודו הוא על מאורע הרעב של שלש שנים שהיה בימי דוד כמסופר בס׳ שמואל, ואם שהדברים מראים מטיב ענין הספור וענין המזמור שאירע זה בימי תחלת מלכותו על כל ישראל. הנה אחרי המוקדם כנודע שאין מוקדם ומאוחר בכתובים לטעם ידוע להם ולא לנו, וכשם שסמוהו הענין אחר מעשה אבשלום כך נסדר המזמור כאן, ואחר שנעתר ה׳ לארץ סדר את המזמור הזה.

בקראי ענני אלהי צדקי
בצר הרחבת לי
חנני ושמע תפלתי.
בני־איש עד־מה כבודי לכלמה
תאהבון ריק תבקשו כזב, סלה :

פתח את דבריו אל ה׳ בתפלה שיענהו תמיד כשם שהרחיב לו תמיד בצרתו, ואח״כ שם פניו לדבר כנגד העוררים עליו ותולים בו כל מכות הארץ ותחלואיה ושהם נענשים על ידו ונותנים בזאת כבודו לכלמה בדברי ריק וכזב.

ודעו כי־הפלה ה׳ חסיד לו
ה׳ ישמע בקראי אליו.
רגזו ואל תחטאו
אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו, סלה :

אמר שיכירו וידעו כי אשר הפלה ה׳ לו הוא איש חסיד וששמע ה׳ בקראו אליו, וירגזו ויפחדו מהעונש שיגיעם ע״י כך ואל יחטאו עוד. ועל משכבם בלילות יתנו זאת על לבבם וידמו מדברי ריק וכזב.

זבחו זבחי צדק
ובטחו אל ה׳.
רבים אמרים מי יראנו טוב

אתה נורא אתה
ומי יעמד לפניך מאז אפך.
משמים השמעת דין
ארץ יראה ושקטה.
בקום למשפט אלהים
להושיע כל ענוי ארץ, סלה :

ועתה יספר מהמאורע שבא אחר זה שהומתו בקולות וברקים ואבני ברד, וכנגד מה שאמר קודם לזה נאור אתה, פתח ואמר כאן אתה נורא אתה וגו׳. ואמר ומי יעמד וגו׳ שכך הדבך מעולם בחרות אפך, וגם עתה השמעת דין וגו׳. ואולי היא חילוף אל״ף בעי״ן וענינו מעז אפך. ואמר ארץ יראה וגו׳, שע״י המורא הזה שהשמעת דין שקטה הארץ ממלחמות תנופה כי קם אלהים למשפט ולהושיע כל ענוי ארץ שעינו אותם מלכי אשור.

כי חמת אדם תודך
שארית חמת תחגר.
נדרו ושלמו לה׳ אלהיכם
כל סביביו יובלו שי למורא
יבצר רוח נגידים
נורא למלכי ארץ :

ואמר כלפי ה׳ כי חמת וגו׳ כי חמת האדם הוא הגורם שמביאים לך תודה (וכמו שפירשו רש״י יפה), כי אתה תחגר חרב לשארית הפלטה הנשארה מחמות הרשעים. ומלת תחגר הוא פועל יוצא כמו ויחגר אותו וגו׳ (ויקרא ח׳ ז׳) כלו׳ תזיין אותם שחגירה זו היא הגירת החרב וקיצר במובן.

ואח״כ ישים המשורר פניו אל מביאי התודה ואמר נדרו ושלמו וגו׳, ואמרו כל סביביו וגו׳ הוא כמו שתרגם המתרגם כל דיתבין חזור חזור למקדשיה ייתון קורבניא לבית מוקדש דחיל. יזער גסות רוחהון דרברבניא דחילא על כל מלכי ארעא, כלומר הנורא על כל מלכי ארץ הוא יבצר רוח נגידים.

ואחר הקדימי זאת אבוא לסדר המזמיר ולבארו:

נודע ביהודה אלהים
בישראל גדול שמו,
ויהי בשלם סכו
ומעונתו בציון.
שמה שבר רשפי קשת
מגן וחרב ומלחמה, סלה:

אומר נודע ביהודה וגו' כענין שנאמר נודע ה' משפט עשה בפעל כפיו נוקש רשע (תהלים ט' י"ז) ועי"כ בישראל גדול שמו שכולם יפנו עתה אל ציון, כי יראו כי בשלם סכו שלא נתקיימו דברי האויב שאמר כאשר עשיתי לשמרון וגו' כן אעשה לירושלים וגו', כי מעונתו בציון אשר שמה שבר רשפי קשת וגו',

נאור אתה
אדיר מהררי טרף.
אשתוללו אבירי לב
נמו שנתם
ולא־מצאו כל־אנשי־חיל ידיהם,
מגערתך אלהי יעקב
נרדם ורכב וסוס:

יפה פרש"י נאור מלשון נאר מקדשו, ועל שם מעשיו נקרא נאור והוא שם התואר כמו קרוב ורחוק, אך הוא פועל יוצא וכן פי' הראב"ע. וע"ז אמר שיותר אדיר אתה מהררי טרף. ואח"כ מספר ענין המרידה שהיתה, כענין שנאמר רגע ימותו וחצות לילה יגעשו עם ויעברו ויסורו אביר לא ביד (איוב ל"ד כ'), וכען שתרגם כאן המתרגם אשלחון מעליהון זייני קרבא גברי לבא אתנמנמו בשנתהון ולא ספיקו כל גברי חילא למחד זיניהון בידיהון. כי בלילה כאשר נמו הגבורים והישרים בשנתם, שללו אנשי חילם את כלי זיינם מהם, ועי"כ גברו עליהם והמיתום. ואמר מגערתך אלהי יעקב ספו תמו נרדם ורכב וסוס, הנרדמים ומרכבותיהם וסוסיהם. ותחסר הפעולה המובנת מעצמה.

המלכים ויכו איש רעהו (מ"ב ג' כ"ג). ועוד מצאנו דרך פלא בענין המלכים שלחמו על גבעון, שנאמר וה' השליך אבנים גדולות מן השמים עד עזקה וימתו רבים אשר מתו באבני הברד וגו' (יהושע י' י"א). והנה יראה שכעין אלו המאורעות אירע במלאכות השם במחנה אשור, ואירע כך כשהיתה מחנה אשור בנב לבא ירושלימה, כמ"ש עוד היום בנב לעמוד ינופף ידו הר בת ציון וגו' מסעף פארה במערצה ורמי הקומה גדעים וגו' (ישעיה י' ל"ב ל"ג), ואמר זה כנגד כל גבור חיל ונגיד ושר שנפלו, שמרדו אנשי החיל על שריהם ומנהיגיהם, ועל זה נאמר לכן ישלח האדון ה' צבאות במשמניו רזון ותחת כבודו יקד יקד כיקוד אש (שם שם ט"ז) והיא אש המרידה, ואולי שסבת המרידה היתה שלא מצאו למו די אוכל במקומות שעברו שם, והנה היתה חרב איש ברעהו, וע"כ נאמר שם (שם שם כ"ו) ועורר עליו ה' צבאות שוט כמכת מדין בצור עורב ומטהו על הים ונשאו בדרך מצרים. וכאשר אמר הנביא בדרך אשר יבוא בה ישוב, שהרי בא ממצרים ממלחמת תרהקה ובא שם. אמנם בשובם נתקיים בהם מה שנאמר ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול (שם י' ל"ד) שאחר שהרגו את אדיריהם ושבו המחנות בדרך אשר באו אירע להם שהוממו בקולות וברקים ואבני ברד, והוא שאמר: והשמיע ה' את הוד קולו ונחת זרועו יראה בזעף אף ולהב אש אוכלה נפץ וזרם ואבן ברד כי מקול ה' יחת אשור וכו' (שם ל', ל' ול"א), ונתקיים בהם מה שנאמר, נשבע ה' צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום לשבר אשור בארצי ועל הרי אבוסנו וגו' (שם י"ד, כ"ד וכ"ה). והא למדת שמחנות אשור נשברו והובסו על הרי ארץ ישראל, ולמדנו ג"כ שלא ע"י מגפה מתו. והנה אין סתירה במקראות ואלו ואלו דברי אלהים חיים, שבתחלה נכחדו השרים כמ"ש בדה"י ולבסוף הומתו כל המחנות כמסופר במלכים, ובני סנחריב בעצמם היו ג"כ בקהל המורדים בו עד שנהרג לבסוף על ידי יוצאי מעיו.

כי אלה המגינים הם לאלהים והוא מאד נעלה על ידיהם שהם עם אלהי אברהם.

מזמור ע"ו.

למנצח בנגינות מזמור לאסף שיר.

כבר פרש"י שיסוד זה המזמור הוא על מפלת סנחריב, אמנם להבין מליצת המזמור צריכים אנו להאריך ולבאר הענין מה שאירע שם. הנה ישעיה נבא: כה אמר ה' אל מלך אשור לא יבוא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ וגו', בדרך אשר יבוא בה ישוב וגו' (מ"ב י"ט ל"ב), ומסופר שם ובישעיה (ל"ז ל"ג): ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף וישכימו בבקר והנה כלם פגרים מתים וגו', ובדהי"ב (ל"ב כ"א) נאמר: וישלח ה' מלאך ויכחד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור וישב בבשת פנים לארצו ויבא בית אלהיו ומיציאי מעיו שם הפילוהו בחרב. וענין זה האחרון מסופר ג"כ במלכים ובישעיה שאדרמלך ושראצר בניו הרגוהו. והנה כיצד יתקיימו המקראות האלו שסותרים זה את זה בענין המומתים? גם קצרו הכתובים ולא הודיעו לנו מי היה זה המלאך, ומה עשה? ואם נאמר במקום אחר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ' ט"ז) פתחו לנו הכתובים במקום אחר וספרו ענין יציאת מצרים בארוכה מה שנעלו במקום זה, אבל כאן בענין סנחריב נעלו ולא פתחו, ואין אנו יודעים מה היה המאורע, ואין לנו אלא לדון ממקום אחר. והנה מצאנו מאורעות ע"ד הפלא, ד"מ במצור של שומרון נאמר: ואדני השמיע את מחנה ארם קול רכב וקול סוס קול חיל גדול וגו' ויקומו וינוסו בנשף וגו' (מ"ב ז' ו', ז'), וכן מצאנו במלחמת גדעון שנאמר שם: וישם ה' את חרב איש ברעהו ובכל המחנה (שופטים ז' כ"ב), ומאנשי מואב מסופר שהשבו על שלשת המלכים כעין זה, כמ"ש ויאמרו דם זה הָחרב נחרבו

מלך גדול על כל הארץ:

כל העמים הם השבטים. וכמ"ש ונתתיך לקהל עמים (בראשית מ"ח ד'), כי כולם יריעו כי מלך ה' על כל הארץ.

ידבר עמים תחתינו
ולאמים תחת רגלינו.
יבחר לנו את נחלתנו
את גאון יעקב אשר אהב, סלה:

הנה ידבר על תחלת כבוש הארץ, וקרא נחלת הארץ גאון יעקב שהוא בחיר האבות.

עלה אלהים בתרועה
ה' בקול שופר.
זמרו אלהים זמרו
זמרו למלכנו זמרו.
כי מלך כל הארץ אלהים
זמרו משכיל:

ידבר על מה שמספר מכיבוש יריחו שהיו הכהנים הולכים הלוך ותקוע בשופרות, ואמר עלה אלהים, כלישון דמקרא שם ועלו העם איש נגדו (יהושע ו' ה'), ואמר שם ויעל העם העירה (שם שם כ'), ואח"כ יכונן פניו אל בני דורו ויעוררם לזמר לאלהים שיר משכיל שהוא מלך כל הארץ, וחוזר אח"כ לספר במלכותו של אלהים.

מלך אלהים על גוים
אלהים ישב על כסא קדשו.
נדיבי עמים נאספו
עם אלהי אברהם
כי לאלהים מגיני ארץ
מאד נעלה:

ויאמר גוים כנגד השבטים, כמ"ש גוי וקהל גוים וגו' (בראשית ל"ה י"א), ואמר נדיבי עמים וגו', כענין שאמר משה ויהי בישרון מלך בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל (דברים ל"ג ה')

כאשר יארע זה למרבה, ונתן קולו, יתפרש אם על קול הרעש שבמעבה האדמה או על קול רעמים שהיה כמו כן.

לכו חזו מפעלות ה'
אשר שם שמות בארץ.
משבית מלחמות עד קצה הארץ
קשת ישבר וקצץ חנית
עגלות ישרף באש.
הרפו ודעו
כי אנכי אלהים
ארום בגוים
ארום בארץ.
ה' צבאות עמנו
משגב לנו אלהי יעקב, סלה :

עתה המשורר יאמר למה שילכו ויראו השמות שעשה ה' בארץ, כי המו הגוים מטו הממלכות ולא יוסיפו לעמוד עוד במלחמה, וישראל עושה חיל לשבר ולקצץ ולשרף את כל כלי מלחמת אויביהם. ומסיים איך ישמיעם ה' בקולו אשר נתן, לאמר : הרפו ודעו כי אנכי אלהים וגו'.

מזמור מז.

למנצח לבני קרח מזמור.

אף השיר הזה נמסר למנצח להשמיע תהלות ה' בקהל ועדה. ואם שאין ענינו על מאורע ט ב ע י, בכל זאת חברתיו הנה וענינו ג"כ במעללי יה מקדם להזכיר אשר עשה מלפנים בתחלת כבוש הארץ.

כל העמים תקעו כף
הריעו לאלהים בקול רנה.
כי ה' עליון נורא

אלהים לנו מחסה ועז
עזרה בצרות נמצא מאד.
על כן לא נירא בהמיר ארץ
ובמוט הרים בלב ימים.
יהמו יחמרו מימיו
ירעשו הרים בגאותו, סלה :

ידבר על חוזק בטחונם בה' ביום הרעש אשר תמיר בו הארץ את פניה וההרים ימוטו בלב ימים ומימיהם יהמיון ויכנסו חמרים חמרים וההרים ירעשו בגאות ה'.

נהר פלגיו ישמחו עיר אלהים
קדש משכני עליון.
אלהים בקרבה בל תמוט
יעזרה אלהים לפנות בקר.
המו גוים
מטו ממלכות
נתן בקולו
תמוג ארץ.
ה' צבאות עמנו
משגב-לנו אלהי יעקב, סלה :

הנהר הנזכר כאן הוא הירדן שמשכו ממנו פלגי מים הגלגלה, כדי שיהיו להם מים (וכענין שאמרו במכילתא דבשלח, ויחנו שם על המים, לעולם אין ישראל חונין אלא על המים דר"י), וקרא לגלגל קדש משכני עליון ששם היתה חנייות אהל מועד, והרעש אירע בלילה וע"י נדנוד הארץ נתמלאו הפלגים וירבו להם המים, ואולי באו מיד אחרי הרעש קולות וברקים ומטר סוחף

וגם אמרתי לא אגרש אותם וגו', וישאו העם את קולם" ויבכו וגו', שחרדו העם מחורבן הרעש ואמר להם הנביא שמעליות הלב שמנאם גרם להם את כל זאת, והוסיף להוכיחם ולייסרם באמרו „וגם אמרתי לא אגרש" וגו'.

שם (יהושע י״א ו׳, ט׳). שזוהי השם על כך ואם שלא נזכרו שם רק הסוסים והמרכבות, ושבירת הקשתות, וקיצוין החניתות לא נזכרו יתכן שלא הזכיר הכתוב שם בצווי רק על עקרי כלי המלחמה ולא הזכיר הדברים הטפלים, וכאן הזכיר לגודל ההפלגה שאפילו אלו הדברים קצץ ושבר, הן אמת שמסופר במלחמת דוד את הדרעזר, ויעקר דוד את כל הרכב ויותר ממנו מאה רכב (שמואל ב׳ ח׳ ד׳) אמנם לא נזכר ששרפם באש רק שעקרם, כלומר שהשביתם מתשמישם לפי שלא נצרך להם ולא הותיר מהם כי אם מאה רכב. ואה״י דעותי על כל זאת אומר: כי מדרך המשוררים להתפעל במאורעית שנעשו בימי קדם וכמו שאמר אזכור מעללי יה כי אזכרה מקדם פלאך והגיתי בכל פעלך ובעלילותיך אשיחה (תהלים ע״ז י״ב, י״ג), וחברו ע״ז מזמורים כדי ללמד את בני דורם במה שיכוונו עליו אם לבטחון ואם להתאמצות וכיוצא באלו הפעולות הנפשיות (וכעין שמצאנו המזמור בצאת ישראל ממצרים בית יעקב וגו׳ (תהלים קי״ד) שעניניו הם מאורעות קדם), ועל דרך זה אומר: שאף המזמור הזה יסודו על מאורע שאירע בימי יהושע.

והנה ידענו שכל זמן כיבוש הארץ בימי יהושע היו ישראל והמשכן חונים בגלגל וכמו שמוזכר בשליחות הגבעונים ליהושע לעזור להם (יהושע י׳ ו׳), וחנה המשכן שם עד אחר חלוקת הארץ שנקהלו אל שילה והשכינו שם את אהל מועד (שם י״ח א׳). ובאותו הזמן בעת כיבוש הארץ אירע בארץ רעש גדול מפרק הרים ומשבר סלעים. וראיה לדבר שבמזמור בצאת ישראל וגו׳ הנזכר אחר הים ראה וינס הירדן יסב לאחור ההרים רקדו כאילים גבעות כבני צאן, הנה הזכיר אחר מאורע הירדן מרקידת ההרים והגבעות, וזה ראיה שהיה אז רעש בארץ[3]. ועל יסוד המאורע הזה יבוארו דברי המזמור:

---

[3]) ואולי שבכלל מאורע זה הוא מה שנאמר (שופטים ב׳) „ויעל מלאך ה׳ מן הגלגל אל הבכים ויאמר וגו׳, מה זאת עשיתם

שלא פגעה בהן גדת משפטיך וישמך גדול ומהלל בכל הארץ.

סבו ציון והקיפוה
ספרו מגדליה.
שיתו לבכם לחילה
פסגו ארמנותיה
למען תספרו לדור אחרון.
כי זה אלהים
אלהינו עולם ועד
הוא ינהגנו על־מות :

עתה יכונן המשורר את פניו אל בני ציון, ויאמר להם : שילכו ויביטו בחל וחומות ירושלם ובמגדליה וארמנותיה, ויראו שלא הגיעום שום קלקול ונזק למען יספרו הפלא הזה לדור אחרון. ויכירו כי זה אלהים, והוא אלהינו עולם ועד והוא ינהגנו בעלמות ובחזק יד, ופי' עלמות הוא חוזק ואמצות והוא מלשון ארמית ובדחז"ל החליפו העי"ן באל"ף לומר אלים. והמתרגם תרגמו כיומי טליותנא, והוא ג"כ מזה הענין כי השמות עלם ועלמה הם ג"כ מענין גבורה וחוזק.

מזמור מו.

למנצח לבני קרח על עלמות שיר.

השיר הזה נמסר למנצח על המשוררים שישירו חסדי ה' מקדם בנבלים על עלמות המוזכר בדהי"א (ט"ו כ'). ועל ענין המזמור נעמוד כשנשים עין על מה שיראה בו מן הזרות בתחלת ההשקפה. בהמאמר : נהר פלגיו ישמחו עיר אלהים קדיש משכני עליון, איזו היא עיר אלהים אשר פלגי נהר ישמחוה ? וכן המאמר : משבית מלחמות עד קצה הארץ, איזה מלחמות היו בכל הארץ מקצה ? וכן המאמר : קשת ישבר וקצץ חנית עגלות ישרף באש, ואנו לא ידענו כענין זה רק בזמן יהושע כמסופר

באשר שמענו כן ראינו
בעיר ה' צבאות
בעיר אלהינו
אלהים יכוננה עד עולם, סלה:

עתה יספר מגודל המאורע עד שנועדו המלכים, ליען על אדות השמות אשר נעשו בארצותם ועברו יחדו מהמהומה אשר ראו, כגבר ע ב ר ו יין (כי מלת עברו הוא מענין התעבר שמורה על הערבוב והוללות אם מנעם או מחרדה, או על ידי יין [2]), ו ע ב ר ת ם היתה כי נבהלו מאשר ראו, ואחזתני חיל כיולדה להזות איכה השמה הארץ ברוח קדים אשר תשבר אניות תרשיש. ואמר כי כמו ששמענו מ ה ע ל ע ו ל הנורא בארצות הגוים, כן ראינו גם כן בעיר אלהינו אלהים יכוננה עד עולם, אמנם עבר בלי נזק ומכשול.

דמינו אלהים חסדך
בקרב היכלך.
כשמך אלהים
כן תהלתך על־קצוי־ארץ
צדק מלאה ימינך.
ישמח הר ציון
תגלנה בנות יהודה
למען משפטיך:

יאמר כי אנחנו דמינו, כי לא עשית חסד להציל מנזק ומכשול רק בקרב היכלך, אמנם באמת צדק מלאה ימינך בכל קצוי ארץ נחלתך, וכל בנות יהודה ועריה תגלנה עם הר ציון;

---

[2]) וזה אמרו (משלי כ"ו) כשידבר על הכסיל „רב מחולל כל ושכר כסיל ושכר עברים", שהכסיל הוא רב בחילי לשונו ומחולל ומזיק את הכל, וכשם שאי אפשר לשכור ריח העברים כן אי אפשר לשכור פי הכסיל, ואמר שם (פסוק י"ז) בטבע השיכור הזה שהוא מתעבר על ריב לא לו והוא כמחזיק באזני כלב.

הזה שדבר עליו המשורר, בא מפאת קדים והשחית ארץ ויבולה סביב לארץ ישראל, אך בא"י ובירושלם נמלטו ולא הזקו בחסדי ה'.

גדול ה' ומהלל מאד
בעיר אלהינו הר קדשו.
יפה נוף משוש כל הארץ
הר ציון ירכתי צפון
קרית מלך רב.
אלהים בארמנותיה
נודע למשגב:

אמר בתחלה שראו גדולת ה' בעיר הקדש, וכי הוא נודע למשגב בארמנותיה. והואיל והזכירה ספר בשבחה שהיא קרית מלך רב. ואח"כ הולך ומספר ממה שאירע:

כי הנה המלכים נועדו
עברו יחדו.
המה ראו כן תמהו
נבהלו נחפזו.
רעדה אחזתם שם
חיל כיולדה.
ברוח קדים
תשבר אניות תרשיש.

וראשו לעב יגיע כגללו לנצח יאבד ראיו יאמרו איו" (כ' ו', ז'), שמלת כ ג ל ל ו הוא כרדף עם ש י א ו, שהוא מתגלגל ועולה כלפי מעלה. ומזה אמרו „להתגולל עלינו ולהתנפל עלינו" (בראשית מ"ג י"ח), שתרגמו אונקלוס לאתרברבא עלנא ו ל א ש ת ק פ א עלנא שענינו להתנשא עלינו ואח"כ לנפל עלינו, ומלת ש ק ף הוא כרדף עם ש ג ף ועם ש ק ד, שהעלעול הזה הוא עולה לרום ומעלה עמו עפר, עלים ואבנים, ואח"כ נופלים ומלמעלה ומשחיתים את מה שנופלים עליו.

באורי מזמורי תהלים

אשר יסודם במאורעות ארץ אבותינו.

מאת

מאיר איש שלום

מורה בבית המדרש בווינא.

אמר מאיר איש שלום: כמקרה ארץ אחת כן מקרה ארץ אחרת, וארבעת השפטים הרעים מתהלכים ושטים בארץ על סביבותיה ולא נמלטה ארץ אבותינו מפגעי טבע שאר הארצות, אם לא היו בה עיני ה׳ לטובה, ויהיה מהנפלא שלא ימצאו בספר תהלים מזמורים שנתיסדו על צרת הצבור, כיוצא באלו אמרו עליהם במשנה שמתריעין ומתענין עליהם. ונתתי את לבבי על זאת וזה חזיתי אספרה.

מזמור מח.

שיר מזמור לבני קרח.

יסיד המזמור הזה על מאורע של רוח סערה מפרק הרים ומשבר סלעים ומחריב ערים נושבות, והוא נקרא בדהז״ל עלעולא, ובל״א ציקלאָנען; (ויראה שהוא בלשון מקרא גלגל[1]). והעלעול

---

[1]) ומזה „אלהי שיתמו כגלגל" (תהלים פ״ג י״ד), כלומר שימו בתהו ויאבדו. ודומה לו באיוב „אם יעלה לשמים שיאו

ובתוספתא, ולפ"ז לא פליג ר"י על ר"מ רק שאמר שכך היה נהוג בזמן שבהמ"ק קיים. כי כך היתה דרכו של ר"י להזכיר דברים שהיו נהוגים בימים הקודמים לתכלית עיוני בלבד. אבל לא כדי להורות הלכה למעשה או כדי לחלוק על חביריו. ור"מ מיירי בשעת סכנה. אמנם על פי' זה יש לפקפק דבשעת סכנה לא היו מכריזין כלל. ומתני' אמרה עד כמה חייב להכריז. והנה החכם העיר שיש ללמוד ממתני' בפרה (פ"ז ה"ו) שבאמת היו רגילין לעלות לרגל למקום מושב הסנהדרין, רק שלפי דעתו נתבטל המנהג בזמן לא כביר וגם לא נתפשט הדבר כל כך. ובזה לא כיון יפה דלפי מה שהוכחנו, כמעט היה הדבר נהוג בכל דור ודור, וגם בימים מאוחרים עוד לא נתבטל המנהג. אבל פירוש המשנה יבורר לנו מתוך הברייתא, דבברייתא שבבבלי נאמר: „משחרב בהמ"ק התקינו שמכריזין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות" אבל לא נאמר עד כמה מכריזין, וברור הדבר שהתנא סבר שהתקינו להכריז ג' רגלים, רק שהוא לא חש להכפיל את דבריו. וטעמו משום דהיו רגילין לעלות לרגל לבתי מדרשות. וכמו שהתקינו בזמן הבית להכריז ג' רגלים משום עולי רגל כך התקינו אחר חרבן הבית להכריז ג' רגלים בבתי מדרשות מפני שאספו שם ברגל. ובתוספתא נאמר „משחרב בהמ"ק התקינו להכריז ל' יום" אבל לא פירש באיזה מקום מכריזין, ואפשר לאמר או דתנא תוספאה חולק על הברייתא שלפנינו או שהוא מיירי אם נאבד החפץ במקום שאין שם בתי כנסיות ובתי מדרשות קבועות. ומאחר שלא עלו לרגל לשם דיו אם מכריז שלשים יום — או כפי גירסת הירוש' ג' יום. — והנה ר"מ כבר אחרי שבשעת סכנה אינו צריך רק להודיע לשכניו, א"כ גם אחרי שעברו השמדות דיו אם מכריז עד שידעו שכניו, ור"י סבר כמו שהתקינו אחר חרבן הבית להכריז ג' רגלים בבתי מדרשות מפני עולי רגל, גם עתה אחרי שפסקה הסכנה יחזיר התקנה ליושנה מפני שעוד היו רגילין לעלות לרגל וחייב להכריז ג' רגלים.

מעשה ועלו בני אסיא ג׳ רגלים ליבנה ולרגל שלישי התירוהו להם, וכן מצינו בתוספתא מקואות (פ״ד), כי אין ספק שגם בזמן שבהמ״ק קיים השתדלו עולי רגל לדרוש תורה מפי גדולי הדור או מפי הסנהדרין, ושאלו את פיהם אם נעלמה מהם איזה הלכה או אם נפלא מהם דבר למשפט, וגם אחרי שפסקו הסנהדרין היו הולכים לבתי מדרשות ברגלים או לכה״פ להקביל פני רבם ברגל (סוכה כ״ז), ומדברי רש״י ביבמות (קכ״ב) יש ללמוד שגם בימי האמוראים שבבבל היו עולין למתיבתות שהיו שם, וכן משמע מן הגמ׳ בע״ז (נ״ו) שברגל היו מחתכין את הדין בשאלות שנתחדשו להם, ולפעמים המתינו ג׳ רגלים עד שהורו הלכה למעשה בענין זה, ואפשר מפני שברגל באו ג״כ למתיבתא אותן תלמידים אשר שמשו חכמים בבתי מדרשות שונות, והם אמרו מה ששמעו מרבותיהם. ומזה נתפשט המנהג שגם שאר אנשים היו עולין לרגל זכר למקדש, כדאיתא בנדרים (כ״ג) מעשה באחד שהזיר את אשתו מלעלות לרגל וכו׳ ובא לפני ר׳ יוסי והתיר את נדרו. והכי איתא במדרש קהלת (פסוק שלח לחמך על פני המים) במעשה שאירע לר׳ אלעזר בן שמוע שאמר גברא דיתיב על קורשא דספינה וכו׳ עראת ע נ ת א ד י ש ר א ל ס ל ק י ן ל ר ג ל א לירושלים, רק שאפשר דהך לירושלים הוספה היא מן תלמיד טועה, דעוד בימי ר״א בן שמוע לא היו רשאין לבוא לירושלים.

וענין זה יאיר לנו נתיב לפרש מתני׳ בב״מ (כ״ח) „עד מתי חייב להכריז עד שידעו בו שכניו דברי ר״מ, ר׳ יהודה אומר ג׳ רגלים״ וכו׳, דהנה החכם דערענבורג העיר במכתב חדשי להחכם גרעץ (משנת 1880) שנוסחת המשנה שלפנינו משובשת היא, דמה היה לו לר״י ליתן קציבת זמן כמה שלא היה נהוג בימיו, ובפרט דכפי נוסחת המשנה „ר״י אומר״ וכו׳ משמע שהוא חולק על ר״מ, אמנם מתוך דבריו אין ללמוד עד כמה חייב להכריז בזמן שאין בהמ״ק קיים, לכן אמר שיש להוסיף בדברי ר״י המלה „בראשונה״, ונוסחת המשנה כך היתה: א מ ר ר״י ב ר א ש ו נ ה היו מכריזין ג׳ רגלים וכו׳, כמו שהיא בברייתא השנויה בגמרא

נדריהם ונדבותיהם ושאר קרבנות שנתחייבו בהן לבית הבחירה, אבל אי אמרינן שגם עליהם נאמרה מצות ראייה, ואין חילוק בזה בין יושבי א"י ליושבי חו"ל, קרא יתירה למה לי, ובפרט שהרמב"ם מנה (עיין פ"ה) הך שבני חו"ל מחויבים להעלות קרבנותיהם לבהמ"ק למצוה בפני עצמה. אמנם החכם השואל אמר, דאף שבעלי תוספות החליטו דבני חו"ל אינם מחויבים במצות ראייה, מ"מ יש ללמוד הפוכו מן הכלל שאמרו בקידושין (ל"ז) דכל מצוה שהיא חובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בחו"ל, אבל לדעתי אין זו טענה, דכבר אמרו שם (ל"ד) על הך כללא כל מ"ע שהזמן גרמה נשים פטורות שאין למידין מן הכללות אפי' במקום שנאמר בו חוץ, וביותר כאן שלא נאמר חוץ רק על רישא דכללא כל מצות התלויות בארץ אינן נוהגות אלא בארץ, ועוד דברור הדבר שכלל זה כל מצוה שהיא חובת הגוף וכו' הוא מן אותן כללות שאין למידין מהן, דהא מצינן דכמה מצות יוצאות מן כלל זה, כגון מצות הבאת בכור בהמה טהורה לכהן כדי שיקריב דמה וחלבה למזבח דאמרינן בתמורה (כ"א) יכול יהיה אדם מעלה בכורות מחו"ל לארץ, ת"ל ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך וגו' ממקום שאתה מביא מעשר דגן אתה מביא בכורות, מחו"ל שאי אתה מביא מעשר דגן אי אתה מביא בכורות, ולדעת ר' עקיבא אפי' בדיעבד אם הביאן מחו"ל אינן קריבין, וכמו כן מצות הבאת מעשר בהמה לכהן שאינה נוהגת בחו"ל כדעת ר"ע בבכורות (נ"ג), ומשמע מן הגמרא שגם סתם משנה לא פליג עליו, ושתי מצות הללו חובת הגוף הן. וכיוצא בזה ראשית הגז, דקיימא לן שאינה נוהגת בחו"ל (חולין קל"ו), ודלא כסתם משנה שם, וכן פסק הרמב"ם בהלכת בכורים (פ"י וי"א).

אמנם אף שמצות ראייה לא נאמרה על יושבי ח"ל, רובם החמירו על עצמן לעלות לרגל אם היה אפשר להם. וגם אחר חרבן הבית היו רגילין לעלות קודם הרגל לבית המדרש מושב הסנהדרין, ובפרט אם נסתפקו באיזה הלכה או בדבר חדש שאירע להם ולא ידעו לחתוך את הדין, כמבואר בחולין (מ"ח) זה היה

עולי רגל

מאת

חיים אפפענהיים (ז"ל)

אב"ד דקהל טהארן.

בספר שנתי "ירושלים" (כ"ג) העיר החכם המופלג ר' יעקב רייפמאנן נ"י השאלה: "הגם ראייה במצות התלויות בארץ?" ואחרי שנשא ונתן בענין זה אמר: "ששאלתו עוד תצפה לתשובה". ואם אמנם שאין לאל ידי לעיין בכל הספרים שהעתיק החכם, מפני שקצתם אינם כעת תחת ידי, עכ"ז אמרתי אחוה דעי אף אני. הנה אין ספק שיש ללמוד מן הקרא (פ' תשא) "כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבלך ולא יחמוד איש את ארצך בעלתך" וגו' שלא נאמרה מצות ראייה רק על יושבי א"י או על יושבי ארצות שכבשו והחזיקו בהן, ועוד הנה בספרי (דברים פ' ע"ז) דרשו את הקרא: "רק קדשיך אשר יהיו לך תשא ובאת" וגו', שאינו מדבר אלא בקדשי חוצה לארץ שחייב בטפול הבאתו עד שיביאם לבית הבחירה, ואם איתא דיושבי חו"ל חייבים מן התורה לעלות ג' פעמים בשנה, למה לי קרא, הלא כבר נאמר: "אלה תעשו לה' במועדיכם" ודרשו בספרא (פ' אמור) הכתוב קבעם חובה שיביאו ברגל כולם, יכול איזה רגל שירצה, ת"ל ובאת שמה והבאתם שמה וכו' זה רגל ראשון שפגעת בו. וכדרך זה דרשו בר"ה (ה') ובאת שמה והבאתם שמה לעשה, בשלמא אי אמרינן דבני חו"ל אינן צריכין לעלות לרגל שפיר צרכינן הך דרשה מן תשא, ובאת להורות דמ"מ מחויבים להביא

שרירא ולא קימא, והרי היא כחרס הנשבר שאין בו ממש, ואפי' אם תהיה המתנה החלטית כדין שאפי' אם יעמד אינו חוזר בשום אופן כלל, בטלה כנז' ודבר זה יהיה במשך העשר שנים הללו. ונתחיבנו אנו והבאים אחרינו להעמיד ולקים הסכמה הלזו במשך העשר שנים הללו. וכל העובר על הסכמתנו זאת מלבד שעובר ע"ד חכמים ואין רוח חכמים נוחה הימנו, גם מחויבים אנחנו לרודפו לענש נכסין כאשר יושת עליו כי היכי דתהוי ליה כפרה ושומרו ישכון בטח ושאנן מפחד רעה ועליו תבא כל חותמי ברכה ולהיות מכתב לחזקיהו באנו על החתום פעה"ק ירושלם ת"ו כ"ח מרחשון מש' התצ"ז ליצירה.

אליעזר נחום.
ישראל (ע)[א]ליה מזרחי.
הצעיר יצחק ערוך.
הצעיר יעקב אשכנזי.
הצעיר יאודה בכר עמרם דיוואן.
מיוחס בכר שמואל.

הצעיר יצחק זרחיי אזולאי.
מנחם חביב.
עובדיה משה גואקיל.
אברהם אלמוזניני.
דוד יקותיאל הכהן.
נסים חיים בכר משה מזרחי ס"ט.

פתשגן כתב "הקרן הירושלמי" המקויים מאת הקיסר יר"ה, הדפסנו בהחלק האשכנזי של הכרך הנוכחי. . . . . . העורך.

טופס הסכמה

הנמצאת בעה״ק ירושלם ת״ו מרבנים גאוני עולם הקדמונים אשר בארץ המה זלה״ה משנת תצ״ז.

להיות כי זה ימים אשר יסד בציון מ״י ת״ו אשר גבלו ראשונים קדושים אשר בארץ המה שכל איש ואשה העולים ובאים לזכות בקבורה בעיר אלהינו הר קדשו ולעת מצוא, זו מיתה לא נמצא להם תוכבי עה״ק יורש מן התורה אז כל עזבון אשר ימצא כסף וישוה כסף וכל מה דמתקרי נכסי מחוט ועד שרוך נעל הכל יהי׳ לכוללת עה״ק ירוש׳ ת״ו לכונן את ירוש׳ ת״ו. ויהי היום הקול נשמע כי בעת פטירתן מצוים מחמת מיתה ומניחים סך מה לאשר יכשר למעבד להו נוח נפש אחר פטירתן, וההסכמה מזמן קדמון היתה כי כל צואת ש״מ אשר לא תהיה לפני פרנס העומד לשרת בקדש ולפני סופר העיר מבוטלת היא תבטל. וכן קימו וקבלו עליהם ועל הדורות הבאים אחריהם עד היום הזה. והן היום שרי יאודה ראשי עם קדש שבעה הנה עיני ה׳ אשר בעיר ואם בישראל קושטא יע״א אשר העיר ה׳ את רוחם ועשו והצליחו להטיב את ירושלם ולשים אותה תהלה בארץ המה ראו דאכתי אין בהסכמה הנז״ל קיום ממש לעיר האלהים סלה. ואנן בדידן ראה ראינו כי האמת אתם דנפק מינה חורבא וביותר צריך לזרז במקום שיש חסרון כים ועינינו הרואות שכל מגמתם לשם שמים לתיקון עה״ק ירוש׳ ת״ו, אי לזאת נתועדנו יחד רוב בנין ורוב מנין ובהסכמה עלינו כתוקף כל ההסכמות הנעשות מימות יאושע ן׳ נון עד היום. שמהיום והלאה לא יעשה שום איש ואשה קודם שיפטר פעה״ק ירוש׳ ת״ו בלי שום יורש הראוי לירש מד״ת לעשות שום צואת ש״מ ולא לתת שום מתנה לשום גברא שבעולם יהיה מי שיהיה הן יחיד או רבים ואפי׳ אם הצואה ההיא או המתנות ש״מ תהיה בפני הפרנס וסופר העיר הרי היא בטלה ומבוטלת לא

וויל׳ין איך זובאנירע וואן איך איהם אויך שרייבין מעכט וכאשר זלכיז לכאן צו שיקין לא מפי הוא חי, כי יאמר גואיש לדבר און ווידרום מיט לעהרי אויף צוק מיך אב ווייזן מעכטי, אלזו ואלגט היא בייא כתב אן איהם, ושם נאמר ער זאל זולכי 3000 fl. להאלופי׳ קהל ש״י דשם רעמעטיהרן, וועלכיז איהם קהל ש״י אויך בליביג עראינרין און קונפֿארמיהרן וואלין, וכפרט דא זיא בלא״ה גוף התחייבו׳ מר׳ לעמלי ז״ל בידם הבן. אלז צווייפלי ניט ער זולכי זוא גלייך לידם רעמיטירין ווערט. ולדעתי וואן איהם מצד קהל ש״י קצת דריבר צו נישפראכין ווירט, ביקוועהמיטי ווער זיך אויך היא פֿון הרווחי׳ עצ״ה צוא צאלין, וויילין איך נון ניט וויז וועהר עם מכ״ת מחובר לטהור און מיט גבאי׳ זייני אלז ווירט מיך מכ״ת בליבין אצלם צו עקסקוסיהרן, דז איהגין ניט מיט הבין צו שרייבין קענין. וזכרון א׳ עולה לכאן ולכאן כולם כל טובים ווערדן זיך האפֿינדליך דיזע זאך טריפֿטיגי אהן גילעגינהייט וויא זי עס ערפֿארדירט אהן גילעגין זיין לאזין, וזכותם יעמוד להם ולזרעם עד סוף כל הדורות ויזכו לגמר חתימה טובה ויבלו שנותיהם בנעימי׳ ובשיבה טובה.:

הק׳ גיסו ד״ש טובתו כל הימי׳

שמעון וואלף ווירטהיים.

״ונקבר למחרתו ביום א׳ וקרא בפי כל ר׳ לעמלי רייזנאנום ׳

ולהיות אשר אנה ה׳ לידי את צ׳אתו נכתבת כליל בהדרה על קלף׳ אעתיק הנה מה שנוגע לעניי עיר הקודש :

מחמת נדבות ירושלים שנדרתי

׳לסיועת עניי ירושלים סך שלשת אלפים זהובים רייניש והתמתי בח״י בפנקס דשלוחי ירושלים״ ׳

אייני אוהן אום געגגליכין ניטיגקייט איזט, וויילין דיא דו טירקישי מי(ג)[נ]יסטעריום שון דערגישטאלטין אויף זיינר זייט ביקומין, דז איהינטר [1] אין א׳ רמ׳ עטוואז אויז ריכטין קאן. אלז איין נייאר אין כמה חדשים. צנועי׳ המושכים את ידם מדבר מצוה כזו אשמם בראשם. איך ערוואורטי נון עבין תשובתם הרמה עי״מ היותר אפשרי, ע״ז פאלגט אויך היא בייא העתק מכתבו של מחותני הקצין ר״מ רייגאנום [2] מר״ח אב תפ״ד און מייני איהם דעס פֿאלם גיטאהני עראינרונג ורמעג וועלכין ער כמו אחרים מיך וורזיכירט וואן העסק צום טרעפֿין קומט והאלופי׳ קהל פֿ״פֿ שי׳ נדבתם ווערדין לכאן רעמיטיהרט הבין, ער נדבת דודו המנוח הר״ר לעמלי רייגאני׳ ז״ל [3] מסך 3000 fl. אויך אויז צאלין וויל,

---

[1] eher (ehnder)

[2] במזכרת נפשות ק״ק מנהיים מצאתי: ״יאא״נ האיש הישר וכשר ה״ה פ״ו כה׳ מענדלי בן ה״ה כה׳ מאיר רייננאגום ענא״ו, בעבור שהי׳ עוסק בצרכי הצבור באמונה, וצדקה נתן במשמונה, והי׳ אחד מן הזריזין בחברא קדישא דנמ״ח, בכל מצות הי׳ מדקדק לעשות כשורה, וקבע עתים לתורה, והתגבר כארי לעבודת הבורא, ויורשיו נתנו צדקה עבורו, בשכ״ז תנצב״ה ענשצ״ו בג״ע אמן. נפטר ונקבר בש״ט יום ה׳ פורים תקי״א וקרא בפכ״א הר״ר מענדלי רייננאנום״.

[3] ולמען הקם שם האדם המצוין הזה על נהלתו אציג הנה מה שנמצא כתוב במזכרת נפשות ק״ק מנהיים, להזכרת נשמתו הטהורה:

״יאא״נ פ״ו ושתדלן הקהלה ההבר ר׳ אשר בר משה ענאי״ז בעבור שהקים ״והעמיד בית המדרש גדול לתורה ובית הכנסת לתפלה, והניח אחריו ברכה סך רב ועצום ״קרן קיימת להחזיק עשרה רבנים מופלגים בבית המדרש למען יחזיקו בתורת י״י ״לילות וימים, ולהשיא בני עניים יתומים, ולשכור שלשה מלמדים ללמוד את נערי בני ״ישראל מקרא ומשנה וגמר׳ עם פירוש תוספות להגדיל ולהאדיר תורות תמימים, וביום ״מיתתו להלביש ערומים, כן יעשה מדי שנה כשנה עד עמוד הכהן לאורים ותומים. וכל ״היותו הי על האדמה היה פועל צדק והולך תמים צדק לפניו יהלך, ובשכר זה תנצב״ה ״עשצו״ח שבג״ע אמן.

״נפטר ביום שבת קודש ר״ח ניסן תפ״ד לפ״ק.

כאן איין טרעפֿין ווערט, וננד זה דער יונגי הער דאלמאן בחריקאו קומט, וועלכר אויך אתטול שין ווירקליך לקונשראנטינִי אב גירייזט איזט [1], אני עשיתי את שלי אונ קודם נסיעתו אצלי גיוועזין, העסק רעקאמנדירט, מיר אויך כל הטובו' איהנין ווידר פאהרן צו לאזין, אום זוא זיכרי ורזיכירט אלז דז עז איהם אויך אין דער איהם גיגעביני אינשטרוקסיאן מן האוף גריגש ראהט געבין ווערדין היהודי' שבירושלי' צו בראטעקטיהרן מיט הין זיא זיין שוין להבא בייא עטוואן זיך עראייגנין אהן שטום כמו לעבר צו גינִיסין הבין, אליין שיינט דיזר ניט זוא מסוגל און אייפֿריג היצו צו זיין כמו אדון דירלינג ובפרטות וואו ער דיא אינפֿורמציאן ניט הוטי זונדרין ערישט זולכי איין הולין מוזין, וועלכיז דער גלייכין, הארין אויך לפעמי' ורדריסליך אינ' זוימזעליג מאכט. בכן החכם יבין את זאת ווארט הנט גרייפֿליך פֿינדין העסק ע"מ היותר אפשרי אינ' אויך אין גיגין ווארט אדון דיהרלינג אב צו העלפֿין

ממשללת תוגרמה הנודע Joseph v. Hammer בחלק השביעי מספרו Geschichte der osmanischen Reiches צד 343 : Dierling hatte sich eifrigst sowohl der Franziskaner, als der Juden in Jerusalem, angenommen, und durch den nach Jerusalem abgefertigten Sprachknaben Momars einen vergleich dortiger angesehener Jüdischer kaufleute mit ihren türkischen Glaubigern bewirkt."

1) כאשר נדע מדברי האממער בספרו הנ"ל (שם) נשלח Leopold von Talman בני של Michael von Talman אשר היה ציר איסטריא בחצר תוגרמה קודם Dierling על מקומו ביום 17 December 1728.

ולהיות שנדע ע"ם השבין של האגרת הזאת אשר נכתבת ביום 51 September 1728, שנסיעת טאלמאן מווינא היתה ביום ג' 14 SePt. על כן נשער שדברי האממער ירמזו על יום בואו לקאנסטאנטינאפעל. ויש לנו בזה ראיה מוכחת על אשר בידנו לנבין את זמן האגרת ע"פ הפרט הנשחת בהסרין הנקידות אשר היו עליו בתחלה. וגם רציר הזה לא האריך ימים על כנו. עיי' Würzbach, Biographischer Lexicon der keiserthums Oesterreich 44, 1491.

בקנס גדול ורבאטין זיין דז זיך הן ישמעאלי' או שארי אומו'
חוץ ב"י הספרדיי' ניט אינטר שטין זולין לאהינו העניי' אישכנזי'
אף פרוטה א' מכ"ש יותר צו לייאן מעתה ועד עולם, און וועהר
דיזן ביפעל צווידר לעגין מעכטי איזט החוב נוליהרט און קאסיהרט,
מלבד בקנס גדול זוא ער לקיסר יר"ה צו צאלין הבין ווירטי.
יודיעני דעתו הרמה בזה, און ערוורטי איך מגיסי ישי' זוא וואל
אלז מן מעלת קהל ישי' דשם מיר אינשטרוקסיאנין זוא וואל
וויא עז בייא דיזר אבמאכונג אלז פערנר תיקון. כפי דעתם הרמה
זול גיהלטין זיין. אום זוא ורלעסליכר אלז דז וואן זיא דערמיט
צו רוקהלטין מעכטין איך אוך ווירקליך מושך ידי דער פון זיין,
און ניקש ווינגרש אלס דז מיך עטוואז מלבי טון, און אייני ור
אנטווארטונג עלי נעמין ווערדי זונדרין עצת מעלתם הרמה ועצת
שארי קהילות פירדא וק"ק המבורג ועצת אמ"ו וש"ב אב"ד
מפראג [1]) דענין איכש הי' יוסט אזו שרייבי דיא זיא מיר געביני
אינישטרוקסיאנין. ור איין גיזאין ווער דינין און מיך אין דער זאך
באמונה לכבוד ה' ולסיועת אחינו המדוכי' ביסורי' אוהן ערמיהטיט
וויל גיברויכין לוזן והמעכב על ידי יהי' הקולר בצוארו ואני נקי
מה' ומישראל, און איז דיא ביפעדירונג דעם ווערקס אום זו
ניטיגר, אלס דז ערשטליך עכשיו הירצו דז בעשטי טעמפא וויילין
אדון החסיד קיסר יר"ה עם החצר תוגר שלו' האבין, [2]) ומי יודע
מה יולד יו' וה' יתן שלו' למלכות, ברינציבאליטר אבער דז אדון
רעזידענט טיהרלינג [3]) לכאן קומט, און וואל תוך ב' חדשי'

---

1) הוא מחותני אבי גיסו בעל אחותו הגאון ר' דוד אופנהיים.

2) הקיסר והשולטאן כרתו יחדיו ברית שלום הנידע בשם Der Friede von Passarowiez ביום 21 Juli, 1718,

3) הוא מטיבם ואיש חסדם של היהודים האומללים אשר בארץ הצבי Joseph von Dierling, יבואת יודע איפיא מדיע קינן וגם התאבל ר' וואלף על אשר קרא החצר בווינא את הציר הזה הביתה, כי נמצא חרות על לוח דברי ימיו את כל הטוב וכל צדקתו אשר עשה עם ישראל, כאשר יעידו למדי דברי ביפר קירית

איינער פֿינדיטי. עו' כה ישלישי' האדין רעזידענט איזט מיינונג
למען שלא יחזיקו הישמעאלי' את ידם במקדש ה' זולטי מאן
ורמערקין לאזין, אלז וואן איין קייסירלי' רעזידענט לעניי' אשכנזי'
דרויף גליהן העטי, מיט הין נחלת ה' על-שמו של רעזידענט זול
איין בראטאקיהלט [1]) וואורדין אים גרונט בוך, אך לפום . . .
איך ניט מסכים היא צו מקו' קדוש כזה על שם יחיד כמוהו איין
טיבוליהרן צו לזין, ובפרט זוא בכתבו זאלכיז בידיעת החצר ק'
יר"ה כאן גישעהן מיזטי. וועלכיז לדעתי אפילו הארט הלטין
דערפֿטי איה המלכות יר"ה זולכיז רעזאלפֿיהרן טעטי, לדעתי
בעסר וועהר וואן זולבי ורמערקינג על ישם מעלת קהל פ"פ יצ"ו גישעהן
טעטי מכמה טעמי' לשבחי כי שאני מרובי' העושי' מצוה, וזכות
דרבי' שאני וועלכיז בכל תוקף ועיז קענדי אהן גיריכט ווערדין,
דז עז הישמעאלי' ניט מעהר אן זיך ברענגין או היראן תפיסה
בעקומען קענין זאלין.

פֿערנר ערוואורטי ממעלתם נר"ו צו ורנעמין וואס עטווא צו
קינפֿטיג רעגלימאנג ממעמד ומצב אחינו העניי' הנ"ל ור ברעקויציאן
מיזטין און קענדין גינומין ווערדין למען לא יאסרו אחינו המדוכי'
עוד ולא ישלטו עוד בם ידי זרים רק זיא עבודו' ויראת ה' ללמוד
תורתו ולשמור מצותיו בלי פניי' אחרת, רואיג און אוהן גיהינדירט
אב ווארטין קענין, אף גם צריך גדר לגדר שלא כל הרוצה ליטול
וכו', רק איינע איין ריכטונג על מספר הנפשות וועלכי איהרע
אונטער הלט ופרנסתם בשופי הבין קענטי מיזטי גימכט און
שטאביליהרט ווערדין, ועו' ב"י על אותו המספר לא יבוא איש
לישם, כי אם מי שהוא משופע בנכסים ויש לאל ידו להפקיע
את עצמו בלתי מתנות ב"ו, על הכל יעמידני על הנכון באר היטב
וואז לדעתי דער ערשט און רעשבעקטיבע הויבט פונקט מן
התיקון אל הבא זיין מיזטי, בשטינד אין דעמי דז מאן מן קיסר
תוגרמ' איין שארפֿיז ביפֿעהל אויז ווערקין מיזטי, ור מאעג זא

---

[1]) einprotokollirt.

שיקן טעהטי לכל הקהילו' ותפוצו' ישראל באשכנז לדבר על לב
העם כי אינו דומה שמיעה לראי' בייא זעלכי פאלי מיזטי מעלתם
קהל איהרי כתבי' למשולחי' ההמה מישיטה דז בעשטי טוהן. כי
המה חכמי' כמלאכי אלקי' ויודעים לכלכל דבריהם במשפט ובהשכל
לרכך הלבבות וויא עז דיא אומב שדענדין ערוואורדרין. אבזונדרליך
און ביטראכטונג וואס איבלי פאלגיהרונגין זיך ערייגינין קענדין,
באם שיעוכב הדבר, כי האנשי' ההמה אחינו העניי' שבירושלי'
תוב"ב יהיו ממש כהפקר לנגד נוגשיהם, ומקו' בה"מ יהי' לנחלת
זריי חלילה, בכן מוז מאן דעם עסק וואהר קומין [1]) מקדם שלא
תועיל החרטה למען לא ירדו מטה מטה. מתנות קטנות אין פון
קיין אימבורדאנף [2]) בישטין ווערטי מוזטי מאן זעהן איין נאמן
בוחר צו זיין, פראגי אלזו אהן אוב מכ"ת ניט הירצו איין טיגליכין
מאן, דער העסק מיט אייפיר און פליים געטרייאליך אבווארטין
קענדי וואלסט, וועלכין קהל יצ"ו זא גלייך צו גיווינין דער צייט
עם כתביו ורזעהן קענט.

ושניות מדברי סופרי' למדנו באם הב"ח שבירושלי' ניט
על קונשדאנטינס צוא ברענגין ווערין ישם אויזוועקסילונג צו
פפלעגין, זונדרין אלי ריכטיגקייט בירושלי' צו גישעהן וואו פון
בעת כמישמעו' כתב הנ"ל מן אדון רעזידענט דיהרלינג ניט
וייכין אדר אבשטין וואלין ור הארין מעבטין. אוב מאן היא: צו
איין ווילינין זאל. און וואן גלויבט זיכער גנוג צו גיהן זולכיז
בירושלי' גישעהן צו לאזין. כי כמעט אין ברירה בייא דיזר
בישאפינהייט. אבר ווער מייניז עראכטינז גוט און ניטיג איינין
קאבאבלין [3]) מאן מיט לירושלי' צו שיקין. דער אלי ניטיגי
פרעקויציאנין בזורגין קענטי, וואן נון קהל שי' דשם עמי איין
שטימיג ווערין דז מאן איין כא ן לענדישין מיט לירושלי' שיקין
;אלטי אונ' מיזטי, ווערי עבין דיא פראג וואו מאן היא צו איין
ערפאהרנין און טיגליכין מאן פינדין טוט, או אוב זיך שם עטווא

---

1) zuvorkommen. 2) Importanz. 3) capab=ln.

מחזיר זיין מוזין. ולא זו בלבד אף גם להמבורג אמשטרדם מעין ברליהן הלברשטט פפור"ט דאודר מוזין מיך קהל פפור"ט יש"י עם כתבם אסיסטיהרן אונ דיא צו ביפערדרונג העסק אנימיהרן. אונד באר היטב ומפורש שרייבין דז זיא נדרי' ונדבו' שנדבו הם ברייטז לכאן רעמיטיהרט הבין. כי כבר כתבתי לאיזה מקומות של שבחי' רעגוליהרט זיך אליז אחר קהילתכם יש"י והוא תל שהכל פוני' אליו. און וואן איכש שון שרייבי שכבר נהי' הדבר ומעלתם נדבתם מיר רעמיטיהרט הבין. גיבטז בייא ווייטום ניט אזו פיל אויז אלז וואן עס מעלתם זעלבר און כל הקהילו' שרייבין ומי ראה אילו יצאו ולא יצא אחריהם. ומהם יראו וכן יעשו גם המה בערמה ערום ביראת ה' היא אשר בייא זולכר בישאפינהייט ווערדין ניט אליין דיא fl. 49 /m זא לערך נאך אב גענגיג זיין בשופי קענין בייא גיבראכט ווערדן אנדרין דערפטי לדעתי פיל יותר פאלין. וועלכיז לקרן קיימת רעסינויהרט ווערדן קאן צו פערנירר סובסיסטענץ ומעמד ומצב של העניי'. אף גם אנחנו ויחידי סגולה מכאן ווערדין זיך אויך ניט אויז שליסן. מלבד הנדרי' ונדבו' זוא ברייטז בשנת תע"ג כאן גיפאלין אונ אזו עד עתה ערליטינה הוצאות וסיוע' פרנסה ובפרט בשעת חירום זיך קונסימיהרט הבין. להטיב עוד כיד ה' הטובה. מכ"ת וואלי נון באסיפו' קהל יש"י דשם מיט ערנשטי הנד אהן ליגין. כי לא כל יומא מתרחש ניסי'. וואן עכשיו הדבר ניט לסוף טוב קומט כמעט שלא אבדה תקותם של אחינו שבירושלי' תוב"ב. ומקו' המקדש יהי' נהפך לזרי' חלילה, בכן מה שיעשה הזמן יעשה השכל. אונ ביטי עוד פעם מיך עם כתבי' לישאר קהילו' באיזה מקומו' של שבחי' צו סעקונדיהרן, כי לא סגי בלא"ה כי איך אשא לבדי (א)[ט]ורח ומשא כאלה. בכן מן הראוי לתומכני בתמיכו' חכמי' ובודאי כל איש הירא וחרד לדבר ה' יציית לדברי' המביא אחרית טוב לאחינו ב"י והמושך ידו יהי' הקולר תלו[י] בצווארו ואנחנו נקיי'.

מכ"ת בליבי מיר אויך דעתם הרמה מעלדין צו לאזין, אויב ניט וואל גיטאן ווערי וואן מאן ממדינה הלז אויז משולחי'

קרעפטין אן שפאנין מענין כדי מה שמונח וצבור ונידר ונידב
כבר משנים קדמוניים דערי מאהל איינשט איין קאסיהרן ולכאן
רעמיטיהריט מעבטי ווערדין, דען ורמעהג היאבייא קוטינטר אונ
בירייטז ב׳ כסליו תפ״ג למעלתם גישיקטר ומהמשולח החסיד
המנוח מ׳ אייזיק ירושלמי ורפאסטיר רשימה הוט זיך בקהלתכם
שמה איבר די יעניגה 10 fl./m שנדבה קהל ישי׳ בירייטז בשנת
תע״ה אויך אנדרי 12 fl./m, אונ fl. 3482 קרן מוכן גיפונדין, זא
על רווחי׳ אהן גילינט גיווארין. צא וחשוב וואז זולכר עד עתה
נושא פירות גיוזין, מלבד הנדרי׳ והנדבו׳ שנידבו ונידרו משך
אותן י״ג שני׳. ומלבד וואס בבה״כ תוך הקופה גיפאלין איזט.
דאן איך גישטיה אונ׳ זאגי פראנשימאנג[1]) דז משם אויז דער
מעהרירשטי אוני זיכירשטי פונדוס הער פליסין מוז. דאן פֵיהם
מאררין שלעסיי איזט בלאו הכי ניט אליין במעמד גרוע ובדיוטא
התחתונה ומוכבד במסי׳ ובארנוניו׳ והוצאות שלא כסדרן, זונדרין
זיינט איהנין אויך מן ה׳[2]) ביהמישי הוף קונציליא דיא הענד
גיבונדין זא דז זיא זיך צו איינר עקסטרא נתינה צו ביקוועהמין
אויסר שטאנד גיזעצט זיינין. וואהל אבר קענדי׳ דז ווערק
ערלייכטירט ווערדין וואן אלופי׳ ראשי קהל יצ״ו דישם אן דעהנין
תוך בייא קומינדי רשימה ענה׳אהלטיני קהילות אונ׳ מדינות..
הדבור ווערין, ולא סגי בלא״ה דז אוב שון עז בלא״ה ממני
גישיכט. מעלתם עז קונפערמיהרן אונ מיך מאנטיניהרן אונ סע־
קונטיהרן מוזין ווײלין מיר באל״ה דיא הענד גיבונדין זיינין,
גיישטאלטין, רוב גוף הכתבי׳ וההתחייב׳ זיך בידם או ביד ר״א
יאניוור ביפינדין ובישעת פטירתו מסתמא לידם הרמה גיקומין זיין
ווירט. כאשר נרשם בצד הרשימה ביד מי זיך ההתחייבו׳ בפינדן
ממדינות אובר אונ אונטר עלווז ומק״ק מענין ומק״ק בינגא זיינט
ההתחייבו׳ אונטר ההתחייבו׳ מק״ק פפו״ט אינסעריררט. וועלכע
איך למעלתכם בייא ארליגונג דער fl. 10/m אריגינאליטר[3]) הב

[1]) franchement. [2]) hohe. [3]) originaliter.

ערזעהן איזט. וועלכר ארינאלי צו מיינר בדינונג צו ריק ערוואַרטי.
נאך דעהמי אלופי׳ קהל שי׳ ניטיגז דרויז בליביג ערזעהן הבין.
נון הב איך שון צום עפטרין להאלופי׳ קהל שי׳ דשם. אויך אן
מכ"ת גישריבין. אלופי׳ קהל שי׳ מעכטין מיך סעקונדיהרן אונ
לשארי קהילות משום זה ערנשטליך צו שרייבין. אליין איך וויז
ניט אוב זולכיז גישעהן. און וואז ואר עפעקטי פראקוריהרט הוט
כי אורחי רחיק וזוודי כבידא. כנראה למעלה מוז מאן לסיוע׳
ב"ח משארי אומו׳ קרן 40 fl. 1/m הבין. חובו׳ דב"י ווערדין אויך 15
fl./m ערפאָרדרין. הוצאות כסדרן ושלא כסדרן הבנין בה"כ שבירושלי׳
דאן מתנה לאדון דיהרלינג דער זיידר אדון פאָרמינט [1]) ארויז
קומין איזט אלזו שון דורך י׳ שנים אין דער זאך קורעשבאנ־
דיהרט אונ זיך אייסירשט טרחה גימכט הוט. צוזאמין עכ"פ ה׳
אלפים זהו׳ זעצין וויל. הייסט אליז יחד 70 fl. 1/m נון מאין יבוא
עזרם. בידי זיינט גיוועזין כ"ה אלפי׳ זהו׳ אלז 101/m מהאלופי׳
קהל פרנקפאָורט יצ"ו. אונ .15 /m מהעזבון א"א מ"ו ז"ל היא פון
האבי שון איזה אלפי׳ על הוצאות אהער געבין. אויך כמה שני׳
לסיוע׳ פרנסת רעמיטיהרט. דז זיך בידי לא יותר אלז לערך
21 fl. /m פינט. אלז וואלי מכ"ת אלופי׳ קהל ישי׳ העסק ואהר־
שטעלין. אונ דער גישטאלטין אן גין. שיאזרו כגבור חלצם.
דאמיט זיא כי[ד] ה׳ הטובה עליהם אלי מעגליכי או ערזינליכי

---

1) הוא Graf Damian Hugo von Virmondt ראש המשלחת אשר שלח קיסר אויסטריא בתפארת והוד מאין כמוהו להראות את יקר גדולת מלכותו בחצר ממשלת תוגרמה בשנת 1718 אחרי אשר כרתו יחדו בריתו, עיין בדברי ימי תוגרמה להבלשן האממער כרך ז׳ צד 249 והלאה. ובמשלחת ההיא נראה כבר את האדון דיהרלנג בתור מעלת מזכיר אשר הרים ואשר הניף בסודר של משי כולו מרוקם בזהב׳ את פתשגן הכתב אשר יותן ליד השולטאן מיד בעל בריתו הקיסר אשר בווינא הבירה. ומן העת ההיא והלאה כי׳ שנים רצופים לא חדל האדם הרם והיקר הזה להחליף מכתבים עם מיודעי ומכירי ר׳ וואלף וו"ה לטובת עניי ארץ ישראל, אשר נאלם מיד צריהם ומבקשי רעתם.

תוב״ב גישריבין, אונ׳ אומבישטענדיגליך דז שולד ווערקס אבלעהזונג
מאחינו העניי׳ שבירושלים תוב״ב אונ וויא העכשט ניטג זייא.
דעם זעלבינגין איינז מאהלש אב צו העלפין. אונ צו ביהערציגין
ואהר גיישטעלט הבי. אונ אלופי׳ קהל ישי׳ דשם איהר אסיסטענין
ראהט אונ טאהט אהן גיאכט. נון איז בין כך מאדון דיהרלינג
הנ״ל איך קייסירש׳ דאלמאטשיר[1]) אונ אַ ג א לירושלי׳ מיט
גינוגזאמי הוצאות אונ אינסטרוקסיאהנין גישיקט ווארדן. ווערכר
אפילו גר לנג על הדרך צו גיבראכט. אונ גרושי סכנות גיליטין
הבין. זיינט משונה אויז גיווארפין ווארדין. ענטליך דאך בשלו׳
אן קומין. אונ כפי נו׳ ב׳ אוריגאהל כתב של אדון דיהרלינג אן
מיר מי״ג יוליא 1728 נעבישט בייאלאגי, הבין זיא זיך ווירקליך
עם הב״ח דהיינו ישמעאלים ושארי אומו׳ חויז מן ב״י משוה
גיוועזין על השליש וועלכיז לערך מ׳ אלפי׳ ר״ט ערפֿארדרין
ווירט. חחובו׳ מן הב״י בילנגטי איזט אויך איין ניטיקייט זיך
עמהם מישוה צו זיין. דאן ראשון איזט עז דיא ביליכקייט אן זיך
זעלבשטין, דז מאן זיא ניט ארגר אלז שארי אומו׳ טראקטיהרן
גיהערט. ישנית דש אים ווידריגין פֿאל, זיא מפקח [צ״ל מקפח]
פרנסת אחינו שבירושלים זיין. אונ וואן מאן מעו׳ פרנסה שיקט.
זאלכיז אויף פֿאנגטין. ולידם לתשלום חובם.. מעכטין. ושלישית
מאן פראבין[2]) הוט. וואן איינר מאחינו ב״י נפטר ווארדין. זיא
העזבון אן זיך נעמין. ומי יאמר להם מה תעשה. או בואו חשבון
ולא חשבי בירושלי׳ לישעו׳ ולימי׳ רק לישני׳ עד שנשתקע
ונשתכח הדבר במו את כל ונוכחת. מיט מעהרון אויז בייא
קומינדין אוריגאהל כתבי׳ מאחינו שבירושלי׳ תוב״ב כהג׳ מהחכם
ר׳ טובי׳ דשם. דאן מהתורגי מ׳ יונה מדפיס בקונסדאנדינה.
ואחרון הנכבד בכבוד חכמ׳ הגביר והרב מ׳ חיים קמחי נר״ו צו

---

1) שם המליץ אשר שלח ציר אויסטריא בחצר מלכות תוגרמה. נודע עוד כי הוא הנזכר אצל האממער בשם Momars עיין הלאה עמוד 48 הערה 3.

2) Beweise.

ב.

גיסי מו"ה רמב"ן נרו

אין יו' ד' י"ב תשרי אף גם זאת [צ"ל אַ֗ףְ֗ גם זֹ֗אֹ֗תֹ֗] יגמ' לפק

שלו' לאהו' גיסי בלבי תלי' ה"ה הראש והקצין
הרב המאור הגדול אב"ד ור"מ ורה"י פ"ו כש"ת משה
נר"ו י"א ק"ד.

ענדליך בין איך אמאהל עם ג"ה מן ער"ה עברח אשר בשולי היריעה היו איזה שורות מכתיבת ידו ממש קאנסיליהרט[1] ווארדין, וגילי ברעדה מצאתני בשמעי מחליו ועל אשר ה' הטוב גמור בעדו לטובה, בריך רחמנא דיהבי לו ולא לעפרא. ויה"ר שלא יהי' עוד ברחובותינו פרץ וצוחה ונסו יגון ואנחה אמן.

דיא לירושלי' לסיועת פרנסי' האחים העניי' האומללי' צו איבר מאכין או[ר]דיניהרטי 26; fl. 1875: בנכוי דער אשתקד מיר רעמיטיהרטי ב' מאות דאן אנדרי fl 324. אונ' fl 180: הבי עש"ק העבור מיר ואהר גשריבנר מאהכין ע"י אדון רעזידענט דיהרלינג איבר מכט אליין אהו' גיסי חביבי שי' דיזיז איזט רק לקינוח סעודה לקצת הספקה ולא נצרכה אלא לחיי שעה, רק לדורו' מייני גוטי וארזאריג[2]) פ̄אהר צו ביהגן הוט מכ"ת לגמרי קייני מעלדינג גיטאהן וואו איך דאך בשביל זה שון י"ב אדר ראשון רפ"ו אל אלופי' קהל שי' דשם ואיזה חדשי' אחריו ממינכין אויז אל מכ"ת דאן ערשט ווידרום ה' שבט דהאי שתא אן מכת גר נאהך טריקליך אונטר ביקליידינג[3]) גר ביוואגליכין בייא לאהגין אינצוואהרן דארינדר איינין וואופ̄ון איך ליתר שאת היא בייא איין טופליקאט בייא שליסי אינדר נו' ו' וואז איך י"א יוליא 1727 לאדון רעזידענט דיהרלינג בדבר אחינו שבעי'

---

1) Concilürt. 2) Vorsorge. 3) Begleituug.

מק"ק קונשטנטינא, שהשיג הכל כתוב וחתום מן המלך יר"ה בכל תוקף ועוז היותר מועיל הכל ע"פ תנאים ואופנים המוזכרים ושגם ק"ק פרנקפורט כבר ישלחו שליש מן הנדבה גדולה שהתנדבו לעסק זה ביחוד בלבד שארי נדבות שביד האלופים הגובי' במזומנים את הכל שלחו לק"ק ווינא או למקום אחר שמצאו טוב כדי לפרוע חתחלת הפרעון ובעלי חובות, ויתן קיום מחיזוק לפישר אזי רשאי אני ח"מ להמציא פרעון בלי דהוי זמן מן הח"כ הנ"ל המשולש בידי בכל אוות נפישי מיד תוך שמונה ימים אחר שתבעתי מהם לפרוע הסך של ח"כ הנ"ל ולהדריך המעות מידו מה שאוציא מן הח"כ הנ"ל לק"ק פרנקפורט בשביל פרעון חלק שליש מהנדבה הנ"ל והשלישית יהי' מהיום ותוך שני שנים אבל אם יעברו ח"ו שני שנים ועדיין לא יהי' נגמר הפשר בכי טוב ח"ו אזי מחויב אני ח"מ להחזיר להאלופי' הקצינים פ"ו יצ"ו הח"כ הנ"ל אבל מ"מ חוב הנדבה ישאר עליהם כמקדם כמשמעות הקבלה שקבלו עליהם בחדש תשרי תע"א לפ"ק.

לעדות ולראי' ביד ה"ה פ"ו יצ"ו כתבתי וחתמתי היום יום ב' י"ג מנחם ת"ו עי"ן בית לפ"ק פה ק"ק מיץ יצו' הק' אברהם ברודא מרפאג

העתק מגוף הכתב שהי' בידינו מן הגאון האב"ד נר"ו שהחזרנו לו היום יום ו' כ"ג תמוז תעד"ל אמת הדבר שהגאון אב"ד נר"ו החתום הנ"ל החזיר הכ"ח של סך שלשה אלפי' ושלשה מאו' ושלשים וש[ל]שה ליוועד ו' ס"ו ח"ד שהיה מושליש בידו להאלופי' הקציני' פ"ו יצ"ו וזמנו כמשמעות הכתב שלישית הנ"ל היום יום

ממשלתם בכל קהלה ומדינה עליהם לעורר את לבב קהל עדתם הסרים למשמעתם לחוס ולרחם על פליטת שאריתנו להציל נפשות רבות ונקיות מישראל בפרוע פרעו"ת בהתנדב עם ברכו ה' בנדבות הגונות וסיועת שיש בהם ממש כדי לגמור הדבר לטובה בעזרת האל ית'. ובאם המצא ימצא באיזה מדינה איזה יחידים עשירי עם ברוכי ה' וימאנו ויסרבו מלתת וליתן די נתינה הראוי' להם ולא יהא להקהלה הסמוכה להם ידיהם תקיפא עליהם לכוף ולנגייש אותם אזי נהי'(ו)[ה] אנחנו סניף לשארי קהלות גדולות לצאת נגד המסרבים האלה בחזקה עד שידינו מגעת כדי להוציא מתחת ידם נדבות ראויות כי כופין על הצדקה כזו. כ"ד אלה המעתירי' היו' יו' א' כ"ה תשרי תבנה עיר אלקינו לפ"ק. הועתק מגוף הכתב שחתום ביד הגאון אב"ד נר"ו עם חתימת נאמני קהלה כנהוג ולראיה מהימנא באנו על החתום תוך פנקס הקהל

נאם יצחק אהרן ווירמייזר — נאם הקטן אורי לייבש כ"ץ ממיץ תע"א — געטשליק לוי — יעקבן מוהר"ר ירמיה זצ"ל הלברשטט — נפתלי הירץ במהור"ר יוסף יהודא זצ"ל — שלמה זלמן כהן תע"א — הירץ בר יוסף הלוי שליט

אמת וצדק שהאלופי' הקציני' פ"ו דק"ק מ"ץ יצ"ו אשר אני להם לאב"ד ומ"ץ, הניחו בידי ח"כ [חילוף כתב] בחתימת ידם מסך של שלשה אלפי' ושלשה מאות ושלשים ושלשה ליוער צרפתי ששה סי' ח"ד לישלם לכל המביא מתי שירצה כדי להיות מוכן ומזומן השליש ממון מסך הנדבה של עשרת אלפים ליווער דהיינו חמשה אלפים זהובי' שהתנדבו הקהלה קדישא הנ"ל בחדש תשרי שנת תע"א לפ"ק על אופנים ותנאים המבוארים שם בכתבים בכן מיד שיבואו כתבים אמתיים מק"ק פרנקפורט מחכמי העיר ומנהיגים נר"ו שכבר נגמר הפשר של עניי א"י (המאוללים) [האומללים] היושבים בירושלים עם הנושים ובעלי חובות שלהם ע"י השתדלן גדול המופלא כמהר"ר יוסף רופא מומחה נר"ו

ועצת ה׳ היא תקום לעשות כל הפעולות והטצדקאות דאפשר למעבד כדי לשלם ולפרוע כל החובות עכורם עד גמירא כפי העצה היעוצה בכתב שבידיהם הנ״ל והמקום יהא בעזרם להוציא מחשבתם אל הפועל ולגמור הדבר לטובה לקיום מעמדם במנוחה והשקט עד ישקיף וירא ה׳ מן השמים וניחם את ציון וחרבותי׳ ב״ב. ובכן אנחנו פה קהלתינו יצ״ו נדרנו ונדבנו לתת וליתן סך חמשה אלפים זהובים לתשלומי פרעון חובותיהם ומלבד הנדרים והנדבות אשר דרכינו תמיד לשלוח מדי שנה בשנה תמידין כסדרן לעניי ארץ ישראל לצורך פרנסתיהם כן יהי׳ וכן יקום לא יוגרע שום דבר מחמת המתנה הנ״ל. וזה יהי׳ דוקא אחר שיתברר ויתוודע לנו בבירור גמור שהוציאו מחשבתם אל הפועל ונתקיימו ונעשו כל הפרטים והתנאים המבוארים תוך כתב של קהל פרנקפורט יצ״ו אזי עלינו לקיים נדרינו ולשלוח נדבתינו חמשה אלפים זהובי׳ הנ״ל לפי ערך הזמנים אשר ירחיב להם המלך יר״ה, והמעות הנ״ל נשלחה אנחנו אל המקום אשר ישלחו גם הגזברים הכוללים מק״ק פ״פ כדי שיכוונו ויבואו אל מקום אחד כדי שיבא לידי תיקון גמור. ונוסיף על זה קבלנו עלינו באם ח״ו לא תשיג ידם להביא הדבר לידי גמר עם הנדרים והנדבות אשר ירימו ואשר יניפו מאחינו בני הגולה לעת כזאת ויהי׳ מן ההכרח והצורך עוד לאיזה סך מעות לטובת קיום מעמדם כנ״ל אזי עוד ידינו נטוי׳ להטיב עמהם ולהוסיף עוד על הנדבה הנ״ל כפי ראות עינינו וכיד ה׳ הטובה עלינו ולפי צורך השעה שיהי׳ בעת ההיא. וכן יראו וכן יעשו אחינו בני הגולה הרחמנים בני רחמנים בכל קהלות קדושות גדולות וקטנות ועיר ועיר ומדינה ומדינה בכל מקום אשר דת המלך מלכו של עולם מגיע לשום עין החמלה להשגיח אותם לרחמה, ומי אשר בשם ישראל יכונה איש את אחיו יעזורו לאמר חזקו ואמצו ואזרו חיל והתעוררו לבבכם הטהור וקומו נא לעזרת ה׳ בגבורים להביא נדבתם אל המקום אשר יבחר ה׳ ולשלוח ג״כ את נדבתם אל מקום אחד כדי שיבא לידי תיקן מעליותא כנ״ל. ועל הגאונים הרבנים היושבים על כסא

קודש בדאגה ותוגיון ובכל יום ויום הולכים ומדלדלים ומוכים ולוקים מכל צד עד כי שחה לעפר נפשם ותקצר רוח בקרבם וישוחו מעוצר רעה ויגון מפני חמת המציק וקול צפעון מר נחש הנושך בעקבי צאן קדשים בנשך ובמרבית אשר רבו ופרצו ועלו למעלה ראש וכשל כחם מסבל העול המדהבה ומשא הכבדה אשר עליהם לשלם הנשך והרבית לא מיני׳ ולא מקצתי׳ וגלל זה הרחיבו פיהם לבלי חק הבעלי חובות והנוגשים אצים לאמר הב הב ונמסרו בידי אדונים קשים ואכזרים והמה נכלו מזימות רעות עליהם בלשון מדברת גדולות ועתק יוצא מפיהם להשחית ח״ו עם ה׳ אלה שארית נחלת ישראל שרידי יושבי עיר הקודש הזאת ולגרשם חלילה מהסתפח בנחלת ה׳ וליקח מהם את הדרם החצר הקודש ובית ה׳ אשר בנו לשם ולתהלה וכמעט שאין תרופה למכתם להיות להם תקומה ביניהם כי למיחש בעי פן יחללו ויטמאו זרים את מקדשינו לתועבות העכו״ם ח״ו ר״ל. ויהי כאשר באו האלופים התורני׳ המשולחים צירי נאמני׳ הנ״ל לקהלה מפוארה ק״ק פ״פ יצ״ו העיר ה׳ את רוח נדיבי עם קודש ונתן בלבכם לבקש תחבולות להמציא חובש וצרי למכתם ולהיות מרגוע לנפשם בכדי שישבו בטח ושאנן באין מחריד. עלה במוסכם אלופי׳ קציני׳ פרנסי עדת קודש פרנקפורט יצ״ו עם שארי גאוני ארץ ופרנסי הדור דבני הגולה יצ״ו לעשות נדרים ונדבות גדולות בכל קהלות קדושות לאסוף ולכנוס סך עצום עד שיהא המלאכה דים לשלם ולפרוע כל החובות עבורם מה שהיו חייבים מעולם ועד עתה עד גמירא, ולפדות אותם מכור השעבוד של הבעלי חובות שלהם כאשר מבואר באר היטב בהכתב שבידיהם מק״ק פ״פ יצ״ו ושם נאמר בפרוטרט הנדבה אשר התנדבו לבם להביא לפרעון חובותיהם ע״פ הפרטים והתנאים המפורשים בהכתב דק״ק פ״פ יצ״ו. ובכן גם אנחנו פה קהלתינו נתוועדנו יחד אלופי קציני פרנסי הקהלה יצ״ו בצירוף יחידי סגולה קרואי עדה אנשי השם, ועטרת תפארת ראשינו הגאון הגדול המפורסם נר״ו אב״ד ור״מ דקהלתינו יצ״ו. והסכמנו ג״כ כולנו פה אחד לדעתם ועצתם

א.

אל מלכי ארץ ורוזנים, קצינים וסגנים, חורים ואפרתומי', יקרים מפז ומפנינים, ומזהב ואדרכמונים, היושבים מלכות ראשונים, ה"ה אחינו בני ישראל לובשי שריונים. האלופים רוזני פרנסי המונים, רודפי צדק ושלמונים, מנהיגי הקהלות תהלות תפארת ישראל וכל דבר שבקדושה נמנים, ואשר חיל צבא דגליהם חונים, ה"ה גאוני ארץ הרבנים, אבות ובתי דינים, על בני דורם מגינים, ישמרם לנצח האל שוכן מעונים, ויזכו לעלות לציון ברננים ב"ב אכי"ר.

חכימי דארעא יישראל חזינא הכא גברי רברבי מיקירי קרתא קדישא דירושלים תוב"ב, תרי מינייהו דסלקו מהתם להכא, שלוחי מצוה צירי נאמנים, ה"ה הרבנים מופלגים חסידי ופרישא כבוד מוהר"ר אייזק מסלוצק והחסיד כבוד מוהר"ר משה מפראג יצ"ו עברו פה קהלתינו יצ"ו ובידיהם מגילות קינות הנכתבים בדמע ובכי תמרורים כאשר קרינו ושנינו הכתבים אשר העלו והביאו בידיהם מירושלים עיר הקודש תוב"ב ויותר ממה שקרינו בעניין המאורעות הרעות אשר חלפו ועברו על ראשם שמענו מפי מגידי אמת האלופים התורניי' המשולחים הנ"ל אשר סיפרו לנו את כל התלאות אשר מצאתהו וכמה הרפתקאו' דעדו עליהם בשנים האלו ובודאי כל דבריהם היוצא מפיהם ומפי כתבם שניהם צדקו יחדיו ושום עולה לא נמצא גביהם אוי לאזנים שכך שומעות ועל זה ידווה כל לב וכל עין יזל דמע מגודל הצרות תכופות וצרורות זו לזו על אחינו בני ישראל השרוין על אדמת

שלמה שלאס בלאנדאן, והוא הטיב עמי בשלחו את המטמון הזה לידי למען אשים עיני בו, ואעתיק מתוכו כל הנדרש לחפצי להרבות ידיעות קורותינו ותולדות אחינו בית ישראל, ואת אגרת ר' וואלף ווערטהיימר לגיסו ר' משה. כן מצאתי בין חבילות כתבים המסומנים בסי' 100 אשר נגנזו באוצרם של פרנסי ק"ק פראנקפורט, ואם כי לא נמצא בכתב ידו ממש כי אם בהעתקה אשר יחסרו בה איזה מלות זעיר שם זעיר שם, ויהי בקראי איזה דלתות ותאורנה עיני כי חמותי ראיתי אור, אור שמיש של האי גברא רבא ויקירא בנן של קדושים אשר הראה בה את רוחו הנדיבה ולבו הרחב, ולמען הראות כי למרות כל תהפוכות קורותיו אשר עלו והשתרגו על ראש ר' וואלף לא יגע לריק בעד עניי ארץ הצבי, כי זכרו בארץ יבורך, ושם עולם ושארית נצח קנה לו ביסוד הירושלמי אשר כונן, אציג הנה גם את פתשגן הכתב הזה אשר נכתב ונחתם מטעם הקיסר פראנץ כאשר נדפס בספר.

ידע את נפשם הנענה אשר יחלו אליו כאל מלקוש עד אשר הוביש מכמם ותקותם נשארה מעל בהשבר מטה עוזו, וכל הכסף אשר צבר בעדם ואשר שלחו לידו קהלות הקדש אשר בארץ אשכנז השיב לבעליו כאשר החזיר לקהלת פראנקפורט את כספם אשר נדבו לעזרת אחיהם בני א״י וכל הנשאר בידו אשר הוסיף עליו עוד [1] עד לקרן קיימת למען יעמוד דור דורים, וכאשר שלח בחייו לשליח ממשלת אויסטריא את הפירות למען יחלקם בין אביוני ארץ הצבי, ויקל עול קהלות ירושלם, צפת וחברון, כן יהיה וכן יקום בדורות הבאים אחריו. ובשנת תקס״ח חמל ורחם הקיסר פ ר א נ ק על שארית הנמצאה, בזכרו את כל הטוב אשר גמלו ר׳ שמשון ווערטהיימר ובנו הגדול ר׳ וואלף עם ממשלתו, וקיים את האגרת וכל דברי ר׳ וואלף ווערטהיימר קבל עליו, להיות דמי קרן הקיימת לטובת עניי ארץ ישראל היהודים נגוזים בגנזי המלך, והפירות יהיו נחלקים מטעם הממשלה ע״י שליחי אויסטריא בבירת ארץ תוגרמה. אכן כן יבורך גבר ירא ד׳ אשר חלה לעמל אחיו האומללים ולא שכח את ירושלם, ויקויים בו מה שכתוב : והיו מלכים אומניך מקימים את דברו ושומרים את הבטחתו, ועל כן לא יסוף זכרו מקרב הארץ, ושמו הטוב יהי׳ נודף למרחקים מעתה ועד עולם.

ועתה אגידה נא עוד דבר אודות המעינות אשר מהם שאבתי את דברי ימי הקרן הירושלמי אשר לא נודעו עד עתה. הסכמת קהלת מ י ץ אשר התנדבו לתת חמשת אלפים זהובים לעניי א״י, הלא היא כתובה על פנקס הקהלה הנמצא כעת בידי ר׳

---

1) כפי החשבון משנת תצ״ג עלה סך הכסף הנאסף בעד עניי א״י ביד ר׳ וואלף בצרוף עשרת האלפים מפרנסי פ״פ לכ״ב אלפים זהובים, ויהי כאשר השיב את עשרת האלפים האלה לעדת פ״פ ביום י״ב כסליו שנת תק״ד, הניח בכל זאת כ״ב אלפים זהובים שלמים בלי מגרעת בעד עניי א״י, לשלם להם הפירות אשר לא קבלו בשנות בצורת תצ״ג עד תקי״ג, כאשר נודעתי מתוך דברי צואתו אשר כלה אומרת כבוד לבעלה המלאה לה חכמה ויראה ורגשי אהבה לכל עמו.

לר׳ וואלף, בדבר הפיזר אשר הגיעו אליו בענין עול חובותיהם. וגם בעיר ואם במלכות התוגר בקאנסטאנ׳ הבירה, היו לו לר׳ וואלף אנשים חכמים וידועים כר׳ יונה המדפיס[6], וכנצר העולה מגזע תפארה הרב החכם ר׳ חיים קמחי[7]) אשר התיעצו עמו, וכל הדבר הקשה הביאו אליו, ועל ידם נודעו לו כל קורות אחינו בני ישראל בארצות המזרח, ועיניו היו צופיות על תהלוכות האומללים אשר בארץ הצבי, כאלו היה באמנה אתם, מתענה בענים, מנוגע בנגעם, ומוכה במכותם.

אבל אם ה׳ לא בנה בית לשוא שקד שומר, ועל כן לריק היו כל עשתונותיו ומאמצי כחו של הגבר המצוין הזה, כי ה׳ חפץ דכאו, ולא ארכו הימים וכבוד עשרו וכל תקפו היו כחלום יעוף, והאיש אשר עשה עצית בנפשו לשלם את נשיי אחיו הרחוקים מיישע, ולפרוע חיבות המדיכאים בקצוי ארץ ובימים רחוקים, נפל משמי רום לארץ תחתית, כי מכל חילו והונו אשר חננו ה׳, לא ניתר לו למלא הסרונו ולהשיב לנושיו את כספם אשר נשו בו, עד אשר נאלץ בשנת תצ״ב לגלות את מצבו ברבים ולהודיע לעיני השמש את המקרה הנורא אשר קרהו, כי אין בידו לקיים את הבטחותיו כי כל כספו וזהבו אשר הלוה לנסיך ארץ בייארן לא הושב אליו, ויועצי המישרה הפילו את דבריהם ארצה ולא קיימו דבר מכל אשר דברו, והוא היה נע ונד בארץ הילך ונוסע פעם בביתו בווינא ופעם במינכן[8]), עד אשר נפתחו לו שערי רחמים וזכה לגדולה ולכבודו הראשון, כי לא היה איש בארץ אשר לא שלם לו במיטב כספו כיד ה׳ הטובה עליו, וגם את עניי ירושלם וארץ הצבי זכר ולא שכח, כי הוא

---

6) הוא הח״ר יונה בכמוהר״ר יעקב מזאלויץ אשר בגבול לבוב המדפיס הנודע בקינסטאנטינא בשנית ת״ע עד תק״ב עיין בראשית רמש״ש על רפיסי אקספירד ; 294.

7) הוא אשר מת בקונסט׳ בשנת תצ״ה, עיין מאמר ידידי המניח פראנקל במ״ע גרעץ ל״ג 554 ודברי סימאנסען שם ל״ד 525.

8) עיין בספורי הג״ל על ר״ש ווערטהיימר צד פ״א והלאה.

ושלום ושקטים באין מחריד. עת רצון היה הזמן הזה, וחוט של חסד היה משוך על ראש ר׳ וואלף, אשר מצא את חנו בעיני השרים, ובפרט בעיני השלוחים והצירים אשר בקאנסטאנטינאפל, אשר שמרו מוצא שפתם וקימו את הבטחתם אשר נתנו לו, לגונן על היהודים הנרדפים, וגם מטעם יועצי המלך אשר כל עניני מלחמית אוסטריא היו נחתכים על ידיהם ה״ה הנקראים Hofkriegsrath היתה שומה בפיהם לתמוך בידי עניי א״י האומללים, ולגאלם מכל צרה וצוקה. וגם הנצנים נראו בארץ, וקול התור נשמע מבשר שלום משמיע ישיעה, כי השכילו בני ירושלם להתפשר עם אויביהם, ובזאת נאותו ,להם אם יפרעו להם ארבעים אלף זהובים כסף, והוא רק שליש הסך העצום העולה למאה ועשרים אלף זהובים המגיע להם, כי הפירות ושכח הכספים נתוספו וצמחו למעלה מראשם, ויש תקוה לאחריתם, כי עתה אחרי שבאו לעמק השוה לא יראה עוד שוד והמס בגבולם. ועצת ר׳ וואלף היתה, לצוות מטעם ממשלת תוגרמה שכל הישמעאלים והאומות היושבים בירושלם, שלא ילוו עוד ליהודים, וכל העובר על מצות המלך ישא עונו, ויפרע קנס כבד וגדול אל גנזי המלך השולטאן וכספו אשר נתן בנשך יאבד ולא ישב אליו עוד.

ויותר שידע ר׳ וואלף את כל הנעשה מאחוזת מרעיו הסרים למשמעתו בהצר המלכות, עוד היה לו מרוצת מכתבים עם אנשים רמים ונשאים בארצות המזרח, ובראשם עם ר׳ טוביה הרופא, בנו של הרב הגאון ר׳ משה נארול, אשר עזב את מקום מושבו ותיר מעלתו בקאנסטאנטינאפל הבירה, לשכון בחצרות ה׳ ולבקר בהיכלו בעיר הקדש ירושלם, והוא שתה את קבעת כוס התרעלה עם אחיו המיוסרים, וכמעט כל אשר לו נגזל ונגנב, כאשר יספר לנו במכתבו לר׳ אלעזר הכהן היושב בליווארנא[5], והוא היה כבן ע״ה שנה בעת אשר הריץ את אגרותיו

---

5) עיין נוסח האגרת אשר הוצאתי לאור מתוך כ״י אשר לי במ״ע הנ״ל כרך כ״א צד קמ״א.

נותרו בשנת תפ״ד ביד ר׳ וואלף אחרי מות אביו השר ר׳ שמשון[4]) כ״ה אלפים זהובים כסף: ועוד בשנת תפ״ח אחרי כל ההוצאות נשארו כ״א אלפים, אשר נצברו ימים רבים בבית ווערטהיימער לפדיון שבויי ציון העטופים בצמא, בבצרת הצרות אשר לא נתנו השבו רוחם. ויהי כאשר ראה ר׳ וואלף כי מרה תהיה באחרונה, ולא יוכל לבושיש ולהתמהמה עוד ולהבטיח הנוגשים ולהתל בהם יותר, כי לא רצו לחכות עוד, וכבר כלתה הרעה על יהודי ירושלם לגרשם מעל אדמתם ולחלל את מקדשיהם ויחגור בעוז מתניו ויקנא לאלהיו, ויכתוב אגרת בת מחלת במרי שיח ומגנת לב לכבוד גיסו הרב ר׳ מישה אשר אור יקרו זרח בק״ק פראנקפורט למען יתמכהו בימין צדקו, ויעיר את לב הפרנסים שישלחו מכתבים בכל קהלות אשכנז להעביר קול במחנה העברים, למען יקהלו ויעשו וייעצו נדיבות ויאספו די השג ידם, לא יחסר כל בפרישת הכסף הנדרש לשכך את חמת אויבי ציון, ולהעביר זעם מראש יושביה השדודים. ענוה יתרה היתה בר׳ וואלף, כי בכל תקפו וגבורתו לא סמך על דעתו, כי אם שאל את פי גיסו ר׳ משה וראשי קהלת פראנקפורט, כדת מה לעשות אם לכתוב את מקדשי ה׳ בירושלם, על שם נציב ממשלת אויסטריא כאשר התנדב לתתו הוא בעצמו ובכבודו, למען לא יהולו בו ידי זרים, ולא יוכלו נוגשיהם לדחקם עוד מעל נחלתם, ואם יתפשרו וישאו ויתנו בדבר הזה בירושלם, ואז ישלחו איש כשר וישר וחכם, למען לא יוכלו לו הנושים בנכליהם ובתחבולותיהם, ולא תהיה ידם עוד בעורף הנקיים בנפשותם, ואם לחדש חדשות בארץ ולתקן תקנות למען לא ינהרו עוד עניים ואביונים לירושלם, אשר יהיו לעול ולמשא להקהלה עד אשר לא יוכל הצבור לעמוד לרוב צרכיהם, כי אם אלה אשר ברכם ה׳ בעושר ובנכסים, ובאו לציון ברנה ושמחת עולם על ראשם, למען לא ירעו ולא ישחיתו עוד שונאיהם בהר הקדש, וישבו בני יהודה על אדמתם שאננים

---

4) עיין כפ״י על ר׳ שמשון ווערטהיימר צד 110.

שמעון וואלף היה מזרע המישרה ושאר רוח בו, וגם היא אזר כגבור את מתניו לקום לעזרת עמו, ולהיות להם לפה ולמליץ יושר נגד מלכים ושרים, ועם כל כבוד עשרו ותקפו ורוב עסקיו אשר הרימוהו לראש כנעני ארץ, ועם כל יקר תפארת מסחרו אשר פרץ בארץ ועלה למעלה למעלה, נתן לו ה׳ לב רגש אשר לא בזה להנות עני, כי אם חמל ורחם לכל קול ענות חלושה המגיע אליו, והוא גם הוא נכמרו רחמיו בעת הזאת על אחיו יושבי ארץ הצבי אשר ראו שבט עברת ה׳ כי קשתה וחרי אפו כי גבר מאד, תקפם ועצם ידם של שני הנגידים האלה, עשו להם גם הפעם את החיל הזה, להציל את יושבי ירושלם, מהחרב המעוטה אשר חשבה לכלותם כרגע, ומהזרוע הנטויה כל היום לעשות בהם שפטים, ולקיים את כל דברי הגזרות אשר הרבו לאימם ולהחרידם בהם כי מאת שתי צנתרות הזהב האלה היתה נסבה ולא רדפו את עניי העיר הקדושה עד חרמה, כי אם האמינו להבטחתם שבוא יבא הכסף הנדרש מאחיהם בני הגולה, וגם חכו לו אף כי יחלו עד בוש ולא בא השלום, כי ציר ממשלת אוסטריא היושב בקאנסטאנטינאפל מטעם הקיר״ה עמד לימינם והושיעם, כאשר הבטיח לעשות להשר מווינא ולבנו השליט, בהפצירם בו להראות את ידו החזקה לטובת אחיהם בא״י. ובאמת לא היו ההבטחות ריקות להבריח הנוגשים, כי כל נפשם של מטיביהם היה לפרוע את החוב ולהסיר מצוארי אחיהם את עול סבלם, וגם הראו לפעמים אותותיהם אותות אהבה, בישלחם כסף לא מעט לנציב מלכות אויסטריא, אשר חלקו והפיצו בין הפחות והסגנים מלויהם ונוגשיהם של היהודים האומללים אשר בירושלם. ולהיות שנודע בחוצות קהלות אשכנז הוד גדולת בית ווערטהיימער וכל הכבוד והיקר אשר גדלו המלך על כל יהודי מלכותו, לא נמנעו מלשקול את כסף הנדרים והנדבות אשר קבצו במקומותם, על יד עושי המלאכה הנכבדה הזאת, ויהיו כל הנחלים הולכים אל הים אשר בבית הנגידים הרמים בווינא, וישם בית מועד לכל אשר מרבים העם להביא, עד אשר

קהלות הקדיש באשכנז וביתר הארצות, וגם עדת מיץ בצרפת לא אחרה מלבוא בקהל ה׳ ולתמוך בידי אחיהם השרויים בצער ובמפח נפש. ובתחלת שנת תע״א אחרי אשר עמד על ראשם בתור מעלת רב ואב״ד הגאון הנודע ר׳ אברהם ברודא מפראג[3], קיימו וקבלו עליהם להיות מוכנים ומזומנים לשלם סך עשרת אלפים ליוורא או חמשת אלפים זהובים כסף על יד הסוכן אשר יקבץ את כל הכסף המובא מקצוי ארץ, לעזרת עניי א״י למלטם ממלתעות צריהם ושריהם הנוגשים בהם עד אשר לא נותרה בהם נשמה. ואשר ראו על ככה להתמהמה עוד ולשמור הכסף באמתחתם, לא יחשב להם לעון אשר חטא, הלא נהפוך הוא כי הם צפו בכליון עינים לקראת פדיון השבויים האלה, אבל נזהרו מאד מאד לאבד ממונם של ישראל מבלי אשר פרי ישוה לו, ולשלח מעותיהם על קרן הצבי ולים המלח, בעוד אשר לא נודע ברור אם נתפשרו עם אויביהם, ואם תשבות המדהבה וקץ כל המשטמה יבוא, אחרי אשר יפרעו החובות, הקרן והפירות גם יחד.

אבל בדברים קשים כאלה לא תבא תשועה ברב יועץ, כי אם על ידי יחידי סגולה אשר נתן ד׳ חכמה בלבם והעמידם על מרומי תבל, למען יהיו להם מהלכים בין הרמים והנשאים, שרי ארץ והפרתמים, המה השתדלנים אשר בדורות החולפים, אשר הצילו את ישראל מיד רודפיהם ומשופטיהם, וגם הפעם הזאת לריק היו מכלים את כחם, וכל תרומתם וכל התנדבותם נשארו מעל, לולא העיר ה׳ את השתדלן הגדול נשיא ארץ ישראל וגאונו, ה״ה השר מווינא הר״ר שמשון ווערטהיימער העומד לנס לבני עמו, אשר ידיו רב לו ויתר שאת ויתר עז היה לו בחצר הבירה, וכל פקידי הקיר״ה סרו למשמעתו ופקודתו שמרה רוחם, עד אשר זכה להיות כתרים בפני הפורענות לאחיו המדוכאים ולהיות להם למגן ולצנה נגד רודפיהם ונוגשיהם, וגם בנו בכורו ר׳

---

3) עיין זאת כתב הרבנות אשר הדפסתי מתוך פנקס ק״ק מיץ במ״ע אשר לאחינו בני צרפת הנקרא Révue des études juioes כרך י״ט צד קכ״ד והלאה.

במאזנים נחשב כל הכסף הבא להם מעבר מזה לעומת פרישת הכסף הנדרשת לרוות צמאון המיעול והזמין אשר פער פיו לבלי חק לבלעם חיים, אם לא יוכלו מלט משא. ויהי בימים הרעים ההם, ויזכרו את אחיהם שבגולה ואת כל הסדם אשר גמלו אתם מאז, וישלחו שלוחים למען ידברו על לבם ויעוררו את רחמיהם, כי יתארו לפניהם את מצוקותם, ואת הצרות הנוראות המתחדשות לבא עליהם בכל יום, והמתרגשות להדפם ממצבם ולדחקם מעל נחלתם, עד אשר לא יותר מקום עוד לעלות ולראות לפני ה', ולחונן את עפר ציון ולהשתטח על קברות האבות. עוד נודע לנו שמות שני שלוחי מצוה, אשר התגברו כאריות לעשות את רצון אחיהם שבירושלם, לשוט בארץ ולהתהלך בה להעיר לבות בני ישראל בכל מושבות נפוצותיהם ה'הר' איזיק מסלוצק הנקרא ר' איזיק ירושלמי, והר"ר משה מפראג, וד' שלח את מלאכו לפניהם, ובכל מקום אשר באו שמה מצאו אזן קשבת ולב נדיב, ותהום כל הקריה לקול השערוריה אשר נעשה, ולשמע גל העברה והזעם אשר מצאו את יושבי העיר הקדושה ואחיותיה האומללים וכל הקהלות הקדושות אשר בארץ, שתו עצות בנפשם ויקהלו ויקראו עצרה, ויצברו ויאספו לקמצים, ויכתבו אגרות אשה לאחותה להודיע את פרשת הכסף אשר התנדבו להביא על המזבח ההרוס, למען יראו גם כל הנשארים וילמדו לעשות כתבניתם אשר הראו להם. בראש קהלות אשכנז מתנוססת בימים ההם עדת פראנקפורט דמיין, כי היא היתה התל שהכל פונים אליו ראשונה לכל דברים שבקדושה, מבורכת ד' ממעל, הון ועושר בקרבה, ונדיבי רוח בראשה, אשר צדקת פרזונם מידעת בארץ, וגם הפעם לא עמדו מנגד. ויהי כאשר הגיע אליהם דבר השלוחים נדבה רוחם אותם לתת מתנות כיד ה' הטובה עליהם, וכמתכנתם ראו ועשו שאר

כפרתיה פה לתת לה מקום בסוף מאמרי כי יסוד התקנה נמצא בכל הרעות והצרות האלה אשר מצאו לעת כזאת את העיר הקדושה.

לא היו ימי רעה לשארית פליטת עמנו אשר בירושלים, צפת וחברון, כחצי המאה החמ״ש לאלף הששי, כי מאז והלאה תקפה עליהם עקת נוגשיהם, וכל השמועות אשר הביאו משם היו רק זועה חרדה ובהלה, וחייהם היו תלויים להם מנגד. ותתחלחל כל הגולה לקול הקורא כרעם בגלגל כי יגרשו את השארית הנמצאה מהסתפח בנחלת ה׳ אם לא ישלמו את נשים, וגם יחללו ויטמאו את מקדשיהם אם לא יזהרו לפרוע את חובם, פרי מעשקות שונאיהם אשר ישתו מצצו את דמם. כענן נורא המקדיר את השמש בצהרים, כן היה לנגד עיניהם כל היום המשא הכבד הזה אשר לא יכלו שאתו, ומה יעשו ליום פקודה כאשר ירד אש מן הענן ויאכל על ימין ועל שמאל, וישרף את גויהם ואת מחמדיהם, ולא יותר להם עוד מאומה כי אם מקלם בידם לעזוב את העיר אשר בצלה חיו, ואשר לשמה ולזכרה תאות נפשם. קרן החוב המוטל עליהם, כבר עלה לראש ארבעים אלף זהובים, והפירות דכאו את חיתם, כי ארבעים וחמשה למאה שאלו מידם[1]. עד אשר כשל כח הסבל לשלם הפירות למען לא יעלה הקרן לאין חקר. בעיר הקדש כבר נשבר כל מטה לחם, ולא היה ביניהם עוד איש אשר יפנו אליו לעזרה, כי העשירים המעטים אשר היו בין הספרדים כבר עשו כאשר היה לאל ידם, ולא יכלו מלט לנפשם מאומה מכל אוצרותיהם, כי נבעו כל מצפוניהם, והשרים שואלים כל היום והשופט בשלום, ורק קול האבדון קורא באזנם: הב הב. לשוא תקנו תקנות ועשו הסכמות, וצוו על כל מצוה מחמת מיתה ההולך בלא בנים שלא ינחיל דבר לחברו, כי כל דבריו יהיו בטלים ומבוטלים, וכל אשר לו יהיה לטובת הכלל, להקל העול ולהרים משא המסים[2], הלא כשחק

---

1) עיין מה שהוצאתי לאור מתוך אגרות כ״י ב״ירושלים״ שנה שלישית צד 109.

2) עיין נוסח ההסכמה אשר העתקתי מתוך כ״י ד״ר יעללינעק בווינא. ואם כי תתאים בכב דב״יד ופרטיה עם נוסח הדפוס בס׳ התקנות (ירושלים תרמ״ג) דף כ״ד

לקורות עדת האשכנזים בירושלם

(בהמאה החמשית להאלף הנוכחי).

מאת

ד"ר דוד קויפמאן.

מי כעם ישראל נדיב בארץ, כי איה כופר איה מונה איה שוקל את כובד המשא ונטל המסים אשר העמיסו על שכמו, ועול הקרבנות אשר לא בטלו, בהקריבם חילם ומאודם תמור חלבם ודמם, עד אשר תם לריק כחם ונפשם עיפה לנוגשים, הנושים בהם והמעבידים אותם בפרך מאין הפוגות. אמת אמרו: כי לבם של ראשונים כפתחו של אולם, כי יותר שנשאו וסבלו בעול צרת נפשם בארציהם למקומותם בכל מושבות פזוריהם, עוד היו עיניהם פקוחות על כל עמל אחיהם הרחוקים, ולא אטמו אזניהם לשועתם לרוחתם, ובפרט חמלו על עניי ארץ הצבי, ואם לא זכו להעלות את ירושלם על ראש שמחתם, לא שכחו את העיר הקדושה ויושביה הנרדפים בלי חשך, ובכל צרותיה גם להם צר, ולא חדלו להתענות באשר התענתה, כי דרשו לציון וחלו על משכנתה.

כעומת שבאו פורענות על עיר כלילת יופי, כן התנדב העם כלו בפרוע פרעות כאשר נדבה רוחם אותם, ובלב מלא רגשי אהבה לאדמת הקדש, קמו בכל קהלות ישראל לעזרת אחיהם היושבים בצרה ובצוקה, לקרא לשבוים דרור ולאמר לאסירים צאו, וישכחו את ריששם ואת ענים ואת עול הקשה על שכמיהם, וירבו להביא ולשחד בעדם לגאלם מיד צר. אבל

ולעסוק בתקון העולם, בפחדם כי עוד מעט, או למחר יפלו לפי חרב, ולמי כל העמל הזה? בעת הרעה הזאת, לקחו חכמי ומליצי הדור את ההגדה הידועה: מ ש נ ת ח ו נ י ה מ ע ג ל (הראשון), אשר היתה ערומה בלי כל לבוש, וילבישוה מחלצות, לפי חפין העת, להלהיב ולעורר בה את לב ההמון הנדכה, לשוב לעבודתו ולפעלו, מבלי שים לב להמות המרחף מעל ראשו, כי אף אם יפול הוא שדוד לרגליו, תשאר עבודתו לבניו אחריו, וכאשר עמלו ויגעו אבותיו למענו, כן עליו לעמול וליגע (אף אם לא יאכל פרי עבודתו) לטובת בניו. זאת היא כונת ומטרת ההגדה המסופרת בבבלי, כי חוני המעגל הצטער על כונת הפסוק: „בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים", כי איך יוכל להיות אשר משך זמן שבעים שנה יהיה כחלום עובר? עד אשר נתברר לו אמיתת הדבר הזה, כי בלכתו באחד הימים בדרך, ראה איש נוטע ה ר ו ב, וישאלהו: העץ הזה אחרי איזה זמן נותן את פריו? וישיבהו האיש: אחרי עבור ש ב ע י ם ש נ ה, ויוסף לשאלהו: האם בטוח הנך כי תחיה עוד שבעים שנה? והאכר הפשוט השיב לו תשובה נצחת: „עולם בחרובים מצאתי, כאשר נטעו אבותי למעני, כן אטע גם אנכי לבני אחרי". וחוני המעגל ישב לו לסעיד את סעודתו במקום הזה ויישן, ובהקיצו והנה איש מלקט חרובים מהחרוב אשר לפניו. וישאל את המלקט: האתה שתלת אותו? ויענהו: בן בנו של הנוטע הנני....

זאת היתה תכלית מחדש נעורי ההגדה הזאת, וגם הוא הוסיף ספור צדדי „מביאת חוני המעגל לבית המדרש" וכו', למען השוותה אל ההגדה הישנה של ח ו נ י ה מ ע ג ל ה ר א ש ו ן, כמבואר למעלה.

ובראיתו את צרת הבת ירושלם כי גדלה, וכי בית מקדשנו נשרף, ועיר קדשנו נחרבה עד היסוד, ובניה הגלו לכל רוח, גמר בדעתו להנזר מחברת האדם ולשבת בדד וגלמוד באחת המערות לתנות ולבכות על שבר עמו וארצו, עד העת אשר ירחם ה׳ את עמו, וישיב את שבותם (כי זמן גלות בבל היה נודע לכל), ואיש לא ידע מקומו איה. לסוף שבעים שנה כאשר שבו הגולים לארצם, יצא ממחבואו, ובצאתו לא הכיר את המקומות אשר לפניו, כי נשתנו במשך הזמן, וכאשר הגיד להשואלים אותו: מי הוא? כי חוני המעגל הוא, לא האמינוהו עד אשר נתן להם אות. זה הוא המאורע האמיתי אשר קרה להוני המעגל הראשון, וחכמי הזמן אשר אהבו לדבר במליצה וחידות, ולברוא הגדות המושכות את לב ההמון, המציאו מיד את ההגדה: "כי חוני המעגל ישן שבעים שנה", כי בהנזרו מחברת האדם ולא הועיל מאומה לתיקון העולם בחומרי או ברוחני, נדמה כישן. וליפות את ההגדה הזאת ולשכללה, הוסיפו ספורים צדדים בראשה ובסופה, כנהוג. ומהעת הזאת נודעה ההגדה: "כי חוני המעגל ישן שבעים שנה".

משפחת חוני המעגל הזה נמשכה כל ימי הבית השני, ובימי ר׳ שמעון בן שטח היה איש מצוין מהמשפחה הזאת אשר נקרא ג"כ בשם "חוני", והוא הוא חוני המעגל הנודע בתפלתו על עצירת הגשמים, והוא הומת במלחמת האחים כאשר הזכרנו.

והנה בסוף ימי הבית השני היה מצב ארץ ישראל רע מאד, מצד אחד עשו הרומאים הרג ואבדון נורא מאד, ומצד השני קם שאון בין אחים, ויושביה נתפרדו למפלגות וכתות שונות, וכל אחת הרעה את רעותה, ותחת מסוה קנאת ארץ מולדתם שפכו דם נקיים, ומה גם אחרי אשר קמו הסקריקין, אשר בחרב הצמודה מתחת למדם רצחו נפשות נקיים בעד בצע כסף (סוטה ד׳ י"ג ע"א. — גרעץ קה"י כרך ג׳ צד 48). בעת הרעה הזאת לא האמין איש בחייו, ורבים מיושבי הארץ חדלו מלעבוד את אדמתם

והנה בהגדת חוני המעגל המסופרת בירושלמי, לא נמצא כלל דבר נטיעת החרוב, ומספר ההגדה הזאת רבי יודן בן גוריא, ספר אותה כהגדה ידועה בפי כל, וחוני המעגל נושא ההגדה בירושלמי, חי בימי חורבן הבית הראשון וראה את הבית השני בהבנותו.

אולם בבבלי מסופרת ההגדה הזאת על חוני המעגל הידוע אשר חי בימי אלכסנדר ינאי, ונהרג במלחמת האחים הורקנוס וארסטובלוס (מלחמת היהודים ליוסף הכהן), וז"ל הבבלי תענית דכ"ג:

"אמר ר' יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה: "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים", אמר איכא דניים שבעין שנין בחלמא? יומא חד הוה אזיל באורחא חזייה לההוא גברא דהוה נטע חרובא, אמר ליה האי עד כמה שנין טעין? אמר ליה עד שבעין שנין, אמר ליה פשיטא לך דחיית שבעין שנין? אמר ליה האי (גברא) עלמא בחרובא אשכחתיה, כי היכי דשתילי לי אבהתי שתלי נמי לבראי. יתיב קא כריך ריפתא, אתא ליה שינתא ניס, אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא ונים שבעין שנין, כי קם חזייה לההוא גברא דהוה קא מלקט מינייהו, אמר ליה את הוא דשתלתיה? אמר ליה בר בריה אנא, אמר ליה שמע מינה דניימי שבעין שנין" וכו'.

משתי הנוסחאות הישונות האלה, יראה כל איש בעליל, כי הגדת הירושלמי והבבלי, שתי הגדות שונות הנן, אשר לא על איש אחד ולא בעת אחת ולמטרה אחת חוברו. הגדת הירושלמי חוברה על איש בשם "חוני המעגל" אשר חי בסוף ימי הבית הראשון, ויישן כל ימי גלות בבל, והתעורר משנתו כאשר שבו גולי בבל ירושלימה; והגדת הבבלי חוברה על חוני המעגל הידוע, אשר חי בסוף ימי הבית השני.

עתה נביא לחקור אחרי הרעיון הצפון אשר הצפינו ממציאי האגדות באגדותיהם אלו.

חוני המעגל הראשון חי בעת חורבן הבית הראשון,

חוני המעגל.

כל איש אשר לו היך מבין באגדות חכמינו ז"ל בעלי התלמוד והמדרשים, יבין כי ההגדה המסופרת על חוני המעגל כי ישן שבעים שנה (ירושלמי תענית פ"ג הלכה י', בבלי שם דף כ"ג) נאמרה רק בדרך משל וחידה, ותחת מסוה מליצתם הצפינו רעיון מוסרי מקורות העת הזאת כדרכב, ולכן אמרתי אנסה להפיץ אור על ההגדה הזאת, והיה אף אם לא יעלה בידי למצוא את הרעיון אשר הצפינו ממציאיה בה, למצער תצא ההגדה הזאת מגדר הזרות וההזיות.

והנה בטרם אבוא לבאר את הרעיון הצפון בההגדה הזאת, עלי להביא את נוסחתה בשני התלמודים.

בירושלמי (תענית פ"ג) נאמר:

"אמר רבי יודן גוריא, הדין חוני המעגל (ר"ל זה שהתפלל על הגשמים בימי רבי שמעון בן שטח) בר בריה דחוני המעגל הוי, סמיך לחורבן בית מקדשנו, נפק לטורא לגבי פעלא, עד דו נחית מטרא, על ליה למערתא מן יתיב נם ודמך ליה, ועביד שקיע בשנתיה שבעין שנין עד דחרב בית מקדשא ואתבני זמן תנינית. לסוף שבעין שנין אתער מן שנתיה, נפיק ליה מן מערתא והמא עלמא מחלף, זוויי דהות כרמא עבידא זייתון זוויי דהוי זייתון עבידא זרעו, שאל ליה למדינתא אמר לון מה קלא בעלמא? אמרין ליה ולית את יודע מה קלא בעלמא? אמר לון לא, אמרין ליה מאן את? אמר לון חוני המעגל, אמרין ליה שמענן דהוי עליל לעזרה והיא מנהרה עאל ואנהרת, וקרא על גרמיה: בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים".

מלאכת חוטב עצים, הוא לבדו נותן יד לישחק וללעג בקרב ההמון. ועתה נבין הדק היטב את קריאת נתנאל אשר בארתי למעלה: "הֲמִנְּסָרֶת יוכל להיות דבר טוב"? וחפצו לאמר: הן הגליל כלו איננו ראוי להִגלות המשיח ואף כי בעיר נְסָרֶת אשר יושביה חוטבי עצים ועושי קרשים וחסרים מכל דעת בתורה ובנביאים.

חקירתנו באה עד קצה, ולא נשאר לנו כי אם לבאר הכתיבה היונית והרומית Nazareth, nazaraeus או naza-reuus באות z לא יעתיק לעולם אות צדי ולא אות סמך תחת אשר היה להִכָּתֵב Nasareth, nasaraeus או nasa-renus. פתרון החידה הזאת נמצאת בדברי הירונימוס הנזכרים לפנים. התמונה Nasareth באות S תזכיר בראיה ראשונה את שם הים גנסר או גנסרת אשר סופרי הבשורה יכתבו כראוי Gennesar או Gennesareth, ועל ידו גם את העיר נְסָר או נְסָרֶת אשר תעורר מחשבת חרפה ובוז בלב יודעיה היהודים, ולהסיר מכשול זה מלפני המאמינים שנו את תמונתה ויכתבוה באות Z למען הבדיל בינה ובין שם ים הגליל. ועתה ברור הדבר כי הנסח הקדום במתיא ב' כ"ג היה כן: "וילך אל גלילות הגליל ויבא וישב בעיר הנקראת נסרת למלאות את אשר בידי הניאים" ויתר הפסוק הוא תוספת סופר מאוחר.

בר סימן אמר סנבראי ובית ירח". נקל לראות כי לפי הירושלמי כנרת וגניסר עיר אחת הן ויבאר את תמונת הרבוי כנרות מהתחברה משתי הערים בית ירח וצנברי. אמנם הבאור הזה לא קבלוה התנאים אך בהוגד כי סביבות הערים האל מגדלות כינרים הושם בפינו המעם האמתי לשמם הכולל כנרת או כנרות אשר הוא עץ עושה פרי. ועל מושב העיר המחברת הזאת אין כל ספק כי צנברי או סנברי היא הנקראת Sennabris ביוסף והיא מהלך שלשים אצטדיות (Stades) מטבריא (מלחמת היהודים III ,9 ,7) על דרך בית שאן Scythopolis. והשם צנברי נגזר מן צנבר המזכיר את הערבי צנובר "מין אֵילָה (Pin d'Alep)" וצְנְבָר "דקל ישן". לא ידענו את פתרון השם הארמי הנזכר, אך זאת נודע לנו נאמנה כי היא מין עץ עושה פרי מתוק, וטוב למלאכה.

היוצא מחקירותנו הוא כי העיר הקדומה כִּנֶּרֶת כֻּנתה בימים האחרונים לפעמים בשם צנבר ולרב בשם נְסָר או נְסָרֶת. שני הכנויים הראשונים נגזרו משם העצים הצומחים בסביבות העיר, והכנוי השלישי יתאר בפרט את מלאכת הקרשים והנסירות אשר עסקו בה יושביה אשר מרביתם היו חרשי עץ. בעיר הזאת ישב גם יוסף אבי ישוע, וכרב בני עירו היה גם הוא חָרָשׁ (מתיא י"ג, נ"ד. מרקוס ו', ג'). משם נְסָר ונְסָרֶת נבנה התאר נְסָרִי (Nazoraeus, nazarenus) אשר נתנו בראשונה אל ישוע ואל מאמיניו אשר בחרו בשם משיחים יען אשר היתה מלאכת הנסרים לבוז ולחרפה בעיני העם. והירונימוס יעיד בעצמו על דבר זה אף כי לא ידע טעמה, וכה יאמר: Nazareth, ממנה נקרא אדוננו nazaraeus, וגם אנחנו הנקראים משיחים נקראנו להרפה אצל הקדמונים "nazareni". ודבריו אלה יתנו לנו מופת חדש וחזק כי התאר הזה לא היה לא נצרי ולא נזרי כי השמות נצר ונזר יתנו פתרון כבוד ויקר ולא יעירו רעיון הרפה וקלון, לא כן השם נסר או נסרת המזכיר דבר קל ומלאכה בזויה

צמחו בעמקים ובשפלות היו לרב עצי שקמים (Sycomoris) כאמור
"כשקמים אשר בשפלה לרב" (מ"א, י', כ"ז) העץ אשר עלה בו
זכי לראות את ישוע היה עץ שקמה (לוקס י"ט, ד'). ולפי
הגלילי הזה, באמונה קטנה כגרגר חרדל יוכל האדם לצוות את
השקמה להעקר ממקומה ולהשליך את נפשה אל תוך הים ותשמע
בקולו (שם י"ז, ו'). המלים להשליך את נפשה אל הים
יודיעו היטב כי קרובים לים היו.

בהגיענו עד הנה יגלה לעינינו דבר אשר כסהו אפל מקדם.
כל איש יודע כי פרי השקמה מתוק, וקרוב לטעם התאנה, והוא
הנקרא לרב בשם רימון ותות (mora mrûe). ונשוה לזאת את
מאמר הגמרא במגלה ו' : "כנרת זו גניסר ולמה נקרא שמה כנרת
דמתיקי פיריה ככנרא" ופירש הערוך "כפרי של כנרת" הנסח
והפרוש הם לבדם טובים, כי באמת כנרא יבא פעמים רבות
בתאר עץ עושה פרי דומה לרימון (ראה בערוך), ואחרים הגיהו בלא
דעת "דמתיקי פיריה כקלא דכנרא" ואין לסמך עליהם. וגם
יעיד על צדקת פתרון זה תמונת הרבוי כנרות אשר לשם הים
העיר ביהושע י"א, ב', ובמלכים א', ט"ו כ', ואשר לא יתן אותנו לחשב
על דבר אחר זולתי העצים הנמצאים הרבה יחד, ויצא מזה כי
העיר הקדומה כנרת אשר כנה בה ים הגליל עמדה במקום אשר
צמחו בו עצי כנרות או שקמים להרבה.

ולהסיר מלב קוראי שמץ ספק על דעתי זאת אביא מאמר
יקר מאד מן הירושלמי אשר לא הובן כראוי עד היום, מאמר אשר
לא רק יחזק פרושי על המלה כנרת כי גם יראה לנו באצבע
את מקום העיר והשתותה לגנסר. ואלה דבריו : "הערבה ועד
ים כנרות מעתה שני גניסריות יש ? או לא היו אלא שתי
אבטניות (ערים) בית ירח וצנברי שהן מגדלות כינרים וחרב
הכרך ונעשה של גוים". בנסח הנדפס יש כגון בית ירח וכ'.
ואנכי מחיתי את המלה כגון הבאה שמה ביד סופר לא חכם
כאשר יעיד המאמר במדרש בראשית רבה (צ"ח) : "כנרת ר'
אליעזר אמר ירח, ר' שמואל בר נחמי אמר בית־ירח, ר' יהודה

השם המשֻלב הזה הוא שם ים הגליל אצל האחרונים.
ידוע כי הים ההוא הנקרא בספרי המקרא יָם כִּנֶּרֶת נקרא לאחרונים ים גְנוֹסַר או גֶנֵיסָר ולפעמים גם טְבַרְיָא (במקומות רבים בתלמוד ובספרי הברית החדשה) או ים גדרה Gadaritis (סטראבון 764). כל הכנוים האלה נוסדו על שמות ערים השוכנות על שפת הים הזה כִּנֶרֶת היא עיר בנפתלי (יהושע י״ט, ל״ה) וטבריא וגדר ידועות הן לכל. שלשה אלה יתנו עדותם כי גם בכנוי גינוסר צפון שם עיר. והנה נקל לראות כי המלה גנוסר לא תוכל להיות שם פשוט כי אם מְחֻבר מן גֵי־נֵיסָר והכתיבה הישרה לפי חקות העברית גֵי־נְסָר לאמר גֵיא או עמק נְסָר. ויוצא מזה כי היה קרוב לים ההוא גיא ועמק אשר עמדה שם עיר הנקרא בשם נְסָר או בתמונה נקבה נְסָרֶת ואין ספק אצלי כי היא העיר Nazaret הנזכרה בספרי הבישורה כמקום אשר ישבו בו ישוע ואבותיו. אך בזאת לא כלתה מלאכתנו כי עלינו להבין את פתרון השם נְסָר או נְסָרֶת, ולשמחת לבנו המלה נְסָר נמצא להרבה במשנה ובתלמוד להורות נתח כרות מקרש במגרה או במעצד. כן נקרא למשל: המוכר את המרחץ לא מכר את הנסרים (ב״ב, ס״ז) לאמר את לוחות העץ אשר יציגו עליהם הרוחצים את רגליהם בעלותם מן המקוה. הנקבה נסרת נמצאת במשנה ב״ק קי״ט: ״אף הנסרות של בעל הבית לאמר נתחי הקרש הדקים. הפתרון הזה אין כל ספק בו ואין צריך להרחיב עליו דברים.

ברור לעין כי המקום האמור כֻּנה בשם זה יען אשר שכנו בו חרשי עץ ועושי קרשים אם לבנין הבתים ואם לבנין האניות והספינות כאשר ידענו מספורי השלוחים ויוסף הכהן כי אניות רבות היו לדיגים בים הגליל, וגם אספסינוס בנה שם אניות לגרש את אנשי בית־צידה (Tarichea) אשר נמלטו אל תוך דוגותיהם. ומזאת נדע בנקל כי שפת הים הזה היתה שתולה עצים גדולים וחזקים הנכונים למבנה האניות. וכמעט נוכל להגביל את מין העצים ההם, כי לפי הידוע מתכונת ארץ ישראל העצים אשר

נספח על מתיא ב׳, כ״ג במלים כי נוצרי יקרא, יען אשר הפסוק ישעיה י״א, א׳, גם איננו מדבר בעיר בארץ הגליל כי אם בארץ יהודה לבד.

התמונה השנית נזרת בזין תוכל למצא משען לה בכתיבה היונית והרומית Nazaret או Nazareth באות z-ז. אולם מלבד כי עיר כזאת איננה ידועה בארץ הגליל, עוד ישאר לנו לענות על שאלה דומה לאשר בסעיף הקודם כי נקל היה מאד לכתב: וישב בעיר נזרת למלאות את הנאמר בתורה ״כי נזיר אחיו יהיה (דברים ל״ג, ט״ז)״ ואף כי הפסוק הזה נאמר ביוסף הלא היה יכל להדרש ברב טעם על עיר אשר בממלכת בית יוסף הוא אפרים תחת אשר הרמז הנזכר על נצרת נמצא בכתוב המדבר במלכות בית דוד.

אחרי הדברים האלה לא נשארה בידנו כי אם התמונה השלשית נסרת בסמך. בה תסור כרגע השאלה הכבדה אשר רבצה על התמונה הראשונה. השרש נסר לא נשאר בכתבי הקדש כי אם בלשון המאוחרת אשר נשמרה שאריתה במשנה ובתלמוד. מלה גזורה משרש כזה לא תוכל להדרש מעולם ולא יעלה בה כל רמז לדבר אמור בתורה ובנביאים, ובנקל נבין מדוע שמו כותבי הבשורה מחסום לפיהם ולא השמיעו עליה דבר גדול אם קטן.

אך ענה עניני על שאלה אחת והנה שאלה אחרת מתיצבת לפנינו וזאת היא: היתכן להראות כי עיר נסרת נמצאה באמת בארץ הגליל ואיפה מקומה? ולו היה חפצנו רק להנצל ממצר כי עתה נחמנו במענה זה כי גם עיר נצרת לא באה זכרה בספרי הקדמונים, ובכל זאת נמצאת היא בגליל גם בטרם היתה לעיר קדושה לנוצרים. אולם תהלה לאל איננו נלחצים לנוס ולהמלט מפגע כי להפך יש לאל ידינו להוכיח כי העיר נסרת היתה ונמצאה וגם נודע שמה בערי הגליל לכל הכותבים אשר דברו בארץ ישראל מימי המכבים עד ימינו אלה. ואם לא נגלתה ברור היטב, זאת קרה לה יען חבר שמה בשם אחר ויהי לאחדים עמו עד אשר לא עלה על רוחם להפריד בין איש ובין רעהו.

דוד ומכפר בית־לחם אשר היה שם דוד יבא המשיח", מזאת נבין כי ספק נתנאל נגע בגליל כלו אשר הוא איננו הארץ הנכונה לבא ממנה דבר טוב כביאת המשיח, ולא הזכיר את שם נצרת בפרט, רק יען אשר זכר אותו פלפום הדובר אליו, ופלפום יחשב להפך כי ביאת המשיח מן הגליל נאמ״ה בתורה ובנביאים, והנה כתובי הנביאים המגידים זאת לפי מאמיני הבשורה ראינום במתיא כמובא למעלה. אולם איפה הכתוב בתורה אם איננו הפסוק נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר הנזכר, אם בפרשו אמרי שפר אשר בנסח העברי על דברי הבשורה, ואם בפרשו לפי נסח היוני: "אילה שלוחה הנותן אֲמִירֵי שפר" (האמיר הוא הענף הגבוה בעץ) על המשיח וגדולתו אשר עתיד להגלות בחלק נפתלי. לפי ידיעתי אין פסוק אחר בתורה אשר יסבל דרשה כזאת.

ועתה נלכה ונשובה לראשית חקירתנו. אם הכתיבה נצרת בצדי אין לה משען אחר מלבד הנתח הנספח בשגגה על קצה פסוק ב׳, כ״ג למתיא, עלינו לתור מה העיד אשר יזמו עליה כותבי הבשורה בנפישם, אם היה שמה העברי או הארמי נצרת בצדי, נזרת בזין, או נסרת בסמך, כי אין לנו רעיון קבוע וּמְקֻדָּם על דבר זה ונכונים אנחנו לקבל את כל אשר תוציא החקירה הישרה.

נבחן נא בראשונה את התמונה המְקֻבלת כיום, נצרת, ונאמר: לו היתה התמונה הזאת באמת למול עיני הכותבים הנזכרים, לפלא גדול יחשב כי לא דרשו עליה בדרך רמז כאשר דרשו על שם ישוע כי יושיע את ישראל מחטאתיהם (מתיא א׳, כ״א). אמנם בדרשתו זאת העיד הכותב בנפשו כי רוח העברית זרה לו ולא בא עד תכונתה, כי על החטאים והעונות לא יְדֻבר מעולם בפעל הושיע כי אם בפעל פדה, נשא, כפר ודומהו, לכן עוד יותר יפלא בעינינו למה לא אמר למשל: "וישב בעיר נצרת כי נוצר חסד הוא לאלפים (שמות ל״ד, ז׳)" וזה היה מתאים כראוי עם רעיון פדיון ישוע ועם המלים "נשא עון ופשע וחטאה" הבאות אחריהם. רמז כזה טוב אלף פעמים מן הרמז הנ״ל אשר

לבחירת עיר מושב ישוע יש להיות טעם נכון בדברי הנביאים, כתב על ספרו הערה זאת להראות דעתו כי תכלית דברי הנביאים להודיע כי נוֹצְרִי יקרא בחשבו על ישעיה י״א, א׳. אחרי ימים בא הנתח הנוסף אל תוך הספר ויולד את הנסח אשר לפנינו אשר שנה את טעם הפסוק כלו וגם לחזן את הקוראים לחשב כי שם עיר מולדת אבות ישוע נכתב נצרת בצדי.

עוד אעורר בדרכי כי הרעיון אשר הבאתי בענין מגמת כתיא אל הפסוק בתהלים ס״ח המובא למעלה לא רק השערה רחוקה כי היא קרובה לאמת מאד וזה טעמי : השליח שאול או פאול אשר הוא האחרון בשלוחי ישוע התגאה פעמים רבות בכתביו כי לא רק שוה הוא להולכים לפניו כי גם גדול הוא ונעלה עליהם בהנתן לו שליחות מיוחדה לקרא את הגוים לברית החדשה, ודומה לזה מאמר פאול המודיע ברוח שמחה וגאון כי הוא משבט בנימין (רומים י״א, א׳) ומי גלה לו את היחש הזה? הן בימים ההם כל שבטי ישראל היו נערבים איש באחיו, אם לא חישב על הפסוק האמור, אשר תחלתו שם "בנימין צעיר רֹדֵם" לאמר רודה אותם ושולט בם והוא הסבו על נפשו ועל גדולת שליחותו. זה לאות כי בקהל כותבי הברית החדשה פסוק תהלים האמור הוסב על ענין המשיח, אף כי לא אמרוהו ברור היטב.

ועל דבר הפסוק בברכת יעקב את נפתלי (בראשית מ״ט, כ״א) אשר אמרתי למעלה כי דרשוהו על ישוע משיחם יש לי עד נאמן כי צדק דברי, והוא המְספר ביוחנן א׳, מ״ד־מ״ו : ופלפוס היה מבית צידה . . . וימצא את נתנאל ויאמר אליו : את (האיש) אשר כתב (עליו) משה בתורה והנביאים (בספריהם) מצאנו : את ישוע בן יוסף מנצרת. ויאמר אליו נתנאל : "המנצרת יוכל להיות דבר טוב"? ענין השיחה הזאת יסב על המקום אשר יגלה בו המשיח, פלפוס יאמין כי לפי התורה והנביאים הוא נצרת, ונתנאל ישתומם על זאת, ויותר יבאר יוחנן את תכן דבריו כ״ז מ׳—מ״ב ושם נקרא : "ורבים מן העם השומעים את הדבר אמרו זה הוא הנביא ואחרים אמרו האם מן הגליל יבא המשיח ? הלא אמר הכתוב כי מזרע

בצד״י המקֻבלת ביד הנוצרים גוסדה על הנאמר במתיא שם : וילך אל גלילות הגליל ויבא וישב בעיר הנקראת נצרת למלאות את אשר נאמר ביד הנביאים : ״כי נָצְרִי יִקָּרֵא״, ויען אשר אין דבר דומה לזה כי אם בישעיה י״א, ה׳ ״ויצא חטר מגזע ישי ונֵצֶר משרשיו יפרה״ אשר דרשוהו הרבנים על המשיח, לכן עשו להם לחק לקרא נצרת בצד״י למען יוכל נֵצֶר לרמוז עליה. אמנם זאת דרך פותרי חידות ומפרשי תעלומות לישר הדורים כאשר יוכלו, אך לב החוקר לא ינוח בה ותכליתו להגיע עד חפץ הכותב הראשון לדעת הבאמת היתה מגמתו כי מושב ישוע בנצרת מִלא דבר הנביאים. והנה בהביטנו היטב אל המלים כי נוצרי יקרא נראה אותם כסרח עודף סרוח על קצה הפסוק באין קשר עמו. ואם נסיר אותו יהיה הכתוב כלו תמים ומובן היטב, וחפץ הסופר להגיד כי ישוע הנולד בבית לחם אשר ליהודה הלך אל הגליל וישב בעיר מערי הגליל למען ימלא דברי הנביאים. והדברים ההם המובאים במתיא ד׳, ט״ו, ט״ז לקוחים מישעיה ח׳ כ״ג, ט׳ י״א : ״ארצה זבלון וארצה נפתלי (והאחרון הִכביד) דרך הים עבר הירדן גליל הגוים, ״העם היושבים (צ״ל ההלכים) בחשך ראו אור גדול יושבי ארץ צלמות אור נגה עליהם״. וגם חשב הסופר על שני כתובים אחרים, האחד הוא הכתוב ״נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר (בראשית מ״ט, כ״א)״ אשר לפי דעתו הם אמרי הבשורה אשר בשר ישוע בגבולו, והשני הוא תהלים ס״ח, כ״ח המונה בין האנשים אשר ראו הליכות אלהים ״בנימין הצעיר ושרי זבלון ושרי נפתלי״, על כן אמר נביאים ברבוי ולו היתה מגמתו על נצרת כי עתה אמר נביא ביחיד. מלבד זאת תעיד מלת הטעם ״כי״ על היות המאמר כי נצרי יקרא נתח מאוחר ונוסף ביד אחר, כי הסופר הראשון היה כותב : לאמר נצרי יקרא או נצרי יקרא לבד כאשר יעשה פעמים רבות בהביאו מאמר מן התורה או מן הנביאים. בקצור דברים : האומר כי נוצרי יקרא הוא מעשה ידי מפריש קדמון אשר בשפטו כי

תמיד את שמה Nazareth או Nazaret וחוקרי קדמוניות יגידו פה אחד כי העיר הזאת לא תְזָכר לא במקרא ולא בתלמוד ולא בספרי יוסף הכהן. הדבר הזה מוזר מאד, בדעתנו כי כמעט כל הערים אשר התהלך שם ישוע ידועות וגלויות היו בספרים ההם ולמה יגרע גורל הנכבדה מגורל הקלות ? את השאלה הזאת שאלתי לנפשי ובהשתוממי עבר עלי רוח לחשב כי לא מצאו אותה יען אשר לא בקשוה היטב.

בטרם אחל חקירתי אעיר על הזכרון אשר חשבו אחדים למצא לעיר אשר אנחנו דורשים אליה בקינות אלעזר הקלרי, באמרו : וּבְקַצְוֵי אֶרֶץ נְזֶרֶת, מִשְׁמֶרֶת נַצְרֶת. אין ספק אצלי כי יש לקרא יִצְרֶת תחת נַצְרֶת ודעתו על משמרת הלוים מבית יִצְרִי הנזכרת בדברי הימים ב׳ כ״ה, י״א. ידענו כי הפיטן הזה שולט בלשון ורודה בה בלי פנות אל חקי הדקדוק וישר הדבור ויען אשר עשה מן נְזֶרְתָה, נְזֶרֶת, עשה מן יִצְרִי, יִצְרֶת למען החרוז. במשורר הזה לא נוכל למצא את אשר קוינו.

נפן כרגע אל סופרי הכנסיה. הירונימוס הוא הראשון אשר יחוה דעתו על פתרון השם נצרת. דבריו אלה ידועים Ibimus ad Nazareth, et juxta interpretationem nominis ejus florem vidibimus Galileae (הלכנו לנצרת וכפי פתרון שמה ראינו את נֵץ הגליל. פה ברור כי המפרש ההוא ראה בשם נצרת מלה מחברת מן נֵץ־אֶרֶץ לאמר „פרח הארץ״ פתרון כזה נראה לעינים כמשחק מלים נאה אשר אין להשען עליו למען הוציא ממנו דבר לתועלת חקר הלשון.

הבאור הרצוץ הזה נשאר ימים רבים בין מפרשי הנוצרים וגם החכמים אשר ידעו להבין בכתובים כמו ניקולס די לירה, ואחרים אחזו בו ולא נטשוהו לבלתי השחת את הקבלה, רק בימים האחרונים ערב הינגסטינבירג אל לבו להשמיע ברבים כי נֵצֶר אשר נבנה ממנו נצרת לפי מתיא ב׳, כ״ג פתרונו „שריג ופארה״ ולא „פרח״.

מן האמור למעלה יצא לנו דבר אחד : הכתיבה נצרת

אלה הוסיף האדון קלירמון־גנו לדרש על השם הערבי אשר לחרבת העיר הזאת לדעת הנשאר זכר ושארית לשם הישן כפי היושבים החדשים ולשמחת לבבו מצא כי כאשר דָמָה כן הוא כי הערבים יקראו לו ארסוף והוא שם אשר ישוב לתמונה הכנענית והעברית ארשף או רשף.

על דברי רעי החכם הנזכר לא אוסיף כי אם מלים מעט. פתרון רשף בעברית הוא „זיקים ונצוצות" וממנו: רשפיה רשפי אש שלהבת יה (שה"ש ח׳, ו׳) לאמר „נצוצי אש" וכן לחומי רשף וקטב מרירי (דברים ל"ב, כ"ד) לאמר: „אכולי להבת אש" וחכמי התלמוד עוד שמרו את האגדה הישנה אשר הכירה את הרשפים כרוחות רעות ומזיקות ויקראו להם „רשפי" ומפרש אמרו על הכתוב ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה׳, ו׳) „אין רשף אלא מזיקים (ברכות ה׳) ובפסחים קי"א נאמר: דבי נגרי (השדים אשר במקום דרכים רבים) או לנוסח אחר דבי אגרי (השדים אשר על הגגות) רשפי (שמם רשפים)". וידוע כי הנחשבים לאחרונים כשדים היו לקדמונים לאלהים גדולים, ולפי הנראה מאיזה כתבות המצריים המזכירות את הרשפים בין אלהי כנען היו אלילי חמה וכעס ממין מלאכי החבלה הנזכרים באגדות ודמו אל המלאכים אף וחמה אשר ידבר עליהם במדרשים. משפטם היה ללכת לרגלי האלהים הגדולים לירות בחצים ולהשחית את כל החי אשר יפגעו, ומזאת נולדה המליצה: לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו (חבקוק ג׳, ה׳). השתוות רשף הכנעני אל אפולון היוני נוסדה על תכונת רובי קשת אשר לשניהם ואולי היה אפולון אל רע ומשחית בראשיתו ולא נהפך לאל טוב ונעים כי אם בימים אחרונים.

נְצָרֶת או נְסָרֶת?

העיר הקדושה לנוצרים כמולדת אבות ישוע נמצאת היום בתוך הגליל בהר הקרוב לעמק יזרעאל. סופרי האונגליון יכתבו

מקרוב הצליח רעי ועמתי האדון קלירמון־גנו במקסם שכלו החד להוציא את התעלומה לאור ואקוה כי יכספו הקוראים להכיר את הליכת חקירתו אשר נהלַתּו למצא דבר אמת. ידוע כי המלה Apollonia היא תאר נקבה נגזר משם האליל אפולון אלהי הקשת והנגינות והמחרשת ליונים ולרומים ופתרונה היא עיר אפולון. והשאלה הראשונה העולה על רוח החוקר היא: מה היה שם האלוה הזה בלשון הכנענים יושבי הארץ מעולם? השאלה הזאת תמצא מענה לה על ידי הכתבות הכנעניות אשר נגלו באי כתים (Cypre, Chypre). שם מצאו מצבות רבות מזכירות את הנדרים אשר נדרו איזה אנשים לאלהיהם או לאלהותיהם אשר שמותם נודעו לפנים כמו מלקרת אלהי צר, עשתרת רבת צידון, אשמן אלהי הרפואה ואחרים כמוהם. בין האלהים אשר לא נודעה היטב תכונתם נמצא לרב האל רשף נלוה אל מלת מכל ולמשל אתן את הכתבת השנית אשר מצאו בעיר אדיל (Idalion) ושם נקרא: ״מרקע חרץ אז אש יתן מלך מלכיתן מלך כתי ואדיל בן בעל־רם לאלי לרשף מכל באדיל בשנת ב׳ למלכי על כתי ואדיל כשמע קל יברך. ובעברית: ״שלחן (?) הזהב הזה הוא אשר נתן המלך מלכיתן מלך כתי (Citiou) ואדיל בן בעל־רם לאלהיו לרשף מכל באדיל בישנת ב׳ למלכו על כתי ואדיל כי שמע קולו, ברך״. אמנם בזה עוד תכונת האל רשף צפונה וטמונה אך לא כן הדבר בכתובת אחרת הכתובה כנענית ויונית (בכתב הישן אשר לכתיים) הנקראת האדילית הראשונה (C. I. S. № 89, p. 109). שם המלים לרשף מכל מתרגמות ביונית: To Apolloni to Amyclai ״לאפולון מעיר אמוכלוס״. ועתה נדע הדבר כי שם אפולון היה בכנענית רשף. הידיעה הכנענית הזאת העירה את לבב החוקר הנזכר לגזר אמר כי שם העיר אפולוניא היה מקדם (קרית־) רשף וימצא לו עדות טובה על זאת בשם רשף הנהוג בבני אפרים בד״ה א׳, ז׳, כ״ה כי פעמים רבות שמות האנשים והערים לקוחים הם משמות האלהים, ואחרי מצאו את

דקים. והעיר הזאת לא התאחדה עם טבריא כי אם בימים אחרונים ולפנים היתה לבדה ומעולם לא נחשבה כעיר טמאה כאשר היה הדבר בטבריא על כן יכלו גם הכהנים והפרושים לשבת בה בטהרה.

הדבר מובן מעצמו כי גם פרוגיתא הנזכרת יחד עם דמסית בארץ הגליל היא. אך תאר הכבוד אשר קנתה לה כמקום יין טוב לא די לנו להגביל הדק היטב את מושבה, כי באין ספק רבו מספר הכרמים בגליל ולא נדע מי היה הנבחר בהם. רק מפתרון השם פרוגיתא אשר אין להפריד מן המלה פרגיות המורה צפרים או תרנגולים צעירים נוכל לקדם השערה קרובה לאמת והיא: כי יש להשוות את העיר הזאת אם לעיר הידועה צפורי היושבת בתוך הגליל. אם לעיר תרנגולא הנזכרת בירושלמי בתרגום המיוחס ליונתן, אשר החכם ניבואיר (שם 19 יטה לאחדה עם העיר הנקראת ליוסף Gabara מן גבר הוא התרנגול. דבר אחד יַטה דעתנו לטובת צפורי והוא כי בין העיר הזאת ובין טבריא כמעט כל היושבים היו מבני ישראל ועל כן יספר כי ר' חנינא מצא גדי שחוט בין טבריא לציפורי והתירוהו לו (ב"מ כ"ד, ע"ב). ולהלאה נאמר ר' אמי אשכח פרגיות שחוטות בין טבריא לציפורי ואמרו ליה זיל שקול לנפשך. במאמר האחרון הזה המלה פרגיות מקבלת אל ציפורי ואולי לא מקרה הוא. אך יהי מה והבוחר יבחר כי אין לנו מופת נאמן לחרוץ משפט. רק זאת נדע אל נכון כי אין לבקש את העיר פרוגיתא גם במדרך כף רגל מחוצה לארץ הגליל.

אפולוניא.

העיר הזאת ישבה על שפת הים ונזכרת ליוסף הכהן ולסופר הרומי פליניוס (Naturalis Historia v. 14) אשר יכתבו תמיד Apollonia. עד ימינו אלה לא נודע מה היה שם העיר בימי קדם כי אין לה זכר לא במקרא ולא בתלמוד. אולם זה

י"ד בסופו) המספר בדברים אחרים את מעשה ר' אלעזר בן ערך: "כשיצא מלפניו (מלפני ר' יוחנן בן זכאי) הוה אמר אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים והם אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידי חכמים מרובים אוהבים את התורה, הוא שהלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה, הם שהלכו ליבנה למקום שתלמידי חכמים מרובים אוהבים את התורה נתגדל שמם בתורה". ואחרי המירם גרסות טובות ברעות יבראו אחדים מהם שם מקום יומסית אשר ישכחו להגיד מה הוא ואיפא יִמָּצא, ואחדים מהם יקימו את השם דמסית אך ישלחו אותו עד רחוק באמרם כי יכנה את המעינות החמים אשר בארץ פרוגיאה.

אולם הבאור הזה לא יתכן מכמה טעמים:

1) זר ומוזר להאמין כי ר' אלעזר בן ערך בבחרו מקום טוב לשבת שם לבריאות נפשו ירחק ללכת עד אזיא הקטנה הלא יכל למצא בנקל מושב גם בארץ ישראל ובפרט בארץ הגליל אשר צחות אוירה וטוב מעיניה לרפואה הֻללו מאד בימי התלמודים.

2) המאמר בשבת ידבר ברור בעשרת השבטים אשר נכרתו מקהל ישראל מרב התענגם ביין טוב וכמים מבריאים (ראה רש"י שם) ויוצא מזה כי המקומות פרוגיתא ודמוסית בנחלת עשרת השבטים הם ולא בארץ נכריה ורחוקה.

3) הדמסית האמורה נזכרה בגמרא איזה שורות לפנים ועליה אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן "אסור לעמוד בקרקעיתה של דמסית (בשבת) מפני שמעמלת (משפשפת ומחממת) ומרפאת". והנה המאמר הזה מוסב על דברי המשנה העוסקים במי טבריא ואלה הם: "חרוחין במי מערה ובמי טבריא ונסתפג אפילו בי' אלונטיות לא יביאם בידו וכו' אבל לא מתעמלין (לשפשף בכח, רש"י) ולא מתגרדין וכו', מזאת נראה כי הענין כלו יוסב על חמי טבריא או מעיני חמת הנזכרים לְמַעלה ולא מעינות אחרים.

מוצא דבר: העיר דמסית אשר הלך ר' אלעזר לגור שמה היא מקום מרחצאות המים החמים (דימוסיא ביונית מרחץ לתועלת העם) אשר בעיר חַמַּת הקריבה לטבריא כשלשים והמשה

בידם יען אשר לא העמיקו היטב לתכן המאמר ונמהרת משפטם נראה יותר בהעתקה האשכנזית לאדון וינשי (Wünsche) אשר לא רק תביא אל תוכה את ארץ פרוגיא האמורה כי גם תכתב את המלים החרש היה לבם באותיות לטניות hacharasch haja libbam ובלישון אשכנז Ihr Herz ist taub geworden. אמנם המעתיק הזה חושב את האמר "חֵרֵש בלבו" תחת חרש באזניו הנהוג, כצורה יפה ונשגבה, ולא נצא לריב עמו על דברי טעם, אך על זאת נתפלא כי מעתיק התלמוד כלו ישגה פי שנים במלה אחת כי התמונה hacharasch אין לה ידים, ויש להיות hachêrêsch (הַחֵרֵש בשני צירי) אולם הקריאה הנכונה היא הַחֶרֶשׁ (בשני סגול ובשין שמאלית) ומגמת הספור היא כי ר׳ אלעזר הקל בלי דעת בכבוד החכמים באמרו: "הַחֶרֶשׁ היה לבם" לאמר לבם היה קשה כחרס.

ועתה נשקד להתבונן על השגיאה הגדולה המדֻברת. שם עיר דומה לפרוגיתא איננו ידוע בא״י על כן חשבו כי הוא שם ארץ מארצות העמים ובהחפזם עפה רוחם כרגע עד ארץ פרוגיא. אולם מעצר אחד התייצב בדרכם: קשר עשרת השבטים עם הארץ הרחוקה ההיא; ולהסיר אותו בקשו בספרי יוסף וימצאו כי אנטיוכוס הגדול הגלה שמה אלפים נפש מן היהודים אז נח לבם ויגזרו אמר כי על היהודים הגולים האלה חישב ר׳ חלבו וכי המאמר "קפחו עישרת השבטים מישראל" יקלע אל התהפך יהודי אזיא הקטנה לאמונת הנוצרים. רק אחת שכחו להגיד: מאין נודע להם כי גולי פרוגיא היו מעישרת השבטים ולא מיהודה ומבנימין.

גם בדבר דמסית תעו במשפטם החכמים האלה מלבד החכם רפופורט אשר הכיר בצדק כי היא עיר חמת הישוכנת על המעינות החמים (יהושע מ״ט; ל״ה) במרחק שלשים וחמשה רקים מטבריא אשר ישווה התלמודים אל רַקַּת הנזכרת בכתוב ההוא. מרבית דורישי זמננו יקראו במסכת שבת מיא דיומסית להפך מגרסת הערוך אשר ימצא מישען גדול וחזק באבות דר׳ נתן (פרק

השרון אשר יכונה בכתבת אשמנעזר מלך צידונים המולך אחר ימי אלכסנדרוס המקדוני בתאר הכבוד „ארצות דגן האדרת„. העמק הזה יִשתרע מן הכרמל עד שפלת יהודה ויֵחלק לחלקים רבים אשר כל אחד מהם יִקרא בשם פרטי והידוע בהם עמק יזרעאל, אך עקר השרון הוא בסביבות יפו ולוד ויבנה ואדמתו פוריה ודשנה ותצמיח כל דגן למינהו. הוא יגביל שם בין ארץ פלשתים ובין ארץ ישראל. בארץ הראשונה עיר הגבול היא עקרון ובארץ האחרונה היא עיר בית שמש. אל העיר הזאת באו לפי המִסְפָר בשופטים ה׳ ו׳, הפרות והעגלה הנושאת את ארון אלהים אשר השיבו הפלשתים מעקרון, ובתוך הדבר יֻגד לנו כי אנשי בית־שמש קצרו אז חטים בעמק. אם לא אשגה במשפטי יש לחשב כי המקום הנקרא בראשונה עמק בית־שמש אשר בלי ספק היה בו מעין מְכֻנה עין שמש הוא הנקרא לרעה בפי הרבנים בקעת עין סוכר לאמר „מעין הסוכר ועוצר הראיה„ ובזאת השביתו מפיהם את שם השמש אלהי האור והראיה אשר היה להם לתועבה. השערתנו זאת תמצא עזר לה במחסר שם בית שמש או עיר שמש (יהושע י״ט, מ״א) בכתבי התלמוד, אף כי לא יתכן להשב כי היתה מחוץ לגבול ארץ ישראל.

פרוגיתא ודמוסית.

ישני המקומות האלה נזכרו בש״ת קמ״ז, ע״ב : „אמר ר׳ חלבו חמרא דפרוגיתא ומיא דדמסת (לפי גרסת הערוך) קפחו עשרת השבטים מישראל ; אלעזר בן ערך איקלע להתם ואימשיך בתרייהו (אחר היין והרחיצה, רש״י) איעקר תלמודא כי הדא אתא קם למיקרי בספרא בעי למיקרא החדש הזה לכם (שמות י״ב) אמר החריש היה לבם בעו רבנן רחמי עליה והדר תלמודיה והיינו דתנן רבי נהוראי אומר הוה גולה למקום תורה׳. כל המפרשים החדשים השוו פרוגיתא לארץ פרוגיא (Phrygie) אשר באזיא הקטנה ובכל זאת נקל להראות כי שגיאה גדולה היא

באמת זכרון עיר כזאת בגלילות ארץ יהודה.

קרבת השם סכר אל Sychar הנזכר בבשורת יוחנן ד׳, ה כעיר שומרונית בשכנת המקום אשר נתן יעקב ליוסף בנו ואשר היה בו באר יעקב, גדולה מאד. אולם לא יתכן לחשב אתם למקום אחד כי אין להביא את שתי הלחם מתבואת ארץ נכריה, ולפי חכמי המשנה ארץ השמרונים או הכותים כחוצה לארץ היא. אמנם אין ספק כי Sychar או Sichar עיר שכם; אך לפי דעתי הכתיבה היונית הזאת תשוב אל המלה הארמית סוכלתא לאמר סֶכֶל או סִכְלוּת וכנוי חרפה הוא תחת השם הישן שְׁכֶם, וכן יקרא גם בן סירא (נ׳ כ״ו) את השמרונים: ״עם סכל היושב בשכם וחליפת למד בריש בהעתקת היונים ממלים עבריות וארמיות, נפרצה מאד, ואין להשתאה עליה.

היות ארץ השמרונים כחוצה לארץ בעיני הרבנים, ימנע אותנו מהסכים אל דעת החוקרים אשר יאחרו בקעת עין סוכר במקום אחד קרוב לשכם אשר יקרא היום לפי דבריהם Sahel-el-asger ובו המעין Ain-el-asgar (ניבואיר (Géographie, 170). כבר אמרתי כי התבואה אשר יֵעָשֶׂה ממנה הלחם במקדש ירושלים לא תובא מארץ טמאה, אמנם התאחדות זאת אין יסוד לה גם מטעם שנוי הכתיבה, ויש לשער כי Askar או Asgar יסתיר לנו אחד משתי מלים עבריות אלה עסכר ״צבא״, או אצגר (יותר טוב אצער בעין מנוקדת) ״קטן מאד״. בשני האופנים ההם אין לשמות אלה קרבה וגאולה עם השם סוכר המדבר.

בטענות הקודמות נוכח לנו כי אין לצאת מגבול א״י אשר גבלו מורי התלמוד בימיהם וכי רק בקרב גלילותיה המקודשים יש לנו תקוה למצא את הבקעה אשר נבקש. מוצא חקירתנו מקדם כי סוכר הוא שם מוסב מכבוד לקלון ינהל אותנו להאיר נתיבתנו, וכאשר נתבונן על דמיון שני הספורים אודות בא העומר מגגות צריפין ובא שתי הלחם מבקעת עין סוכר נטה לחשב כי גם המקום האחרון הוא בגבול מערב וקרוב לארץ העמים. ובפנותנו שמה נמצא מול עינינו את העמק המהולל והפורה, את עמק

ולקרא אותה ג ג צריפי זונות על כן נהפך גם שם העיר צָרְפַת אשר ביהודה מכבוד לקלון ויהי לג נ ו ת צ ר י פ י ן. למותר יֵחשב אם נחפץ לאסף את כל מאמרי חחכמים אשר יצוו לשנות תאר כבוד לתאר חרפה בעניני עבודה זרה כי ידועים הם לקוראינו.

בקעת עין סוכר.

גם בשם המקום הזה חלו באין ספק ידי סופר מתקן ומהפך מטוב לרע למען יהי לחרפה. זכרו יבא באגדת הירושלמי אשר הבאנו למעלה על דבר ג נ ו ת צ ר י פ י ן ושם יְסֻפר מקרה דומה לראשון אשר קרה בימי פתחיה או מרדכי, ואלה הדברים: "אמר ר' יוסי בר ביבין פעם אחת נשדפה א"י ולא ידעו מהיכן להביא העומר (צ"ל שתי הלחם) והוה תמן חד אילם דהוה יתיב חדא ידיה על עיניה וחדא על סוכרא איתיניה קמיה דפתחיה אמר להו אית אתר דמתקרי עין סוכר או סוכר עין אזלו ואשכחוה", ובבבלי במקום הנזכר למעלה הובא האגדה הזאת בלי שנוי גדול אך שם נכתב בצדק שתי ה ל ח ם תחת ה ע ו מ ר וזה לשונו: "כי בעי לאתויי שתי הלחם לא הוו ידעי מהיכא לאתויי אכרזו אתא ההוא גברא חרשא (צ"ל אילמא) אותיב [חדא] ידיה אעיניה וחדא ידיה אסוכרא אמר להו מרדכי ומי איכא דוכתא דשמה ע י ן ס ו כ ר או ס ו כ ר עין בדקו ואשכחוה".

מגמת האגדה הזאת לבאר את המעשה הנזכר בקצור במשנה: "שבא שתי הלחם מבקעת עין סוכר". לפי דעת רב המפרשים ס י כ ר א או ס ו כ ר הוא חור הדלת אשר יושם בו המנעול או הבריח ונגזר משרש ס כ ר הקרוב בהוראתו לשרש ס ת ם ו ע צ ר. נקל לראות כי התאר עין סוכר לאמר: "מעין סותם ועוצר" לא יאות מטבעו למעין בקעה פוריה אשר תוציא חטים גם בשנות היֹבֶש והשדפון ונשפט מזה כי איננו כי אם מעשה מהפך לרעה את המקרא הראשון אשר היה לטוב ולתפארת כמו מעין הרואה או המאיר ודומהו. אולם נחוץ לנו לבקש הנמצא

צָרַף, צוֹרֵף, מְצָרֵף. וכדרך ציורי עניִנו בחן כמו צרפתני בל תמצא, לאמר: „בחנת אותי ולא מצאת בי עול". אולם בלשון אשור הוליד השרש הזה את השם צַרְפוּ, כסף צרוף וטהר ומזה נגזר שם האֵלה צַרְפַּנִית אשת מרודך, לאמר „נקיה וטהורה". מה היתה תבנית שם האלה הזאת בארץ צידון וכנען בין עובדי האלילים? אחשב כי היתה צְרוּפַת אשר היא צְרוּפָה בעברית המאחרת כי הראשונים שמרו את תיו הנקבה ולא הפכוה להא. מן התמונה צְרוּפַת או אולי צְרִיפַת (כי המשקל פָּעִיל דומה מאד בפתרונו למשקל פָּעוּל) נגזר לפי דעתי שם העיר צָרְפַת המזכירה את האלה האמורה אשר גדול כבודה מאד בעיני הכנענים.

ועתה נבין בנקל את טעם השם התלמודי גגות צריפין אשר עניִנו לפי מחברתו: „גגות אשר עליהם סכות", אך נקדם לשנות בזה את אשר אמרתי במקום אחר על אודות שם האֵלה סֻכּוֹת בְּנוֹת אשר עבדו אנשי בבל הנושבים בערי שומרון על ידי מלכי אשור (מלכים ב', י"ז, ל'). שם הראיתי לדעת כי התמונה הזרה הזאת מעשי ידי סופר אשר שִׁנָּה ללעג ולקלון את שם האֵלה צַרְפַּנִית הקדושה מאד בעיני הבבליים, וכזאת עשה: בראשונה גזר את השם צרפנת (בכתיבה חסרה כמנהג הקדמונים) לשני גזרים צרף־בנת. ואחר, עשה מן הראשון סֻכּוֹת בחשבו על השם צריף אשר הוא נרדף לְסֻכָּה, ומן השני עשה בְּנוֹת או בָּנוֹת בחשבו על הקְדֵשׁוֹת והזונות אשר ישבו בסכות בחצר מקדשי האלילות או קרוב למקומות אשר הציבו שם את צלמיהן. במשחק מלים זה הפך הַמְתַקֵּן לתועבה ולשמצה את שם האלילה אשר עניִנו „טהורה ונקיה". והנה ידוע כי בימי הנביאים הציבו צלמים ומזבחות על גגות הבתים לזבח ולהקטיר (מלכים ב', כ"ג, י"ג. צפניה א', ה'. ירמיה י"ט, י"ג) ואין ספק כי בעבדם שם את האלילות נתנו מקום לקדשות לזנות לכבוד רבתם ומזה נפרץ המנהג בין עובדי אל אחד להסב לחרפה את שם האלילה האמורה

צ"ל אלם שומע ואינו מדבר) אותיב חדא ידא לאיגרא (לאמר: "על גג") וחדא ידא אצריפא אמר להו מרדכי מי איכא דוכתא דשמה ג ג ו ת צ ר י פ י ן או צ ר י פ י ן ג ג ו ת בדקו ואשכחוה.

ידידי החכם אד' ניבואיר בספרו הצרפתי La géographie du Talmud (ידיעות הארץ בתלמוד) דף 81 שער בצדק לפי דעתי כי הוא אולי המקום הקרוב ללוד הנקרא צַרְפַנְד אשר יזכרהו הארון די סולסי בספר מסעיו (חלק ד', דף 67). הכפר הזה רחוק למדי מירושלים וקרוב מאד לארץ פלשתים ועל כן יכל להֵעלם מאת חכמי הישיבות אשר לא נסתה רגלם ללכת חוץ מסביבות העיר הקדושה. אולם הנפלא בזה השם ג ג ו ת צ ר י פ י ן בעצמו אשר חלקו האחד סותר את השני כי דבר אשר לו גג לא יכל להיות צ ר י ף כי הצריף ראשו חד ואיננו שטוח כגג. גם השם הֶחדש צַרְפַנְד מוזר הוא לעינים כי יזכיר לנו את שם העיר הכנענית צַרְפַנְד העומדת על שפת הים בשכנת צִידָה והיא צָרְפַת אשר לצידון הנזכרת במעשי אליהו (מלכים א', י"ז, ט—י) ועתה שאל נשאל מה פתרון השם הישן הזה ואיך קרה הדבר כי שֻׁנה שמו בפי חכמי התלמוד ויהי בפיהם לג ג ו ת צ ר י פ י ן?

להשיב מענה על שתי השאלות האלה נחוץ לנו לחקר בטרם כֹל על התמונה הקדומה לשם הישן. ידוע כי בפסוקים האמורים נספח על השם הזה הא התהלוכה העומדת תחת אֶל או לְ ולזאת נמצא צָרְפַתָה לאמר אל צָרְפַת; וכן תמצא תמונה זאת בעובדיה פסוק כ', ומהיות התיו רפא ולא דגוש, שפט נשפט כי הנון אשר בשם הערבי צַרְפַנְד איננו ממקור קדום כי מקרוב בא לרגלי איזה חק מחקות יפי המבטא אשר אין דעתנו לתור בזה. גם ספורי מלכי אשור יזכירו את העיר הזאת ויכתבו את שמה צַרִיפְתּוּ, והכתיבה הזאת מתאמת עם התמונה העברית.

אחרי הציבנו את התמונה נדרש לעצם השם. השרש צ ר ף יורה בעברית טֹהר ונקיון. הפעל צרף ימצא גם בקל וגם בכבד ובשניהם יורה פעולה יוצאת כפתרון טַהֵר וַנַקֵה את המתכות:

שמות ערי ארץ ישראל

מאת

יוסף הלוי.

נַגּוֹת צְרִיפִין.

שם העיר הזאת לא נזכר במקרא כי אם בתלמוד בספור על אודות העמר אשר בא פעם אחת מן המקום הזה בימי פתחיה אשר הוא מרדכי לדעת חז״ל. השם הזה תמוגה זרה לו למראה עין כי מה לנגות עם צריפין אשר הם סְכות מִשְׁפעות מְכֻסות עלי ערבה, ולצאת מן המצר חשבו חוקרים אחדים לקרא גַּנּוֹת צְרִיפִין בנון תחת גימל, אולם קריאה זאת לא תִתָּכן כאשר נראה מתכן הספור. מקורו בירושלמי שקלים פרק חמישי הלכה ב׳ המחלה פתחיה על הקינין. ומגמת האגדה להראות את חכמת פתחיה לפתר חידות ואלה דבריה: „פעם אחת יבשה א״י ולא היו יודעין להביא עומר והוה תמן חד אילם והוה יתיב חדא ידיה על גג(ות) וחדא ידיה על צריפה איתיניה קמיה דפתחיה א״ל אית אתר דמתקרי גגות צריפין או צריפי גגות אזלו לתמן ואשכחון״. בבבלי מנחות פרק ששי דף ס״ד ע״ב, סופר הדבר בענין אחר מעט: מעשה שבא עומר מגגות צריפין וגו׳ כי מטא עומר לא הוו ידעי מהיכא איתי עומר אכרזו (הכריזו כל מי שיודע תבואה שידיעם, רש״י) אתא ההוא אילמא (בגמרות נדפס בטעות: חרשא

* * *

החלק האשכנזי.

מנהל בית היתומים לב"י פה.

תוכן הענינים:

חלק העברי.

מֻקדש

ברגשי כבוד ויקר

לכבוד

הכהן הגדול העומד לשרת בהיכל החמלה
גואל ומודע לחכמת ישורון וספרותה
רב פעלים להרמת קרן ארץ אבותינו ויושביה
הוא הרב הגדול. בתורה וחכמה וכו׳ כש״ת

מוהר״ר **צדוק הכהן** הי״ו.

ראש הרבנים בארץ צרפת

מאת

העורך:

ירושלים

יכלכל

קבוצת מאמרים בחקירת ארה״ק, מצבה, קורותיה וכל הנוגע לה בישכבר הימים ובימינו אלה. למען ידע ישראל מצב ארה״ק כמו, ומה היא שואלת ממנו.

יוצא לאור מדי שנה בשנה בשפת עברית ואשכנזית

מאת

אברהם משה לונץ.

בעזרת חכמים וסופרים מצוינים בארץ וחוצ׳ה לה.

שנה רביעית.

פעה״ק ירושלים תובב״א

תרנ״ב

בדפוס יהוצאית הנ״ל.